

NYITRAI KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM
KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA –
MAGYAR SZEMIOTIKAI TÁRSASÁG

A NEVEK SZEMIOTIKÁJA

SZERKESZTETTE:
BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN

NYITRA – BUDAPEST
2014

Lektorálta: Doc. Vörös Ottó, PhD.
Doc. PhDr. Kozmács István, PhD.

HAJDÚ MIHÁLY EMLÉKÉRE

©: A szerzők, 2014

ISBN 978-80-558-0656-3

EAN 9788055806563

TARTALOM

HOFFMANN ISTVÁN: Név és jelentés.....	5
VOIGT VILMOS: A nevek és különösen a népmesei nevek szemiotikájáról.....	22
SZIRMAI ÉVA: A név hatalma – a hatalom nevei.....	41
NÉMETH ZOLTÁN: Név, álnév, hatalom.....	55
TÓTH SZERGEJ: Ideológiák, rezsimek, diktatúrák és a „divat-hullámok” nevei napjainkban.....	65
BAUKO JÁNOS: A tulajdonnév identitásjelölő funkciója.....	78
HAINDRICH HELGA ANNA: A keresztnév mint az identitás szimbolikus jele.....	97
SCHIRM ANITA: A személynevekhez kötődő nyelvhasználói vélekedésekről.....	110
FARKAS TAMÁS: A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről.....	124
ÚJVÁRI EDIT: Névtelen mesterek és szignatúrák a középkori művészetben.....	139
MIKESY GÁBOR: A jelentésszerkezet változásai mikrotoponimák körében.....	155

T. SOMOGYI MAGDA: A tulajdonnevek helye az írói szótárakban (Gondolatok a készülő Mikes-szótár kapcsán).....	166
BÜKY LÁSZLÓ: Nevek lírai környezetben.....	184
ANGYAL LÁSZLÓ: Nevek szemiotikai holdudvarában (a Krúdy-hősök „varázshegye”).....	198
SLÍZ MARIANN: Az irodalmi nevek mint szignálok üzeneteinek kiválasztása.....	217
PETRES CSIZMADIA GABRIELLA: A csodás nevek hatalma....	227
N. TÓTH ANIKÓ: Kötelez a név? Grendel Lajos New Hont-trilógiájának tulajdonneveiről.....	236
BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Dumas Poe-t olvas – vagy fordítva? Egy irodalmi esettanulmány névszemiotikai tanulságai.....	246

Név és jelentés

HOFFMANN ISTVÁN

Debreceni Egyetem, Debrecen
hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu

1. Rendkívül megtisztelő számomra, hogy a Magyar Szemiotikai Társaság és a nyitrai egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete közös konferenciáján a szervezők a nyitó előadás megtartását rám bízta. Az itteni szereplés illetékességi kérdésként vetődött fel számomra: tud-e egy névkutató – aki ráadásul nyelvésznek tekinti magát – a tanácskozás tárgyát illetően ebben a körben valami érdemlegeset mondani? S mivel az előadók között több, onomasztikával foglalkozó kollégám neve is szerepel, a kérdés általánosabb formában is föltehető: tud-e a névkutatás a szemiotika számára hasznosítható témákat, nézőpontokat, magyarázatokat fölvetni? Ha igen, akkor talán nem hiábavaló a jelenlétünk ezen a rendezvényen. Mindez persze aligha tisztázódhat a konferencia végéig, inkább csak a jövőben, a további kutatások fényében fog kiderülni.

A kérdés ugyanakkor fordítva is föltehető: képes-e a szemiotika inspirálni a névkutatást? Az alábbiakban erről is ejtek majd szót. Előljáróban azért ezzel kapcsolatban annyit megemlítek, hogy megítélésem szerint a szemiotikai, jel tudományi gondolkodásmód a névkutatók szemléletét néhány nagyon is meghatározó, alapvető kérdésben már az eddigiek során is erősen befolyásolta. Ha nem így lenne, én magam sem igen vállalkozhattam volna az itteni szereplésre.

2. Az onomasztikát szinte minden művelője interdiszciplináris tudományterületnek tekinti. Ezt a vélekedést a névkutatás mai jellege, gyakorlata és története egyaránt alátámasztja. A tudományos gondolkodás a névproblémával már évezredekkel ezelőtt szembesült, és a filozófia, a logika, a grammatika eszközeivel foglalkozott leginkább vele. Újabban ezek mellett a történettudományt, a régészetet, a néprajztudományt, a történeti földrajzot, a geográfiát, a kartográfiát szokás leginkább ennek az interdiszciplináris tudománynak a határterületeként emlegetni. Szinte érthetetlen, s talán csak a tudományban sem ritka sztenderdek újraértelmezés nélküli használata magyarázza azt,

hogy ezek között a tudományok között nemigen említik meg a szemiotikát, noha a nevek vizsgálata valójában egy speciális jelfajta sajátosságainak a feltárására irányul.

Valamely tudományterület interdiszciplináris jellege sokak számára egyfajta érték kategória is egyben, valamiféle kivételezett, a tudományok közötti magasabb státusnak a kifejezője. A névkutatók körében is megfigyelhető olykor egy ilyen értelmezői hajlandóságnak a megnyilvánulása: egyesek úgy tartják, hogy a névkutató olyan tudós, akinek értenie kell a nyelvészethez, a történettudományhoz, a régészethez, azaz a fent említett legtöbb tudományterülethez; vagyis egyfajta, a tudomány világában ma már nemigen létező polihisztorságot kellene megtestesítenie. Én magam nem gondolom, hogy az onomasztika interdiszciplinaritásának ilyenfajta értelmezést kellene adni.

Való igaz, hogy a névhez sokfajta tudománynak lehet köze, mivel a nevek vizsgálata sokféle tudományos és azon kívüli tudásterület számára nyújt olyan ismereteket, amely tudást máshonnan nem tudnánk megszerezni. A neveket azonban minden szaktudomány a maga jellegének, érdeklődésének, céljainak megfelelően, a saját alapelvei és módszerei segítségével vizsgálja. A mindennapi tapasztalataink azt mutatják, hogy többnyire hasznosnak, gyümölcsözőnek bizonyul, ha a nevekkal foglalkozó kutató nyitottan mutatkozik más tudományterületek szempontjaira, módszereire és eredményeire, és a saját kutatásaiban figyelembe is veszi ezeket. Ennek révén pedig a maga elé tűzött kutatási célokat illetően is gazdagabb, összetettebb, több oldalról is alátámasztott eredményeket érhet el. Felfogásom szerint a nevek vizsgálatában leginkább az efféle nyitottság jelenti az interdiszciplináris megközelítést.

Mindez összefügg az onomasztika sokat emlegetett segédtudomány jellegével is. Míg e tudományterület önállóságának az igazolása – amely a névkutatás 20. századi történetében meghatározóan fontos törekvés volt a névkutatók részéről – a magasabb tudományos presztízs kivívását szolgálta, addig „a történettudomány szolgálóleánya” vagy más, ehhez hasonló jellemzés sokkal inkább szégyellni való címkének számított az e tudományterületen működő legtöbb kutató számára. Pedig a segédtudomány minősítés ebben az összefüggésben valójában az adott tudományszak hasznosságáról szól: ami ugyanis egy bizonyos tudományos közegben alapkutatásnak számít, az más összefüggésben, más tudásterület szempontjából segédtudományként

támogathatja a kutatási célok elérését. Egy interdiszciplináris kutatási terület pedig annál sikeresebb lehet, minél több tudományágnak adnak az eredményei támpontot, kiindulási alapot, érveket, továbbhaladásra ösztönző gondolatokat.

Én magam nyelvészként, nyelvtudományi képzettséggel közelítek a nevekhez, s főképpen a nyelvi történetükkel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozom. Ha azonban egzakt pontossággal kellene meghatároznom azt, hogy mitől, milyen alapelvektől és módszerektől, milyen céloktól nyelvészeti is ez a megközelítés, nagyon nagy gondban lennék. A tudományterületek határait ugyanis ebben az ismeretkörben nem annyira meghatározások, definíciók, hanem sokkal inkább a hagyományok, konvenciók szabják meg. A továbbiakban a címben megjelölt témáról elmondandó gondolataimat tehát ennek megfelelően a nyelvészeti gondolkodás alapjain állva fogalmazom meg, ám annak a reményében, hogy ezek esetleg hasznosak lehetnek más tudományok, jelen esetben főképpen a szemiotika művelői számára is.

3. Név és jelentés viszonyáról szólva először is a két fogalmat illenék meghatározni, mivel a köztük lévő kapcsolatot csak ennek ismeretében lehet esélyünk megvilágítani. A fogalmak meghatározása definíálás útján történik: esetünkben azonban ez nem éppen járható út, mivel mind a név, mind pedig a jelentés azok közé a tudományos alapfogalmak közé tartozik, amelyek meghatározásával régóta küzd (bizonyos tekintetben esélytelenül) a (nyelv)tudomány is. E fogalmak esetében – definíció híján – még csak tudományos közmegegyezésről sem lehet beszélni, mert mindegyikhez sokféle lehetséges értelmezés kapcsolódik.

Ebből adódóan olyan értelmezési keretet kell választanunk, amely céljainknak a legjobban megfelel, amely a leginkább alkalmasnak mutatkozik arra, hogy használatával a név és a jelentés összefüggését értelmezni, jellemezni tudjuk. Úgy vélem, hogy a nevek problematikájának a kezelésére egyfelől, másfelől pedig a jelentés értelmezésére s így ezek viszonyának a bemutatására is a nyelv-tudomány keretein belül a funkcionális nyelv szemlélet nyújtja a legmegfelelőbb alapot. A továbbiakban ezt nemcsak azzal igyekszem igazolni, hogy bemutatom: az általam érintett kérdésekre ebben az elméleti keretben kínálóznak a legkielégítőbb válaszok, hanem azzal is, hogy a másfajta elméleti háttér által nyújtott, sokkal kevésbé érdemi és

megnyugtató megoldások közül is felvillantok néhányat. A funkcionális nyelvészetet abban a legszélesebb értelemben fogom fel, ahogyan azt néhány évvel ezelőtt közreadott kiváló összefoglalásában LADÁNYI MÁRIA és TOLCSVAI NAGY GÁBOR is képviselte (2008): azaz a 20. század második felének fontos nyelvtudományi irányzataként tekintem, amelynek azonban számos gondolati előzménye jelent meg a korábbi nyelvészeti gondolkodásban is. (A funkcionális nyelvészetnek és a névkutatásnak a kapcsolatához lásd továbbá HOFFMANN 2012.)

3.1. A funkcionális nyelvszemlélet a névnek, a tulajdonnévnek a specifikumát abban látja, hogy mint nyelvi elem – amely akár elemi jel, akár bonyolult szerkezet is lehet – egy adott kontextusban grammatikai eszközök igénybevétele nélkül, önmagában biztosítja az általa jelölt valóságérzlet egyedi azonosítását. Igaz, hogy másfajta nyelvfelfogáson alapuló megközelítések is többnyire az egyedítésben látják a tulajdonnév legfontosabb jegyét, ám további megszorítás, pontosítás nélkül ez a meghatározás nem elégséges a tulajdonnévi szerep ellentmondás nélküli jellemzéséhez.

Ha ugyanis a tulajdonneveket nem a valós kommunikáció, a konkrét beszédfolyamat részeként vizsgáljuk, hanem mint valamiféle elvont, idealizált nyelvi entitásokat, akkor az a megállapítás, hogy a tulajdonnév egyedi létezőt jelöl, önmagában nem állja meg a helyét. Nyilvánvaló ugyanis, hogy például a *János* nevet igencsak sokan viselik, és a *Nyitra* is jelölheti akár a folyót, akár a várost, de még az Ipoly menti Nyitrát is, sőt ezeken kívül számos további dolog azonosítására is alkalmas lehet. Ám abban a szövegösszefüggésben, hogy „Szemiotikai konferencia zajlik *Nyitrán*.”, pontosan azonosítható az aktuális jelentéstartalma, s ezt az azonosítást a kérdéses nyelvi jel mindenféle grammatikai eszköz nélkül valósítja meg. Szemben az egyedítésnek közsók és grammatikai eszközök felhasználása révén megvalósuló olyan kifejezésével, mint „*Ebben a városban* zajlik a konferencia.”, vagy „*Szlovákia negyedik legnépesebb városában* zajlik a konferencia.”

A funkcionális nyelvszemlélet tehát nem elvont szófogalommal dolgozik, hanem adatait a konkrét megnyilatkozásokból, a valós nyelvhasználatból nyeri. Megközelítése tehát empirikus alapú, s a tudományos általánosításokat a tapasztalati tényekből kiindulva induktív módon fogalmazza meg. Fontos kiemelnünk emellett még azt is, hogy a funkcionális nyelvszemlélet a nyelvet nem önálló, autonóm rendszernek tekinti, hanem a beszélők kognitív tevékenységeként szemléli, azaz a

nyelvet az ember mentális szférájában mint a megismerés eszközt, közegét és eredményét értelmezi.

3.2. Ha a fenti szemlélet alapján megkíséreljük a szövegekben megjelenő elemek között kijelölni, elkülöníteni a tulajdonneveket, azt tapasztaljuk, hogy ebben egyáltalán nincs könnyű dolgunk. A tapasztalt helynévgyűjtők jól tudják, hogy a helynévgyűjtési szituációban sem könnyű eldönteni, hogy egy-egy szó, kifejezés köznévi vagy tulajdonnévi értelemben szerepel-e az adatközlők szövegében. De ugyanezzel a problémával szembesült VOIGT VILMOS is a népmesék tulajdonneveit elemezve, amikor azt a kérdést tette fel, hogy a *világszép kisasszony* és más efféle megnevezések köznévi vagy tulajdonnévi státusú kifejezésnek minősülnek-e (1993). Ez a kérdés a névkutatók egyik legnagyobb gondját érinti: a tulajdonnevek elhatárolásának problémáját. Ennek megítélésében abból kell kiindulni, hogy a tulajdonnév a megnyilatkozásokban mindig főnévi értelemben szerepel. Hosszú vita folyt ugyan arról, hogy a *Magyar Tudományos Akadémia*-féle szerkezetek tekinthetők-e a főnév szófaji osztályába tartozónak, ám az aligha lehet kérdéses, hogy ezek főnévként (vagy főnévi csoportként) viselkednek a mondatban.

Egyes kutatók felfogása szerint köznévi és tulajdonnévi mindig egyértelműen elválasztható egymástól. HAJDÚ MIHÁLY például úgy vélekedett erről, hogy bizonyos hazai kutatások a 70-es–80-as években „nem vitték előbbre a közsavak és a tulajdonnevek közötti határ meghúzásának az ügyét. Pedig kell ilyen határnak lenni, s ráadásul éles, világos, mindenki számára közérthetően kifejezhető határnak” (1997: 473–474).

Úgy vélem, közelebb jártak a tényleges nyelvhasználat reális jellemzéséhez azok a kutatók, akik a köznévi és a tulajdonnévi széles átmeneti sávját látták megvalósulni a nyelvben. J. SOLTÉSZ KATALIN számos ilyen átmeneti szócsoporthoz említett és elemzett munkáiban (1959, 1979: 105–111). SEBESTYÉN ÁRPÁD pedig azt fogalmazta meg általános nyelvészeti szemléleti háttéren, hogy „egy nyelvi kategória, amely számos más jelenséggel van rendszertani és történeti kapcsolatban, ráadásul belső tagoltsága is igen bonyolult, szükségképpen mutathat a peremeken átmeneti jelenségeket, anélkül, hogy a kategória belső lényege megkérdőjelezhető lenne” (1998: 66).

3.3. Tulajdonnévi és köznévi elhatárolásának e dilemmájára jó megoldást kínál a prototípuselmélet, amellyel a funkcionális nyelvészet a

nyelv egyes kategóriáit szemléli. E szerint a felfogás szerint a nyelvi jelenségek osztályai nem választhatók el mereven egymástól, mivel a jelenségek besorolása tulajdonságaik alapján történik, s a tulajdonságok kisebb-nagyobb csoportjának együttése jellemzi az egyes példányokat. A példányok között vannak olyanok, amelyek a legtöbb lényegi jegyben megegyeznek egymással – ezek adják az adott kategória magvát –, mások pedig több-kevesebb eltérést mutatnak ezektől. A besorolás tehát nem valamiféle merev kategoriális rendszerben való elhelyezést jelent, hanem minden esetben fokozatiság kérdése. A tulajdonnév és a köznév mint kategória tehát prototipikus, középponti példányaikkal jellemezhető a legjobban, de a kettő közötti átmenetiséget a vegyes tulajdonságokkal rendelkező példányok színes sokasága mutatja. A tulajdonnév a prototípuselmélet szerint tehát olyan nyelvi elemkészletnek tekinthető, amely prototipikus példányokat és a közös jegyeket kisebb mértékben felmutató példányokat egyaránt tartalmaz.

Ha az egyén mentális lexikonában elhelyezkedő köznevek és tulajdonnevek egymáshoz való viszonyát szemléletesen szeretnénk ábrázolni, talán leginkább a fizikai kísérletekből ismert mágnespatkó körül elhelyezkedő vasreszelék helyzetéhez hasonlíthatnánk e két szócsoport elemeinek kapcsolatát. Az egyik póluson a prototipikus tulajdonnevek sűrűsödnek, a másik körül pedig a köznevek. Vannak aztán mindkét pólustól távolabb fekvő részecskék is, de róluk is megállapítható, hogy inkább melyik pólus vonzásában állnak, s végül olyan elemeket is megfigyelhetünk, amelyek középen, a semleges térben helyezkednek el. Persze a hasonlat, mint minden metafora, torzít is kissé, hiszen a fizikai kísérlet stabil állapotot jelez és tart fenn, míg a nyelvi elemek helyzete a nyelv történetének részeként folyamatosan változik, azaz a tulajdonnév és a köznév prototipikus példányai közötti térben is folyton módosul az egyes nyelvi elemek helyzete.

A tulajdonnévnek és a köznévnek ezt a rugalmas kapcsolatát valójában a köznapi nyelvhasználat szóhasználata is tükrözi. A *név* szónak a jelentése – több más jelentés mellett – ugyanis magában foglalja mindkét értelmezést. Amikor például egy addig nem látott gyümölcs nevééről érdeklődünk, akkor a köznévi megjelölésére kérdezzük rá, amikor viszont egy kutya nevét tudakoljuk meg, akkor a neki adott tulajdonnevet szeretnénk megismerni. Ez az összefüggés köznév és tulajdonnév között – ahogyan arról alább majd részletesebben is szólok – kognitív szemantikai alapon is igazolható: e két jel-

csoport elemei között nagyfokú hasonlóság van mind a megalkotásuk tekintetében, mind pedig a nyelvi működésük terén. A tulajdonnevek a beszélők mentális lexikonában is elkülönülnek más szócsoportoktól, de ennek az osztálynak az egyéni megkonstruálása is éppúgy a prototípuselv szerint történik meg, mint ahogyan ez minden más nyelvi jelenség, folyamat esetében is megvalósul. A nyelvi leírás pedig éppen ezeknek a kognitív folyamatoknak a leképezésére törekedve alkalmazza a prototípuselvet.

3.4. Ha viszont másfelől azt vizsgáljuk meg, hogy van-e megfelelés a beszélők névfogalma és a hagyományos nyelvléírás névfelfogása között, már komolyabb kételyeket kell megfogalmaznunk. A két rendszer megegyezik abban, hogy mindkettőben többféle entitásra utaló elemek találhatók, és a tulajdonnevek nyelvtani kategorizációja éppen a nevek által jelölt dolgok entitásbeli különbségén alapul. A nyelvtanok a tulajdonnevek közé sorolják például a műcímeket, a beszélők köznapi tudata ezeket viszont nemigen tekinti névnek (csak miután megtanulják az iskolában, hogy ezek is a tulajdonnevek közé sorolandók). Figyelemre méltó viszont az a körülmény, hogy az egyes nyelvek nyelvtanai különböző szócsoportokat tekintenek tulajdonnévnek: az angolban például ide sorolják a napok és a hónapok neveit is, a magyarban viszont nem. Mindez azt jelzi, hogy a nyelvészeti leírás tulajdonnév-felfogását nem az a szándék irányítja elsősorban, hogy leképezze a beszélők erre vonatkozó mentális tevékenységét, és nem is feltétlenül tisztán tudományos szempontok érvényesítése játszik benne szerepet, hanem ezek mellett, sőt akár ezekkel szemben is fontos hatóerő benne a nyelvészeti hagyományokhoz való igazodás igénye. A nyelvtani ismeretek pedig aztán az iskolai tanulás, a széleskörű közoktatás révén természetesen befolyásolják az egyének e kérdést érintő ítéletalkotását is.

A tulajdonnevek körének megvonása nemcsak az oda tartozó egyedekre vonatkozóan történik a prototípuselv alapján, hanem az egyes névfajták tekintetében is. A személynév, a helynév prototipikus tulajdonnévnek számít, az eseménynevek kategóriája viszont például a tulajdonnévi osztály peremén helyezkedik el. Mindez összefügg azzal, hogy a nevek a nyelvben jellegzetesen főnévi szerepű elemek, a főnevek pedig elsődlegesen fizikai entitások megjelölésére használatosak, annak megfelelően, hogy a megismerés a közvetlenül észlelhető dolgokból indul ki, és ezek segítségével dolgozza fel az elvontabb jelenségeket. A

személyek megfelelnek ennek a kritériumnak, így nevük is prototipikus tulajdonnév lehet, az események viszont sokkal kevésbé, ezért megnevezésük nyelvi státusa is sokkal bizonytalanabb. A lokális entitások megragadása, konceptualizálása, azaz általános és egyedi vonásaikban való leképezése sokrétűbb kognitív tevékenységet igényel, s ezt a helynévrendszer bonyolult belső összetettsége nagymértékben tükrözi is.

A prototipikusság emellett egy-egy névfajta alfajtain belül is érvényesül: a családnév, a keresztnév prototipikus személynév, egyes becézőnevek – például a családon belül rendszerint a kisebb gyerekek megjelölésére használt *Öcsi, Morzsa, Manó, Mazsola* stb. – távolabb vannak a kategória magvától. A települések, a folyóvizek, a hegyek neveit prototipikus helynévnek tekintjük, a különféle építmények, épületek megnevezései viszont inkább a helynévi elemkészlet perifériáján helyezkednek el.

3.5. A tulajdonnévi kategória elhatárolási problémáival, illetve a tulajdonnevek sokféleségével függ össze alapvetően az az újabban többek által is hangoztatott felfogás, miszerint a tulajdonneveket nem lehet nyelvészeti eszközökkel meghatározni.

Már címével is provokálta a nyelvészeti közvéleményt egy majd négy évtizeddel ezelőtt megjelent dolgozat, amely arra kérdezett rá, hogy „Van-e a magyarban tulajdonnév?” (BARABÁS–KÁLMÁN C.–NÁDASDY 1977). A cikk szerzői a grammatikák hagyományos tulajdonnév-felfogását és a beszélők intuícióját szembeállították a formális nyelvi elemzés lehetőségeivel. A szerzők hibátlan logikájú gondolatmenettel mutatták be a különböző tulajdonnév-meghatározások elvi szempontból való tarthatatlanságát, s arra a következtetésre jutottak, hogy a tulajdonnév a szokásos értelmezésben nem kategóriája a magyar nyelvi rendszernek, sőt más nyelvekének sem. Ez a konklúzió abból adódik, hogy szerintük a kategória léte csak logikai-szemantikai bizonyítékokkal igazolható, s ezeket nem tekintik a nyelvhez, a nyelvleíráshoz tartozónak. Barabásék gondolatmenete alapján FABÓ KINGA pedig egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy „A hagyományos értelemben vett tulajdonnév-kategória nem [...] meghatározott formális ismérvvvel rendelkező kategória [...], azaz nem nyelvi kategória” (1980: 55).

Míndez azonban megítélésem szerint nem jelent mást, csupán annyit, hogy az idézett szerzők által választott nyelvelméleti keret, a strukturális nyelvi elemzés nem igazán alkalmas arra, hogy a tulajdonnév

kategóriáját általa megragadjuk és jellemezzük. Ez a felismerés a magyarázata annak is, hogy a nevekkal foglalkozó kutatók alig reagáltak ezekre a felvetésekre: az általuk választott nyelvelméleti háttér ugyanis – noha nem segítette őket hozzá definitív meghatározáshoz – lehetőséget adott arra, hogy a nevek rendszerének, történetének számos fontos jegyét a saját nyelvészeti eszközeikkel feltárják. A válasznélküliség tehát nem azt jelezte, hogy a névkutatók féltették saját tudományuk létalapját – ahogyan egyesek ezt ma is gondolják (lásd ehhez KICSI–KÁLMÁN 2012) –, hanem sokkal inkább a nyelvészeti paradigmák között szélesebb értelemben is megmutatkozó gyakori kommunikációképtelenség ad magyarázatot ez esetben is a tudományos eszmecsere elmaradására.

A strukturalista nyelvészetnek nemcsak az az irányzata nem tudott mit kezdeni a tulajdonnévvel, amelyik a jelentést nem tekinti a nyelvészeti vizsgálat tárgyának, hanem a strukturalista szemantika sem ment nagyon sokra vele. KIEFER FERENC Jelentéelmélet című könyvében ebben a keretben értelmezi a tulajdonnév fogalmát is, s ehhez kapcsolódóan csak néhány ide tartozó részletkérdést tekint vizsgálat tárgyának: a tulajdonnevek köznevesülését (a *Chomskyt olvas*-típusú mondatokban), a tulajdonnév mondattani helyzetének és formai sajátosságainak a vizsgálatát (2000: 161). A tulajdonnevek további kérdéseit szerinte nem nyelvészeti eszközökkel, hanem filológiai, illetve logikai-filozófiai vizsgálatok útján lehet csak tisztázni.

A tulajdonnevek nyelvészeti eszközökkel való elkülöníthetlenségének gondolata a névkutatók körében is fel-felbukkan. HAJDÚ MIHÁLY például amellett érvelt, hogy csakis pszichológiai eszközökkel lehet a kategória egyedeit megragadni, mivel „minden nyelvi jel tulajdonnév lehet, amit alkotója vagy használója annak tekint” (2003: 58 és lásd még 2008: 13–14 is). E felfogás a nevek tárgyalási keretétül egyedül a névtudományt mint önálló és független tudományterületet látja illetékesnek.

Az itt említett megközelítések szélesebb tudományelméleti keretben aligha fogadhatók el. Ha ugyanis a neveket a szemiotika nézőpontjából szemléljük, aligha mondhatunk mást róluk, mint hogy ezek nyelvi elemek, nyelvi jelek; semmiféle empirikus tapasztalatunk nincs ugyanis arról, hogy tulajdonnévként nem verbális nyelvi elemek is funkcionálhatnak. A neveknek a nyelvi jelek között megmutatkozó speciális helyzetét, szerepét ebből következően csakis nyelvi

sajátosságukként kísérlelhetjük meg jellemezni, s ezt a nyelvtudomány eszközeivel kell megvalósítanunk.

Nem tartható az a megközelítés sem, amelyik a közsavakhoz és a tulajdonnevekhez kapcsolódóan két nyelvi síkot különít el: a gondolatközlését vagy kommunikációét, illetve az azonosításét vagy identifikációét, s ezekhez rendeli hozzá a két nyelvi kategória működését (HAJDÚ 2008: 48). A tulajdonnevek ugyanis nem alkotnak valamiféle „külön nyelvi rendszert”, hanem éppen a gondolatközlés, a kommunikáció során és csakis ott látják el azonosító, identifikáló szerepüket.

4. Ahogyan a fentiekből is kiderült, a tulajdonnév legfontosabb jegyei a jelentés figyelembevétele nélkül, a szemantikának a nyelvi elemzésből való kizárásával vagy eljelentéktelenítésével semmiképpen sem vázolhatók fel. Ellenkezőleg: éppen a jelentés a leglényegesebb specifikuma ennek a nyelvi elemfajtának. E probléma általános megítélésében egyetérthetünk KIEFER FERENCcel, aki szerint arra a kérdésre, hogy mit is jelent a tulajdonnév, csak akkor tudunk válaszolni, ha előre tisztázzuk, hogy milyen jelentés érdekel bennünket (1989: 287). Azaz ebben az esetben is arról van szó, hogy a név jelentésének az értelmezése az értelmezés keretétől szolgáló jelentéselmélettől függ.

4.1. A kérdés tudománytörténeti részleteibe belebocsátkozni ugyan roppant tanulságos lenne, ám ettől e helyen kénytelenek vagyunk eltekinteni, s legfeljebb a magyar névkutatás néhány kiemelkedően fontos vélekedését, fordulópontját villanthatjuk fel.

GOMBOCZ ZOLTÁN kiváló jelentésstanában (1926) még azt a nyelvészeti hagyományokban mélyen gyökerező felfogást képviselte, hogy a tulajdonnévnek nincs jelentése, csupán azonosító, megkülönböztető szerepe van; olyan, mint az Ezeregyéjszaka meséiben a rablóktól a házfalakon tett krétavonás. Ez a felfogás sokáig tartotta magát a magyar nyelvtudományban, olyannyira, hogy látenszen még a 20. század második felében is fel-felbukkant.

Ennek a nemzetközi tudományosságban is széleskörűen elterjedt vélekedésnek a visszaszorulásában megítélésem szerint fontos szerepe volt a szemiotikai szemlélet, a jelekről való újszerű gondolkodásmód elterjedésének. A szemiotika központi kutatási tárgyának, a jelnek immanens jegye a jelentés: annak tudatosítása, hogy jel nem létezik jelentés nélkül, a nyelvi jelek közé tartozó tulajdonnevekkel foglalkozó

kutatók számára is világossá tette, hogy a korábbi álláspont, a tulajdonnevek jelentésnélküliségének teóriája nem tartható fenn tovább. De a szókincshez való történeti-etimológiai közelítésmódnak a megváltozása, illetőleg a nevek rendszerével, szinkrón állapotával való foglalatосkodás is azt jelezte a névkutatóknak, hogy ha a tulajdonnevet jelentéssel bíró nyelvi kategóriának tekintik, ez megnyitja számukra a teret addig kezelhetetlennek bizonyuló problémák értelmezéséhez, megvilágításához is.

A magyar szakirodalomban elsőként MARTINKÓ ANDRÁS tárgyalta a tulajdonnevet jelentéssel bíró nyelvi elemként: felfogása szerint a nevek esetében a jelentés lényegi vonásaiban egybeesik a jelölt dolog tudati képével (1956). BALÁZS JÁNOS több tanulmányában is igen előremutató s főképpen a helynévkutatást inspiráló gondolatokat fogalmazott meg a tulajdonnevek fogalmi tartalmat kifejező, osztályjelölő szerepét előtérbe állítva: „aki Rómát mond, egyben várost is mond”, jelezte egy példával tételének lényegét, amellyel nagyban hozzájárult a tulajdonnevet és a köznevet a nyelvreírásban addig jellemző merev határvonal feloldásához is (1963, 1970).

J. SOLTÉSZ KATALIN egész monográfiát szentelt annak, hogy a tulajdonnév jelentését és funkcióját körüljárja (1979). A tulajdonnév jelentését igen gazdag, több tényezőből álló szerkezetnek fogja fel, amelynek magvát a denotatív jelentés, a névnek a jelölt dologra való vonatkozása adja. Ehhez hozzájárul azonban a név konnotációja, vagyis képzetfelidéző ereje, valamint az információtartalma. J. SOLTÉSZ a jelentés részének tekinti az önkényességet és a motiváltságot, az etimológiai áttetszőséget, valamint a metanyelvi jelentést is.

A tulajdonnév jelentésével kapcsolatban itt idézett gondolatok sok hasonló megállapítással együtt többnyire nem deklaráltan valamely nyelvelméleti kerethez kapcsolódóan fogalmazódtak meg, s ez is az egyik oka annak, hogy végül nem épültek egységes, átfogó rendszerré. E gondolatok jó része azonban – főképpen empirikus indíttatásuk következtében – jól beleilleszthető a funkcionális nyelvészetnek a 20. század utolsó évtizedeiben egységes nyelvelméleti irányzattá formálódó rendszerébe.

4.2. Lássuk tehát, hogyan értelmezi a jelentést s benne a tulajdonnévi jelentést a funkcionális nyelvészet! Ez az irányzat a nyelvi jelek két fő összetevőjének, a formának és a tartalomnak az egységét vallja, alak és jelentés viszonyában azonban alapvetőnek tekinti a jelentést.

Ebből következően a nyelv leírása során a közlés, illetve a nyelvi elemek szemantikai összetevőjének az elemzéséből indul ki. A jelentést – ugyanúgy, mint általában a nyelv más aspektusait is – a nyelvhasználók kommunikációs és kognitív-megismerési tevékenysége szempontjából vizsgálja, mivel azt vallja, hogy az egyén a világról való ismereteit saját tapasztalatai alapján konstruálja meg, mégpedig úgy, hogy ezt a tudást nyelvi jelek jelentésébe sűríti absztrahálás, sematizálás és kategorizálás útján. Ez a fajta fogalomalkotás, vagyis a nyelvi jelek jelentésének a kidolgozása a megismerési folyamat része, s így minden egyes nyelvi jel létrejötté során megvalósuló eljárás. Így alakul ki – a közszókéhoz hasonlóan – a tulajdonnév jelentése is, amely abban tér el a közszók jelentésétől, hogy jelentésszerkezetében nemcsak a típus van képviselve, hanem egyúttal a típus konkrét, egyedi megvalósulása is. A tulajdonnév jelentése ebből adódóan enciklopédikus jellegű, de ennek az összetettsége egyéni kidolgozottság függvénye, ami az egyénnek a világról, illetve a konkrét tulajdonnévi denotátumokról való ismereteit tükrözi. Ebből következően minden névhasználó nyelvi készletében vannak részletes kidolgozottságú nevek éppúgy, mint olyanok, amelyek a jelentésbeli kidolgozottság alacsonyabb szintjén állnak.

A tulajdonnevek jelentésének összetettségét s ennek kiépülését különösen jól figyelemmel kísérhetjük, ha a névelsajátítás, az egyén névismeretének a bővülése szempontjából tekintünk a kérdésre. Ahogyan arról már szó esett, aligha kétséges, hogy megismerési tevékenységünk révén folyamatosan bővül a névismeretünk is. Nevekkal csakis a kommunikáció folyamán találkozunk, s ezek névjellege az egyén számára akkor válik felismerhetővé és maga a nyelvi elem érthetővé, amikor a valóságvonatkozását, azaz a referenciáját megismeri. Ha például a „Ma délelőtt Udvardon jártam.” mondatnak az *Udvard* elemét nem ismeri a hallgató, a kontextusból s az általános nyelvi ismereteiből akkor is világos számára, hogy egy helyről, közelebről valószínűleg egy településről lehet szó, amelyet *Udvard*-nak neveznek. A „Tegnap beugrott hozzánk a Molnár.” kijelentés viszont elsőre akár úgy is tűnhet, hogy csak közszavakat tartalmaz, ám ha az egymással kommunikáló felek közös világismeretében aktuálisan nincs jelen egy malomban dolgozó személy, akkor ebből a hallgató sokkal inkább azt szűrheti le, hogy egy olyan személyről van szó, akit *Molnár*-nak hívnak.

Ezek a példák azt mutatják, hogy a tulajdonnévi jelentés a legkevésbé kidolgozott formájában csupán az általa jelölt dolog fogalmi osztályát, típusát tartalmazza. A tulajdonnévi azonosítás mondhatni leggyengébb foka ennek a jelentésnek az ismerete, ami lényegében csak azt tartalmazza, hogy 'létezik egy ilyen nevű hely/személy/stb.'. A nevek között vannak olyanok, amelyek nyelvi szerkezetük egyik összetevőjével, egy névformánssal ki is fejezik ezt: *Bakony-ér*, *Öreg-hegy*, más esetben pedig a névvel együtt jelzős szerkezetet alkothatnak a megfelelő osztályjelölő köznevek: *Kékes hegy*, *Makó városa*, *Bodri kutya*. Ez utóbbi szerkezeteket gyakran használjuk abban az esetben, ha úgy sejtjük, hogy a beszédpartnerünk vagy például az olvasóink feltehetően nem ismerik az adott tulajdonnevet; ilyenkor a kategóriát megjelölő szó a tulajdonnév minimális azonosító funkcióját van hivatva megteremteni.

A nevek fogalmi jelentése a megismerés során, a kommunikáció révén válik egyre pontosabbá, azaz a fogalmi jelentés többnyire szűkebbé, ahogyan ezzel együtt a név enciklopédikus jelentése is egyre újabb és újabb részletekkel gyarapodik. A kidolgozott jelentés számtalan olyan tulajdonságjegyet foglal magában, amelyet a tulajdonnév denotátumára vonatkozóan megismertünk. A jelentésnek ezek az összetevői jórészt egybeesnek azzal, amit J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnév konnotatív jelentésének, asszociációfelidező erejének nevezett (1979: 29–31).

A névhasználat, a névelsajátítás ugyan elsődlegesen az egyénhez kapcsolódik, de mivel kognitív folyamatként ez csakis a kommunikációban realizálódhat, mindennek a közösségi-társadalmi vetületét is vizsgálnunk kell. Az egyén névismerete – nyelvismerete részeként – ugyanúgy a környezetéből származik, mint ahogyan a világról való ismereteinknek is jórészt ez a közeg a forrása. Megfigyelhető, hogy az egyének névismerete egészen kis közösségekben mutat csak nagyfokú egyezéseket, illetve hasonlóságokat: ezeket a csoportokat névközösségeknek nevezzük. A névközösségek, amelyek egymással lazább-szorosabb hálózati viszonyban állnak, adják a névrendszerek szociokulturális hátterét, amely a nevek jelentésében is megmutatkozik. A tulajdonnév kulturális jelentése (ehhez lásd TOLCSVAI NAGY 2008: 39–40) azt jelzi, hogy a nevek igen erős nyelven kívüli, társadalmi-kulturális meghatározottsággal is rendelkeznek. Ezt az összefüggést nagyon világosan mutatja az a jó fél évezredes folyamat, amely a honfoglalás után a magyarság személynévrendszerének gyökeres

megváltozását eredményezte: egy nomadizáló-pogány nép névrendszerétől egy keresztény-feudális névkultúra felé.

A nevek közösségi meghatározottságával szoros kapcsolatban áll az identitásjelölő szerepük. Erről azonban itt nem kívánok bővebben szólni, egyrészt azért, mert konferenciánk egyik előadója ezt a témát választotta előadásának tárgyául, másrészt pedig azért, mert néhány évvel ezelőtt már én magam is részletesebben kifejtettem a véleményemet erről a kérdéstről (HOFFMANN 2010). Annyit azért megemlítek, hogy identitásjelölő szerepe nemcsak a személyneveknek lehet, hanem bármilyen más névfajtának is: a nevek különböző változatainak használatával, új nevek létrehozásával ugyanis a névhasználó folyamatosan kijelöli, pontosítja, módosítja a helyét a világban. Mindnyájan egyszerre több névközösségnek is tagjai vagyunk, s a névhasználatunkat ezekhez a közösségekhez igazítjuk hozzá. Egy iskolai tanuló a földrajzórán a *Balaton*-ról felel, de barátai körben arról mesél, hogy a *Balsi*-n nyaralt. A két név denotátuma ugyanaz, de a névhasználó egyiket vagy másikat választva egy-egy közösséghez való tartozását fejezi ki, vagyis a saját identitását is meghatározza, építi ennek révén.

A funkcionális nyelvszemlélet a neveket olyan nyelvi egységnek tekinti, amelyet a beszélő, illetve a hallgató mint „előre csomagolt” szerkezetet kezel, azaz olyan egységként tekint rá, mint amely nem igényli a belső szerkesztettségének az elemzését ahhoz, hogy megértsük a jelentését. Azaz például az *Érsekújvár* nevet nem úgy értelmezzük, hogy a nevet alkotó lexémák szerkezeteként azonosítjuk a tartalmát, hanem egységként kezelve egy település jelölőjeként fogjuk fel. Ez az egységként való kezelés azonban többnyire csak az általunk jól ismert, begyakorolt nevek használatára vonatkozik, az újonnan megismert nevek esetében viszont a nevet mint nyelvi formát is gyakran elemzi a hallgató a pontosabb megértés érdekében. Ez természetesen csak a transzparens, közszói azonosíthatósággal rendelkező nevek esetében merülhet fel: a *Hárs-hegy* nevet először hallván valószínűnek tartjuk, hogy olyan kiemelkedést jelöl, amely hársfákkal van vagy volt benőve, és *Érsekújvár*-ról is feltételezzük, hogy vára is lehet vagy lehetett korábban, s bizonyára valamilyen érsekkel is kapcsolatban volt egykor a település.

Ez az elemző viszonyulás azért jelenhet meg a nevek esetében, mert a nyelvhasználók mentális lexikonában a nevek mint struktúrák,

mint sajátos szerkezetű típusok is jelen vannak, és az újonnan megismert neveket ezek mintái alapján dolgozzák fel a beszélők. Az elemző attitűd a későbbiekben, a név jelöltjének alaposabb megismerése során is megjelenhet vagy felerősödhet, s az elemzés eredménye a név jelentésszerkezetét gazdagítja. E jelentés-összetevőt etimológiai vagy motivációs jelentésnek is nevezhetjük.

Az itt mondottakkal látszólag szembeállíthatónak tűnik az a tapasztalatunk, hogy *Molnár* Jánosról hallva többnyire nem gondoljuk viszont azt, hogy neve a szakmáját is jelöli egyúttal. Ezt névrendszertani ismereteink magyarázzák meg: tudjuk ugyanis, hogy míg a helynevek egy részében joggal kereshetjük a névadás szemantikai motivációjának a megjelenését, addig a családnevekben ma már nem ez a nyelvi viszony fejeződik ki, hanem – mivel a név átörökítéséről van szó – a családi összetartozás. Általánosabban fogalmazva ez azt jelenti, hogy a nevek mindig valamely névadási (rész)rendszer elemeként vannak adva számunkra, s annak keretében értelmezzük őket. A neveknek ezt a sajátosságát BALÁZS JÁNOS helyi értéknek nevezte (1970), a név jelentésének összetevőjeként leginkább talán a pragmatikai jelentés terminussal jelölhetjük meg az e körbe tartozó jelentésjegyeket.

5. A fentiekben a tulajdonnév rendkívül gazdag jelentésvilágát igyekeztem bemutatni a funkcionális nyelvszemlélet értelmezésében. A hangsúlyt azért helyeztem a nevek jelentésére, mert ebben látom azt a specifikus tulajdonságukat, amely leginkább elkülöníti ezt a szócsoportot a köznevektől. NYIRKOS ISTVÁN a tulajdonneveket a kommunikáció hatékonysága szempontjából vizsgálta meg, és megállapította, hogy nagy hírértékük következtében a nevek az információátadásban a leggazdaságosabb, leghatékonyabb nyelvi elemeknek számítanak (1989). Talán ez a tulajdonságuk magyarázza meg azt a körülményt is, hogy minden nyelvben létezik tulajdonnév, noha logikai szempontból ez nem lenne szükségszerű követelmény. Másfelől pedig esetleg éppen ebben a kommunikációbeli hatékonyságban kereshetjük a tulajdonnévnek mint nyelvi kategóriának az emberi nyelvben való megjelenésének az okát is.

Hivatkozások

- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
- BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 295–301.
- BARABÁS ANDRÁS–KÁLMÁN C. GYÖRGY–NÁDASDY ÁDÁM 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 135–155.
- FABÓ KINGA 1980. A tulajdonnév • köznév „szófajváltásokról”. *Névtani Értesítő* 4: 49–55.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1926. *Jelentéstan*. Pécs.
- HAJDÚ MIHÁLY 1997. A tulajdonnév mint szófaji kategória. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 209: 471–477.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris.
- HAJDÚ MIHÁLY 2008. A tulajdonnév és közszo határán. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. 13–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS–KÁLMÁN LÁSZLÓ 2012. Újra a tulajdonnevekről. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 381–392.
- KIEFER FERENC 1989. Mit jelent a tulajdonnév? *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 183: 286–290.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentéelmélet*. Budapest: Corvina.
- LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 17–58.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentéstanához. *Pais-Eml.* 189–195.
- NYIRKOS ISTVÁN 1989. A tulajdonnevek hírértékéről. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 183: 290–294.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1998. A névutós helynevek kérdéséhez. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 66–88.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete.

- Magyar Nyelv* 55: 461–470.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. 30–41.
- VOIGT VILMOS 1993. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő* 15: 317–320.

ISTVÁN HOFFMANN: Proper names and their meanings

Onomastics as a markedly interdisciplinary academic field is primarily closely associated with language history research, while it is connected to several other fields such as semiotics as well. In this context, it is the analysis of the meaning of proper names that may provide a significant contribution to both research areas. The study outlines the overview of the different ways of interpreting names from an academic historical perspective, however, primarily taking into account the possibilities and theoretical frameworks of functional linguistics. Its fundamental premise is that proper names are linguistic elements with a rich semantic structure which, however, cannot be separated from common names along strict lines. The development of the individual meaning of names – along with their acquirement and use – can be presented most successfully as part of the cognitive and communication activities of people.

A nevek és különösen a népmesei nevek szemiotikájáról

VOIGT VILMOS

Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest
voigtbudapest@gmail.com

Hajdú Mihálynak ajánlva

Voltaképpen egyszerű feladat a „nevek” szemiotikájáról beszélni. Igaz ugyan, hogy a „név” elméletével foglalkozók igen ritkán használnak szemiotikai érvelést, a szemiotikusok meg csak általában beszélnek a nevekről – azaz az ilyen vizsgálatok elkezdéséhez kevés előtanulmány áttekintésére van csak szükségünk meg lehetőségünk. Viszont éppen emiatt magunk igen óvatosan tehetünk csak megállapításokat, és igazán fontos az, hogy jól körülhatárolható, bizonyos szempontból homogén példaanyagot használjunk. Tudjuk, hogy még a sajátos névcsoportokon belüli alcsoportok (mint a rokon irodalmi műfajok) esetében is különböznek egymástól a felhasznált nevek: a dráma, az opera vagy az operett és a kabaré szereplőinek jellemző nevei (pl. *Stuart Mária*, *Ophélia*, *Aida*, *Turandot*, *Styx Jankó* vagy *Général Boum*, sőt *Hacsek és Sajó*, *Latyi Matyi a furfangos cukrászinas* /köztudottan: Latabár Kálmán/ és *Hofi /Géza/*) aligha cserélhetők fel egymással.

A magyar onomasztika is általában kétféle szempontból különíti el és vizsgálja a neveket: jelentésük, illetve használatuk szerint. Például a Hold korábban nem ismert „túlsó” oldalán a térszinformáknak az utóbbi évtizedekben a földi helynevekhez hasonlító (hely)neveket adtak, vagy az új autómárkák a régen ismert (személy)nevekre hasonlító névhasználatot mutatnak. Az erre vonatkozó, és főként a magyar személyneveket részletesen bemutató kézikönyvében HAJDÚ MIHÁLY (2003) érinti e kérdést (sőt a mesei nevekre vonatkozó korábbi dolgozataimat is idézi) – ám nem térhetett ki a nevek minden csoportjára, így például az irodalmi művekben előforduló nevek milyenségére. Ugyanakkor nyilvánvaló tény, hogy a nevek egy-egy csoportja sajátos adatkorpuszt (és olykor osztályozási csoportokat) tartalmaz, és ezeket érdemes az ilyen keretekben vizsgálni.

A következőkben éppen ezért egy homogénnek tekinthető névcsoport, a magyar nyelvű népmesék névadatait vesszük szemügyre. (Megemlítem, hogy mostani dolgozatomban az egyszerű „mese” megjelölés voltaképpen „népmese” értelmű.) Természetesen egy tüzetes elemzés során itt is meg kell különböztetni az egyes mesei műfajokat, korszakokat, akár a jobb mesemondók stílusát. Azonban ehhez is szükséges előtanulmány egy általános szemle.

Előjáróban azt mondhatjuk, hogy a magyar népmesék nyomtatott kiadásaiban előforduló neveket vizsgáltuk. A közismert irodalomtörténeti fejlődést követve, amelynek során könyvekben jelentek meg a magyar népmesék, a nevek közlési rendszere (mind a személynevek, mind a helynevek esetében) a már kialakult szépirodalmi gyakorlatot követte. Azonban mind a 19. mind a 20. században a helyszínen gyűjtött népmesék azt is egyértelműen bizonyítják, hogy nem utólag jelennek meg a mesékben a nevek, hanem ezek már az eleven néphagyományban is ilyenek voltak. (Ehhez azt is hozzátehetjük, hogy a nemzetközi mesekutatás ugyanezt a jelenséget széles körben is észrevette.)

A mostani dolgozatban azonban igen sok kérdéssel – pl. a nevek funkciójával, a névattitűddel és a névhasználat kérdéseivel – nem foglalkozom, hiszen a mesei nevek összessége ilyen szempontokból is nagyjából hasonló jellegű. (Ezekkel a kérdésekkel egyébként konferenciánk más előadásai sokféle módon, találékonyan foglalkoztak.)

Ami a terminológiát illeti a név/tulajdonnév megkülönböztetést e dolgozatban nem használom, mindent egyszerűen „név”-nek nevezek.

Az egyes nevek bemutatásához előjáróban azért érdemes néhány fogalmat megemlíteni!

PEIRCE jeltípológiája szerint a „név” egyedi jel (*sin*-jel), ami azt jelenti, hogy bárahány példányban is fordul elő: egyedre utal. Ha milliónyi *János/John/Iván* is él a Földön, és ennél százezerszer kevesebb mondjuk az „úrtávcsők” száma: a milliónyi *János* mindegyikének neve van és ez *sin*-jel – a bármily ritka úrtávcső pedig csak közszó (főnév), és nem *sin*-jel. (Magyarul lásd erről: PEIRCE 2005.) A *sin*-jeleket nemcsak nyelvi eszközökkel, hanem például a művészeti vagy vallási kommunikáció keretében is ki tudjuk fejezni. Most azonban csak a nyelvi megnyilvánulásokat fogjuk bemutatni.

Annak megfelelően, hogy egy nyelv milyen szófajokkal és

nyelvtannal rendelkezik, egy-egy nyelvben a nevek jelszerűsége bizonyos fokig más és más.¹ A magyarban a nevek két legnagyobb csoportja a *személynév* és a *helynév*. A *Kőbányai* név jelentése ’/több fajta/sőr’, a *kölni* /egyfajta/ kozmetikum, a *varsói* (*paktum*) egész intézményrendszer volt.

Mindkét csoportban a „név” lehet egyelemű, kételemű, háromelemű, sőt még több elemű is. Nemcsak a honfoglaló vezér (*Árpád*) vagy a mongolok személyneve egyelemű. Nálunk (hosszú történelmi fejlődés eredményeként) ma rendszerint kételemű a hivatalos személynév (családi név + utónév), vagyis pl. két egymás után tett „keresztnév” voltaképpen egy személy kételemű, teljes neve lehet (pl. *Balázs Géza*). Dédapáink tudták, hogy a római személynevek háromeleműek: pl. *Marcus Tullius Cicero*. Szüleink, nagyszüleink megtanulták, hogy az orosz személynevek háromeleműek: pl. *Jurij Mihailovics Lotman*. Spanyol és portugál személynevek még összetettebbek: mind az apa, mind az anya családnéve szerepel bennük (pl. *Fidel Castro Rusz*), kedvelik a több keresztnevet, és ha ezek családnévként szerepelnek, a megfelelő grammatikai nemet is feltüntetik, úgyhogy az ember törheti a fejét, ugyan hol keresse a telefonkönyvben mondjuk egy *Fernando da Castro Pires de Lima* nevű személy adatait? Hasonló tapasztalatokra tehetünk szert arab, afrikai, stb. személynevek esetében is.

Ritkán szokták említeni, hogy a helynevek is hasonló bonyolultságot tanúsítanak. Mondjuk a *Jungfrau*, a *Himalája* vagy a *Fudzsijama* egyeleműnek tűnnek, ám voltaképpen összetett szavak, úgy, mint a magyarban nyilván kételeműnek tartott *Gellért-hegy*, *Fekete víz* vagy *Kékes-tető*. Az egyelemű és kételemű nevek között gyakori az átmenet: *Hortobágy* és *Hortobágyi puszta*, sőt *Pest* és *Budapest*. Háromelemű nemcsak a *Nagy Sóstó*, hanem a *Dráva-Mura köze* is. Ennek is van kételemű rokona: *Muraköz*. Magam a *Transz-Ili Ala-Tau* hegységnevet inkább már négyeleműnek nevezném. Trianon után ilyen (magyar állami, hivatalos? megnevezések voltak: *Csanád*, *Arad*, *Torontál*, *közigazgatásilag ideiglenesen egyesített vármegye*, amely biztosan legalább négyelemű szerkezet. Egyébként olykor hivatalosan szabályozzák azt,

¹ Sajnos, a hagyományos magyar névvizsgálat ilyen szempontokat nem érvényesített, lásd például KÁLMÁN (először 1967, végül 1989). Ennek csoportosítását viszont felhasználtuk a mesei nevek adattárában.

hány elemű lehet egy név. A 19. század végétől a magyarországi újszülötteknek általában két-három keresztnévet adtak. A legutóbbi hivatalos rendelkezés szerint legfeljebb két keresztnév adható.

Szemiotikailag természetes, hogy bármilyen név ugyanígy csoportosítható: a mesei nevek is.

Személyneveknél gyakori a „sorszámokkal” való névbővítés. Pl. XIV. *Benedek*, sportolók nevei (*Kovács II. /János/*), sőt akár a *Hétfejű sárkány* megnevezése is. Egyébként az is gyakori, hogy a sorszámnevek lehetnek keresztnévek is, mint a latin *Tertius* vagy *Septimus*, és ez a gyakorlat a latin nyelvekben máig megfigyelhető, mint az olasz vagy spanyol *Primo* alakban. Olykor már a kortársak, gyakran az utókor állandó jelzőket is ad az uralkodók neveihez: *Szép Fülöp*, *Nagy Lajos*, *Civakodó Lajos*, *Hebegő Lajos*, *Együgyű Lajos*. A „lovagok” hasonló neveit Cervantes a *Don Quijote* hasábjain változatosan utánozza és ötletesen csúfolja ki. Ez a megoldás még fokozza a *sim*-jel érvényesülését: a *betedhét ország* szemiotikailag éppen úgy „egy ország a többi között”, mint az *Albánia*, *Anglia*, *Bosznia*, *Csehszlovákia*, *Egyiptus*, *Franciaország*, *Galícia* stb.: amelyek valamilyen referenciaképpen csakugyan elő is fordulnak a mesei nevek között. A sajátos mesei nevek is ehhez hasonlítanak: *Aranyország*, *az egerek országa*, *öszöm-izsom ország*, *a huszonnégy fejű sárkány országa*. (Itt is másutt is a kiadványok helyesírását, egybe- vagy külön írását, kis- vagy nagybetűs szókezdéseit nem változtattuk meg, nem is egységesítettük.)

„Jól körülhatárolt” példatáram a magyar népmesékből származik. Évtizedekkel ezelőtt, az 1980-as évek elején kezdtük több mint száz (!) magyar népmesegyűjteményből mind a személynevek, mind a helynevek kigyűjtését és valamilyen csoportosítását. (Már ekkor is több mint 2000 adatot rendeztünk el! Azóta a gyűjtőmunka folytatódott, ám újabb publikációra már nem volt pénz.)² A magyar nyelvben elvileg a nevek kigyűjtése egyszerű feladat, hiszen csak a „nagybetűvel” kezdett szavakat kellett figyelembe venni. Ám gyakorlatilag – minthogy a mesegyűjtők és közlők számára nem volt ismert valamely erre vonatkozó előírás – a közlés során kiki tetszése szerint oldotta meg a

² Négy ilyen füzet jelent meg: MAROSI 1981, BALÁZS 1983, BALÁZS – VÁRKONYI 1987, BALÁZS – BARATI – WOLOSZ 1989. Mindegyik Budapesten, az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközösségének kiadványa – *Magyar Névtani Dolgozatok* 13., 30., 72. és 80. számaként.

mesei szereplők megnevezésének helyesírását. A „táltos ló” hol kisbetűvel, hol nagygal, hol egybeírva, hol külön írva fordul elő. Hogy a „veres vitéz” vagy „évigérő fa” milyen formában kerül elő – szinte megjósolhatatlan. Végül azt az útbaigazítást adtuk a gyűjtést végző egyetemistáknak és fiatal kollégáinknak, hogy inkább minden „névgyanús” szót és szóösszetételt pontosan (és betűhíven, az egybe- vagy különírást, a kis- és nagybetűket nem változtatva) jegyezzenek fel, és mi a kiadványainkban ezeket így is közöltük. Mostani dolgozatomban innen veszem a példákat, a helyesírást (néhány apróságot nem számítva) is követve.

Noha csak a mesei nevek vizsgálata volt a célunk, azért egy külön füzetben a balladák, gyermekmondókák és az archaikus népi imák klasszikus magyar gyűjteményeit is átnéztük³, éppen a különbségek észrevétele céljából. Noha mindegyik ilyen folklór műfaj azonos magyarországi társadalmi és műveltségi körülmények között élt akkor, amikor a szövegeket feljegyezték, és a szóbeliség meg az írásbeliség viszonya is nagyjából egyezett, azért műfajonként igazán eltérő volt az egyes nevek és névtípusok aránya, megterheltsége.

Még mindig előljáróban néhány névtani érdekességet külön is említék.

A magyar mesei nevek három forrásból erednek. Egyrészt követik a magyar névadás általános sajátosságait (pl. a kételeműséget: *Babszem Jankó, Fátyol Gyuri*)⁴. Másrészt követik a nemzetközi mesekincs névhasználatát, olykor még a nevet is átvéve vagy lefordítva (pl. *Jancsika* és *Juliska, Szegfű János ~ Szegfűhajú János, Csizmás Kandúr ~ Kacor király, Tündér Ilona*) – ugyanakkor e nevek szemiotikailag egyeznek a „valódi” személynevekkel. Ha ilyen nevet olvassuk: *Virág Péter* – további bizonyítás nélkül nem mondhatjuk azt, hogy ez mesei név. Viszont pontosan beillik az alább (a 2. csoportban) bemutatott „virágnevű” mesei szereplők sorába. Harmadrészt vannak olyan nevek, amelyeket csak a mesékből ismerünk (pl. *Hamupipőke, Óperenciás tenger, hétfejű*

³ WOLOSZ 1993. (Magyar Névtani Dolgozatok 117.)

⁴ A következőkben a példák az említett meseinév-füzetekből valók, a teljesség igénye nélkül. Minthogy nem az egyes adatok kommentálása volt a célom, hanem általában kívántam bemutatni népmeséink névhasználatát, csak igen ritkán adok további hivatkozást. A példák azért visszakereshetők (legtöbbször a IV. füzetből, mivel ebben némileg finomítottuk az előző füzetekben kialakított csoportosítást).

sárkány). Ezek szemiotikai státusa más, mint a valódi nevéké. Elsősorban ennek a csoportnak némely jelezésmeli sajátosságát említem a következőkben.

Mindegyik csoportban megtalálunk néhány egyező sajátosságot.

1. Feltűnő a *kicsinyített* nevek gyakorisága. Nem „János és Júlia”, hanem *Jancsi* és *Juliska* a megszokott forma. Ez így van a külföldi eredetiben is: *Hansel és Gretel*. Nem szoktuk észrevenni, de még a *Hamupipőke* (és *Hófehérke* stb.) név is ilyen kicsinyítés. És ennek nemzetközi előzményei: *Cenerentola*, *Cendrillon*, *Cinderella* stb. ugyanezt a megoldást képviselik. A mesei névadásban ez szinte univerzálé, és nem csak a nyilván kistermetű *Hüvelyk Matyi* neve vagy egy törpe nevéként a *Vargalus Károlyka* ilyen.

Az ilyen miniatürizálás általában a mese fiktív voltát érzékeltet, és ez a megoldás egészen a pleonazmusos kicsinyítésű „Hupikék törpikék”-ig terjed.

Természetesen a magyar népköltészetben nem csupán a népmesék használják a kicsinyítő személyneveket, hanem például a betyárballadák is: *Angyal Bandi*, *Zöld Marci*, *Sobri Jóska*. Ott a „közvetlenség” lehet az ilyen megnevezés oka, és e névformák nemcsak a népköltési szövegekből, hanem köznapi dokumentumokból (például nyomozási felhívásokból) is ismertek.⁵ A vallási folklór szövegeiben igazán gyakori a kicsinyítés (*Jézuska*, *Máriácska*), amely a közvetlenséget, intimitást, kedvességet sugallja.

2. Sajátos, és biztosan nem a magyar népmesékben alakult ki az a megoldás, hogy a hősök „virág”-nevűek: *Rezeda*, *Szekefű*, *Rózsa*, *Virág Péter*. Természetesen növénynevek, virágnevek a mindennapi névadásban is ismertek. A nem túl gyakori „virágnév” néha akár félrevezető is lehet. Arany János *Rózsa és Ibolya* című verses meséjében csak némi elmeéllel jövünk rá arra, hogy a „Rózsa” itt férfinév.

3. Megjegyezhetjük, hogy a mesékben sokmindent neveznek „szép”-nek, és ez a nyelvhasználat a mesei nevekre is érvényes: *Szép Rózsa*, *Szépvirág*, *Szép Erzsébet*, *Szép Ilona*, *Szépvirág* stb. Bővített (akár több mint háromelemű) névként is előfordul: *Tündérszép Mosohyó Ilona*. Az ilyen nevek ismételtetése is a mese sajátos világát hangoztatja, és a nemzetközi mesei gyakorlatnak felel meg, ahol több évszázada ismert.

⁵ Lásd rövid bevezető tanulmányomat: VOIGT 1985. Ugyanez későbbi kiadásban: VOIGT 2007–2009: 71–76.

A magyarban román eredetű a *Szépmezőszárnya* mesei név, amely mindkét nyelvű mesekincsben e csoportba osztható.⁶

4. Ennél általánosabb, hogy a mesei szereplők és tájak megnevezéseként színnevek (és ilyen értelemben vett fémnevek, drágakőnevek, égitestek nevei) kerülnek elő, mégpedig a nevek mindkét csoportjában: *Arany herceg, aranykirály, Ezüstherceg, Fehér király, Fekete király, Piroskirály, Veresbéli király, Veres király, Zöld király, Zöld vitéz, gyémántkirály, Holdkirály, Napkirály, Ólombarát, Rézkirály, Vasherceg – Aranyország, Ezüstország, Gyémántország, Rézország, Feketeország, Veres király országa, aranyváros, aranyhíd, aranymező, aranyrét, aranyút, aranypalota, aranyvár, Ezüsthegy, ezüst vár, ezüsterdő, ezüsthíd, ezüstmező, ezüstrét, ezüstút, ólomerdő, rézerdő, rézhíd, rézmező, rézrét, rézút, Rézhegy, rézvár, acélerdő, gyémántkastély, gyémánterdő, fekete város, Fekete vár, Veres-tenger, zóderdő* stb.

Köztudott, hogy az európai mese jól ismeri az ún. „metallikus kódot”, vagyis hogy sokmindent „fémekkel, mint jelzőkkel ír le”.⁷ Ez összekapcsolódik a hármas fokozatossággal. Ha a mesélő először tüzetesen leírta a „rézországot”, a következőkben ugyanilyen részletességgel mutatja be az „ezüstországot” és az „aranyországot” is. Ebbe a rendszerbe kerülhet bele a többi, említett jelző is. Egyébként, noha ritkán, a fémnevek közvetlenül is megjelenhetnek, mint pl. MAJLÁTH (1825, második kiadás 1837, magyar fordításban 1864) meséjében *Eisen Latzi/Laczi = Vas Laczi* már a magyar meseközlés első szakaszában.

Egyébként sem a színekkel, sem a fémekkel való fokozatjelölés nem a népmese találmánya, hanem ennél általánosabb és elterjedtebb. Tengerek, folyók, hegyek „hivatalos” elvezései csakúgy használják, mint a középkori lovagi történetek. Szemiotikailag „általános értékjelző marker”-ként írhatjuk le, vagyis nem egy konkrét tulajdonságot fejez ki. Annak ellenére sem nevezhetjük *legi*-jelnek, hogy szinte törvényszerűen ismétlődik.

5. Közismert, hogy a mesei nevek között igen furcsák is előfordulnak, vagy éppen mesei névként használatuk meglepő. Gyakran a név, vagy akár a mese „idegen” eredetére gondolhatunk. Pl. *Árgirus* ~

⁶ Külön kötetben gyűjtöttem össze a “szép” magyar népmeséket, amelyekben ez a minősítés csakugyan elő is fordul, és a nevekben is jelentkezik. Lásd: VOIGT 1989. – A „Szépmezőszárnya” név eddigi, elég bonyolult és nem minden részletben meggyőző magyarázatait KOVÁCS ÁGNES lexikoncímszáva (1982) foglalta össze.

⁷ Lásd MAX LÜTHI magyarul is olvasható megállapításait (1971: 105–164).

Árnyilus, Bakarasz, Hétszínűszakállú, Hollóferynyiges, Pancimanci, Tancika-Marcika, Tilinkó, stb. Az ilyen mesei helynevek közül több (*Óperenciás tenger, Bergengócia, Hetedhétország* stb.) a szépirodalomba és gyermekirodalomba is bejutott.

Ugyanilyen mesei nevek a 18. és főként a 19. századi európai meseközlésekben fordulnak elő, ahol gyakran mesecímekként szerepelnek és előbb a francia tündérmesék, majd a Grimm-mesék magyarrá fordítása és utánzása révén terjednek el. Ezekben az az általánosan ismert szépirói tendencia is megfigyelhető, hogy minél különösebb, egyedibb nevet használjanak.

6. A mesékben (mint a valódi nyelvhasználatban is) a személyekre utalás többféle módon történik: „hivatalos” (teljes) névalakkal: *Bagi Sándor, Balga Tamás* – ennek közvetlenebb formájában: *Gyuri, Hamishitű Jancsi* –, és megszólításként: *Bandi bácsi, Boris néne, János bá, Kives koma, Palya bátyád*. Az utóbbi csoporthoz kapcsolhatók a mesékben az olyan megszólító formák, mint: „Szép jónapot, öreganyám” – „szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál” – (a táltosló mondja) „Édes gazdám, de sokáig aludtál” – „Hogyan menjünk, kedves gazdám, mint a szél, vagy a gondolat? Úgy menjünk, kedves gazdám, hogy se tebenned, se én bennem kár ne essék!” A jó mesemondók ügyelnek arra, hogy ezek a megszólítások pontosak, a mesei stílusztikájának megfelelőek legyenek. Vagyis, ha van is neve a mesehősnek (akár a lovának is), ilyen esetben nem ezt, hanem egy körülírást használnak: „kedves gazdám”, „kedves lovam”, „öreganyám” stb.

A sajátos mesei helyneveknél gyakran előfordul, hogy a név után további kiegészítés következik. „Hetedhét országon/az Óperenciás tengeren/az Üveghegyen is túl ... ott, ahol a kurta farkú malac túr”. Ez a bővítő ismétlés is azt erősíti, hogy nem valódi, hanem mesei színhelyről van szó, ahol is a fiktív névhez – annak valódiságát bizonyítandó – egy további fiktív elemet kapcsolnak.

7. A *Febérlófia* jellegű mesei nevek népszerűsége, gyakori említése is hozzájárult ahhoz, hogy az ’állat fia’ típusú nevekre (*Csonka tehén fia, Kancafiú Miklós, Teben Pábinsz, Kutya János,* sőt *Kégyó Gáspár* és *Kutya János* stb.) külön is figyeljenek a mesekutatók.⁸ Ehhez hasonló neveket (pl. *Medvefi*) a nemzetközi folklórban is jól ismerünk. Az észet *Kalevipoeg*

⁸ Lásd az “állat-fia” mesetípusról KISS GABRIELLA tanulmányát (1959), amelyben az ilyen mesecímek és -nevek felsorolása is megtalálható.

'Kalev fiú' neve is ilyen jellegű. A magyar *Almaji* mesei név e mintát követi. Egyébként a valódi névadásban ugyanez igen régóta ismert megoldás. Mindez azonban, néhány sietős vélemény-nyilvánítás ellenére sem a totemizmus közvetlen és egyedi maradványa a magyar népmesében. Viszont azt a megoldást, hogy „a név a tulajdonságnak felel meg” – „*nomen est omen*” – szemiotikailag is érvényesítik.

Ezen általános megjegyzések után térjünk a mesei nevek egyes csoportjainak a bemutatására!

Amikor – használhatósági szempontokat szem előtt tartva – közzétettük meseinév-jegyzékeinket, külön vettük a személyneveket és a helyneveket. A személynevek közül előbb a „valódi személyneveket”, ez után a „bibliai neveket”, és végül a különös „mesei neveket” hoztuk ábécérendben. Néhány sajátos csoportot is elkülönítettünk. Ez után következtek az „állatnevek”, amelyek mesei szempontból is különösek: egyrészt a mindennapi élet megszokott állatnévadását tükrözik, másrészt azonban a mesében sajátos fauna jelenik meg, különös cselekedetekkel, beszédképességgel, stb.

Annak idején e csoportosítást nem szemiotikai szempontból végeztük el – most azonban könnyen interpretálhatjuk ilyen módon.

A „valódi személynevek” voltaképpen (szemiotikai értelemben) „pragmatikai” kategória: a mindennapi életben megszokott neveket természetesen használják a mesékben is. Mégpedig nem csupán a mese fantáziadús részében, hanem mesekezdő és -záró mondatokban, az olyan magyarázatokban is, amelyeket a mesélő fontosnak tart, és használatukkal főként humoros módon mintegy bevonja a hallgatóságot is a mesébe. (Pl. *Eddig volt, mese volt, Kelemennek kedve volt.*) Pontosan ez a humoros mesevégzés nemcsak ISTVÁNNY GYULA palócföldi meseköteteiben fordul elő, hanem több későbbi kiadványban is – egy „frappáns” ötlet akár verses továbbfejlesztéseként is: *Eddig vót, mese vót, Kelemennek kedve vót. Kanna méz volt mellette, kanalazd ki belülle!*” (Még szkatológikus változatát is közölték.) Így kerül említésre a „gazdag ember” *Bagi Sándor*, valamely *Bandi bácsi*, *Bene uram*, *Benéné asszony* vagy egyszerűen *Benéné*. Néha valamivel közelebb jutunk a mese világához: pl. *Árva Juliska* vagy *Árva Péter* a mesehősök gyakori árvaságára is utal. *Kelekótya János* vagy *Bolond Istók* – a mesékben gyakori együgyű – vagy csak annak látszó – szereplőt jellemzi. *Kalányos Peti bá* egy ügyes kezű cigány faragó. Jónéhány „beszélő név” is előfordul: *Cinkos Pista*, *Csalóka Péter*, *Hamishitű Jancsi*. Nyilván ragadványnév a

Róka Gergő bá. Ami a csak keresztnévvel említett szereplőket illeti, ezek száma igen nagy. Nem gondolom, hogy különös oka van az egyik vagy másik megoldás használatának. Köztük meglepően gyakori a *János* ~ *Jankó* ~ *Jancsi*. A női keresztnévek között nincs ilyen favorit. A mesék hőse legtöbbször legény – ám szinte mindig megjelenik mellette egy leány is. Viszont a mesei névadásban megszokott, hogy a legény-hősnek van neve (pl. *Palkó*), segítőjét azonban csak „királylány” megnevezéssel említik.

Két olyan külön csoportja van a személyneveknek, amelyeket legegyszerűbb „műveltségbeli személyneveknek” nevezni. Nem meglepő, hogy a Bibliából ismert ilyen nevek gyakran kerülnek elő meséinkben. Ezek legtöbbször nem a mesék valódi szereplői, csak a nevük kerül elő valamelyik szövegrészben vagy hivatkozásban: *Absolon*, *Lámeke*, *Poncius*, *Salamon*, *Sára*, sőt ilyesféle oka lehet *Holofernes* ’basa’ vagy ’öreg király’, *Kerebus* (talán: *Cerberus* – ám a mese szövegében ’mester’), *Gergely pápa* említésének. Váratlan azonban, hogy olykor történelmi személyek nevei is elhangoznak, minden komolyabb tartalmi összekapcsolás nélkül: *Alexander*, *Antiochus*, *Apollonius*, *Dárius*, *Szolimán*, *Theodorus*. Meséinkben nem mindig motivált *Mátyás király* vagy *Rózsa Sándor* említése, jóllehet feltehetjük: a mesemondó is, közönsége is tudja – valóban kik is voltak ők?

A vallás, a világtörténelem és a magyar történelem bizonyos fokig eljutó ismerete okozza, hogy a mesékben ilyen utalások könnyen előfordulhatnak. (Nem is soroltuk most fel azt a sokszáz adatot, amelyekben *Isten*, *Jézus*, *Mária* nevei szerepelnek, gyakran éppen csak egy-egy közönséges szófordulatban: *Adjon Isten!*)

Meg kell különböztetnünk ezektől az olyan furcsa keresztneveket, amelyeket a ponyvairodalomból eredeztethetünk: *Armand* és *Izolda*, *Artur*, *Bianchetta* (ezüsthajú királylány), *Capellodóra*, *Edvárd*, *Eleonóra*, *Fridrik*, *Genovéva*, *Innocens*, *Luiza*, *Tasziló* stb. Hogy ezek mennyire „szervesen” illeszkednek a magyar népmesébe, már régóta érzékelhetjük. A legelső nyomtatott (német nyelvű) magyar mesegyűjtemény készítője, Georg von Gaal szövegében már szerepel egy *William* ’a francia princesszné’(!).

Az ilyen bibliai, történelmi ponyvai eredetű neveknek nincs külön mesei szemantikájuk. Éppúgy használják őket, mint a szavakat: automatikusan. Még *Jézus/Krisztus* esetében sem gondolok arra, hogy mesei névként a bibliai történet „ikonja” lenne (a szó szemiotikai

értelmében). Ugyanezt mondhatjuk az „ördög”-ről is, akit meséinkben csak így, általában szoktak említeni. Ha külön név hangzik el, ez *Plútó*, az ördögök vezetője, fejedelme, vagy Drumó, sőt akár *Plútódrumó* is. Hasonlóan ritka a *Pokol* meghatározható helynévként szerepeltetése.

A magyar népmesei névadásban is különleges szerepe volt a „mesecímek” divatba jövésének. (Az olyan szövegszerkesztés, amikor nem a mese kezdete, témája, valamely igen fontos mozzanata, hanem egy „címként” szereplő hivatkozás fogalmazódik meg, nálunk a 19. század elejére már közismert volt.) Noha a mese tartalmára mindig szükség volt valamilyen „referencia” (utalás) megfogalmazásának, azonban csak a 19. századi kiadványokban vált általánossá, hogy minden mesének van sajátos címe, ami igen gyakran név. Nálunk már a 18. század végén utalnak mesékre – ám még a mesetéma-jegyzékekben sem általános valamely mesei név címként használata. (Inkább a cselekményre utalnak.) Előbb a francia tündérmesék magyarra fordításakor kellett e megoldást kialakítani. Közismert, hogy KÖNYI JÁNOS volt az, aki (németből fordítva) több ilyen kötetet közölt. Ezekben igen furcsa nevek szerepelnek: *Florina*, *Bellebelle*, *Sármány* stb., amelyek érdekes vonása az, hogy nem magyar szók, hanem más nyelvekre utalnak, sőt azokban olyan jelentésük van, ami jól illik a mese szemantikájához: ’Virág’, ’Szép-Szép’, ’Bájos’.⁹ Amikor a következő generációk (főként) a Grimm-meséket fordítják magyarra, az eredeti mesei neveket utánozzák: *Rotkäppchen* – *Piroska*, *Schneewittchen* – *Hófehérke*, *König Drosselbart* – *Rigócsőr király*. Olykor ez nehezen megoldható feladat elé állította a fordítót: *Rapunzel*, *Machandelboom* stb. Nálunk már ERDÉLYI JÁNOS találkozott e feladattal, azonban inkább csak ARANY LÁSZLÓ volt az, aki megkísérelte a magyar mesecímek és mesei nevek valamelyes általános gyakorlatának kialakítását, igazán csupán később BENEDEK ELEK gazdag életművében sikerült egy általában felismerhető névadási megoldást találni. A nagyközönség ma ezt érzi a magyar népmese névadási rendszerének, noha jónéhány esetben a BENEDEK-adta mesei név (pl. *Többsincs királyfi*) az ő leleménye.¹⁰

⁹ Ezzel a témával eddig külön tanulmány nem foglalkozott. Az egyik utóbbi kiadványban (KÖNYI 1981) közlik a „*Várta mulatság, avagy Sarmánt királynak és Florina kisasszonynak tündéres és ritka történeti*” (1774) szövegét, ám a nevre vonatkozó megjegyzés nélkül, nem említve KÖNYI további mesekönyveit, illetve azt, a filológusok mit derítettek ki KÖNYI fordításainak forrásairól.

¹⁰ Lásd erről *Meseszó* c. tanulmánykötetem több írását, amelyekben hivatkozom

Egyébként ezt a megoldást követte Móra Ferenc is: *Dióbel királyfi* c. művében.

A mesehős neve lehet egyelemű (*Mirkó, Durumó* 'főördög', *Lucifer, P/u/lotó, Pengő*), ám már itt is többretegű jelentésre gondolhatunk. (Pl. *griff ~ griff madár*). Az ilyen név gyakran összetett szó, pl. *Fadöntő, Fagörbesztő, Faborgasztó, Fanyűvő, Hegyforgató, Hegyömbölygető, Hegyhengergető, Hegyhordó*. Olykor (nem is mindig könnyen felismerhetően) többszörös összetétel (*Kígyódarvitész, Nemtudomka, Messzelátó, Jóhalló, Földnehéz, Földnehézék, Föld neheze* /kutyanevek/ stb.).

Igen gyakori, hogy (egy vagy több) jelzővel egészítik ki az ilyen neveket: *aranyszörű bárány, aranyszörű paripa, batlábú kicsikó, vasfejű farkas, sárga kicsi kígyó, aranyprüsszentő számár*. Az átmenetekre és változatokra a legjobb példánk a „sárkány” megnevezése. Van *sárkány, háromfejű sárkány, ötfejű sárkány, hatfejű sárkány, hétfejű sárkány ...* egészen a *harminchatfejű sárkány* és *százfejű sárkány* megnevezésekig. És van még *bazsarikussárkány* /baziliszkusz/, *sárkánykígyó, sárkánykirály*.¹¹

Hasonló rendszert figyelhetünk meg a „király” megnevezéseinél: *aranykirály, Bazsarikussárkánykirály, békák királya, Burgundi Király, Burkus király, csibánkirály* /”csihán” = ’csalán’/, *csillagkirály, Disznókirály, egerek királya, Ezüstkirály, Farkaskirály, Fehér király, Feketebéli király, Fekete király, gyémántkirály, halkirály, Havasi Gyopár király, hét törpék királya, Holdkirály, Hollókirály, Hosszúszakállú király, Kígyókirály, Király János, Nagybajuszú király, napkeleti király, Napkirály, négy szemű király, óriáskirály, Pelikán király, Pirosbélű király, Piroskirály, pogánykirály, Rézkirály, Rigócsőrű király, rókakirály, Rózsakirály, Saskirály, Szélkirály, török király, a törpék királya, Útszéli király, varjúkirály, Veresbéli király, veres király, zódbeli király, Zöld király, zöld szakállú király, zsinánykirály* stb. (A királyfi és királylány, királyné megnevezése ritkább, de egyazon rendszert tükröz.) Jól látható, hogy a sokféle királynév között több apró rendszer jelenik meg: a segítő

(főként a Grimm-mesék magyarországi hatását illetően) GULYÁS JUDIT, DOMOKOS MARIANN tanulmányaira. Korábban KOVÁCS ÁGNES más szempontból vizsgálta ARANY LÁSZLÓ és BENEDEK ELEK magyar népmeséinek hatását későbbi mesemondóinkra. Tanulmányai (KOVÁCS 1969, 1977) azonban a mesei nevek története szempontjából is fontos dokumentumok – hiszen igen gyakran a mesei nevek azonosságából következtethetünk arra, melyik későbbi mesemondó vagy mesekiadvány honnan merített.

¹¹ Ennél teljesebb felsorolást lásd az említett IV. füzet (WOLOSZ 1989) 42–43. lapjain.

állatok vezetői, a különböző mesei királyok (legtöbbször színnel jelezve). Igen gyakori, hogy a mesemondás során először „teljes névvel” szerepel (pl. *Rigócsőrű király*), ám a későbbiekben már csak „azt feleli a király” formában, röviden említik.

Természetesen még ez az egyszerű rendszer sem kivétel nélküli. Mondjuk a „vitézek” esetében a mesében nemcsak a legelső említéskor, hanem a továbbiakban is a kiegészített névformát használják: *Kigyóraj vitéz*, *veres Vitéz*, *Veres Álnok Vitéz* – mintha ezek valódi két- vagy háromelemű nevek lennének. Az ilyen módon szereplő „valódi” királyneveket (*Burkeus király*, *török király*) is ilyen módon használják.

Néhány mesei név háromelemű: *Csóré Csutak Jancsi*, *Király Kis Miklós*, *Világbíró Nagy Máttyás*, *Világ szép asszonya*, *Kígyóújta Szép János*, a *Farkasok királyának a fia*, illetve az egybeírt név is így tagolható: *Csibánkirályúrfi*, */Hétsingszakállú ördög/*, *Hétsingszakállú király*. E névcsoport egyes példányaival („Királyfia Kis Miklós”, „Hétszűnyű Kapanyányi Monyók”) a mesekutatók és -értelmezők több ízben foglalkoztak – nem mindig hihető „eredményekkel”. Az viszont biztos, hogy évszázadok óta voltak ilyen magyar mesei nevek és a „Világbíró Nagy Sándor” típusú valódi megnevezésekből eredhetnek.

Azt is tudjuk, hogy, különösen az ifjabb korú hallgatóság körében éppen az ilyen nevek a legkedveltebbek, rájuk hivatkozva kéri a gyerekek a megfelelő mese elmondását vagy felolvasását. Mesemondók is gyakran ilyen nevekkel jelölik meg repertoárjuk egyes darabjait.

Ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy a magyarban a háromelemű személynév a valóságban is gyakoriak. Ilyenek például a nemesi nevek (pl. *iktári Bethlen Gábor* fejedelem, *bethleni Bethlen István* politikus), a származás helyére utaló családi nevek (pl. *Kocsi Csörgő Bálint*, aki Kocson született, *Kótsi Patkó János*, aki viszont Derecskén született, *Csokonai Vitéz Mihály*, akinek az apja még csak *Csokonai József* volt). Mindez azt is jelenti, hogy a háromelemű mesei nevek „természetesnek, valódinak” is tűnnek. Sőt, még helynevekben is előfordulnak hasonló nevek (pl. *Királyfiakarva*), és nemcsak az utólagos közigazgatási településnév-egyesítések révén.

A mesék nem egyszer elmondják, hogyan „kap” nevet a hős? Legtöbbször a különös születéskor (*Babszem Jankó*), más esetben életútja egy fordulópontján: „neked adom ezt a zsíros inget, gatyát, sipkát, oszt mátul fogvást Zsíros-bujdos Balázs a te neved” (77 sz. gyűjtemény: 195 lap = ISTVÁNFY 1963). Ugyanezt a megoldást találjuk a PETŐFI által

„népmesének” nevezett *János vitéz* szövegében, ahol „Kukorica Jancsi”-ből így lesz „János vitéz”. Tanulságos, hogy egy ilyen, háromelemű mesei név mennyire megragadt a mesélők emlékezetében. (Lásd még: *Veres inges, gatyás*.)

Ezzel kapcsolatban tanulságos a mesei „névtelenségre” is kitérni. Természetesen a „név nélkül” szereplőket nem lehet „adatolni”. Ám az igen gyakori mesei téma, hogy ki kell találni valamely mesei szereplő nevét. És a *Nemtudomka*-típusú nevek is tanulságosak ebből a szempontból is. (Ám e témával most külön nem foglalkozom.)

Noha nem rendszeresen és nem is az adatok összegyűjtése után – a magyarországi cigány mesék hőseinek nevével is foglalkoztak. Az itt-ott tett megjegyzések egymásnak is ellent mondanak. Egyrészt azt említették, hogy gyakori az egyelemű név, mégpedig nem magyar személynév, hanem nehezen értelmezhető szó (pl. *Pikóó*) formájában. Ez kiegészülhet egy másik névvel (pl. *Mujkáló*). Ez a megoldás a cigány népballadák címeiben is előfordul. Az egyelemű névhez kiegészítést is adhatnak: *Villányi, a cigányfiú*. Még váratlanabb, hogy tipikusan háromelemű nevet is ismerünk: *Márán Maruli Károly*. Tudjuk, hogy a magyar nyelvterületen a cigányok szívesen meséltek magyarul, és főként a régebbi „magyar mesemondók” közül nem is tudjuk: ki volt cigány. Nem véletlen tehát a magyar és cigány mesei névadás közti hasonlóság.¹² Ugyanakkor a cigányok saját névadási szokásai gyakran archaikusak, ami a mesei nevekben is megőrzött másutt már elmúlt formákat. Külön vizsgálatot érdemelne az is, hogy jelentős cigány vagy félcigány mesemondóink (PANDÚR PÉTER, ÁMI LAJOS) milyen mesei névtípusokat kedveltek. Ahol kétnyelvű a mesemondó, mint BERKI JÁNOS esetében, ott még könnyebb lenne az interetnikus összevetés. (GÖRÖG VERONIKA erre is hivatkozó tanulmányait összegezi: GÖRÖG-KARÁDY 2006).

Két mesehős nevének egymás mellett említése akkor célszerű, ha ők társai, párhuzamai vagy ellentétei egymásnak: *Vízj Péter és Vízj Pál, Ilók és Mibók, Kis Kolozs és Nagy Kolozs*. Tudjuk, hogy már a 19. század közepére ez a névhasználat közismert volt Magyarországon is. Népszerűvé válásához hozzá járult a bonyolult szerkezetű és bonyolult történetű „Férőfiamupipőke” mese Grimm-változata (KHM 126, a

¹²Lásd erről legutóbb: BARI KÁROLY 2013: III. 721–1014.

nemzetközi mesekatalógusokban ATU 530–532 között több önálló szövegszerkesztéssel: *Ferenand getriü und Ferenand ungetriü*).

A „beszélő” mesei nevek egy különös csoportja az, amikor maga a név segíti ki a mesehőst. Például a hősnek ki kell találni, a másik szereplő mit szorongat a kezében. Minthogy őt „Tücsök”-nek hívják, így szól: „No, szegény Tücsök, most bajban vagy!” – és éppen ez a helyes válasz. Minthogy *Tücsök*, *Priücsök* névvel említik az egyes változatok, a megfelelő mesetípusban így kell, hogy a név előforduljon.

A mesei nevek és általában a hagyományos epika nevei külön és érdekesítő „világot” alkotnak – szemiotikai értelemben véve a szót. Csupán egy ilyen példára utalva „a mesei ellenfél nevének kitalálása” (a nemzetközi mesetípus-katalógus számozása szerint: ATU 500 = UTHUR 2004) világszerte ismert mesetípus, és ezekben a fák tetején ugráló lény neve (pl. *Tom Tit Tot*, a magyarban *Pancimancü*) világszerte számos ötletes formában jelenik meg, amelyeket kölcsönöznek, utánoznak, lefordítanak. Az ilyen nevek, mint például az ide tartozó *Turandot*-történet neveinek szemiotikai elemzése igen hálás feladat lenne.¹³

Konferenciánk előadásait hallgatva jutott eszembe, hogy a magyar névadás története szempontjából is tanulságos lehet a mesék névanyaga. Köztudott, hogy a középkori magyar személynevek rendszere évszázadokon át fejlődött ki a mai formákra. Érdekes megfigyelni, mesei neveink e fejlődés mely szakaszához kapcsolhatók. Egyszerű a válasz: mesei neveink egyes csoportjai csakugyan hasonlítanak személyneveink fejlődésének egyes szakaszaihoz. Azonban éppen ezért az ilyen névtípusok alapján nem lehet közvetlenül „datálni” az egyes meséket, és még ennél is kevésbé az egyes mesetípusokat.

Annak idején SOLYMOSSY SÁNDOR (1943: 83) a magyar népballadák datálásához használta a „címszereplők” neveit. Szerinte a nép körében régen a mesterségnevek jelentek meg családnévként (*Mátyás mester*, *Estyán kovács*), és ez jellemző réginek tekintett balladáink címeire, főszereplőire is (*Kőműves Kelemen*, *Molnár Anna*, *Kádár Kata*, *Kerekes Izák* stb. A magyar népballada ilyen témájú szövegei tehát

¹³ Érdekes, hogy éppen nálunk nem szokás ismerni e név történetét. Ez voltaképpen az olasz CARLO GOZZI nyomán SCHILLERTŐL jutott el PUCCINI operájáig. Az eredeti „névkitalálás” történet azonban a 12. századi perzsa költő, NIZÁMI művében (*Haft-Pajkar* 'Hét képmás') bukkan fel először. Itt a gőgös királykisasszony neve: *Turan-doh*t, vagyis 'Turán lánya, turáni lány'!

„legkéőbb” a 18. századvégi állapotokat tükrözik – állította SOLYMOSSY.¹⁴ Megnéztem meseinév-adattárunkat, és meglepetésemre az derült ki, milyen kevés is az ilyen „mesterségnév”: *Halász Jancsi, Halász Józsi, Jubász Ádám, Kerekes András, Kerekes János, Mészáros Sándor, Mónár Anna, Mónár János, Molnár Julcsa, Molnár Péter, Rézsműves Sándor* és néhány *Varg(h)a* fordulnak elő, még tágabb megközelítésben is. Mindez csak néhány (legfeljebb fél százaléknyi!) adat, és meglepő, hogy ugyanennyi vagy akár ennél több adat említi a *Vasgyúró, Kőmorzsoló* típusú mesei neveket. Noha biztosan lehet névadástörténeti tanulságokat levonni meséinkből, és mesetörténeti tanulságokat levonni meséink neveiből – ám én most sem tudom: hogyan?

Két megjegyzést – további indokolás nélkül – ide írok. Egyrészt úgy látszik, mesei személyneveinkről többet tudunk, mint mesei helyneveinkről. Másrészt példáim ugyan csak magyarok (és ilyen tárgyú dolgozataimban is csak ritkábban említettem nem-magyar meséket) – mégis úgy látom, az európai mesekincs jellemző névanyaga nagyjából ugyanígy írható le.

Előadásomban csak néhány kérdésre mutathattam rá, ezekre is utalásszerűen. Más kérdéskörökre pedig csak hivatkozhattam.¹⁵ Két általánosító megjegyzést mégis tehetek ezek alapján. Egyrészt a (nép)mesei nevek is a mese fikatív jellegét erősítik. Másrészt úgy, ahogy a 19. századi magyar irodalmi névhasználatban is: a mindennapi névhasználat pontos tükrözését látjuk a meseszövegekben, egyszersmind azonban igen gondosan megszerkesztett „fantázia”-nevekkel is találkozunk. Csábító volna elkülöníteni a „csak” a mesében ismert neveket a mindennapi neveknek a mesében is megtalálható adataitól. Ez azonban a csakugyan a maga közönsége számára elmondott magyar népmese jellegének megváltoztatása lenne. Éppen a fantasztikus és a realiztikus egymásmellettsége a mese varázsának (egyik) titka. Ez a mesei nevek szemiotikájának legfontosabb, jellemző vonása is.

¹⁴ Itt nem részletezem, miért nem olyan egyszerű és hihető SOLYMOSSY érvelése a magyar népballada datálását illetően sem – főként az európai népballada adatainak ismeretében.

¹⁵ Noha két ilyen tárgyú tanulmányomat újraközöltem tanulmánykötetemben (VOIGT 2007–2009), az egyszerűség kedvéért külön is felsorolom a népmesei nevekről szóló tanulmányaim első megjelenések adatait: VOIGT 1985, 1993, 1997.

Hivatkozások

- BALÁZS GÉZA 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben*. II. Magyar Névtani Dolgozatok 30. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- BALÁZS GÉZA – VÁRKONYI ILDIKÓ 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben*. III. Magyar Névtani Dolgozatok 72. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- BALÁZS GÉZA – BARATI ANTÓNIA – ROBERT WOLOSZ 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben*. IV. Magyar Névtani Dolgozatok 80. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- BARI KÁROLY 2013. *Régi cigány szótárak és folklór szövegek*. I–III. Budapest: Hagyományok Háza.
- GÖRÖG-KARÁDY VERONIKA 2006. *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. Mesék, teremtéstörténetek, etnoszemiotikai elemzések (Afrika, Európa)*. Budapest: L'Harmattan.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- ISTVÁNFY GYULA 1963. *Palóc népköltési gyűjtemény*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- KISS GABRIELLA 1959. A 301-es mesetípus magyar redakciói. (Csonkatehénfia). *Ethnographia* 70: 253–268.
- KÓNYI JÁNOS 1981. *A mindenkor nevető Demokritus*. Budapest: Magvető Könyvkiadó. (Sajtó alá rendezte: BÍRÓ FERENC)
- KOVÁCS ÁGNES 1969. A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 2–3: 177–214.
- KOVÁCS ÁGNES 1977. A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. II. Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. 1–5. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 9: 139–188.
- KOVÁCS ÁGNES 1982. Szépmezőszárnya. In: ORTUTAY GYULA főszerk. *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó. V. kötet, 7.
- LÜTHI, MAX 1971. Megjegyzések a meséről. *Folcloristica* 1: 105–164.

- MAILATH, JOHANN 1825 *Magyarische Sagen und Märchen*. Brünn – 1837
Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen. Stuttgart – Tübingen:
 J. G. Cotta.
- MAJLÁTH JÁNOS 1864. *Magyar regék, mondák és népmesék*. Pest:
 Heckenast.
- MAROSI TERÉZ *Tulajdonnevek a magyar népmesékben*. Magyar Névtani
 Dolgozatok 13. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszék-
 csoport Névutató Munkaközössége.
- PEIRCE, C. S. 2005. A jelek felosztása. In: HORÁNYI ÖZSÉB – SZÉPE
 GYÖRGY szerk. *A jel tudománya. Szemiotika*. Budapest: General
 Press Kiadó. 23–37.
- SOLYMOSSY SÁNDOR 1943. A nép epikája. Ballada. In: VISKI KÁROLY
 szerk. *A Magyarság Néprajza*. III. kötet. Harmadik kiadás.
 Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 73–126.
- UTHER, HANS-JÖRG 2004. *The Types of International Folktales. A
 Classification and Bibliography*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakate-
 mia – Academia Scientiarum Fennica, I–III. (FF Communi-
 cations 284–286.)
- VOIGT VILMOS 1985. A magyar mesei tulajdonnevek kis
 onomasztikája. *Névtani Értesítő* 10: 116–127.
- VOIGT VILMOS 1989. *A táltos kanca és a libapásztorlány*. Budapest: Móra
 Ferenc Kiadó.
- VOIGT VILMOS 1993. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. *Névtani
 Értesítő* 15: 317–320.
- VOIGT VILMOS 1997. Új eredmények a magyar folklorisztikai
 névtudományban. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY
 szerk. *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar
 Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 219. Budapest – Miskolc:
 Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsé-
 szettudományi Intézete. 519–524.
- VOIGT VILMOS 1998. Mese. In: VOIGT VILMOS szerk. *A magyar folklór*.
 Budapest: Osiris Kiadó. 221–280.
- VOIGT VILMOS 2007–2009. *Meseszó. Tanulmányok meséről és
 mesekutatásról*. (Szövegek és elemzések 2.) Budapest: MTA–
 ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport.
- VOIGT VILMOS 2008. *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest: Loisir Kiadó.
- WOLOSZ, ROBERT 1993. *Tulajdonnevek a magyar balladákban, gyermek-
 mondókákban és archaikus imákban*. Magyar Névtani Dolgozatok 117.

Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.

VILMOS VOIGT: Onomasemiotics of Hungarian folk tales

Hungarian onomastics has recently extended its interest into new fields of research. However, the names in folk tales were only dealt with in some of my previous publications. Together with my students we have published a list of names of classical Hungarian folk tales (see footnote 2). Semioticians did not pay much attention either to folk tale names. According to the terminology by Ch. S. Peirce all names are sin-signs. Names in Hungarian folk tales in general follow the construction and use of Hungarian names. Some particular semantic, pragmatic and syntactic features deserve special study. Such as: diminutive names in the tales – names connected with flowers – beauty expressed by names – colours and metals in names – extraordinary names – patronyms – names from the everyday use – names from world culture history – Biblical names – names in titles of the tales – names of one–two–three or more parts – name giving in tales – names for twins. Regarding their historical development personal names were more frequently studied than geographic names in Hungarian folk tales.

A név hatalma – a hatalom nevei

SZIRMAI ÉVA

Szegedi Tudományegyetem, Szeged

MGGU RIAS – Moscow¹

eva.szirmai@gmail.com

A tekintet úgy futhatja át a várost, mint teleírt könyvoldalakat: a város elmondja mindazt, amit gondolnod kell, ismételteti veled mondanivalóját, és miközben azt hiszed, Tamarával ismerkedsz, egyebet sem teszel, csupán megjegyzed a neveket, melyekkel önmagát és minden részletét meghatározza.

(ITALO CALVINO: *Láthatatlan városok*)

1. Uralni a teret és az emlékezetet

2013 áprilisában óriási vitát váltott ki a magyar tudományos közéletben, de a civil szférában is a Magyar Tudományos Akadémia (ill. annak Bölcsészettudományi Kutatóközpontja) által nyilvánosságra hozott állásfoglalás a közterületek elnevezéséről.² A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény felhatalmazza az MTA-t, hogy „amennyiben a döntésre jogosult helyi önkormányzatok *nem tudnak, nem akarnak vagy nem mernek* (kiemelés tőlem Sz. É.) határozni közterületeik elnevezéséről, mert kétségük merül fel, hogy a nevet viselő személy «részt vett-e a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerek megalapozásában, kiépítésében vagy fenntartásában» vagy a közterület elnevezése tartalmaz-e olyan «kifejezést vagy szervezet nevét, amely

¹ A tanulmány elkészítését az Institute for Advanced Study in Humanities and Technology (RIAS) of Sholokhov Moscow State University for the Humanities kutatói ösztöndíj-programja támogatta

² A Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalása Magyarország önkormányzatai közterületeinek elnevezéséről a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvényben biztosított felhatalmazás alapján. – Az eredetileg az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának honlapjára feltöltött szöveg mára elérhetetlenné vált (legalábbis ezen az oldalon), viszont – éppen az általa kiváltott viták hatására – sok forrásból hozzáférhető a szöveg mentett változata.

közvetlenül utal XX. századi önkényuralmi politikai rendszerre», döntésük meghozatala előtt kérhetik a Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalását.”³ Az MTA elnökének határozata⁴ A Bölcsészettudományi Kutatóközpont hatáskörébe utalja a beérkezett kérelmek elbírálását, azzal, hogy a „kérelem elbírálására egyedi ügyekben vagy általános jelleggel szakmai tanácsadó testületet hozhat létre.” A testület feltehetően egységes álláspontot kívánt érvényesíteni a már előfordult és a várható ügyekben, ezért létrehozta azt a több mint 100 nevet tartalmazó listát, amely az utcanevek mellett tartalmazza a testület állásfoglalását. A – korábban megjelenthez képest jelentősen kibővített – listában „visszaköszön” a támogatás, tiltás, túrés aczéli rendszere (használható, használható de aggályos, nem javasolt).

Nem céloom a lista elemzése, megtették ezt a legváltozatosabb tudományterületek képviselői, hol indulatosabb, hol kevésbé indulatos formában, a higgadt elemzésektől a felelősségáthárítás gesztusain keresztül az éles publicisztikai írásművekig. Az indoklások időnként nyelvi-stilisztikai bravúrként értelmezhetők, a tudományos igényű elemzéstől a kvázi „csak”-ig terjednek. Azt már csak zárójelben és szigorúan magánvéleményként teszem hozzá, hogy sem az MTA, sem a Bölcsészettudományi Kutatóközpont számára nem volt igazán előnyös a politikai szerepvállalásnak ez a formája, még ha törvényben rögzített kötelezettségüknek tettek is eleget, óhatatlanul részévé váltak egy aktuálpolitikai, ideológiával átitatott diskurzusnak.

A különösen éles fogalmazásmódot az esetek többségében az indokol(hat)ta, hogy a tudományosság és a közvélemény szembesült vele, hogy a társadalomtudományok felhasználhatók hatalmi-ideológiai célok érdekében. Valójában semmi újszerű és különös nincsen ebben a hatalmi gesztusban (nevezetesen a korábbi történelmi korszakok – ill. azok közül egynek a szimbolikus megsemmisítésében), hacsak az nem, hogy politika ebben az esetben a tudományosság fügefalevele mögé igyekszik rejtőzni. A közterületek elnevezése ugyanolyan eleme a szimbolikus politizálásnak, mint a térszerkezet alakítása, az emlékművek állítása, Pierre Nora terminológiáját használva, az emlékezeti helyek (az

³http://mta.hu/data/cikk/13/13/63/cikk_131363/osszefoglalalo__XX._szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf

⁴http://mta.hu/data/cikk/11/97/91/cikk_119791/339_2012onkenyuralmi_rendszerekhez_kotheto_elnev_talmanak_megfeleloseg.pdf

emlékezet helyeinek) rögzítése (az eredetiben: *lien de memoire* – NORA 2003.). Az (utca)nevet olyan kulturális jelként célszerű értelmezni, amelynek legalább egyik funkciója, hogy létrehozza, megalapozza a társadalmi hovatartozás határozott tudatát, amelyet kollektív identitásnak nevezünk. Az emlékezetkutatás kiemelt figyelmet szentel ezeknek a jeleknek, mert arra az alaptézisre épül, hogy az emlékezet rekonstruktív jellegű. Mivel az emlékeket társadalmi csoportok konstruálják – mert bár fizikai értelemben mindig az egyes ember emlékezik –, a csoport határozza meg, hogy mi legyen emlékezetre méltó, mint ahogyan azt is, hogy milyen formában (helyeken, monumentumokban) tárgyiasuljon az emlékezet. „Az emlékezetet tehát a múltnak valamely csoport által elvégzett rekonstrukciójaként írhatjuk le” – mondja erről BURKE (1997: 4) Az általam korábban hatalmi emlékezetként definiált (SZIRMAI 2011) mnemotechnika többek között éppen a hely, a város, a környezet jelentéssel való feltöltésének módszerét használja egy ideológiailag „helyes” múltértelmezés kialakítására, de ezzel egyidejűleg egyes gesztusai alkalmassá teszik arra is, hogy korábbi, ideológiailag nem „kompatibilis” történelmi korokat szimbolikusan megszüntessen. Ennek a hatalmi technikának ugyanúgy része a tér (át)strukturálása, a szobor- és emlékműállítás, a vizuális jelek „letisztítása, egyértelműsítése, a megemlékezési ceremóniák koreografálása, mint a térszerkezet hatalmi szándékok általi felülbírálása, a szobordöntés (a Szoborpark típusú helyek kialakítása), az ünneplendő események kijelölése, és az átnevezés – legyen szó akár intézményekről, akár közterületekről. A norai emlékezeti hely ebben a perspektívában sokkal inkább az emlékezés, vagy – még pontosabban – az emlékeztetés helyévé válik (PÓTÓ 2003).

Sokan (BIRK 1996; KÁLNÁSI 1995; PÉTER 1974; PÓTÓ 2003; TÓTH és ZÁNTHÓ 1998; T. SOMOGYI 2005) vizsgálták akár helytörténeti, akár emlékezetkutatási alapokon az utcanévadás (ill. tágabban értelmezve a települési közterületek elnevezésének) folyamatát, és – úgy tűnik – teljes az egyetértés a kutatók között azzal kapcsolatban, hogy az elnevezésben egészen a 19. századig egyfajta természetes funkciónak való megfelelés érvényesült, tehát az utcanevek a megkülönböztetést, az eligazítást, a tájékozódás megkönnyítését célozták, és csak a 20. század első harmadától kapott különös hangsúlyt az emlékezés, emlékeztetés igénye. Ekkortól uralkodtak el az „ideológiailag indifferens” utcanevek helyett azok, amelyek vallásos

vagy nemzeti tartalommal bírtak, ill. személyek nevét örökítették meg. BIRK ZOLTÁN az első világháború végéig látja jellemzőnek a természetes utcanévadást, ettől az időszaktól válik közigazgatási feladattá. A hivatalos utcanévadás eleinte megőrzi a természetesen továbbélő toponímiákat, de már a két világháború között is egyre szaporodnak a személynévi előtagú, és az uralkodó ideológia által diktált, leginkább a Trianon-traumát oldani igyekvő közterület elnevezések. 1945 és 1989/90 között két nagy korszak különíthető el ebből a szempontból, míg az 56-ig tartóban az (elsősorban sztálini) személyi kultuszra utaló elnevezések dominálnak, a Kádár-rendszer ezeket megszünteti ugyan, de a szocialista eszme állandó jelenlétéről folyamatosan gondoskodik. Az olyan utcanevek, mint pl. a *Vörös Hadsereg, Április 4., Május 1. November 7.* stb. a múltértelmezés és múltteremtés gesztusaiként értelmezhetők. A rendszerváltást közvetlenül követő években egyfajta konszenzus alakul ki a szocializmusra és annak szimbólumrendszerére emlékeztető elnevezések kapcsán, általában találkozott az önkormányzatok és a polgárok ízlése ebben a kérdésben, de olyan helyek is előfordultak (mint pl. Balmazújvárosban – BIRK 1996: 58), ahol egyetlen utcanévet sem változtattak meg.

A továbbiakban – bár időről időre fellángolt a vita a tiltott önkényuralmi jelképek használatáról – az utcanevekkel kapcsolatban változást csak az egyes törvényeknek a 20. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról szóló 2012. évi CLXVII. törvény hozott, amely „széles körben megtiltja a diktatúrához kötődő elnevezések használatát” (lásd erről HEGYI 2012). Éppen ennek a törvénynek köszönhető a fentebb idézett állásfoglalás, ill. a Magyar Tudományos Akadémia politikai aktivizálódása. Túl ezen azonban még fontosabb, hogy a helyi önkormányzatokat – akár intézményfenntartóként is – megfosztja attól a jogától, hogy közterületeket (és intézményeket) személyes vagy lokális döntések alapján nevezzen el. A törvény egyébként diktatúraként kizárólag „a kommunista diktatúrához és a Tanácsköztársasághoz köthető személyekről” szól, ami kifejezetten diszkriminatív szabályozásnak tűnik, és nem ad elegendő alapot pl. az orosz kultúra kiemelkedő (vagy kevésbé kiemelkedő, kitalált vagy ellentmondásos) alakjainak, jelenségeinek (Gorkij, Majakovszkij, Micsurin, Tolbuhin, Zoja) megkérdőjelezésére.

2. Az utca másik oldalán

Mindaz, amiről a fentiekben szó volt, a hatalmi szándékok és az általa alkalmazott mnemotechnika működés módjára utal. Érdekes azonban szemrevételezni a másik oldalt is, tehát azokat a „forradalmi” lépéseket, amelyeket a civil társadalom tesz meg saját integritásának védelmében. A szobor- és emlékműállításnak van egy párdarabja is, amikor az emlékezeti helyek kijelölése szembemegy a civil, társadalmi akarattal: a forradalmak időszakában a megdöntendő hatalom által preferált monumentumok lerombolása – legyen szó akár a Bastille ostromáról, akár a Sztálin-szobor ledöntéséről 1956-ban Budapesten. De ennek egészen sajátos példaként utalhatunk a Svetlana Boym által leírt moszkvai eseményekre is: „1999-ben két városi ünnepnek lehettünk a tanúi: a Város Napja mellett egy új esemény is született, a Nemhivatalos Moszkva. (Ily módon a luzskovi Város Napja a hivatalos ünnep nem vágyott aurájával telítődött.) Az ambiciózus politikai jelölt, Szergej Kirijenko által szponzorált Nemhivatalos Moszkva a luzskovi stílust már nem pártoló művészek, újságírók, zenészek és értelmiségiek széles városi kezdeményezése volt. Bár összefüggéstelen és eklektikus volt, (...) ez a nemhivatalos csoport egy szempontból sikeres volt: ripityára törte a luzskov-stílusú restauratív nosztalgia és normalizáció illúzióját.” (BOYM 2004) Az említett három példában közös a „forradalmiság” attitűdje, vagyis a hatalom és a civil társadalom szembekerülésének (emlék)térbeli manifesztációja.

Az 1989/90-es Magyarországon a fentiekhez képest egészen másképpen fejezték ki a múlthoz, a múlt rendszerhez való viszonyt. Egyrészt, létezett egy viszonylag széleskörű konszenzus a színre lépő ellenzéki pártok között, amely egyértelművé tette a Kádár-korszakhoz való viszonyt („Kádárnak mennie kell!”), másrészt az időközben jelentős reformokat végrehajtó, fiatalodó, pragmatikus (emlékezet)-politikát folytató MSZ(M)P is egyre inkább a megegyezésre törekedett. Ennek példája volt Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének koreográfiája, az emlékezés helyeinek létrehozása – az előző korszakok hagyományainak felülírása a helyek újrafogalmazásával (*Hősök tere, Felvonulási tér*, 301-es parcella). De itt még a szobordöntés sem a hatalmi emlékezettel szemben megfogalmazódó forradalmi gesztus volt: az ország „lenintelenítése” nélkülözötte a műalkotás jelleg megszüntetésének drasztikus megoldásait. A Szoborpark típusú emlékhelyek lehetőséget

biztosítottak a múlttal való szembenézésre, a térplasztikák művészi értékének (ha volt nekik) megőrzésére; még akkor is, ha hordoztak némi groteszk, de leginkább ironikus jelleget, hiszen az eredeti közegükből kiszakított, új kontextusba kerülő alkotások már egészen másra emlékeztettek, eredeti jelentésüktől elszakadva a rendszerváltás emlékműveivé váltak.

Sajátos módon azonban a közterületek elnevezésének változásai 1990-től kezdve neuralgikus kérdésként fogalmazódtak meg néhány önkormányzat esetében. A legkorábbi, akkor provokatívnak tűnő, ma a rendszerváltás egyik kitüntetett pillanatának számító civil akció Krassó György nevéhez fűződik, aki sajátos performansz keretében üzent hadat a Münnich Ferenc (1886–1967), a Magyar Népköztársaság minisztertanácsa elnöke emlékének. Krassó az 56-os forradalmat követő megtorlás egyik közreműködőjének szimbolikus megszüntetésével (azzal, hogy ledönti a szobrát és elveszi a róla elnevezett utca nevét) akart igazságot szolgáltatni a forradalmároknak. Mindez 1989-ben még nem volt ennyire egyértelmű, ezért többször is összecsapott az utcanévtábla ügyében a Magyar Október Párt és a helyi önkormányzat (akkor még tanács). Végül a *Münnich Ferenc utca* visszakapta eredeti (*Nádor*) nevét.

1. kép: Krassó György 1989. július 14.
(Fotó: Pataky Zsolt, HVG)

Szülővárosomban, Keszthelyen az 1990 novemberében megválasztott önkormányzat egyik első feladatának tekintette az utcanevek megváltoztatását. Már decemberben a testület elé került az előterjesztés, amely igyekezett a nyilvánvalóan politikai tartalmú közterület-elnevezéseket a város lakóinak legteljesebb megelégedésére a korábbról már ismert, a természetes névadás időszakában keletkezett nevekre változtatni. Így lett (újra) a *Felszabadulás útja Tapolcai út*, a *Münnich Ferenc Meggyfa utca*, a *Vörös Hadsereg útja Szalasztó*, a *Szabad nép* pedig *Városház utca*. A *November 7. utca Lóczy Lajos* nevét kapta, aki azon kívül, hogy a Balaton környékének legteljesebb földtani térképét elkészítette és elkötelezett híve volt a tónak, Keszthelyhez semmilyen módon nem kötődött. Úgy tűnik, az ott lakóknak kényelmetlenné vált a Nagy Októberi Szocialista Forradalom emléke. Ezzel szemben a viszonylag új építésű, emberléptékű, akkor még kertvárosinak számító negyedben a lakók aláírásgyűjtésbe és tiltakozó akciókba kezdtek, amikor a 70-es évek elején kiépült *Gagarin utca* nevét meg akarták változtatni. Laky Demeter (1818–1902), a csornai premontrei rend perjelje ugyan Keszthely szülőtte, de a városlakók számára idegenül hangzott a neve, és míg november 7-e esetében érzékelhető volt az új korról való összeegyeztethetlensége, Gagarin az itt lakók számára teljesen *comme il faut* volt. Az azonban, hogy a másodikként felmerült *Nagy Imre utca* miért nem elégítette ki a *Gagarin utca* lakóinak elvárásait, már sokkal általánosabb jelenségre utal: 1990-ben a 34 éve tartó kollektív amnéziát nagyon nehezen lehetett legyűrni. Bár az 1989-es újratemetés elindította 1956 hagyományának átértékelését, már a következő évben nyilvánvalóan kirajzolódtak azok a törésvonalak, amelyek a magyar közélet végletes megosztottságát jelezték. Ellentétben tehát sok más magyar településsel, Keszthelyen nem elsősorban az utcanevváltozással együttjáró anyagi következmények készítették a lakókat arra, hogy kiálljanak az elnevezés mellett. Megítélésem szerint ez a gesztus sokkal inkább azt az elégedetlenséget jelezte, amely az új országgyűlésben és az új önkormányzatokban folyó ideológiai alapú vitákat kísérte. Erre az időszakra a politikai/ideológiai szimbólumok (címer, nemzeti ünnepek) közötti kényszerű választások, a megelőző korszakok iránti nosztalgiaik, és a közös identitás kifejezésére kevésbé alkalmas hagyományok szembeállították a hatalmi és civil emlékeztetmódokat, amelyek ezekben az elnevezésekben öltöttek testet.

A későbbiekben megszorodtak azok az akciók, amelyek egy-

egy város polgárainak a közügyek iránti elköteleződését jelezték. Dombóváron pl. 2011-ben a helyi önkormányzat módosította azt a rendeletét, amely nem tette lehetővé, hogy a lakosság véleményének kikérése nélkül utcát nevezzenek át. Ezentúl az önkormányzat által felállított 5 tagú kuratórium jogosult dönteni erről. A polgármester azzal indokolta ezt a lépést, hogy „sok utca, közterület viseli olyan személyek, események, időszakok nevét, amelyekről az idő bebizonyította, hogy méltatlanok az effajta megörökítésre”⁵, viszont 2001-ben a *Tanácsköztársaság tér* átnevezése *Szent László térré* néhány szavazaton múlt, 2004-ben pedig többen elleneztek a *Bajcsy-Zsilinszky utca Horthy Miklós utcává* való átnevezését. Éppen Horthy kapcsán meglehetősen indulatos viták zajlanak az ország más településein is. A XI. kerületi önkormányzat tervezetével szemben (miszerint a *Szerémi út* kapná Horthy Miklós nevét) az ellenzéki képviselők petíció aláírására biztatják a kerület lakosságát. Máshol (Páty) „véletlenül” szavazta meg a testület az átnevezést, Vácott elnapolták a döntést a *Horthy Miklós utcáról*, mondván, a város nagy területein így is hiányoznak az utcanévtáblák, a költségvetésből nem tudnak erre keretet elkülöníteni. A hasonló történetek mindennapossá váltak a 2010-es években. Az – általában jobboldali többségű – önkormányzatok előszeretettel választanak a két világháború közötti időszak történelmi hagyományaiból, Horthy mellett kultikus figurává avatva Nyíró Józsefet, Wass Albertet, Tormay Cecile-t (most csak azokat említve, akik körül a legélesebb viták bontakoztak ki). Mindeközben (most már „törvényesen”) folyik egy másik korszak minden emlékének kiirtása. A hatalmi emlékezetpolitikával szemben, az utca másik oldalán változatos formákban (petíciók, tiltakozó demonstrációk, sajtókampányok, a közösségi oldalakon megjelenő események, stb.) lépnek fel azok, akik nem szívesen vesznek részt a két világháború közötti ideológia felélesztésében, nem szívesen állítanak emlékműveket ezeknek a történéseknek. A legártatlanabbnak tűnő módszer az „átragasztás”: ezt használta a Jobbik is, amikor a XVII. kerületi *Szabadság sugárút* tábláját – egy Horthy-emléktábla megkoszorúzásának idejére – *Horthy Miklós sugárúttá* keresztelte át. De a másik oldal is él ezekkel a módszerekkel: 2011-ben egyetlen nap alatt sok ezren csatlakoztak a *Moszkva tér nekem mindig Moszkva tér marad* csoporthoz a

⁵ <http://www.stop.hu/belfold/bajcsy-zsilinszky-utcabol-horthy-utca-a-lakossag-elutasitotta-amikor-szavazhatott/800438/>

legnagyobb közösségi oldalon.

2. kép: A Facebook-csoport „profilképe”
(Fotó: Végh István, Felföldi Anna)

Azt a 2014. januári fotót, amelyet a 4! hírportál a *Tombol Budán a polgári ellenállás* hangzatos címmel hozott nyilvánosságra, már csak kései, leginkább ironikus gesztusként értelmezhetjük:

3. kép: Széll Kálmán tér, 2014. január 20.
(Fotó: Besnyó Dániel; www.444.hu)

A 2000-es évek elejétől Szeged utcáin egészen sajátos street art produktumok jelentek meg. A *kétfarkú kutya* egyfajta védjegyévé vált

annak az utcai kultúrának, amely felépett mindenféle végérvényesség, tiltás, kultusz, előítélet és kötelezővé tett múltértelmezés ellen. Tette mindezt a groteszk, a paródia, az (ön)íróna teljes eszköztárának felvonultatásával. 2006-ban párrtá alakult a mindössze 2–3 főt számláló művészcsoporthoz, és – bár nem volt bejegyzett politikai tömörülés⁶ –, elindult a helyhatósági választásokon. A csoport „életművében” fontos helyet foglalnak el az utcatáblák, amelyeket vagy ők maguk készítenek, vagy a már meglévőket alakítják át úgy, hogy a tömegkultúra mindenki által ismert jelenségeinek állítsanak emléket:

4. kép: MKKP utcatábla⁷

5. kép: MKKP utcatábla

Az első (4. kép – *A Megasztárból az a nagymellű nő*) Warhol alaptézise szerint értelmezhető, amely szerint 15 perc hírnév mindenkinek jár – különösen a megasztár-típusú tehetségkutatók nevenincs sztárjainak. A tömegkultúra alapvető észlelési módja jelenik meg ebben az utcatáblában, miközben persze zárójelbe teszi azokat a vitákat, amelyek a történelmi személyiségek megítélése körül folynak az utcaátnevezések kapcsán. A második (5. kép – *Googol* utca) a google-doodles (firkák)

⁶ 2013-ban a Magyar Kétfarkú Kutya Párt immár hivatalosan is kérte a bejegyzését, de a Fővárosi Törvényszék az ügyészség javaslatára megtagadta a párt nyilvántartásba vételét. A bejegyzése ellen a fővárosi törvényszék azzal érvelt, hogy a párt programja nem szolgálja a köz javát, mivel kitűzött céljai, mint az ingyen sör, örök élet, rezi eltörlése, túl általánosak és megfoghatatlanok. Továbbá a párt nevéből nem világos, hogy kiknek a képviselését látnák el, milyen politikát folytatnának.

⁷ A Magyar Kétfarkú Kutya Párt utcanévtábláinak forrása: http://mkkp.hu/wordpress/?page_id=821

analógiájára készült, de mivel éppen a *Gogol* utcát „nevezte át” szintén a kultúraérzékelés egy sajátos módjára való utalást kell látnunk benne.

Nem túlságosan gyakran, de az is előfordul, hogy az utcanevekkel, emléktáblákkal és emlékművekkel a MKKP a napi politika és/vagy tömegkultúra jelenségeire reagál, de többnyire inkább a hatalmi emlékezet megszokott módszereit teszi neveltség (vagy inkább: poén) tárgyává:

6. kép: MKKP emléktábla

7. kép: MKKP emléktábla

8. kép: MKKP emléktábla

9. kép: MKKP utcatábla

10. kép: MKKP utcatábla

3. Összegzés

A calvinói „olvasható város” olyan jelegyüttes, amely minden elemében alkalmas arra, hogy történeteket meséljen, igazodási pontokat hozzon létre a kommunikatív emlékezet számára, eligazítson a viszonyrendszerben, lehetővé tegye a tájékozódást térben és időben. Mint láttuk, a 20. századra a közterületek elnevezése már nem csak az eredeti funkciójának felel meg, tehát túl azon, hogy a helyek megnevezésével természetes tájékozódási pontokat jelöl ki, sokkal inkább emlékezeti helyként kezd funkcionálni. Az emlékezeti helyeket pedig általában a hatalom jelöli ki, így az utcanevekben az jelenik meg, amit a hatalom emlékezetre méltónak ítél. A fentiekben azt kívántam illusztrálni, hogy a közösség részéről érkező változtatási törekvések tulajdonképpen a hatalmi privilégiumok megszüntetésére irányulnak a legkülönbözőbb módszerekkel. Ilyen módszer lehet (sok egyéb mellett) a szobordöntés, a parodisztikus emlékműállítás, az utcaátnevezés kezdeményezése vagy éppen megakadályozása, a központi, hivatalos gyakorlat kigúnyolása, az újfajta kulturális észlelésmód megjelenítése a street art eszközeivel.

Hivatkozások

BIRK ZOLTÁN 1996. Az utcanevek és változásaik társadalmi jelentése. *Jel-Kép* 4. 55–67.

BOYM, SVETLANA 2004. A nosztalgikus város (Moszkvai tömeg-

- látványosságok). *Magyar Lettre Internationale* 55. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre55/boym.htm> (2014.02.05.) (Somlyódi Nóra ford.)
- BURKE, PETER 1997. A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 2001/1. 3–21. (Ábrahám Zoltán ford.)
- HEGYI SZABOLCS 2012. A diktatúra neve. In: *A Tasz jelentí*, http://ataszjelenti.blog.hu/2012/11/25/a_diktatura_neve (2014.02.05.)
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1995. Rendszerváltás – utcanév-változtatás. *Magyar Nyelvjárások* 32: 55–61.
- KENNETH E. FOOTE – TÓTH ATILA – D. ÁRVAI ANETT 2001. Emlékezés, nemzeti identitás, politikai emlékművek rombolása. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok* 3. 138–163.
- NORA, PIERRE 2003. Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Múlt és Jövő*, 4. sz., 3616. (ford. K. Horváth Zsolt)
- PÉTER LÁSZLÓ 1974. *Szeged utcaenevei*. Szeged MJV.
- PÓTÓ JÁNOS 2003. *Az emlékeztetés helyei – Emlékművek és politika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- SZIRMAI ÉVA 2011. *Ünnep – emlékezet – hatalom (Politikai ünnepek jelentés-változásai)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- TÓTH SZERGEJ – ZÁNTHÓ RÓBERT 1998. A hatalom logikája: birtokolni az utca neveket (megjegyzések a toponímák változásaihoz szegedi nézőpontból). *Szeged* 2: 5–11.
- T. SOMOGYI MAGDA 2005. Budapesti utcanév-változások 1989 után. *XII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus* (Pisa) előadásai; kézirat, <http://nevtan.arts.unideb.hu/nevtan/informaciok/pisa/tsm-m.pdf> (2014.02.05.)

ÉVA SZIRMAI: The power of names – the names of authority

Since the beginning of the 20th century, the natural method of naming public places has been replaced with a method in accordance with the ruling ideologies and the politics of remembrance of the ruling authority. The names of public places become ‘places of memory’ (“lieu de memoire”), like memorials, statues and monuments, through the selection of memorable events and of people. In this essay, I am

intended to illustrate that civil and community resistance actually tries to override the tools of the «memory of authority» with various methods (destroying statues, initiation of or resisting against renaming streets and parodying the official naming method with the peculiar tools of street art).

Név, álnév, hatalom

NÉMETH ZOLTÁN

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
nemetx@gmail.com

A biológiai kényszer után, hogy tehát szükségszerűen embernek születünk, emberi testtel, kézzel, lábbal, fejjel, szemmel, csontozattal és szervekkel rendelkezünk – nos tehát ezt az első, eredendő kényszerűséget rögtön a születésünk pillanatában egy másik tetézi, hogy valamilyen nyelvbe születünk bele, s ennek a nyelvnek az első megjelenése a név, amelyet pecsétként, bélyegként azonnal, rögtön ráütnek az újszülöttre. Ebben áll a név misztikája, az első, kikerülhetetlen találkozás élménye által, amely ellenőrző szerveken, intézményi formákon, kényszereken át rögzül halálunk napjáig, sőt még tovább, minden szervünk elenyészése után is egyetlen fennmaradó jelet őrzünk – nevünket.

Tudatosan nem azt írtam, hogy saját nevünket, mert ez a (vezeték)név többé-kevésbé születésünket is megelőzi, a biológiai-fizikális testi formát is megelőzi, amennyiben az apai név előíró hatalma évszázadok homályába nyúlik vissza, láncolatként, vagy akár láncként, amelynek pórázán fogva lógunk önnön identitásunk jeleként. De a név másik része (keresztnév) is adott, a megnevezés aktusa egy már létező szót birtokol el, hogy azt örökre körénk zárja.

A név hatalmáról van szó tehát, amely kifejezés azonnal felveti a terminológia kérdését, hiszen a nyelvnek ez a lehetősége, amely „a név hatalma” kifejezésben ölt testet, mintha túlságosan is távoli tartomány lenne. FOUCAULT nem véletlenül konkretizálja ezt a kérdést, a „miért tanulmányozzuk a hatalmat?” kérdését akkor, amikor így fogalmaz: „Munkáimban a tárgyasításnak három olyan módjával foglalkoztam, amelyek embereket szubjektumokká formálnak át.” (FOUCAULT 2002: 396) A hatalom problémáját átvihetjük a név területére: a név úgy tárgyasítja a szubjektumot, hogy a nyelvbe emeli át, nyelvi térbe helyezi. FOUCAULT általános meghatározását, amely a hatalmi viszonyok jelentésé-nek megértéséhez nyújt lehetőséget, a névre is kiterjeszthetjük. A névben tárgyasult hatalom is „arra a közvetlen mindennapi életre gyakorolja hatását, amely kategorizálja az egyént, megjelöli saját

individualitásával, hozzáragasztja saját identitásához, rákényszeríti az igazság törvényét, amelyet az egyénnek fel kell ismernie és el kell fogadnia, és amelyet őbenne másoknak fel kell ismerniük és el kell fogadniuk. A hatalomnak olyan formája ez, amely egyénekből szubjektumokat hoz létre.” (FOUCAULT 2002: 399) Ahogy FOUCAULT kifejti, a szubjektum a „subject to” és a „subjugates” kifejezéseken át az alárendeltség, alávetettség fogalmához kapcsolódik, „egyfajta lelkiismeret vagy önismeret saját identitásához köti.” (FOUCAULT 2002: 399)

A név lelkiismeretes viselése, amely eredményeképpen a névnek alávetett szubjektum egy életen át és a halál után is alávetettségi viszonyban áll saját nevével – ez a hétköznapi élet intézményesített létezésének egyik alapja. A név rögzíthetősége és rögzítettsége voltaképpen a változtathatatatlanságon keresztül az ellenőrzésen át egészen az aláírásig egy rendszer működőképességének biztosítója. A név eltörlésével minden bizonnyal becsődölne mindenféle társadalmi berendezkedés, lehetetlenné válna bármiféle kötöttség és megbízhatóság, lehetetlenné válna az ellenőrzés és a folytonosság. A társadalom a néven keresztül működik és teremti meg önmagát, a birtoklás és a jog formáit rendszerbe állítva.

A születés pillanatában rögzített név a derridai „létrejövés a semmiből” és a „valamivé lenni” (DERRIDA 2005: 63) kérdését veti fel, s ezáltal az isteni, előzmény nélküli születés lehetőségét. Ez a bibliai teremtésmítosz, amely a dolgok és lények névadásában mutatkozik meg, fordítási kérdéseket is felvet. A kezdetben volt az „ige” formula a latin Bibliára vezethető vissza (verbum), miközben a görög eredetiben a logosz¹ szerepelt, amely többek között szót (értelem) jelent. A „kezdetben volt a szó” formula azonban a világteremtés aktusaként nevezi meg a lények sokaságát, vagyis a hermeneutikai újraalkotás során értelemszerűen a „kezdetben volt a név” lehetőségét is magában hordja. A név mint teremtés azonban DERRIDA szerint túlnyúlik a nevet kapott létezőn, a szigorú értelemben vett testen, s a pusztulást is túléli: „Bataille-t lényegében a név neveltette meg. A tulajdonnév és az a biztonság, amelyet intézményesen nyújt a halál ellen, s amely egyúttal intézménnyé teszi. A tulajdonnév biztosítási kötvény a halál ellen, de ami a legjobban, a legolvashatóbban van beleírva, az a biztosított halála.” (DERRIDA 1993: 145) A név tehát többet ér az életnél – annál

¹ Logosz: ész, szó, nyelv, beszéd, gondolkodás, bizonyítás, bölcsesség, logika.

az egyetlen életnél, ami mindenki számára adott, egy név nélküli háború nevében tudunk felülkerekedni. Ez a névtelen, „tisztá”, mezítelen név (DERRIDA 1993: 145) maga az „Apokalipszis”. (DERRIDA 1993: 146)

LAMÁR ERZSÉBET szerint „Derrida azt állítja, hogy az apokaliptika, a »fő-fő leleplezés« azt a minden tapasztalásban és beszélyben rejlő beteljesíthetetlen vágat leplezi le, amely végső soron nem más, mint a név kimondásának vágya, az önmagunk kimondásának vágya.” (LAMÁR 2013: 3) Egyedül a névnek ebben a központi, a hatalom középpontjában álló helyzetében található meg az, ami az isteni teremtéshez mérhető, túl életen és halálon, olyan minőségként, amely a háború kimondhatatlan, nem létező neveként képes kint és bent lenni, eljátszani a halálon és az életen túli transzcendenciával. Talán innét értelmezhető az a derridai ódzkodás, amely a nevet gyanúba keveri, s a név apai, patriarchális jelentését a khóra fogalmával próbálja felváltani. Vagy ahogy LAMÁR ERZSÉBET írja: „Csak a névről, a névadásban rejlő hatalomérzetről való lemondás révén menthetünk meg mindent és bármit, ami a nevet hordja, vagyis a végtelent. Ez a lemondás a tőlem különböző Másikhoz való odafordulásban megnyilvánuló szeretet, amely a küszöbön való megállásra készítet, tiszteletben tartva a Másik hozzáférhetetlenségét.” (LAMÁR 2013: 3) Ennek lehetősége azonban csak az apai és anyai princípium melletti harmadik minőség, „nem szubjektum”. (DERRIDA 2005: 119)

Amíg FOUCAULT-nál a hatalom jelenségét a névre irányítva a társadalmi gyakorlat szubjektumkonstruáló lehetőségeit figyelhetjük meg, addig DERRIDÁNál ellentétes folyamatra láthatunk rá: a név megalkotásának és kiterjesztésének folyamatára. A név fogalmában összesűrűsödő értelemkonstrukciók azonban nem adnak választ egy kínzó kérdésre: vajon hová helyezhető el az álnév? Milyen a viszonya a névhez, hogyan kapcsolódik rá a „valódi név”-re, illetve hogyan oldódik el a „valódi név”-től? Az álnév pusztán egy „másik név”, amelyet maszkként a „valódi név” elé helyezünk, s így az arcadás műveleteivel hozható kapcsolatba? Vagy éppen ellenkezőleg: az álnév a „valódi név” rongálása, szinte a felismerhetetlenségig torzított és roncsolt arc?

A „valódi név” jelentése és meghatározása valamiképpen az „eredet”-hez, a megnevezés, a névadás eredeti aktusához kötődik, egy maszk alatti jelhez, amely az igazság, a tisztaság, az érintetlenség fogalmaival írható le. A filológus magabiztosságára ismerhetünk: „Álnév minden olyan név, mely egészében vagy részeiben eltér az írók

törvényes nevéől, továbbá minden olyan szó, kifejezés, egyes betű, betűcsoport vagy jelvény, melyet az írók polgári vezeték- és utónévük helyett írásaik jelzésére fölhasználnak. A szó legtágabb értelmében tehát már akkor is álnévvél van dolgunk, amikor az író vezeték neve helyett nemesi előnevét (pl. *Zempléni [Imrey] Árpád*, saját vezetéknevét az anyjával egyesítve (pl. *Horváth Elemér: Jászay-Horváth Elemér*), vagy vezetéknevét nem jogosított formában (pl. *Jókai [r. Jókay] Mór, Nógrády [Nógrádi] László*²), vagy pedig önkényesen választott utónév kíséretében (pl. *Kóbor Tamás Kóbor Adolf* helyett) használja, sőt a németek – amiben nem követjük őket – álnévnék minősítik azokat az eseteket is, amikor egyes nőírók férjük vezetékneve helyett leánykori vezetéknevükön írnak!³” (GULYÁS 1978: 9)

A törvényről van szó tehát, vagy ahogy FOUCAULT írja, „az anyakönyvek moráljáról”: „Kétségkívül sokan vannak, akik mint én, azért írnak, hogy többé ne legyen arcuk. Ne kérdezzék, ki vagyok, és ne mondják nekem, hogy maradjak ugyanaz: ez az anyakönyvek morálja; ez készíti hivatalos papírjainkat. Hagyjon békén ez a morál, ha írni kezdünk.” (FOUCAULT 2001: 27) Az a FOUCAULT, aki *Paul-Michel Foucault* néven született 1926-ban a franciaországi Poitiers-ben, s akit édesapja, a kiváló sebész, *Paul-André Foucault* arra akart kényszeríteni, hogy a filozófia helyett folytassa ősei pályáját, s emiatt a konfliktus miatt *Michel Foucault* a nevét is megváltoztatta, szembeszegülésből és dacból elhagyta nevéből az apa után kapott *Paul* nevet, hogy az új névhez egy új identitást társítson – nos, ez a *Michel Foucault* bennünket meggyőzőtt szenvedélyes kitörésével. De hogyan lehetne meggyőzni a filológust, a könyvtarost, a kiadót, az olvasót, a jogászt arról, hogy a „valódi név eredetisége”, az anyakönyvi bejegyzés nem problémamentes folyamat eredményeként jöhet létre, hanem szociokulturális hatalmi eljárások eredményeképpen? Egyrészt a kisebbségi (nemzeti, etnikai, nemi,

² „Az *i* végződésű vezetékneveknek *y*-nal való írása (nem egyszer a szerkesztő, kiadó vagy a nyomdász önkényéből), annyira elterjedt, hogy lexikonomba csak akkor vettem fel az ilyeneket, ha az utónév módosításával kapcsolatosak.” (GULYÁS 1978: 9)

³ „A német állásponton van a M. Szövegírók stb. Egyesülete 1948-ban kiadott *Jegyzék*-ében, mely egyébként álnévnék minősíti a törvényesen megváltoztatott nevű írók eredeti, akkor még törvényes nevét is! Mondanom sem kell, hogy ez az álláspont tarthatatlan. A régi törvényes név csak akkor tekinthető álnévnék, ha az író a névváltoztatás után megjelent új írásaiban is él vele!” (GULYÁS 1978: 9)

vallási) helyzet, másrészt a társadalmi gyakorlat ugyanis sok esetben elementáris erővel szól bele a név alakjába, roncsolja, destruálja a nevet, s ezáltal éppen a „törvényes név”, éppen az „anyakönyvi név” az, amely vét az eredet fentebb hangoztatott törvénye ellen. Valódi név és álnév különbsége ugyanis sokkal bonyolultabb attól, hogysem az „anyakönyvek morálja”-nak és a „szabad szerzői név”-nek a pusztá dichotómiájaként tárgyaljuk. A koronként eltérő társadalmi gyakorlatok arra tanítanak bennünket, hogy név és álnév megkülönböztetése problematikus, és egészen radikális formában vetik fel a két fogalom közti határ feszültségének kérdéseit.

Ha az „írók törvényes nevétől” eltérő nevek sokaságát nézzük, akkor meglepő problémát jelent *Mikszáth Kálmán*⁴ neve: a *Mikszáth Kálmán* név ugyanis mind vezetéknev, mind keresztnév tekintetében eltér a nagykürtösi evangélikus templom anyakönyvi kivonatától, ott

⁴ Mikszáth Kálmánnak több álneve volt (kb. 135), s álnévhasználata is változatosnak mondható (betűk, számok, matematikai jelek, rövidítések, mitológiai nevek, az eredeti névre és a származásra utaló nevek, rövidítések stb.) – mindez a 19. század második felének jellegzetes képét mutatja: = A* 8.sz. zártszék; A “t.Ház” írója; A “tizenkét apostol” egy követője; b.; B. P.; B-r; Berényi Pál; bg.; Cassius; Censor; Clique; Colon; Cornelius; C-s; Curtius; Csipke; D.; Dandy; Demokritos; “Diabolus”; Egy alperes; Egy delegátus; Egy elkeseredett férj; Egy ismeretlen; Egy kálvinista; Egy karzati hallgató; Egy képviselő; Egy képviselő-jelölt; Egy “krachos” ember; Egy meggazdagodott újságíró; Egy öreg képviselő; Egy régi Y.; Egy sas; Egy szemtanu; Egy tárcaíró; Egy úgynevezett tehetséges író; Egy vén képviselő, Deák Ferenc “pertu” barátja; Egy vén táncos; Fáy László; Fidél; G.; Grachus; Gyarmati; Gy. K.; Hariri; Házi; Ifjabb Kákai Aranyos; János; K. A. No. 3.; K. A. Nr. 3.; K. Nr. 3.; Kákai Aranyos; Kákay; Kákay Aranyos; Kákay Aranyos, ifj.; Kákay aranyos Nr. 3.; Kákay Aranyos Nro 3.; Kákay Aranyos nr. 5.; Kálmán bácsi; Katángthy Menyhért; Kiscsoltó Károly; Kiscsoltóy Károly; Kürthy György; K – y A – s; K – y A – s Nr. 3.; Livius; M.; M; m.; M.-; -m-; m. k.; Menyhért; MK; M. K.; Mohorai Pál; Mohoray Pál; m. p.; Morbus; M-th Kálmán; M – th K.; M-th K-n.; M – th Kálmán; n.; – n.; – n. ; (- n.); Nemo; No. 3.; Novus; Nyul; Nyúl István; Nyuly István; O – i.; Ólmos; – on.; Petrus; Pluvius; Pl.; Pozsonymegyei levelező; P – s.; P. T. L.; – r. -; -ron.; -rr.; S.; s.; (s.); S. K. M.; S-a; Scarron; Scorpio; Senex; Skorpio; Senki; S-n; S – y; Tacitus; -th; -th -n.; ...th; th-n; Veritas; Vízöntő; III. Valaki; X.; X. Y.; X – y.; = x + y; Z.; (3); (=); ?; . – .. (GULYÁS 1978: 599; SZ. DEBRECZENI 1992: 619; SZÉKELY 1904: 63)

ugyanis a nagy palóc író neve „*Mixádt Kálmány*” alakban szerepel. Mikszáth Kálmán névhasználata azért is tanulságos, mert a rimaszombati egyesült protestáns gimnáziumban szinte minden évben más alakban vezették nevét:

1. osztály: *Mixáth Kálmán*
2. osztály: *Mixáth Kálmán*
3. osztály: *Mixádt Kálmán*
4. osztály: *Mikszádt Kálmán*
5. osztály: *Mikszát Kálmán*
6. osztály: *Mikszáth Kálmán* (REJTŐ 1992: 18–35)

Nem sokban különbözött ettől az eljárástól, sőt mondhatni teljesen megegyezett ezzel a selmecbányai főgimnáziumban tapasztalható gyakorlat:

7. osztály: 1863/64: *Mikszáth Kálmán* (új tanulók névsora), *Mixáth Kálmán* (osztályzókönyv)
7. osztály: 1864/65: *Mixáth Kálmán*
8. osztály: 1865/66: *Mixáth Kálmán* – *Mikszáth Kálmán* (önképzőkör) (REJTŐ 1992: 58-60; CSÁKY 1995: 43–69) – *Mikszáth Kálmány* (érettségiről szóló jelentés) (REJTŐ 1992: 61).

A nevek kavalkádjában szinte teljesen eltűnik az „eredeti név”, a „törvényes név”, az „anyakönyv” neve, illetve a bizonytalanság és a következetlenség szinte teljes mértékben leépíti az eredetre épülő felfogások lehetőségét. Minden bizonnyal a 19. század második felének megengedő, nem rigorózus gyakorlata az, amely számára az anyakönyv pusztá partitúráként jelenik meg. De nem pusztán a diákok esetében lehetett szó egy-egy név hat-hét alakban történő vezetéséről hivatalos dokumentumokban, hiszen, amint azt CSÁKY KÁROLY megjegyzi, „a tanároknak a neve is különböző változatban szerepel az iskolai dokumentumokban, ami megint csak egyféle következetlenségre utal.” (CSÁKY 1995: 54) Vagyis a társadalmi gyakorlat ebben az esetben felülírja születési név és álnév filológiailag pontos elkülönítését azért, hogy névváltozatok sorát generálja. A *Mikszáth Kálmán* név így tehát sokkal kevésbé értelmezhető álnévként, sokkal inkább olyan névváltozatként, amely nem mond ellent az eredeti név intencióinak – hacsak nem tekintjük annak a névmagyarosítás folyamatát, amely a szerző őseinek névalakjából, a *Mixádt* változathoz fokozatosan *Mikszáth* alakra módosult. Ez utóbbi esetben viszont a név társadalmi kényszerek poétikai terepeként is értelmezhető, amennyiben az önmagát magyar

nemzetiségűnek valló író „átírta” ősei németes-szlovákos vezetéknevét.

Hogy társadalmi kényszerek és hatalmi viszonyok mennyire beleírják magukat a szerzői névbe, arra a nyelvi kisebbségi helyzetben élő, például a szlovákiai magyar irodalom nem egy alkotójának szerzői nevét lehetne példaként hozni. Ha a GULYÁS PÁL-féle felfogás filológiai igénnyel bíró, pontos meghatározását tekintjük kiindulópontnak, úgy minden szlovákiai magyar író, akinek keresztnéve szlovák alakban szerepel az anyakönyvi kivonatban, voltaképpen álnevet használ – hogy csak a legismertebb példát mutassuk be, a hivatalos dokumentumokban *Ludovít Grendel* néven megjelenő *Grendel Lajos* név is álnévként lenne értelmezhető ebből a szempontból. Még nagyobb az eltérés azon szlovákiai magyar szerzőnők esetében, akiknek mind vezeték-, mind keresztnévük írásmódja a hivatalos állami dokumentumokban a szlovák helyesírás szabályait követi, a vezetéknevhez kapcsolt *-ová* végződéssel. Jó példa erre a *Žofia Bárčizová* – *Bárčiz Zsófia* névváltozat. Ez utóbbi álnév⁵ lenne? Még bonyolultabb lehetőségeket teremt az *Estera Ondrejčáková* anyakönyvi névváltozat, amelynek rengeteg változata képzelhető el a publikáció, illetve a szerzői név kialakítása során: *Ondrejčák Eszter*, *Ondrejcsák Ester*, *Ondrejcsák Eszter* stb. De még ez az állapot is tovább bonyolódik a házasságkötéssel járó patriarchális névadási gyakorlat után, gondoljunk csak a *Gabriela Csizmadiová* – *Gabriela Petres* – *Csizmadia Gabriella* – *Petres Csizmadia Gabriella* névalakokra. Izgalmas kérdéseket vet fel ebből a szempontból a kétnyelvű szerzők nevének írásmódja is, lásd: *Peter Macsovszky* – *Macsovszky Péter*.

A globalizáció nyomán, úgy tűnik, a vezetéknev és a keresztnév sorrendje is állandósult, s a magyartól eltérő sorrend nem értelmezhető az álnév kérdéskörében. A művészeti élettől a sportig minden területen az indoeurópai nyelvekre jellemző sorrend az uralkodó. Hogy mennyire feltételes, kultúrafüggő jelenségről van szó azonban, arra jó példa egy olyan sportág, amelyet döntően az ún. keleti névsorrendet (eastern order) alkalmazó nemzetek uralnak. Az asztaliteniszben a kínai, koreai, japán, szingapúri és tajvani sportolók nemhogy megtartják eredeti névsorrendjüket, hanem fölényüknél fogva sok esetben egyenesen rákényszerítik a nyugati névsorrend képviselőit a sorrendcserére, így például a nemzetközi versenyek ágrajzain a német, francia, orosz

⁵ Sokkal inkább tarthatjuk álnévnek a Bárčiz Zsófia által használt Lorenzo Rivera és Géczi Zsoan neveket.

versenyzők neve is a keleti névsorrend gyakorlatát követi.

A névbe írt társadalmi gyakorlat és kisebbségi helyzet mellett a nemiség kérdésköre is felülírja név és álnév filológiaiag pontos elkülöníthetőségét. A női név az európai kultúrában eleve másodrendű, pontosabban a nő neve mindig az apa neve, amelyet a férj nevével válthat fel. Ez a váltás a szerzői név megváltozásával jár együtt – de problematikus név és álnév terminusaival leírni az így előállt helyzetet. Talán az egyik legismertebb példa *Agatha Christie* esete. Az *Agatha Mary Clarissa Miller* néven született szerzőnő első férje, *Archibald Christie*-től örökölte a világhírűvé tett vezetéknevet – miközben a világhírnév idején már *Max Mallowan* férje volt. Bár rengeteg lista álnévként véli azonosítani a szerzőnő nevét, valójában férfinevek karneválszerű forgatagában tűnik fel az a név, amely szerzői névként funkcionál, s az álnév identitásképző tevékenységéhez, amely a maszkadás lehetőségével játszik el, kevés köze van.

Ezek a példák arra utalnak, hogy név és álnév viszonya korántsem egyértelmű és természetes, és a két terminus közti területen jelentős határfeszültségek tapasztalhatók. Ezekbe a határfeszültségekbe a hatalom írja bele a jeleit – az alárendeltség kisebbségi vagy női tapasztalata. A név tumorszerű változásai, az eklektikus, hektikus névhasználat sajátos névpoétikaként viszi színre ezeket a hatalmi viszonyokat. A név önmaga változáskategóriáival azokhoz az elnyomó társadalmi erőkhöz kapcsolódik, amelyekre védtelenségüknél fogva mutatnak vissza. A néven generálódott elváltozások logikája az alávetés tapasztalata felől értelmezhető, vagy ahogy FOUCAULT fogalmaz: „A jogszerűséget megérthetnénk a jogtalanság területét kutatva.” (FOUCAULT 2002: 398) A név olyan terep, terület, maszk, amelyen háború zajlik, s amely mögött identitások folytonos cseréje figyelhető meg.

Éppen ezért okoz problémát a név, amely a maga monolitikusságával, homogenitásával elfedi a mögötte zajló identitások elkülönöződését, hasadását, folytonos cseréjét. Ha csak az üldöztetés, a játék és a hamisítás által generált névcserére gondolunk, már ez sem elég egyetlen identitás számára. Vagy másképpen: egyetlen névbe mindig is több identitás, több maszk íródik, amelyek nem törlik el egymást, sokkal inkább egymásba folynak, egymást értelmezik. A név mögött az identitás bahtyini, karneváli csereberéje zajlik, minden kontextus, interakció, helyzet (kivel beszél éppen, milyen helyzetben van a nevet viselő identitás) – más és más identitást hív elő az énből.

Vagy ahogyan BACSÓ BÉLA az Ernst Gombrich-féle maszkfelfogás fölött kritikát gyakorló Hans Beltingre utalva jelenti ki: csak „a felvilágosodás óta gondoljuk azt, hogy maszk és arc egymással élesen szembeáll, s mintha megfeledkeznénk arról, hogy a maszk állandó kísérője az arc exkarnatiojának.” Majd hozzáteszi: „*a maszké az arcon és az arc a testen* nem ellentétként gondolandó el, hanem állandó áthatásban, ami a kultúra és a művészet szüntelen változása közepette számunkra valamiként *testet ölt*, vagy éppen *arcot nyer*.” (BACSÓ 2013: 13)

A nevek és álnévek mint nyelvi maszkok hasonló térben jelennek meg: kényszerből, érdekből vagy játékból megszületnek, bonyolult játékot űznek az énnel, de egyúttal folyton vissza is hatnak a mögöttük zajló identitáscserére – a név önmaga ki nem mondott variációin keresztül kordában tart, előír, afféle felettes énként működik.

A név csak álnévként képes megjeleníteni a tudatalattit, amikor nyelvet és identitást kapcsol hozzá a szerzői autoritás – viszont ebben az esetben már egy egész szöveg ad ki egyetlen nevet, retorikai teljesítményként, végtelen bővítményként, amely folytatható.

De ha nincs álnév – akkor az identitás csak a jelek zajló, kiismerhetetlen oscillációja az identitás és a név között.

Hivatkozások

- BACSÓ BÉLA 2013. Arc-kép. Hans Belting az arc történetéről. *Élet és Irodalom* 57 (36): 13.
- CSÁKY KÁROLY 1995. *Mikszáth Kálmánnal szülőföldjén*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- SZ. DEBRECZENI KORNÉLIA 1992. *Magyar írói álnév lexikon*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- DERRIDA, JACQUES 1993. No apocalypse, not now. In: DERRIDA, JACQUES – KANT, IMMANUEL. *Minden dolgok vége*. Budapest: Századvég – Gond, 112–147.
- DERRIDA, JACQUES 2005. *Esszé a névről*. Szenvedések. Kivéve a név. Khóra. Pécs: Jelenkor.
- FOUCAULT, MICHEL 2002. A szubjektum és a hatalom. In: BÓKAY ANTAL – VILCSEK BÉLA – SZAMOSI GERTRUD – SÁRI LÁSZLÓ szerk. *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest: Osiris, 396–409.
- GULYÁS PÁL 1978. *Magyar írói álnév lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó

- LAMÁR ERZSÉBET 2013. Szavak és határok. Az idegenség tapasztalata Derridánál. *International Relations Quarterly*. [online]. Vol. 4. No. 1. (Spring – Tavasz). http://www.southeast-europe.org/pdf/13/DKE_13_M_T_Lamar-Erzsebet_Derrida.pdf
- REJTŐ ISTVÁN 1992. *Mikszáthiáda*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
- SZÉKELY DÁVID 1904. *Magyar írók álnevei a multban és jelenben*. Budapest: Kiadja Szilágyi Béla.

ZOLTÁN NÉMETH: Name, pseudonym, power

The study focuses on the relations among issues of name, pseudonym and power in the field of authors' code name in the literature. Attention is drawn to the assumption that many authors have been writing under several pen names, which are not just outcomes of a simple word game, but many times are created under given historical, gender or sociocultural conditions as results of necessity (e.g. women authors' names and minority writers' names). Authors' meaningful names exist due to the changes made in authors' real names. The author name, *Michel Foucault (Paul-Michel Foucault)*, indicates some kind of confrontation of father and father's name. In some other cases there are authors' real names and pen names which refer to sociocultural and gender oppressions: *Agatha Mary Clarissa Miller – Agatha Christie, Ludovít Grendel – Grendel Lajos*, or names that have been changed as a result of inconsistency in name usage during different historical periods – for example *Mixádt Kálmány, Mixáth Kálmán, Mixádt Kálmán, Mikszádt Kálmán* etc. – *Mikszáth Kálmán*. Some of the name variations are closely linked to a question of identity. Name variations and pseudonyms arouse different questions that are not reflected in real names.

Ideológiák, rezsimek, diktatúrák és a „divathullámok” nevei napjainkban

TÓTH SZERGEJ

Szegedi Tudományegyetem, Szeged
toth@jgypk.u-szeged.hu

1. Oroszország megengedő családügyi törvényei és rendelkezései (1995¹, 1997²) igen nagy szabadságot biztosítanak többek között a keresztnévadás és családnévnévváltás tekintetében is, ezért nem meglepő, hogy egyesek „szokatlan” és „újszerű” neveket adhatnak gyermekeiknek. 2007-ben regisztrálták pl. *Delfint* («Дельфин»), *Holdat* («Луна»), *Északot* («Север»), *Herveget* («Принц»), *Князьт* (Князь»), Szentpéterváron egy muszlim házaspár *Mahmudahmadinezsád* («Махмуд-ахмадинежад») nevet adta fiának (Mahmuda Ahmadinezsád, Irán fő politikai vezetője), Novoszibirszk körzetében *Michael Jevgenyjevics Salenkó Jackson* («Майкл Евгеньевич Шаленко-Джексон») nevet kapta egy kisfiú, aki a sztár halálának napján született³. Az anyakönyvi hivatalok jelentése alapján megnőtt a névváltoztatások iránti igény is. „...Tömeges mértéket öltött a suta és elkeserítő nevek lecserélése: a nép valahogy nem akar olyan igazolványokkal élni, melyben [keresztnévként] *Máj* [«Печень»], *Furkósbot* [«Дубина»], *Kefe* [«Щетка»] [...] van bejegyezve. A rosszul hangzókat lecserélik, cifra/cikornyásokat viszont kitalálnak. (...) Egy *Szalonna* («Сало») családnévű férfi hirtelen *Arkangyal* («Архангел») szeretett volna lenni, egy *Kolbász* («Колбаса») családnévű hölgy engedélyt kért, hogy *Hattyú-Hattyas* («Лебедь-

¹ Семейный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой 8 декабря 1995 года. *Статья 58. Право ребенка на имя, отчество и фамилию.*

² Федеральный закон N 143-ФЗ «Об актах гражданского состояния» Принят Государственной Думой 22 октября 1997 года. Одобрен Советом Федерации 5 ноября 1997 года. *Статья 18. Запись фамилии, имени и отчества ребенка при государственной регистрации рождения.*

³ В Санкт-Петербурге родился Махмуд-ахмадинежад. ИА «Курсор». 2009. 07. 14. <http://news.rambler.ru/3228653/>

Лебедянская») családnevet viseljen.”⁴ De hozhatunk más példákat is közeli és távoli környezetünkől is: a Temes megyei Lugosról: egy *Ritter Romolus* teherautósófőr (akinek a feleségét *Jákob Jekaterínának* hívják), 14 gyerekének nevei: *Rudolf, Dániel, Judit, Cecília, Anna, Crina, Sámuel, Gabriella, Rábel, Szemida, Fivia, Fülöp, Salome* és *Romolus*, a két unoka *Dávid* és *Vinicius* nevet viseli. Egyébként a családfő testvére: *Rémus*, lánya: *Roxána*; a névadásokban szigorúbb szabályozást folytató Svédországban a bíróság adható és viselhető névnek ítélte a *Legot*, miközben előtte elutasította az *Ikeat*.⁶

2. A névadásokat jogilag/államilag nem különösen szabályzó helyzetben a társadalom mentális állapotára, a média, a nemzeti érzelmeket felerősítő sportsikerek, a politikai események stb. befolyásoló hatására utal(hat)nak a következő „feltűnő” és az általános névadási trendektől eltérő, kirívónak vagy legalább is furcsának tekinthető következő névadások is. A 2008-as Európa-bajnokságon jól szereplő orosz labdarúgó-válogatott holland szövetségi kapitányának *Guus* keresztnévét kapta több kisfiú (*Guus Hiddink*, keresztneve oroszul ’gúnárt’ jelent), Pavlovszkban, Kirovban és Nyizsnij Tagilban kislányok kapták az *Oroszország* («*Россия*») nevet (egyikük az Oroszország napja elnevezésű „ünnepnapon” született, ugyancsak ott egy kislányt *Privatizáció* («*Приватизация*») néven anyakönyveztek.

2013/2014-ben a kijevi a Függetlenség terén zajló tiltakozó megmozdulások alatt és utána is magára az ott zajló folyamatra és a terre is a *Majdan*/Euromajdan/Евромайдан kifejezést kezdték használni (a *majdan* jelentése ’tér’). Ekkor kapta szüleitől – vállaltan hazafias érzelmektől fűtve – Lvivben/Lembergben/Lvovban a *Majdan* nevet egy kisfiú. A névadás a különböző közösségi hálózatokban élénk vitát generált, miközben a szülők nyíltan vállalták „hazafias tettüket”:

⁴ Бум смены имени-фамилии. Массовые переименования захлестнули Литву и Эстонию, Таджикистан и Киргизию, Белоруссию и Грузию. 26.08.2009, <http://gazetakursk.ru/stupeni/184-2009-08-26-07-16-37.html>

⁵ Szabó Imre: 18 fős nagycsalád lett egyszerre magyar állampolgár. *Délvilág* napilap. 2013.09.05. http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/18_fos_nagy-csalad lett egyszerre magyar allampolgar/2348314

⁶ Алекс Веббер: Шведам запретили называть детей именем ИКЕА, а вот Lego – пожалуйста. <http://perly.ru/2008/06/09/sbvedam-zapretili-nazyivat-detej-imenem-ikea-a-vot-lego-pozhaluysta/>

„Hozzátettük a magunkét Ukrajna történelméhez. Még az is lehet, hogy a Wikipédiában létrehoznak rólunk egy oldalt” – nyilatkozta az anya.⁷

A fentebb felsorolt esetekben a kérdéshez a pszichológia mint szakma talán többet tudna hozzátenni, egyébként viszont nem vonhatók le messzemenő következtetések sem a társadalom berendezéséről, sem az adott társadalom névválasztási szokásaival kapcsolatban, legfeljebb a névadók társadalmi vagy műveltségi szintjére, sajátosan értelmezett divatkövetésére, esetleg habitusára, talán identitászavaraira következtethetünk.

3. Oroszországban, ismereteim szerint, nincs olyan központi országos adatbázis, mely teljes körű statisztikai adatokkal rendelkezne a névadást illetően. Vannak viszont regionális adatok. 16 régió adatait feldolgozva az első három/öt/hat/tíz stb. leggyakoribb név tekintetében a következő a leggyakoribb 20 férfi és női név: férfiak – *Артём/Артем* (15), *Дмитрий* (14), *Александр* (12), *Кирилл* (9), *Максим* (9), *Иван* (6), *Егор* (4), *Никита* (4), *Данил* (1)/*Данила* (1) (всего 2), *Илья* (2), *Алдар* (1), *Амир* (1), *Андрей* (1), *Ислам* (1), *Карим* (1), *Матвей* (1), *Санан* (1), *Тимур* (1); nők – *Анастасия* (14), *Дарья* (14), *Виктория* (9), *Полина* (9), *Елизавета* (8), *Анна* (7), *Мария* (6), *Ксения* (2), *Милана* (2), *Софья* (2), *Азалия* (1), *Александра* (1), *Алина* (1), *Алмана* (1), *Арина* (1), *Вероника* (1), *Диана* (1), *Екатерина* (1), *Самира* (1), *Экира* (1). Zárójelben azon régiók száma, ahol a név a jelzett gyakorisággal szerepel⁸.

NYIKONOV (NYIKONOV 1988: 46.), az orosz névtan legtekintélyesebb szakértője úgy tartotta, hogy az országos viszonylatban a nevek népszerűségének vagy népszerűségvesztésének kiindulópontja minden esetben Moszkva volt. NAZAROV (NAZAROV 2014), NYIKONOV (NYIKONOV 1988) és SAJKEVICS (SAJKEVICS 1970)

⁷ Во Львове семья назвала своего ребенка Евромайдан. Киевские Ведомости. 2013. 12. 22. <http://kvedomosti.com/606-vo-lvove-semya-nazvala-svoego-rebenka-evromaydan.html>

⁸ A régiók: Belgorodszkij, Habarovszki, Ivanovo, Irkutzski, Kalmikija, Kirovim Kurgani, Moszkvai, Novgorodi, Novoszibirszki, Penzai, Szamarai, Szent-Pétervári, Tatarsztani, Tomszki és Voronyezsi. Az adat forrását lásd: Частые имена в регионах России в картографическом отображении. <http://planeta-imen.narod.ru/imenai/rating-russkib-imen.html>

anyagaira támaszkodva Moszkva vonatkozásában 1978 és 1981 közötti időszakra a következő összeszerkesztett adatokat közli (zárójelben a név gyakorisága 1000 főre kivetítve):

Férfiak: 1900–1909: *Николай* (154), *Александр* (93), *Михаил* (88), *Иван* (81), *Василий* (76), *Алексей* (75), *Сергей* (69), *Владимир* (47), *Петр* (42), *Георгий* (27), *Дмитрий* (27); 1924–1932: *Владимир* (150), *Виктор* (96), *Юрий* (93), *Анатолий* (84), *Николай* (78), *Александр* (56), *Борис* (54), *Евгений* (40), *Валентин* (31), *Алексей* (29) *Михаил* (29); 1950–1959: *Александр* (153), *Сергей* (138), *Владимир* (118), *Андрей* (66), *Михаил* (55), *Виктор* (53) *Николай* (53), *Алексей* (44), *Игорь* (37), *Валерий* (29), *Анатолий* (25); 1978–1981: *Александр* (107), *Сергей* (100), *Алексей* (94), *Дмитрий* (87), *Андрей* (84), *Михаил* (38), *Евгений* (33), *Денис* (32), *Павел* (31), *Илья* (29); 2011: *Александр* (46), *Артём/Артем* (44), *Максим* (42), *Иван* (41), *Дмитрий* (37), *Даниил/Данил/Данила* (36), *Михаил* (34), *Кирилл* (28), *Никита* (28), *Андрей* (27).

Nők: 1900–1909: *Мария* (143), *Анна* (92), *Александра* (82), *Екатерина* (63), *Клавдия* (55), *Татьяна* (54), *Вера* (39), *Елизавета* (37) *Ольга* (37), *Елена* (31), *Евдокия* (30); 1924–1932: *Валентина* (92), *Нина* (92), *Галина* (66), *Тамара* (60), *Лидия* (55), *Вера* (45), *Людмила* (44), *Зинаида* (38), *Надежда* (36), *Татьяна* (31), *Елена* (25), *Зоя* (25), *Мария* (24); 1950–1959: *Елена* (131), *Татьяна* (124), *Наталья* (96), *Ирина* (90), *Ольга* (88), *Галина* (63), *Людмила* (55) *Марина* (55), *Надежда* (43), *Любовь* (35), *Светлана* (26); 1978–1981: *Елена* (93), *Наталья* (82), *Ольга* (80), *Анна* (76), *Юлия* (69), *Ирина* (63), *Мария* (53), *Татьяна* (48), *Светлана* (47), *Екатерина* (42); 2011: *Софья/София* (63), *Мария/Марья* (59), *Анастасия* (53), *Дарья/Дария* (43), *Анна* (43), *Елизавета* (40), *Полина* (34), *Виктория* (32), *Екатерина* (31), *Варвара* (29).

4. Egybevetve a fenti adatokat láthatjuk, hogy semmiféle extrémítást, különlegességet a névválasztás tekintetében nem lehet kimutatni. Ugyanakkor az anyakönyvi hivatalok munkatársai felfigyeltek olyan, statisztikai adatokkal nem igaz dokumentált, de létező névválasztási gyakorlatra, mely a volt Szovjetunióban a totális diktatúra kiépítésének és megerősödésének időszakban, a 20. század 20-as és 30-as éveiben volt jellemző.

5. A Moszkvai Anyakönyvi Hivatal vezetője, Irina Muravjova nyilatkozata szerint a 2008-as Moszkvai névválasztási tendenciák egyik

figyelemreméltó jelensége volt a *Dmitrij* név népszerűségének megnövekedése, ami szerinte összefügg az ország akkori elnökének nevével (Dmitrij Medvegyevvel)⁹. Oroszországban hasonló jelenségre volt már példa. Az ideológiailag hosszú időn keresztül semlegesnek tekinthető *Vlagyimir* (владеть миром – ’ural(kod)ni a békén / világon’) név a forradalom utáni időszakban történő népszerűségének növekedése nemcsak etimológiai, hanem etimológiai-ideológiai alapon is történhetett, a szeretett és népszerűsített vezér nevének hatására (NYIKONOV 1974: 71, IVASKO 1988.) Vö. 1. számú táblázattal.

A vizsgált időszak	%	A vizsgált időszak	%
1612–1622	0,13	1932–1938	12,0
1750–1780	0,2	1941–1949	12,6
1828–1849	0,5	1951–1958	13,0
1880–1890	0,8	1961–1965	9,3
1908–1916	1,4	1966–1970	9,5
1917–1928	12,4 (!)		

1. számú táblázat

A *Vlagyimir* név gyakorisága (%-ban) 1612 és 1970 között a Don vidékén

A totalitarizmus abszurd névadási szokásai köszönnek vissza azokban a statisztikailag szintén nem mérhető, de minden bizonnyal létező és a sajtó által hazafias névadásnak nevezett „keresztelésekben”, melyek a következő neveket eredményezték: (férfinevek) *Быкат* – *быть как Путин* [olyannak lenni mint Putyin], *Моргозедир* – *мои родители голосуют за Единую Россию* [szüleim az Egységes Oroszországra szavaznak], *Спервозглин* – *список Единой России возглавил лично Путин* [az Egységes Oroszország listáját Putyin vezeti], *Глазонер* – *глава государства Путин и Единая Россия* [az állam vezetője Putyin és az Egységes Oroszország (párt)], *Пухохоло* – *Путин – хороший, Ходорковский – плохой* [Putyin jó, Hodorkovszkij rossz]; (női nevek) *Мумерамка* – *мужчина мечты Рамзан Кадыров* [férfi álmodt Ramzan Kadirov], *Препузаста* – *преемник Путина – залог стабильности*

⁹ Еще одна статистика. <http://www.babyblog.ru/community/post/naming/332111>

[Putyin örököse/utódja, a stabilitás záloga], *Гланура – План Путина* *работает* [Putyin terve működik]¹⁰.

Minszk (Belorusszia) Frunzei kerületében az anyakönyvi hivatal adatai szerint 2010-ben a 4829 újszülött többsége szokványos neveket kapott (*Александр, Артем, Максим, Алексей, Иван, Никита, Данила, Владислав, Дарья, Мария, Анастасия, Анна, Ксения, Елизавета, Полина, София*, ugyanakkor – egy sajátos ellenzéki magatartásként is értelmezhetően – megjelentek az ún. nyugatos nevek, mint pl. *Оскар, Эрих, Ингрид, Инес, Муна, Наоми, Марха*¹¹).

6. Az orosz személynevek formálódását NYIKONOV, PETROVSZKIJ, SZUPERANSZKAJA és mások kereszténység előtti állapotig tudják visszavezetni a megkötéssel, hogy a névadási szokások döntő módon a kereszténység felvétele után változtak meg. A nem keresztény nevek dominanciája a XIV. században kezdődött el és a XVIII. századra vált uralkodóvá (vö. NYIKONOV 1974: 142–154; PETROVSZKIJ 1966: 6–21; SZUPERANSZKAJA 2010: 49–85, stb.). Az egyház tulajdonképpen egyeduralkodó szerepet játszott az újszülöttek névadásában. Függetlenül attól, hogy a szülők vallásosak voltak vagy sem, a rópa csak az egyházi naptárból (святцы, месяцеслов) választhatott nevet az újszülöttnak, a névadás más módja tulajdonképpen elfogadhatatlan volt. Az Orosz Orthodox Egyház Szent Szinódusa folyamatos intelmei szerint: „А православянокнэ кивэтэл нэлкүл цэка а правослэв эгхэз сэнтэй тисзетелére адхаток некек эс сэгоруэн тилатик а рóмаи католитус, протестэнтэс эс эгхэб некек адэса.”¹²

„Az orosz ember nehezen tudta volna elképzelni az életet az egyház és szertartásainak jelenléte nélkül. Ahogy néhány hetes lett, már megkeresztelték, nyakába keresztet akasztottak, amitől többé nem vált meg, s azt közvetlenül a testén hordozta, nem úgy, mint a katolikusok,

¹⁰ Алекс Веббер: БОЧ РВФ 260602, Кукуцаполь, Пухохопло и другие самые идиотские имена. <http://perly.ru/?p=1223>

¹¹ Светлана Фроленкова: В Минске в 2010 году зарегистрированы новорожденные с именами Фиалка, Аврора, Авенир, Добрыня. 25 Май 2012. <http://minsknews.by/blog/2012/05/25/33255/>

¹² A hivatalos egyházi közlönyt (Санкт-петербургский духовный вестник, 1895, №36.) idézi többek között Gorbanyevszkij. <http://trust.narod.ru/name.htm>, valamint lásd még: С. В. Булгаков: Настольная книга священно-церковно служителя. Полное издание 1913 года. 975. old.

akik ruhájuk felett viselték. Nincs rajtad a kereszt! Elfelejtetted Istent! – hangzott a dorgálás. Nevét feltétlenül valamelyik szentről kapta és névnapja – ’az angyala napja’ – sokkal ünnepélyesebb alkalom volt, mint a születésnapja.” (Lásd: ZINOVJEV 1983: 57)

Az orosz keresztnévadás gyakorlatában és az „új” nevek képzésében a 20. század elejétől, az 1917-es forradalom utáni időszakban következett be az újabb nagyobb arányú változás.

7. A keresztnévadás gyors ütemű változásainak egyik előfeltétele az volt, hogy eltörölték az egyház névadási privilégiumát (1918-ban hozott Dekrétum az állam és az egyház, az iskola és az egyház szétválasztásáról), és a névadást az anyakönyvi hivatalok végezték¹³. DUSECSKINA szerint: „Az októberi forradalom után az egyházi naptár diktátuma megrendült, az ateisták pedig teljes mértékben elutasították azt. Az egyház elvesztette kontrollját a névválasztás felett, ami az orosz társadalomban korábban soha nem tapasztalt nagyságrendű névalkotási kezdeményezéshez vezetett” (DUSECSKINA 2007: 68–121). A szülők választhattak, hogy egyházi, kölcsönzött vagy újonnan képzett nevet adjanak gyermeküknek. Ez a tendencia erőteljesen a 30-as évek végéig tartott. A kanonizált nevek fokozatosan, főleg a forradalmi események által érintett helységekben hosszú időre háttérbe szorultak. A 20-as évek közepén a nagy városokban jól megszervezett, a sajtó által is támogatott mozgalom indult az ún. hagyományos (értsd egyházi) névadási „monopólium” ellen. Lásd például a *Новые имена* című, a Pravda 1924. június 12-i számban megjelent cikket (idézi NYIKONOV 1974: 66).

Később a mozgalom elérte a falvakat is. A szülők származása nagymértékben befolyásolta, hogy milyen százalékban adományoztak új képzésű neveket gyermekeiknek. Így például Kosztromában, a város a textilipari munkásság egyik központjának számított, a nevek 70%-a az új képzésűek közül került ki. (Vö. 2. táblázattal)

¹³ Innentől kezdve minimális változtatásokkal és kihagyásokkal a *Nyelv, kép, hatalom* című könyvem *Névadási szokások a hatalom szolgálatában, Névadási szokások, Nevek és korok és Nevek és vezérek* című fejezeteket idézem az ott felhasznált táblázatokkal, irodalommal stb. együtt (IÓTH 2013: 67–73).

Város	Nevék mennyisége			Az új nevek %-ban
	összes	régi	új	a nevek száma szerint
Kosztroma	139	41	98	70
Penza	88	41	47	53
Kaluga	78	41	37	47

2. számú táblázat (lásd: NYIKONOV 1974: 67)

A kor szellemiségét, ideológiáját voltak hivatva tükrözni a köznevekből alakult tulajdonnevek, például *Идея* [eszme], *Коммуна*, *Текстиль* [textil], *Эра* [kor], *Титан* [títán fém], *Ванадий* [vanádium fém], *Заря* [hajnal], *Воля* [akarat], *Индустрия* [ipar] stb., és lehetőség volt arra is, hogy a következő növények, virágok neveit kapják az újszülöttek: *Дуб* [tölgyfa], *Береза* [nyírfa], *Гвоздика* [szegfű], *Сирень* [orgona]. PETROVSZKIJ szerint tulajdonképpen a Mengyelejev-féle periódusos rendszer bármely tagja is szóba jöhetett, de egyéb, az abszurditásig elmenő neveket is említ, mint például: *Райтия* – *районная типография* [járási nyomda], *Цас* – *Центральный аптечный склад* [Központi gyógyszerraktár].

A sztálini kor szellemiségét tükrözik a *Гертыуда* – a *герой труда* típusú, itt a munka és hős szavak összevonásából alkotott nevek. A *Ревмир* a *революция мировая* [világforradalom], a *Ким* a *Коммунистический интернационал молодёжи* [Fiatalok Kommunista Internacionáléja], a *Ревволя* – *революционная волна* [forradalmi hullám], *Ревдит* – *революционное дитя* [a forradalom gyermeke], az *Ички* pedig az *Исполнительный Комитет Коммунистического Интернационала* [Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága] kifejezésből alakult. Az októberi forradalomra utal a férfi *Октябрин* és női változata, az *Октябриня* is. Az iparosítás „ihlette” a *Трактор*, *Тракторина* [traktor] és a *Турбина* [turbina] neveket.

8. A forradalom vezetőinek hatása mutatható ki az idegen eredetű nevek átvételével (*Карл* – Karl Marx, *Роза* – Rosa Luxemburg, *Клара* – Klara Zetkin, valamint *Марат*, *Жорес*, *Дантон*, sőt *Снартак* is) kapcsolatban.

A Vlagyimir Lenin név elemeinek kezdőbetűiből, illetve szótag-

jaiból állt össze a *Владлен* (Владимир Ленин). A *Роблен* a *родился быть ленинцем* [Leninistának született], a *Ленар* – *ленинская армия* [Lenini hadsereg], az *Эрлен* – *эра Ленина* [Lenin korszaka], a *Лемира* – *Ленин мировая революция* [Lenin világforgóradalom], a *Марлен* a *Маркс* és *Ленин* szókapcsolatokból jött létre. A forradalom kulcsszavai és fő jelszavai köszönnek vissza a *Лоризрик* és *Лоризкс* nevekben a következőképpen: *Лоризрик* – *Ленин, Октябрьская революция, индустриализация, коллективизация, электрификация, радиофикация и коммунизм* [Lenin, Októberi forradalom, iparosítás, kollektívizálás, villamosítás, „rádiósítás” és kommunizmus], illetve *Лоризкс* – *Ленин, Октябрьская революция, индустриализация, электрификация, коллективизация, социализм* [Lenin, Októberi forradalom, iparosítás, villamosítás, kollektívizálás, szocializmus]. Meg kell említenünk, hogy IVASKO (IVASKO 1988: 120–126) több olyan nyugat-európai esetről is beszámol, amikor baloldali érzelmű emberek a *Lenin* nevet adták gyermeküknek. A *Нинел* név visszafelé olvasva Lenint fedí, míg az *Авком* Moszkvát.

A későbbi névalkotásokból már nem maradhatott ki Sztálin sem, például *Стален* (*Сталин, Ленин*), *Мэлс* (*Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин*), *Исталина* (*Иосиф Сталин*), *Лист* (*Ленин и Сталин*), *Лес* (*Ленин, Сталин*), *Полес* (*помни Ленина, Сталина* – emlékezz Leninre és Sztálinra). A forradalom más vezetőinek a neve is inspirált új nevek létrehozására (lásd 3. számú táblázatot).

„Új név”		
Лир	<i>А. И. Рыков</i>	A. I. Rikov
Будёна	<i>С. М. Будённый</i>	Sz. M. Bugyonnij
Джонрид	<i>Джон Рид</i>	John Read
Володар	<i>В. Володарский</i>	V. Volodarszkij
Лестабер	<i>Ленин, Сталин, Берия</i>	Lenin, Sztálin, Berija
Орджоника	<i>Г. К. Орджоникидзе</i>	G. K. Ordzsonikidze
Сталет	<i>Сталин, Ленин, Троцкий</i>	Sztálin, Lenin, Trockij

3. számú táblázat

A forradalom vezetőinek nevéből képzett keresztnévek

A nevek nyelvi, mentális birtokbavételét különböző becéző alakjaik megjelenése bizonyítja, például: *Ревмир* – *Ревмирка, Рева, Рема*,

Мира; Ким – *Кима*; Марлен – *Марленка*, *Марлеша*, *Мара*, Спартак – *Спортакушка*, *Спарташа*, *Пата*, *Патя* stb. Az újonnan képzett neveket – néhány kivételtől eltekintve – az orosz nyelv morfológiai eszközeivel, a nevek esetében használt szuffixumok, végződéses segítségével tették „oroszoszá”: *Октябринa*, *Майя*, *Вилиана* (-ина, -ийя, -ана), de sokszor kétségkívül a hangzásbeli hasonlóság is szerepet játszhatott (*Нинель* – *Нина*). Abban az esetben, ha *Lenin* nevét kapta az újszülött, megváltoztatták a hangsúlyt, ezzel valamiképpen csökkentve a vezér nevével való hasonlóságot (*Ленин*, *Ленина*). A szóteremtés sok véletlenszerű homonim alakot is eredményezett, például *Люджу(а)* (Ленин умер, но идеи живы, azaz Lenin meghalt, de eszméi élnek), *Гертруд(а)* (герой / героиня труда, a munka hőse).

Keletkeztek olyan nevek is, melyek eredeti alakjukban az egyházi naptárban is szerepeltek, például *Люция* (Революция, azaz forradalom), *Эмиль* (Энгельс, Маркс и Ленин vö. a görögből származtatott pravoszláv *Эмилиий* névvel).

9. A hagyományos orosz nevek a hatalom és az egyre jobban megfélemlített lakosság szemében is kompromittálónak, gyanúsaknak, régi rezsimbelinek minősültek. Ezzel magyarázható a 20-as, 30-as években tapasztalható névváltoztatási hullám. NYIKONOV kutatásai szerint a nők elsősorban például a *Matrjona* [Матрѐна], *Fjokla* [Фѐкла], *Agafja* [Агафья], *Jevdokija* [Евдокия], a férfiak az *Iván* [Иван], *Kuzma* [Кузьма], *Sztyepán* [Степан], *Nyikita* [Никита], *Foma* [Фома], *Afanaszij* [Афанасий] neveiket cserélték le, *Galinára* [Галина], *Valentinára* [Валентина], *Nyinára* [Нина], *Tamarára* [Тамара], ill. *Vlagyimirre* [Владимир], *Nyikolájra* [Николай], *Alekszandra* [Александр], *Leonidra* [Леонид], *Anatólijra* [Анатолий]. Ekkor nőtt meg a népszerűségük azoknak a neveknek, melyek igaz, részei voltak az egyházi naptárnak, de alig „használatosak” (így például a *Margarita* [Маргарита], mely csaknem kizárólag a szerzetesi rendekben volt megtalálható) (NYIKONOV 1974: 66–84).

1924-ben megalakították *Аз Új Nevekért* társadalmi mozgalmat, de a névadási szokások arányain ez már nem változtatott. A 30-as évekre a jelenség nagyon egyedi lett, de az ideológiai, politikai indíttatású névadás folyamata NYIKONOV szerint csak a 60-es évek végére lassult le teljesen, miközben a forradalom előtti állapot, amikor az egységes elv alapján történtek a névadások, már nem tért vissza. Az

emberek és a neveket bejegyző hivatalnokok műveletlensége okán továbbra is megjelenhettek olyan nevek, mint például *Белая Ночь* [«fehéregyszakák»], *Артиллерийская Академия* [«tüzérségi akadémia»], *Серп-и-молот* [«sarló és kalapács»]; az iskolázatlan szülők vágyai olyan nevekben öltöttek valóságot, mint *Доктор* [«orvos»], *Юрист* [«ügyvéd»]. Ritkán, de még olyan neveket is bejegyeztek, mint *Наполеон* [Napóleon], *Эмбрион* [«embrió»], *Главспирт* [главный – fő, спирт – szesz (rövidítés)], *Идиллия* [«idill»], *Травиата* [Traviata], sőt *Цвет вишневого дерева в мае* [a májusi meggyfa színe] (USZPENSZKIJ 1962).

A 60-as évekre viszont a modern névnapos naptár már nemcsak a forradalom előtti, hanem a forradalom előtti egyházi naptártól is jelentősen különbözik. A városokban ekkor a legnépszerűbb, fiúnak adott nevek már a *Szergej, Alekszandr, Andrej, Vlagyimir, Igor* és *Jurij*, a női nevek esetében, bár körzetenként nagyobb változatosság figyelhető meg, „forradalmi nevekkel” már alig találkozni. Ebben az időben a legnépszerűbbek a *Jelena, Irina, Olga, Marina, Tatjana, Szeptelána* és *Galina*, de ahogy ennek a munkának az 1–5. fejezeteiben olvashattuk: a múlt öröksége még nem felejtődött el teljesen. A névválasztás anomáliái napjainkig megmaradtak, okait viszont csak sejtethetjük (Vö. NYIKONOV 1974: 77).

Hivatkozások

- DUSECSKINA 2007. Душечкина, Елена: *Борьба за имя*. In: Светлана. Культурная история имени.. СПб.: Европейский университет в Санкт-Петербурге, 68–121.
- IVASKO 1988. Ивашко В. А.: *Как выбирают имена*. Минск.
- NAZAROV 2014. Назаров Алоис: Популярные имена в России. In: *Планета имен и фамилий*. <http://imja.name/imena/populyarnye-rossija.shtml>
- NYIKONOV 1974. Никонов, В. А. Выбор имени. In: *Имя и общество*. Москва: Наука.
- NYIKONOV 1988. Никонов В. А.: *Ищем имя*. Москва: Советская Россия.
- RETROVSZKIJ 1966. Петровский, Н. А.: Предисловие. In: *Словарь русских личных имён*. Москва: Советская энциклопедия. Москва: Русские словари, 2000.
- SAJKEVICS 1970. Шайкевич А. Я.: Личные имена XX в. In: *Личные*

имена в прошлом, настоящем, будущем, Проблемы антропониимики.
Москва: Наука.

- SZUPERANSZKAJA 2010. Суперанская, А. В., Сулова, А. В.: Так было – так стало. In: *О русских именах*. 5-е изд., Серия: Русская словесность. СПб.: Азбука (Азбука-классика).
- TÓTH SZERGEJ 1991. A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. In: *AETAS* 1: 5–39.
- TÓTH SZERGEJ 2004. Névadási szokások a hatalom szolgálatában. In: TÓTH SZERGEJ – NAVRACSICS JUDIT szerk. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás I., II.* Szeged – Veszprém. 544–550.
- TÓTH SZERGEJ 2009. Rendszerfüggő lexika. In: TÓTH SZERGEJ szerk. *Tudományos és művészeti műhelymunkák.* Szeged: JGYPK. 92–97.
- TÓTH SZERGEJ 2013. *Nyelv, kép, hatalom.* Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- ZINOVJEV 1983. Зиновьев, К.: *Россия накануне революции.* London: OPI. 57.

SZERGEJ TÓTH: The Names of Ideologies, Regimes, Dictatorships and 'Fashions' of Our Days

The permissive family law and regulations in Russia (1995; 1997) grant extreme freedom to citizens when choosing first names for their children or when altering their family names. Consequently, it is not surprising that there are people who may give 'unusual', 'novel' names to their children. In this (legally not binding) situation, those names which differ from the general naming trends (might) refer to the mental state of society and reflect the influence of the media and political events, as well as the influence of outstanding sports achievements, which strengthen national feelings.

This practice that characterized the Soviet Union of the 1920s and 1930s (the period of the establishment and the strengthening of the totalitarian dictatorship), is detectable in present-day Russia, too, although it cannot be documented by statistical figures.

The practice of giving 'new' names to children first changed radically in the early 20th century, during the period following the revolution of 1917. One of the political preconditions of these significant changes was the fact that the naming privilege of the Church had been banned. Many proper nouns came into being from common

nouns. Examples include the words *Идея*, *Коммуна*, *Текстиль*; the impact of revolutionary leaders can be seen in the practice of taking over names of foreign origin, such as *Карл*, *Роза*, *Марат*, *Жорес*, *Дантон*, *Спартак*. The traditional Russian names were considered old-fashioned, even suspicious, in the eyes of both the official power and the population oppressed by it. The increasing trend of altering names during the 1920s and 1930s can be explained by these facts.

Anomalies in name choice have survived to the present day, but the underlying reasons may have changed.

A tulajdonnév identitásjelölő funkciója¹

BAUKO JÁNOS

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
baukoj@gmail.com

1. A tulajdonnév funkciói

A tulajdonnév társadalmi meghatározottságú nyelvi jel. SZÉPE GYÖRGY azt írja, hogy a tulajdonnév nyelvi vonatkozású antropológiai univerzálé. A névadási funkció nem tisztán nyelvi (kommunikációs) funkció, hanem a nyelv segítségével gyakorolt antropológiai funkció (SZÉPE 1970: 308–309).

A tulajdonnév fő funkciói közé tartozik az identifikáló/azonosító, differenciáló/megkülönböztető, individualizáló/egyénítő/egyedítő funkció. A különböző tulajdonnév-meghatározásokban (vö. HAJDÚ 2003: 49–59) is szerepelnek az említett funkciók. BALÁZS JÁNOS szerint a tulajdonnév elsődleges funkciójában azonosító jellegű egyedi megjelölésre használatos nyelvi jel (BALÁZS 1963: 52). J. SOLTÉSZ KATALIN az azonosítást és a megkülönböztetést tartja a tulajdonnév fő funkciójának: a tulajdonnév olyan nyelvi elem, amely a létezők (vagy képzeletbeli létezők) bizonyos kategóriába tartozó azonos fajú egyedek egymástól való megkülönböztetésére és önmagukkal való azonosítására szolgál (J. SOLTÉSZ 1979: 173). Terjedelmesebben határozza meg a tulajdonnév fogalmát HAJDÚ MIHÁLY, aki az egyénítésben, azonosításban és megkülönböztetésben látja a név alapvető funkcióját: tulajdonnév az a nyelvi jel, amelyet alkotója (s ez lehet több személy, grémium is) egy valami (objektum: személy, hely, állat, tárgy, dolog, fogalom stb.) vagy egy összetartozó csoport (emberek, állatok, földrajzi helyek, tárgyak, dolgok, fogalmak stb.) azonosítására hoz létre, s azt általában kisebb-nagyobb közösség elfogadja, használja, a nyelvtudomány pedig a közszavaktól való

¹ Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

megkülönböztetését (a magyarban nagybetűs helyesírását) elhatározza (HAJDÚ 2003: 58). HAJDÚ a tulajdonnév nyelvi rendszerben betöltött szerepével kapcsolatban is hangsúlyozza a név egyedítő, azonosító funkcióját: a tulajdonnév a mondatban főnévként viselkedő nyelvi jel, de nem egyetlen főnév, hanem egyedítésre, azonosításra szolgáló hang, betű, szó, szókapcsolat vagy szavak csoportja, akár mondat vagy szöveg is lehet (HAJDÚ 2003: 130).

Az egyénítés, azonosítás, megkülönböztetés a tulajdonnév fő funkciója. Az alapfunkciókon kívül a névtani szakirodalomban egyéb névfunkciókról is olvashatunk.

MILOSLAVA KNAPPOVÁ a tulajdonnév öt funkcióját különíti el: 1. A nominációs, individualizáló, differenciáló funkciók az alapfunkciók, melyek a társadalmi meghatározottságú identifikációt szolgálják. 2. Az asszociációs, evokatív, konnotatív funkció (ezen belül említi az ideológiai, mitologizáló és honorifikáló funkciót) a tulajdonnevek gazdag jelentésrétegzettségére, információtartalmára utal, enciklopédikus jellegű. 3. A szociális funkcióhoz sorolja a következő tényezőket: hely, idő, valamint társadalmi, felekezeti és nemzetiségi hovatartozás. 4. A deszkriptív, karakterizáló funkció a beszélő (leíró) nevekre jellemző. 5. Az expresszív, emocionális, pszichológiai funkcióval szoros összefüggésben van az esztétikai és poétikai funkció (l. KNAPPOVÁ 1992).

VINCENT BLANÁR utal arra, hogy bizonyos funkciók a köznevek és tulajdonnevek esetében megegyeznek, s e két kategória között szoros összefüggés mutatkozik. A közös funkciók között említi a megnevező/nominációs, kommunikációs, felhívó, expresszív és deiktikus funkciót. A tulajdonnév egyik fő funkciójának a társadalmi meghatározottságú identifikációt tartja, amely szociolingvisztikai jellegű (l. BLANÁR 1996).

RUDOLF ŠRÁMEK (vö. ŠRÁMEK 1989, 1999: 22–34, 2003) szerint a tulajdonnév funkciójának értelmezése szerteágazó a névtanban, felsorolja az általa ismert névfunkció-terminusokat – nominációs, identifikáló, differenciáló, passzív, aktív, referenciális, szociális, expresszív, emotív, pszichológiai, szociológiai, ideológiai, deszkriptív, konnotatív, metalingvisztikai, pragmatikai, fatikus, mitologizáló, areális, temporális, lokalizáló (a helyneveknél) stb. –, és egy részüket értelmezi. A tulajdonnév jel voltát összefüggésbe hozza a név szemiotikai funkciójával. Az aktív onimikus funkciók közé tartoznak az

alapfunkciók (nominációs, individualizáló, differenciáló), a passzívokhoz az egyéb mellékfunkciók. ŠRÁMEK kiemeli a tulajdonnév kommunikációs funkciójának fontosságát, melyet a tulajdonnév univerzális sajátosságának tartja (l. ŠRÁMEK 2003). A kommunikációs funkció magába foglalja az általános (tulajdonnévi státusra utaló), specifikáló (tulajdonnévfajtára utaló) és referenciális (valakire, valamire utaló) funkciót. A névtudományban a funkció terminus arra utal, hogy az adott nyelvi jel tulajdonnévként funkcionál, ezt általános onimikus funkciónak nevezhetjük. Ez a funkció a specifikáló onimikus funkció által valósul meg, amely utal a tulajdonnév fajtájára. Az általános és specifikáló onimikus funkció elválaszthatatlan egymástól.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR egyaránt felhívja a figyelmet arra, hogy a tulajdonnév esetében a jelölt entitás egyediként azonosítható a beszédeseményben részt vevők számára, hozzájuk viszonyítva, miközben előhívódik a típusjelleg is. A tulajdonnév egyszerre típus és megvalósulás (TOLCSVAI NAGY 2008: 38). A tulajdonnév nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények révén lesz név, és a hallgatónak, az olvasónak valahonnan tudnia kell, hogy az a nyelvi entitás, ami elé kerül, név és nem más valami (TOLCSVAI NAGY 1997: 603). A névhasználók névkompetenciával rendelkeznek. A neveket az egyén a kultúra részeként nyelvi elemként ismeri meg társadalmi-nyelvi szocializációja során, s ezzel együtt formálódik az a képessége, hogy felismeri, megfelelően használja őket, sőt újabbakat is alkot (HOFFMANN 2010: 53). A jel hasonló jelek között születik meg, s a jel akkor értelmezhető, ha tudjuk mely jelcsoport részeként került elő (VOIGT 2011: 23). Például az *Ajándék*, *Napsugár*, *Virág* szavakat akkor értelmezzük tulajdonnévként, s azon belül női keresztnévként, ha tudjuk, hogy e jelek az adott társadalomban, illetve szóbeli vagy írásbeli kontextusban női keresztnevekre vonatkoznak. A név mindig jelöl valamit, valamit. A jelnek egyetlen hordozója van a tulajdonnév esetében, amely adott térben és időben csak egy denotátumot azonosít. HAJDÚ MIHÁLY szerint a tulajdonnév olyan szó vagy szavak csoportja, amely az emberek gondolatcseréjében egyetlen jelöltre vonatkozik (HAJDÚ 1994: 8).

J. SOLTÉSZ KATALIN írja, hogy a tulajdonnevek gazdag asszociációs tartalommal telítődnek, s ezen alapul emlékeztető és stilisztikai funkciójuk. Az emlékeztető funkció fontos kulturális és ideológiai tényező, a stilisztikai funkció a mindennapi életben és

irodalomban is érvényesül. Minden közösségben kialakul egy sajátos név kultúra, név stílus, név ízlés, ennek időszaki változásaiból adódik a névdivat. A szépirodalomban mind a valódi nevek felhasználása, mind a névfikció értékes stílus eszköz (J. SOLTÉSZ 1979: 173).

TÓTH SZERGEJ a tulajdonnév státuszjelző funkciójával kapcsolatban megjegyzi, hogy a nevek összekötik az embert azzal a társadalommal, csoporttal, amelybe beleszületett, sőt számos esetben a szociális státust jelölő szerepet is betöltik, jelzést tartalmaz(hat)nak viselője társadalomban betöltött helyét illetően (TÓTH 2013: 67).

A tulajdonnevek egyes fajtáinak tárgyalásakor egyéb névfunkciók említésével is találkozhatunk. N. FODOR JÁNOS a családnevek funkcionális-szemantikai elemzési modelljében a név funkciója alapján csoportosítja a családneveket. A névrész sajátosságjelölő funkcióján belül a következő funkciókat különbözteti meg: individuális funkció – az elnevezett személy egyéni attribútumai jelennek meg a névadásban (pl. külső és belső tulajdonság), perszonális funkció – az elnevezett más emberekkel való kapcsolatára utal a név (pl. rokoni, néppel való kapcsolat), szociális funkció – az elnevezett társadalmi szerepére vonatkozik a név (pl. foglalkozás, vagyoni helyzet), lokális funkció – a személy valamely helyhez (birtok, lakó- vagy származási hely) való viszonyára utal a név (N. FODOR 2010: 72–81).

HOFFMANN ISTVÁN a tulajdonneveket gazdag, strukturált jelentéssel rendelkező nyelvi jelekként értelmezi. A név és identitás című tanulmányában (l. HOFFMANN 2010) írja, hogy a nyelvi és kulturális kötöttségeket mutató, az azonosítást szolgáló tulajdonnevek az egyén önzonosság-tudatában fontos szerepet játszanak. A neveknek ezt a funkcióját *identitásjelölő szerep*-nek nevezi. Megemlíti, hogy a névnek nemcsak az én azonosításában, hanem a személyiség változásában, az egyén identitásépítésében is szerepe van. A nevek használatával, módosításával és új nevek adásával ugyanis folyamatosan kijelöljük, pontosítjuk a helyünket a világban. A név identitásváltásra is utalhat. HOFFMANN példaként hozza fel a 19–20. századi névmagyarosítási hullámot – elsősorban a családneveket érintette, de megmutatkozott a keresztnévállomány átalakulásában is (vö. FARKAS 2009, FARKAS – KOZMA 2009, JUHÁSZ 2005, KARÁDY – KOZMA 2002) –, valamint a művész- és az álnevek használatát, melyekben az én megváltoztatásának, a ténylegestől eltérő megjelenítésének szándéka munkál (vö. NÉMETH 2013).

2. Az identitás fogalma, a tulajdonnév mint identitásjel

A különböző tudományterületeken az identitás fogalmának eltérő meghatározásaival találkozhatunk.

Az identitás az önmagunkkal való azonosság vagy valamely csoporttal való azonosulás érzése, élménye (ÉKSz. 2003: 553). A személyes (perszonális) identitást én-azonosságnak, a csoportos (szociális) identitást mi-azonosságnak nevezhetjük. Minden egyén egy (vagy több) csoport tagja is egyben, ezért a két identitástípus szoros kölcsönhatásban van egymással. Az identitás társadalmi, illetve „szociogén” jelenség (l. ASSMANN 2013: 134). Az egyén identitását befolyásolja a csoport identitása, és fordítva, a csoport identitását is befolyásolja az egyén identitása, hatással van annak a csoportnak az önazonosságára, melynek részeként meghatározza önmagát.

Az identitás a személyiségnek nevezett konstrukció és a társadalmi struktúra közé elhelyezhető közvetítő kategória, amely az egyén–társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel. Az identitás objektív és szubjektív aspektusból is megközelíthető. Az azonosulási folyamatokban szerepet játszanak a kognitív mozzanatok, az identitáskonstruálási műveletek lényege: önelhelyezés a szociális térben, az adott társadalomban a kultúra szerves részeiként működő „identifikációs igények” és „identitásmodellek” felhasználásával (PATAKI 1982: 300–301).

GEREBEN FERENC az identitástudatot összetett – egy virtuális térbeliségben –, „vertikálisan” és „horizontálisan” egyaránt rétegzett fogalomnak tartja (GEREBEN 1999: 58). Az önmeghatározás „vertikális” mozzanataként az egyén elhelyezi magát a társadalmi erőterben, tisztázza, hogy milyen kapcsolatot, kötődéseket épít ki (vagy fogad el) a társadalmi közösségek különböző szintjeivel, kezdve a családdal a lokális, szakmai stb. csoportokon, a vallási és nemzeti közösségen át egészen az emberiségig. A térbeli identitás „horizontális” módja bemutatja a közösségekhez való viszony egymás mellett elhelyezkedő különböző színtereit (a csoport-hovatartozás értelmi-érzelmi megélését, a csoportönképet, a kulturális és a vallási identitástudatot stb.). Az identitástudatnak időbeli dimenziója is van, amely az (egyéni, családi, lokális, nemzeti) múlttal kapcsolatos tudati képektől a jelenen át a jövőről alkotott elképzelésekig terjed (l. GEREBEN 1999). Az identitás nem statikus, hanem dinamikus entitás,

mivel az idő – tér – társadalom dimenzióitól függően változik.

Az identitás fogalmának tág értelmezése lehetővé teszi a név és identitás kapcsolatának különféle szempontok alapján történő megközelítését.

PATAKI FERENC a tulajdonnevet embléma (jelkép, szimbólum) jellegű identításelemnek tartja, szerinte az identításelemek öt típusba sorolhatók (PATAKI 1987: 38–39):

- a) antropológiai identításelemek, mint a nem, életkor, családi-rokonsági viszonyok, etnikai hovatartozás, fizikai stigmatizáltság,
- b) pozicionális (vagy szerep-) és csoportidentításelemek, réteghovatartozások, szakmai és lokális-regionális minősítések, társadalmi szerepek,
- c) társadalmi minősítési műveletek és a beszédaktusok révén előállított identításelemek (jogi eljárások, egészségügyi, kulturális és statisztikai műveletek stb.),
- d) az ideologikus identításelemek (ideológiai-politikai, erkölcsi, vallási eszmerendszerek...),
- e) embléma jellegű identításelemek (név, egyes fizikai jellegzetességek, azonosítási szimbólumok, divatok).

A tulajdonnév mint identitásjel különböző identításelemekre utal(hat): nemre, életkorra, családi-rokonsági viszonyra, etnikai hovatartozásra, társadalmi szerepre, kulturális státusra, jogi eljárásokra, ideológiai-politikai sajátosságokra, vallási hovatartozásra, stb. Mindenfajta identitás társadalmi konstrukció lévén kulturális identitás. A kulturális identitás tudatos részvétel valamilyen kultúrában, egy adott kultúra megvallása (ASSMANN 2013: 137). A tulajdonnév kulturális státusa a név szemantikájának fontos részét képezi, a nevekben a társadalomnak a kultúrája rögzül (l. TOLCSVAI NAGY 2008, HOFFMANN 2010).

GEREBEN FERENC hangsúlyozza, hogy az anyanyelv, nyelvi összetartozás mint identításelem az identitáson belül centrális szerepet játszik. A kisebbségi (szórvány-) helyzetben élők nemzeti hovatartozástudata, önképe és kulturális identitástudata (az asszimilációs tendencia ellenpárjaként és ellenszereként) hajlamos a felerősödére (l. GEREBEN 1999).

A tulajdonneveknek etnikai identitásjelölő funkciójuk is van/lehet. A nevek utal(hat)nak az egyén, illetve közösség etnikai

identitására, nyelvi hovatartozására, anyanyelvére. Az etnikai identitás én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoportokhoz tartozás tudatából és élményéből származik.

SZARKA LÁSZLÓ szerint az etnicitás nem egyszerűen az egyén és a csoport etnikai tulajdonságainak (pl. a származásának, nyelvének, hiedelmeinek, szokásainak, kultúrájának) az összessége. A csoport etnikai önmeghatározása mellett rendkívül fontos az egyén és a csoport közötti viszonyrendszer, valamint az ezt meghatározó etnikai és nem etnikai tényezők rendszere, nem kevésbé a más csoportokkal szembeni elhatárolódás, illetve mások rólunk alkotott külső megítélése. Az etnicitás az etnikai sajátosságokon túl olyan bonyolult és nyitott viszonyrendszer, amely az egyes etnikai csoportok belső és külső meghatározásában döntő jelentőséggel bír. A kisebbségi közösségek belső (önkép, önazonosság) és külső meghatározásának alapja a csoportok anyanyelve és anyanyelvi kultúrája. A kisebbségi magyar nemzeti közösségek identitásának alapja a magyar anyanyelv, ezért fontos, hogy megfelelő jogi és társadalmi státusszal rendelkezék (SZARKA 2001: 15–16).

3. A tulajdonnevek etnikai identitásjelölő funkciója

A továbbiakban a szlovákiai magyarok által használatos tulajdonnevek etnikai identitásjelölő funkciójával foglalkozom². A szlovákiai magyarok névhasználatára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet. A bilingvis közösségben a tulajdonnevek szélesebb körből válogathatnak a névhasználók. A tulajdonnevek egyik vagy másik nyelvből való kiválasztását, használatát a társadalmi környezet, a kommunikációs helyzet (formális vagy informális), a kommunikációs partnerek, pragmatikai tényezők befolyásolják. A társadalom és névhasználat szoros összefüggésben van egymással (vö. BAUKO 2012).

A szlovákiai magyarokra a magyardomináns kétnyelvűség a jellemző, s ez a névhasználatban is megmutatkozik. Az élőnyelvben és az informális írott nyelvben az anyanyelvi (magyar) névalakok használata dominál, a hivatalos írásbeliségben azonban az államnyelv

² A szlovákiai magyar identitástudattal szociológiai szempontból bővebben LAMPL ZSUZSANNA (2012) foglalkozott.

hatására megjelennek a nem anyanyelvi (szlovák) névformák is.

3.1. A személynevek

Az egyént a társadalomban névvel identifikáljuk, a személynévnek identitásjelölő funkciója van. A név maga az ember. Minden egyén önazonosságának alapvető eleme az általa viselt személynév. A személynév az egyéni és csoportidentitást is jelöli: a keresztnév egyéni én-szimbólum, a családnév a családhoz való tartozást jelölő mi-szimbólum, a család további tagjai is viselik, öröklődik. Egy egyénnek a hivatalosan anyakönyvezett nevén túl több eltérő bece- és ragadványneve lehet, amelyek használata különböző csoportokhoz, közösségekhez kötődhet.

Szlovákiában az 1994-es anyakönyvi törvény (módosított változatát a 2006. évi 420-as törvény tartalmazza) lehetővé teszi a nem szlovák nemzetiségű nők számára a családnév *-ová* toldalék nélküli bejegyzését, a keresztnév anyanyelven való anyakönyvezését, illetve kérvényezhető a régebben szlovákul anyakönyvezett név magyarosítása (vö. BAUKO 2011, LANSTYÁK – SZABÓMIHÁLY 2002). A szlovákiai anyakönyvi hivatalokba magyaros alakváltozatban bejegyzett nevek utalnak a névviselő/egyen/család etnikai identitására.

Az egyén a születésekor nem maga választja nevét, hanem a szüleitől, hozzátartozóitól kapja. Felnőtté, szülővé válva már ő játszik/játszhat szerepet a gyermeke keresztnévválasztásában, névadó lesz/lehet. Kisebbségi környezetben a névválasztásnál fontos tényező (lehet) az egyén etnikai identitása. A szlovákiai magyarok egy része anyanyelvi formában, magyarul anyakönyveztetni gyermeke nevét, ezáltal utalva az újszülött, illetve a család magyar nemzetiségére. A szlovákiai magyarok másik része szlovákul anyakönyveztetni gyermeke nevét. Ebben szerepet játszhat az is, hogy a névadó neve is szlovákosan van anyakönyvezve, s ez a minta befolyásolja a név bejegyzésének módját. Azok a szlovákiai magyarok, akiknek szlovákul van anyakönyvezve a nevük, nem a bejegyzett névalakban látják etnikai identitásuk legfőbb jelölőjét, hanem abban, hogy magyar az anyanyelvük, és magyar-domináns a nyelv- és névhasználatuk is. A szlovákul anyakönyvezett személynevek a szlovákiai magyarok körében az élőnyelvben, illetve a nem hivatalos írásbeliségben többnyire magyar alakváltozat(ok)ban használatosak, s a szlovákos névformák a hivatalos írott nyelvben

fordulnak elő. A szlovákiai temetőekben található sírfeliratokon megfigyelhető, hogy az elhunyt magyar nemzetiségű személyek nevét többnyire magyarul (magyaros alakváltozatban) tüntetik fel a családtagok akkor is, ha az életük során szlovákul anyakönyvezett nevet viseltek.

A szlovákiai magyarok az adott kommunikációs helyzetnek megfelelően képesek használni a magyar és szlovák nyelvet, illetve a magyar és szlovák tulajdonnévformákat. A szlovákiai magyarok kétnyelvű névhasználatával azzal függ össze, hogy magyar nyelvű kontextusban a magyar névformákat részesítik előnyben, a szlovák nyelvet elváró kontextusban pedig a többségi nyelvhez alkalmazkodó névalakokat használják. Az is megtörténhet, hogy (mind szóban, mind írásban) magyar szövegek környezetbe szlovák névformák, illetve a szlovák kontextusba magyar névalakok kerülnek (vö. BAUKO 2013a).

A szlovákiai magyarokra a kettős család- és keresztnévhasználat jellemző. A hivatalos (formális) szinten a szlovákos névformák használata dominál, ekkor a névsorrend keresztnév + családnév, és a nők családnévéhez az *-ová* végződés kapcsolódik. A nem hivatalos (informális) szinten (írásban és élőnyelvben egyaránt) a magyaros névformák kerülnek előtérbe, ekkor a névsorrend családnév + keresztnév, és a nők családnévéhez nem járul az *-ová* végződés. A szlovákiai magyarok többsége elfogadja a kétnevűséget, mindkét névforma identitásuk szerves részét alkotja. VÖRÖS OTTÓ említi, hogy a nyelvi – kulturális – identitásbeli változást jelző névhasználati attitűd az asszimilációs késztetés még látens, de nem elhanyagolható jele (VÖRÖS O. 2010: 102).

A kettős személynévhasználat nemcsak az informális kontextusra jellemző, hanem a magyar–szlovák kétnyelvű regionális újságokra, honlapokra is. A szlovákiai magyarok egy része kétnyelvű névkártyákat használ: a névviselő a magyar nyelvű névkártyán magyaros formában, a szlovák nyelvűn gyakran szlovákos alakban tünteti fel a nevét, az egyes névkártyákon eltérhet a név ortográfiája is (pl. *Kis Erzsébet : Alžbeta Kišová, Kovács Endre: Ondrej Kováč, Mészáros Zsófia : Žofia Mésárošová*). A szlovákul anyakönyvezett személynévűek a magyar írott szövegekben, dokumentumokban (e-mail, cset, hivatalos vagy magánlevél, írásbeli teszt, szakdolgozat stb.) többnyire magyaros alakváltozatban jelennek meg. Az anyakönyvekben az újszülöttet bejelentő rovatban a szülő, közeli hozzátartozó autográf aláírása a magyar nemzetiségűek esetében

többnyire magyar alakváltozatban szerepel (l. VÖRÖS F. 2004, 2013).

Azokon a településeken, ahol a magyar nemzetiségű lakosok alkotják a helyi lakosság nagyobb részét, növekvőben van a magyaros anyakönyvi bejegyzések aránya. Egyes településeken az újszülöttek keresztnévének a bejegyzése magyardomináns, a szülők többnyire anyanyelvi változatban anyakönyveztetik gyermekük nevét (l. BAUKO 2013b). A névváltoztatások során egyre többen kérvényezik a régebben szlovákul anyakönyvezett nevek magyarosítását. Szlovákia magyarlakta településein a névváltoztatási kérvényt leggyakrabban a nők adják be, akik töröltetik a családnevükről az *-ová* végződést. Akik a magyaros személynévformát a hivatalos szintéren következetesen használják, azok a név által etnikai identitásukra is utalnak, a személynév etnikai szimbólumként funkcionál.

Szlovákiában az anyakönyvekbe nem jegyzik be az újszülöttek, illetve szülők nemzetiségét, ezért nehezen tárhatjuk fel bővebben a keresztnév és névviselő nemzetisége közti összefüggéseket. Azokban az esetekben, amikor magyaros formában anyakönyvezzük az újszülött nevét, a név által a szülők a névviselő nemzetiségére, anyanyelvére is utalnak. Nem tudjuk, hány szlovákiai magyar anyakönyvezte szlovákul gyermeke nevét, de az újszülött-névlisztákból kiolvashatjuk azt, hogy az egyes keresztneveket hányszor anyakönyvezték magyaros alakváltozatban.

Szlovákiában egyes keresztnemek csak a magyar nemzetiségűek körében fordulnak elő, etnikai identitásjelölő funkciójuk van: *Anikó, Csenge, Csilla, Csongor, Emese, Enikő, Napsugár, Ödön, Örs, Szabolcs, Tünde, Virág, Zalán, Zoltán, Zsolt, Zsombor*. Kettős keresztnemek is utalhatnak a névviselő magyar nemzetiségére: *Álmos Bendegúz, Előd Zsombor, Kincső Virág, Réka Lilla, Enikő Csenge*. Az említett keresztnemeknek nincs szlovák névmegfelelőjük, névpárjuk. A szlovákiai magyar szülők másik része olyan keresztnemet választ gyermekének, amely mind a magyar, mind a szlovák nyelvben azonos alakváltozatban használatos, elkerülvén ezáltal a név átírásával, fordításával kapcsolatos problémákat: pl. *Albert, Andrea, Angelika, Anna, Dávid, Júlia, Laura, Mária, Tamara, Tibor, Viktória*. A szlovákiai magyarok etnikai identitása többnyire nem olvasható ki a személynevükből, mivel többségük neve szlovákul van anyakönyveztetve. A rendszerváltozás előtt ritka volt Szlovákiában a kisebbséghez tartozó személyek nevének anyanyelven történő bejegyzése az anyakönyvekbe, napjainkban a szlovákiai magyarok közül

egyre többen jegyeztetik be anyanyelven, magyaros formában gyermekük nevét.

A vegyes nemzetiségű családokban gyakori a magyar és szlovák névformák variábilis használata, a személyneveket beszédhelyzettől, nyelvtől, személytől függően váltogathatják. A vegyes házasságban élő gyermekek számára megszokottá válik a magyar és szlovák névalakok párhuzamos használata. A magyar–szlovák vegyes házasságokban született gyermekek etnikai identitása attól függően alakul, mely nyelv használata válik dominánssá a családban, és milyen tannyelvű iskolába jár a gyermek. A vegyes házasságokban élő gyermekek egy része magyar anyanyelvűnek, de szlovák nemzetiségűnek vallja magát. A kettős keresztnév utalhat a vegyes házasságban élő szülők névadásban történő megegyezésére. Az egyik keresztnév magyar, a másik szlovák formában lehet anyakönyvezve: pl. *Hajnalka Zlatica* (magyar névpárja: *Aranka*), *Balázs Imrich* (magyar névpárja: *Imre*), *Dávid Tomáš* (magyar névpárja: *Tamás*), *Lajos Daniel* (magyar névpárja: *Dániel*), *Ernest* (magyar névpárja: *Ernő*) *Balázs, Ladislav* (magyar névpárja: *László*) *Krisztofer, Matúš* (magyar névpárja: *Mátyás*) *Aron*. A több keresztnévet viselők hivatalos érintkezésben azt a keresztnévet használják, amelyik az első helyen szerepel az anyakönyvben, az elsőként magyaros formában bejegyzett név által a hivatalos névhasználat is feltehetően magyardomináns lesz.

A szlovákiai magyarok a szóbeli kommunikáció során többnyire magyaros alakváltozatban használják a nem hivatalos személyneveket: a bece- és ragadványnév-használat anyanyelvdominánssá (magyardominánssá) tekinthető (l. BAUKO 2009). A magyar ajkú névhasználók magyar becenevi formákkal szólítják meg a magyar identitású névviseelőt. Azokon a településeken, ahol a magyarság a helyi lakosság többségét alkotja, a szlovákiai magyarok ragadványnév-használata magyardomináns, a korpusz nagy része magyar eredetű, s az egyes kutatópontokon elenyésző számban fordulnak elő szlovák (és egyéb idegen) etimonú nevek. Az élőnyelvben használatos nyelvjárási magyar tulajdonnévformák erősíthetik az egyén, illetve közösség nyelvi és lokális (régióhoz köthető) identitását.

3.2. A helynevek

JAN ASSMANN a kollektív emlékezet térbeli és időbeli kötöttségei kapcsán megállapítja, hogy a helyszínek a csoport és az egyén

identitásának szimbólumait és emlékezésének támpontjait is kínálják (ASSMANN 2013: 39–40). A helységnevek, egyéb helynevek használatának kisebbségi környezetben etnikai identitásjelölő funkciójuk lehet.

Szlovákiában az 1994. évi 191-es számú táblatörvény (később az 1999. évi 221. számú kormányrendelet) szerint a kisebbségek lakta települések helységnévtábláján a hivatalos szlovák megnevezés mellett a kisebbségiek által használt másnyelvű változat is helyet kap, ha a helyi kisebbség meghaladja a lakosság 20%-át. Az 1999. évi 184-es számú kisebbségi nyelvhasználati törvény szerint a települések (a magyarlakta település önkormányzatának döntése alapján) az utcaneveket és más helyi földrajzi jelöléseket, helyneveket kisebbségi nyelven is feltüntethetik.

A közösség etnikai identitásának erősségét mutató jelként értelmezhető, ha a kétnyelvű utcanévtáblákon az első helyen szerepel a magyar név. Tudomásom szerint csak egyetlen szlovákiai magyar településen, Nyékvárkonyban szerepel az utcanévtáblákon az első helyen a magyar megnevezés. Szlovákiában több magyarlakta településen csupán az elmúlt években került sor az utcanevek rendszerének kialakítására. Az utcanévtervezés során a település magyar dűlőneveit és hagyományos utcaneveit (egy részük magyar történelmi vagy a régióhoz kötődő személyiség után kapja nevét) használják kiindulási alapként. Azokban a falvakban, ahol a magyar ajkú lakosság többségben van, ott a magyar utcanevek az elsődlegesek, majd ezeket fordítják le szlovák nyelvre.

A helységnév-változtatási kérvények is utalhatnak a közösség etnikai identitásának jelölésére. Az 1948-as helységnévrendezés során Szlovákiában 710 – zömmel magyar – település szlovák nevét változtatták meg. 1989 után az önkormányzatok arra törekedtek, hogy a magyar névhez jobban hasonlító szlovák hivatalos névre (többnyire az 1920-ban megállapított helységnévre) változtassák a település nevét (l. SZABÓMIHÁLY 2011). Az érvényes helyi népszavazások után a szlovák törvényhozás egyes esetekben jóváhagyta a település névváltoztatási kérelmét, de több önkormányzat helységnév-változtatási kérvényét elutasította (pl. *Párkány* nem változtathatta meg a történelmi személyiségről kapott *Štúrovo* nevét az azt megelőzően használatos *Parkan* névre).

A szlovákiai magyarok a mindennapi kommunikáció során általában magyar nevükön említik a közvetlen környezetük helyeit, objektumait (pl. utcanevek, bel- és külterületi nevek, környező

települések neve, üzletnevek), a lakóhelyüktől távolabb található településeket, földrajzi objektumokat viszont egyre inkább csak többségi nyelven tudják azonosítani (SZABÓMIHÁLY 2008: 45).

3.3. Az intézménynevek

A helynevekhez hasonlóan a szlovákiai magyar településeken az intézménynevek is kétnyelvűen szerepel(het)nek (vö. MISAD 2012). Az 1989-es rendszerváltozásig a szlovák nyelvű megnevezéshez igazodó, annak lefordításával keletkezett intézménynevek domináltak. Az utóbbi évtizedekben létrehozott magyar intézmények, szervezetek névadására jellemző, hogy gyakran magyar személyiségek nevét veszik fel. A rendszerváltozást követően több szlovákiai magyar iskola kérvényezte az intézmény magyar megnevezésének (*Alapiskola és Óvoda, Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola, Magyar Tannyelvű Gimnázium* típusú nevek esetében) megváltoztatását, s többnyire a régióhoz kötődő, vagy a magyar történelemből ismert magyar személyiség nevét vette fel az intézménynévbe (pl. *Döme Károly Alapiskola /Izsa/, Hetényi János Alapiskola és Óvoda /Ekel/, Katona Mihály Alapiskola /Búcs/, Kováts József Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola /Bátorkeszű/, Sehye János Gimnázium /Komárom/, Tarczy Lajos Alapiskola /Hetény/).*

Szlovákiában két politikai párt képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit, melyek kétnyelvűen használják nevüket (Most-Híd, Magyar Közösség Pártja – Strana maďarskej komunity). A Most-Híd párt neve hivatalosan kétnyelvű (a szlovák *most* köznévi magyar megfelelője *híd*), de magyar kontextusban többnyire a *Híd* magyar megnevezés használatos. A *Magyar Közösség Pártja* megnevezés MKP mozaiknévi formája használatos gyakrabban mind az írott, mind a beszélt nyelvben. A pártokba tartozó személyek magyar identitását jelzik a magyarul anyakönyvezett névalakok. A 2012-es parlamenti választásokon mindkét pártból 150 jelölt versenyzett a polgárok szavazataiért. A parlamentbe bekerült Most-Híd párt képviselőjelölt-listájának (150 személy) mintegy 25%-a tartalmazott magyarul anyakönyvezett névformát. Az 1–15. helyen induló politikusok zöme magyar nemzetiségű volt, erre a tényre a személynév formája is utalt (*Bugar Béla, Simon Zsolt, Sólymos László, Gál Gábor, Bastrnák Tibor, Jakab Elemér, Vörös Péter, Érsek Árpád, A. Nagy László, Nagy József*). A *Magyar Koalíció Pártja* (mai nevén Magyar Közösség Pártja) névlistájának mintegy 67%-a

tartalmazott magyar névformákat. Az 1–15. helyen induló politikusok neve utalt a névviseelő magyar nemzetiségére (*Berényi József, Bárdos Gyula, Farkas Iván, Horváth Árpád, Fenes Iván, Szigeti László, Óry Péter, Mihók Gábor, Csúsz Péter, Csáky Pál, Czibula Adám, Németh Gabriella, Forró Krisztián, Miklós László, Kiss Beáta*).

3.4. Kétnyelvű névszemiotikai tájkép

Szlovákia magyarlakta településeinek *névszemiotikai tájkép*-ét a kétnyelvűség jellemzi. A vizuális névhasználat a nyelvi tájkép részét alkotja. A hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét (LAIHONEN 2012: 27). A *névszemiotikai tájkép*-et a hivatalos névtáblákon szereplő tulajdonnevek (személy-, hely-, intézménynevek) alkotják, melyek információt közölnek az idegenek számára a lakosság nyelvi összetételéről, a nyelvek státusáról, a névpolitikáról. A névtörvények befolyásolják a tulajdonnevek hivatalos használatát. Magyar–szlovák kétnyelvű környezetben a kisebbségi (magyar) nyelven feltüntetett tulajdonnevek (egyéb feliratok) növelik a magyar nyelv presztízsét, a kollektív identitás kifejezői. A névtáblákon a hatalmi helyzetben levők nyelve általában felül vagy elől van, illetve nagyobb méretű is lehet. A kétnyelvű névtáblák értelmezésében fontos a kulturális, történelmi, politikai, társadalmi összefüggések megértése, a látható, vizualizált kép létét meghatározó okozati háttér feltárása. Példaként említhetjük, hogy *A hely nevei, a nyelv helyei. Jelek a térben 4.* című négynyelvűen (magyar, szlovák, angol, francia) megjelent könyv foglalkozik a kisebbségi nyelvi jogok történetével Szlovákiában 1918–2012 között, s érinti a helynévpolitikával kapcsolatos változásokat, valamint szemlélteti a kétnyelvű helynévtáblákat is (HORONY – OROSZ – SZALAY 2012). A többségi hatalom korlátozhatja a kisebbségi nyelvű tulajdonnevek nyilvános használatát. Ezzel kapcsolatban születtek a „táblaháború” és „névháború” kifejezések, amelyek a hely- és személynevek hivatalos használatára vonatkoztak (I. ZALABAI 1995).

4. Összegzés

A tulajdonneveknek identitásjelölő szerepük van, utalnak az egyén, illetve közösség identitására. Az egyén névhasználata befolyásolja a közösség névhasználatát, és fordítva, a közösség is hat az egyén névhasználatára. A névviselés, névhasználat egyaránt utal az etnikai csoportokon belüli hasonlóságokra, illetve a közöttük levő különbségekre. Kétnyelvű környezetben a többség és kisebbség névhasználatában azonosságok és eltérések is megfigyelhetők. A tulajdonnevek egyik vagy másik nyelvből való kiválasztását, használatát a társadalmi környezet, a kommunikációs helyzet, a kommunikációban részt vevő személyek, pragmatikai tényezők befolyásolják.

A szlovákiai magyarok túlnyomó része magyardomináns kétnyelvű (a magyar nyelvtudásuk jobb, mint a szlovák). Minél kisebb mértékben szorulnak rá a másik nyelv használatára, annál inkább anyanyelvdomináns a kétnyelvűségük, s a névhasználatuk is. A szlovákiai magyarok kétnyelvűségéből adódik a kettős család- és keresztnév-, valamint a kétnyelvű hely- és intézménynév-használat. A magyardomináns névhasználat elsősorban a nem hivatalos szóbeli és írott nyelvi szintérhez kötődik. A szlovákiai magyarok nagy része olyan településeken él, melyekben a helyi lakosság többségét teszi ki (egyes helyeken több, mint 90%-át), a mindennapok során gyakrabban használják a magyar nyelvet, ezért a névhasználatuk is magyardomináns. A hivatalos írásbeli ügyintézés során a szlovákiai magyarok nyelv- és névhasználata szlovákdomináns, a névhasználók az államnyelvi (többségi) névmintákhoz alkalmazkodnak. A szlovákiai magyarok körében növekvőben van a személynevek anyanyelvi (magyaros) formában való anyakönyvezése. Az anyanyelvi névhasználatot névtervező, névmenedzselő tevékenységgel lehet terjeszteni.

A tulajdonnév fő funkciói közé tartozik a társadalmi meghatározottságú individualizáló, identifikáló és differenciáló funkció. A tulajdonnévnek identitásjelölő funkciója is van, a név utal az önmagunkkal való azonosság vagy valamely csoporttal való azonosulás érzésére, élményére. A tanulmányban a szlovákiai magyarok által használatos tulajdonnevek (személy-, hely- és intézménynevek) etnikai identitásjelölő funkcióját vizsgáltuk. A nevek utalhatnak az egyén, illetve közösség etnikai/nyelvi hovatartozására, etnikai szimbólumként funkcionálhatnak.

Hivatkozások

- ASSMANN, JAN 2013. *A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz.
- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
- BAUKO JÁNOS 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben*. Nyitra – Budapest: Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- BAUKO JÁNOS 2011. A szlovákiai magyarok személynévhasználata. In: SZABÓMIHÁLY GIZELLA – LANSTYÁK ISTVÁN szerk. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 407–422.
- BAUKO JÁNOS 2012. Társadalom és névhasználat. In: SIMON SZABOLCS – TÖRÖK TAMÁS szerk. *A tudomány vonzásában. Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Komárom: Selye János Egyetem. 41–56.
- BAUKO JÁNOS 2013a. Kontaktusjelenségek a szlovákiai magyarok személynévhasználatában. In: VÖRÖS FERENC szerk. *A nyelv földrajzától a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Szombathely: Savaria University Press. 69–78.
- BAUKO JÁNOS 2013b. A keresztnevek használata magyar–szlovák kétnyelvű környezetben. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk. *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. 5–27.
- BLANÁR, VINCENT 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- FARKAS TAMÁS 2009. *Családnév-változtatások Magyarországon*. Nyelvtudományi Értekezések 159. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk. 2009. *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest: Gondolat – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest: ELTE.
- GEREBEN FERENC 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar nyelvjárások XLVIII*: 49–58.
- HORONY ÁKOS – OROSZ ÖRS – SZALAY ZOLTÁN 2012. *A hely nevei, a nyelv helyei. Jelek a térben 4*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2005. Magyarosítás és nemzeti romantika. *Magyar Nyelv* 101: 196–202.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. (Családnév-változtatás, néppolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudálisztól a kommunizmusig)*. Budapest: Osiris Kiadó.
- KNAPPOVÁ, MILOSLAVA 1992. K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen. *Slovo a slovesnost* 53: 211–214.
- LAIHONEN, PETTERI 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 27–49.
- LAMPL ZSUZSANNA 2012. *A szlovákiai magyarok szociológiája. 1. kötet: Szlovákiai és magyar*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- MISAD KATALIN 2012. A szlovákiai intézmények magyar nevének standardizálásáról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 51–67.
- NÉMETH ZOLTÁN 2013. *Álnév és maszke*. Eger: Líceum Kiadó.
- PATAKI FERENC 1982. *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- PATAKI FERENC 1987. *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Akadémiai székfoglaló. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ŠRÁMEK, RUDOLF 1989. Onymické funkce a funkční onomastika. In: MAJTÁN, MILAN szerk. *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6-8. mája 1987 v Smoleniciach)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. 250–263.
- ŠRÁMEK, RUDOLF 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.

- ŠRÁMEK, RUDOLF 2003. Znovu o komunikační funkci vlastních jmen. In: ŽIGO, PAVOL – MAJTÁN, MILAN szerk. *Vlastné meno v komunikácii*. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 19–25.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2008. A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. 41–52.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2011. Variabilitás a helységnevek körében – okok és megoldási lehetőségek. In: SZABÓMIHÁLY GIZELLA – LANSTYÁK ISTVÁN szerk. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 437–450.
- SZARKA LÁSZLÓ 2001. Identitás, etnicitás, közösségépítés. A magyarországi nem magyar és a határon túli magyar kisebbségek etnikai identitásáról. In: BARÁTH ÁRPÁD et al. szerk. *Érintkező kultúrák, kisebbségi értékek (identitás, kultúra, kisebbség)*. Pécs: MTA Pécsi Akadémiai Bizottság. 15–21.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 307–311.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás (A névjelleg megváltozása). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai II*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest – Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 600–606.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. 30–41.
- TÓTH SZERGEJ 2013. *Nyelv, kép, hatalom*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 04. 2. javított kiadás. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- VOIGT VILMOS 2011. *Jeltudomány*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnévutatók Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- VÖRÖS FERENC 2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában II. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- VÖRÖS OTTÓ 2010. Kétnyelvűség és személynévhasználat. A Kárpát-medencei magyar párú többnyelvűség sajátos fejleményei a különböző nyelvpárok régióiban a személynevekben. In: VÖRÖS FERENC szerk. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. Budapest – Szombathely: Magyar Nyelvtudományi Társaság – NyME Savaria Egyetemi Központ. 101–104.
- ZALABAI ZSIGMOND szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblabáború” és a „névbáború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

JÁNOS BAUKO: Proper names functioning as identity markers

The main functions of proper names are as follows: socially determined individualizing, identifying and differentiating functions. Apart from these basic functions, the present paper overviews other name functions discussed in onomastic literature as well; and the author also presents proper names as identity markers. Proper names refer to the feelings and experiences of self- and group identity. The paper examines how the use of proper names (personal names, place names, names for institutions) adopted by people of Hungarian minority in Slovakia identifies ethnic identity. Proper names might refer to individual or collective ethnic/language affiliation; they might function as ethnic symbols.

A keresztnév mint az identitás szimbolikus jele

HAINDRICH HELGA ANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
h_helga15@yahoo.com

1. A dolgozat célja, a vizsgálat anyaga

Munkám célja megvizsgálni, hogy kisebbségi helyzetben a keresztnév választás és az adott személy, személyek identitása között milyen típusú összefüggéseket figyelhetünk meg, illetve megpróbálom feltérképezni a névválasztás háttérében meghúzódó mozgatórugókat.

Kutatásomat a romániai Csanáloson végeztem. Forrásként a római katolikus egyházi születési anyakönyveket használtam, valamint 2013 nyarán kérdőíves felmérést végeztem. A csanálosi lakosság 89,9%-a római katolikus, így a római katolikus egyházi anyakönyvekben a falu lakosainak nagy része szerepel. A névanyagban két korszakot különítettem el, 1965–1989 között 644 személy született, akik 173-féle nevet viselnek. A második korszak 1990–2013, ebbe a csoportba 279 személy 156-féle neve tartozik. A vizsgálat anyagát 2012–2013 között gyűjtöttem.

A kérdőívek kitöltésekor a véletlen mintavételi módszerrel dolgoztam, hiszen így a populáció minden tagjának egyforma esélye van a mintába kerülésre. Jelenlegi vizsgálatom alapja 77 kérdőív. Csak olyan személyek töltötték ki a kérdőívet, akiknek van gyermekük, akiknek már mérlegelniük kellett, hogy milyen nevet adnak. Az adatközlők nemzeti-ségi megoszlása: 54 magyar, 19 sváb, 4 roma. Iskolai végzettség szerint: 2 végzettség nélküli, 25 alapfokú, 40 középfokú, 10 felsőfokú végzettségű. A válaszolók életkor szerint 23 és 80 év közöttiek. Érdeemes lenne megvizsgálni a kapott adatok sajátosságainak időbeli változását, ám az alacsony adatszám ezt jelenleg nem teszi lehetővé. Jelen esetben együttesen vizsgálom a kérdőívek eredményeit, célom a későbbiekben nagyobb adatmennyiségen az adatközlők nemzetisége, iskolázottsági végzettsége, illetve életkora alapján csoportosítani az anyagot.

A kérdőívben összesen 23 kérdést tettem fel, ebből az első négy az adatközlő demográfiai sajátosságaira vonatkozott. 19 zárt kérdés található a kérdőívben, a lehetséges válaszokat a Likert-skála szerint

állítottam össze, így nyomon követhető a válaszlehetőségek közötti fokozatiság, illetve ennek a módszernek köszönhetően a válaszok könnyebben feldolgozhatók. A kérdőív összeállításakor figyelembe vettem RAÁTZ JUDITnak, a névadási motiváció vizsgálatára készített kérdőívét, melynek eredményeit a szerző egy tanulmányában be is mutatja (RAÁTZ 2012).

2. Településtörténeti adatok

Csanálos Romániában található a nagykarolyi síkságon, a Nagyalföld keleti határán. A vidéket sújtó török támadás megtizedelte a falu lakosságát, később az emberek a Rákóczi-szabadságharc alatt szétszéledtek, biztonságosabb vidékre költöztek. Gróf Károlyi Sándor 1712-ben kezdte meg az elnéptelenedett birtokai betelepítését, ebben az időben négy települést népesített be baden-württembergi svábokkal: Csanálost, Nagykárolyt, Kaplonyt és Csomaközt (MERLI 2002: 26–28).

A telepesek az új hazában is ragaszkodtak hagyományaikhoz, zárt közösségben éltek, valószínűleg ennek is köszönhető, hogy több mint száz évig sikerült megőrizniük anyanyelvüket. Ma már csak pár idős ember ismeri a sváb nyelvet, de ők sem használják egymás között a mindennapi kommunikációban. Bár a nyelvcsere rég átesett a csanálosi közösség, a közös eredet nem merült feledésbe, igen sokan vallják magukat büszkén svábnak, vagy ahogy ők mondják: sovábnak.

A legfrissebb 2011-es népszámlálás adatai szerint Csanálos nemzetiségi megoszlása a következő képet mutatja: 66,7% magyar, 24,4% sváb, 5,1% roma, 3,8% román. A vizsgált anyag tehát egy dominánsan magyar anyanyelvű, többségében magyar identitástudattal rendelkező közösség névkincse.

3. Az identitás fogalma

Az identitás a szocializációs folyamat során alakul ki, az egyén és a társadalom dialektikájában születik. Többretegű fogalom, azonos-ságot, önazonosságot, öntudatot jelent. BALÁZS GÉZA a fogalom definiálásakor TAYLOR gondolatát idézi: „Az identitás azt jelenti, hogy: „kik vagyunk, ’honnan jövünk’, a háttérrel, amelyhez képest ízlésünk, vágyaink, véleményeink és várakozásaink értelmezhetővé válnak” (BALÁZS 2011: 15). Az identitásnak különböző típusaival foglalkozik a

pszichológia, a szociálpszichológia, beszélhetünk nemzeti, társadalmi, nyelvi, helyi, nemi, vallási, foglalkozási stb. identitásról. Napjainkban az identitás egyik jellemzője a változás, a korábban stabil vagy annak hit identitások gyorsan változnak, lecserélhetővé válnak (BALÁZS 2011: 13).

A nyelvi identitás társadalmi szituációkban jelenik meg. Ennek nyelvi jele lehet például a területi és társadalmi nyelvváltozatok sajátosságai; a nyelvhasználat és nyelvváltozat-használat identitásjelölő (BALÁZS 2011: 17). Többnyelvű területen a nyelvválasztás aktusa fejezi ki a beszélő nyelvi identitását, ezzel párhuzamosan többnyelvű vagy kisebbségi helyzetben egy adott keresztnév választása is utalhat a személy identitására. A névválasztással alakíthatjuk saját identitásunkat, például az asszonyok házasságkötéskor eldönthetik, hogy milyen nevet választanak maguknak (vö. FERCSIK 2012: 315). Újszülöttek esetében a szülők adnak nevet gyereküknek, ezzel hatással lehetnek a gyerek identitására, illetve lehetőséget kapnak saját identitásuk alakítására (vö. ALDRIN 2011).

VOIGT VILMOS foglalkozik a keresztnévek vallási szimbolikájával. A közvetlen jelentés és a jelentések közötti viszony eseteit tárgyalva, ennek egyik példaként említi a ma használt keresztnéveket. Hangsúlyozza, ha egy nevet hallunk, általában tudunk valamit denotációjáról és konnotációjáról. Példaként említi a *Sylvester*, *Pius*, *Benedictus* neveket, melyekhez a katolikus férfinév, jellemzően magasabb rangú névviselők, például pápák körében, denotáció és konnotáció kapcsolódik (VOIGT 2011: 62–63). Az ilyen sajátos konnotációjú nevek akkor is őrzik eredeti konnotációjukat, ha más társadalmi réteghez tartozó személyek viselik őket. Egy adott név konnotációja ideális esetben mind a névválasztó, névviselő, mind a hallgató számára ismert. Ezáltal a névviselő többletinformációt árulhat el magáról, illetve a hallgató olvashat, információt nyerhet a névviselőről pusztán keresztnéve alapján. „Mindenki tudja magáról is, másról is, hogy a név = (elő)jel” (VOIGT 2011: 64). Ebben az értelemben méginkább fontossá válik a körültekintő névválasztás, a gyermek nevének kiválasztásakor különböző szempontokat vehetnek figyelembe a szülők (VOIGT 2011: 64). Kisebbségi helyzetben a névválasztás aktusa még összetettebb folyamat, hiszen a szülőknek abban is dönteniük kell, hogy olyan típusú nevet választanak gyereküknek, amely utal identitására, vagy inkább ebből szempontból „semleges” nevet adnak.

4. Eddigi kutatások

Számos tanulmány foglalkozik a magyar, illetve a nemzetközi szakirodalomban az identitás és a névválasztás kapcsolatával. Ezek közül a nemzeti és kulturális identitással foglalkozók közül emelem ki azokat, amelyek a munkám témájával kapcsolatban állnak. E munkák egy két- vagy többnyelvű környezetben élő közösség névválasztási stratégiáit vizsgálják. Több szerző is hangsúlyozza, hogy a szülők a névadás folyamatát a különböző identitások létrehozására, megerősítésére használják fel, hiszen az egyén neve adott körülmények között utal annak identitására (vö. ALDRIN 2011, STRASZER 2012).

Az emigráns kisebbségben élő magyarok névadására jellemző, hogy tudatosan élnek a választott keresztnév identitásjelölő erejével. A többségi környezethez fűződő viszonyuk, asszimilációs törekvéseik, illetve identitástudatuk erős befolyással bír névválasztásukra. A vizsgálatok megállapítják, hogy jellemzően az első generáció névadói adnak gyakrabban magyar vagy a magyar kultúrához kötődő keresztnéveket, míg a második generáció tagjainak névválasztására a magyar nevektől való elfordulás jellemző (ZELLIGER 2007, ILLÉS-MOLNÁR 2010, SZABÓ T. 2010).

Az őshonos kisebbségek névválasztási gyakorlatára jellemző, hogy a szülők nemzeti identitása befolyással van névválasztásukra (vö. BALLA 2009, RANCZ 2009). RANCZ felső-háromszéki kutatása kapcsán hangsúlyozza, hogy az utóbbi években növekedett a magyaros nevek száma, illetve megállapítja, hogy az utóbbi időben a névadási szempontok rendszerén belül fontos szemponttá vált a név magyar eredete (RANCZ 2009: 24). VÖRÖS FERENC Diósförgepatonyban végzett kutatása is azt mutatja, hogy a kisebbségben élő magyar névadók számára fontos, hogy magyar keresztnévet adjanak gyerekeknek, illetve a névadók egy része figyel arra, hogy a választott név ne rendelkezzen szlovák metanyelvi párral (VÖRÖS 1997: 138). BALLA megállapítja, hogy a nagydobronyi közösségben a szülők egy része a nemzeti identitás, a hagyomány őrzésére törekszik, a közösség névválasztási gyakorlatára elenyésző hatással van a szláv névdivat (BALLA 2009: 13).

Bár az őshonos és a migráns kisebbségek nyelvi és kulturális helyzete sok vonatkozásban eltér egymástól (vö. ZELLIGER 2007), a keresztnév identitásjelölő szerepének tudatos „használata” mindkét

típusú közösség névválasztási gyakorlatára jellemző. A magyaros, illetve a magyar kultúrához köthető nevek választásával a névadók saját és gyermekük sajátos identitását, a környezethez képest eltérő identitás-tudatukat fejezhetik ki.

5. A névanyag eredet szerinti rétegződése

Minden nyelv névkincsére hatással van más nyelvek, kultúrák névanyaga. Egy kisebbségi helyzetben élő közösség névanyagára ez fokozottan érvényes. Manapság akár a médián keresztül a legizoláltabb települések lakóit is nap mint nap érik különböző kulturális, nyelvi impulzusok, gondoljunk csak a filmekben megjelenő szereplők, hősök, illetve a híres futballisták, sztárok neveire.

Az alábbiakban a nevek eredet szerinti vizsgálata során nem veszek figyelembe minden lehetséges csoportot, most csak az identitás kérdéskörével összefüggést mutató névféleségekkel foglalkozom. Elkülönítem a német, valamint a román eredetű neveket, illetve azokat a keresztneveket, amelyek a nemzetközi nyelvi és kulturális hatás révén kerültek át a magyar, illetve a csanálói magyar névkincsbe. A magyar eredetű nevek vizsgálata is külön figyelmet érdemel.

Mivel egy sváb eredetű település névkincse a vizsgálat anyaga, figyelembe kell vennünk a német nyelv és kultúra hatását. A sváb eredet mellett a közösségből Németországba kiköltözött és hazajáró családok révén erős kulturális és nyelvi impulzusok érik a közösséget. Az 1965 és 1989 közötti első időszakban a keresztnevek 23%-a német eredetű (40 név); a csoport leggyakoribb nevei (zárójelben a névviselők számát adom meg): *Róbert* (17), *Ottó* (9), *Ervin* (5), *Norbert* (5), *Alfréd*(3), *Arnold* (3), *Lénárd* (3), valamint *Erika* (7), *Helga* (6), *Edit* (5), *Gertrúd* (4), *Hella* (3), *Ingrid* (3) stb. Az 1990 és 2013 közötti második időszakban a nevek 21%-a sorolható ebbe a csoportba, 32-féle keresztnév; a leggyakoribb nevek: *Erik* (3), *Lénárd* (3) *Norbert* (3), *Edgárd* (2), *Herbert* (2), illetve *Ingrid* (4), *Hella* (1), *Hildegárd* (1), *Rosemarie* (1) stb. A számadatok alapján elmondhatjuk, hogy a csanálói névkincs esetében egy erőteljes német hatással kell számolnunk. A névanyag e rétegén belül nem figyelhetünk meg jelentős változást, mindkét időszakban hasonló arányban választottak a névadók német eredetű neveket. Ez azzal magyarázható, hogy a közös sváb eredet, a hagyományok, illetve az a kapocs a német kultúrával, ami a kivándorló családtagok, rokonok által valósult meg,

szilárdnak mondható alapot hoz létre. Ennek eredményeképpen a két időszakban a német kultúra hatása a csanálói névanyagra kiegyensúlyozottan minősíthető.

Névtani alaptételnek tekinthetjük, hogy a kisebbségben élők névanyagát kontaktushatások érik, ebben az esetben a román államnyelv befolyásoló erejével számolhatunk. Az egész vizsgált anyaghoz viszonyítva kis számban jelennek meg a román nyelvi hatásról tanúskodó keresztnévek. Az első időszakban 2 ilyen név van (1,2%): a *Ciprian* és a *Carmen*. A második időszakban pedig 3 keresztnév (1,9%) sorolható ebbe a csoportba: *Marius*, *Sorin*, valamint *Simona*. Bár a *Carmen*, *Simona*, *Marius* keresztnévek nem román eredetűek, de román nyelvi írásmódjuk a magyar nyelven vezetett egyházi anyakönyvekben államnyelvi hatásról tanúskodik. Minden időszakban egy-egy személy kapta ezeket a neveket; mindegyiket magyar–román vegyes házasságban született gyermek viseli. A nemzetiség szempontjából nem vegyes házasságban élő csanálói szülők jellemzően nem választanak a román névkincsből keresztnévet gyerekeiknek.

A nemzetközi nyelvi és kulturális hatás, amely a vizsgált névkincsben kimutatható intenzívebbé válik. Az első időszakban 18 keresztnév sorolható ide, ez a névanyag 10%-át jelenti, de ez az arány a második időszakra számottevően megnő, ekkor már a keresztnévek 26%-a esetében (40 név) a nemzetközi nyelvi és kulturális hatás befolyásoló erejét figyelhetjük meg. Az első időszakban az ilyen típusú neveket jellemzően csak egy-egy személy visel a közösségben, kivétel a *Ramóna* 2 névviselővel; példák: *Amelita*, *Anien*, *Armela*, *Izaura*, illetve *Klausz*, *Mirel*, *Raul* stb. A második időszakra is jellemző, hogy csak egy személy viseli az adott nevet, de ebben a korszakban már több kivételt találhatunk. Az alábbiakban azokat a keresztnéveket sorolom fel, amelyeket nemcsak egy személy kapott (zárójelben itt is a névviselők számát adom meg): *Blanka* (3), *Bettina* (2), *Kitti* (2), *Leonetta* (2), *Patricia* (2), *Vivien* (2), valamint *Patrik* (4), *Krisztofer* (2) stb.

Magyaros névnek tekintem a régi magyar személyneveket, a nyelvújítás során alkotott neveket, illetve a magyar írói névalkotásokat. Az első időszakban 26 keresztnév tekinthető magyaros névnek, a nevek 15%-a. Ezen időszak leggyakoribb nevei: *Csaba* (8), *Zsolt* (8), *Zoltán* (7), *Béla* (4), *Ernő* (3), valamint *Tímea* (10), *Enikő* (7), *Hajnalka* (5), *Csilla* (4), *Tünde* (4) stb. A második időszakban alacsonyabb a számarány, ekkor 18 név sorolható ebbe a csoportba, a nevek 12%-a. A második időszak

leggyakoribb nevei: *Ákos* (3), *Szabolcs* (3), *Zsolt* (2), *Nándor* (1) stb. Ebben a korszakban a nők körében a magyaros neveket csak egy-egy személy viseli: *Boglárka*, *Dalma*, *Emese*, *Hajnalka*, *Tímea*, *Tünde*. Bár a második időszakra valamelyest csökken az ilyen típusú nevek aránya, mégsem beszélhetünk radikális változásról.

Láthatjuk, hogy a csanálási névkincsben mindkét időszakban hasonló arányban fordulnak elő a német eredetű keresztnévek. A magyaros nevek körében sem figyelhetünk meg számottevő változást. Ezzel szemben a nemzetközi kulturális és nyelvi hatásról tanúskodó nevek száma növekedik a második időszakra. Az államnyelv, illetve a román névkincs befolyásoló ereje minimálisnak mondható; a csanálási névadó közösségre nem jellemző a román eredetű nevek választása. ZELLIGER ERZSÉBET szerint a keresztnévadás a kisebbségekben, illetve a diaszpórában élő népcsoportok esetében a névadók nyelvhasználatával és identitástudatával függ össze (ZELLIGER 1999: 225). A csanálási névadók egy dominánsan magyar anyanyelvű csoport tagjai, jellemzően zárt közösségben élnek, nem szívesen „engednek be” kívülállókat, az ő szóhasználatukban „bevándorlókat”. Ezzel a mentalitással is összefüggésben áll a román eredetű nevek alacsony száma. A magyaros, valamint a német eredetű nevek utalhatnak a névadó és névvisező identitására; bár azt hangsúlyoznunk kell, hogy egyenlőségjelet természetesen nem tehetünk a magyar, német keresztnév és a magyar, német (sváb) identitás közé.

6. A kérdőívek eredményei

Jelen dolgozatnak nem célja a kérdőívben feltett összes kérdés és azokra kapott válasz bemutatása, elemzése. Jellemzően azokkal a kérdésekkel foglalkozom, amelyek rávilágíthatnak a keresztnév és az identitás közötti bonyolult összefüggésekre, valamint igyekszem feltérképezni a névválasztás hátterében meghúzódó mozgatórugókat.

6.1. A név gyakorisága

Napjainkban a névválasztók egyre inkább törekszenek arra, hogy ritka, illetve egyedi neveket adjanak gyerekeiknek (vö. RAÁTZ 2012: 309). A csanálási névkincsre is az újító jellegű, idegen eredetű, illetve az adott közösségben kevés névvisezővel rendelkező keresztnévek

választása jellemző. A hagyományosnak tekinthető nevek egyre inkább háttérbe szorulnak (HANDRICH 2013: 206). A csanálói névkincsben ez a változás hangsúlyosan az 1990-es évektől figyelhető meg. Arra a kérdésre, hogy az újszülöttnak adott név mennyire legyen gyakori, a válaszadók 44,2%-a írta, hogy gyakori név legyen, 31,2% szerint ritka, 24,7% szerint pedig kifejezetten egyedi név legyen. Tehát a megkérdezettek több mint fele ritka, illetve egyedi nevet választ gyermekének. Erre a kérdésre adott válaszok esetében különbséget figyelhetünk meg a válaszadók életkora alapján. Az idősebb adatközlők jellemzően a gyakori név legyen kategóriát választották, míg a fiatalabbak a ritka, egyedi neveket preferálják. Ezzel a névválasztási attitűddel egybeeső változásokat figyelhetünk meg a névkincsben.

6.2. A keresztnév eredete

A válaszadók 51,9%-a szerint mindegy, hogy milyen eredetű a gyermeküknek választott név, tehát a név eredete sok esetben nem befolyásolja a névválasztást. 41,6% szerint fontos, hogy a választott név magyar eredetű legyen; kisebbségi környezetben az ilyen típusú névválasztással a szülő utalhat saját és gyermeke identitására. A válaszadók 6,5%-a szerint pedig a név német/germán eredetű volta meghatározó tényező. A sváb eredetű település névadó gyakorlatában ez a motivációs tényező is az identitástudattal állhat összefüggésben. A kérdőív eredményei szerint a név idegen, illetve újkeletű idegen eredetű volta nem befolyásolja a névválasztókat, ezzel szemben láthattuk, hogy az idegen eredetű, újító jellegű nevek száma egyre nő a névkincsben. Ez a látszólagos ellentmondás azzal magyarázható, hogy az újító jellegű nevek választása során nem a név eredete, hanem más tényező, például a név hangzása, ritka volta motiválja a névválasztást. Újító jellegű neveknek tekintem azokat a keresztneveket, amelyek jellemzően újabban, kulturális érintkezés alkalmával kerültek át a magyar, illetve a csanálói névkincsbe; ezek közvetítésében fontos szerepet játszik a média.

Megvizsgáltam a válaszadó nemzetisége és a kérdőívben választott néveredet szerinti összefüggéseket. A magyar nemzetiségű adatközlők 48%-a szerint a választott keresztnév magyar eredetű legyen, 52%-a szerint mindegy a név eredete; az eredmények szerint a magyar nemzetiségű válaszadók nem adnak német eredetű nevet gyereküknek. A sváb nemzetiségű adatközlők 18%-a szerint fontos, hogy a név

magyar eredetű legyen, 70%-uk szerint német eredetű legyen, 12% szerint pedig mindegy a név eredete. A roma nemzetiségű válaszadók 53%-a szerint magyar eredetű legyen a keresztnév, 47%-uk szerint mindegy, hogy a név milyen eredetű; a roma adatközlők egyetlen esetben sem választották a német eredetű név kategóriát. Tehát leggyakrabban azok a szülők választanak magyar eredetű keresztnévet gyermeküknek, akik magyar vagy roma identitástudattal bírnak. A kérdőív eredményei szerint csak a sváb nemzetiségű személyek veszik figyelembe a választott név német/germán eredetű voltát. Eszerint sem a magyarok, sem a romák nem adnak német/germán eredetű keresztnévet gyerekeknek.

6.3. A név románra fordíthatósága

Az erdélyi magyarok körében fontos névválasztási szempont lehet, hogy a név ne legyen lefordítható románra, hiszen a romániai anyakönyvezési folyamatban bevett gyakorlattá vált, hogy a magyar nemzetiségű gyermek nevét, ha az rendelkezik román metanyelvi párral, román nyelven jegyzik le, ezáltal az adott személy neve minden hivatalos dokumentumában román nyelven jelenik meg (vö. RANCZ 2009: 20). Ha abból indulunk ki, hogy a család- és keresztnév etnikai jegyeket is hordozhat, akkor az anyanyelvtől eltérő nyelvű névhasználatra irányuló törekvés a személy identitásának megváltoztatását célzó tevékenységként értelmezhető (VANČO 2013: 105). A válaszadók 22,1%-a szerint fontos, hogy a név ne legyen lefordítható románra, 54,5% szerint nem fontos, 23,4%-uk szerint pedig ez a tényező nem volt szempont. A keresztnév románra fordíthatóságának ténye a válaszadók túlnyomó többsége szerint nem befolyásolta a névválasztást.

6.4. A név jelentése és jó hangzása

A válaszok alapján a név jelentése kevésbé befolyásolja a választást. A megkérdezettek 32,5%-a szerint a név jelentése nem fontos, 49,3%-uk szerint ez nem szempont. A válaszadók 18,2%-a emeli ki, hogy a név jelentése fontos választási szempont.

Az adatközlők szerint a név jó hangzása a legfontosabb tényező a név kiválasztása során. A megkérdezettek 62,3%-a szerint fontos, hogy a névnek jó hangzása legyen; 27,3%-uk ezt nem veszi figyelembe,

10,4% szerint pedig nem fontos. Az eddig felsorolt névadási motivációk közül a név jó hangzásának fontosságát említi a legtöbb adatközlő.

6.5. A család- és a keresztnév egymáshoz való illeszkedése

A kérdőívben arra is kitértem, hogy a család- és keresztnév hangzás- és eredetbeli illeszkedése hogyan befolyásolja a névválasztást. A csanálói családnévanyag jelentős hányada német eredetű. Kérdésként merül fel, hogy ez mennyire határozza meg a névadást. Akárcsak az előző kérdésnél, itt is a család- és keresztnév hangzásbeli illeszkedése bizonyult fontos tényezőnek a válaszadók 54,5%-a szerint. A család- és a keresztnév eredetbeli illeszkedését az adatközlők 29,9%-a vette figyelembe az elnevezéskor. A válaszadók 22,1%-a szerint nem fontos a család- és keresztnév hangzásbeli illeszkedése, 31,2%-uk szerint pedig az eredetbeli illeszkedés nem fontos. Az adatközlők 23,4%-a a hangzásbeli illeszkedést, 39%-a pedig az eredetbeli illeszkedést nem vette figyelembe a keresztnév kiválasztáskor.

6.6. A kutatás során kérdésként merült fel, hogy a névadók mennyire tájékozódnak a nevekről, például eredetéről, jelentéséről, gyakoriságáról. Tehát megkérdeztem, hogy utánanézték-e a választott névről szóló információknak. A válaszadók 54,5%-a tájékozódott, 45,5%-a pedig nem nézett utána ezeknek az adatoknak.

A kérdőívet egy nyílt kérdés zárta: „Miért épp az adott nevet választotta gyermekének?” Az adatközlők túlnyomó többsége, 90,9%-a az „ez tetszett” motivációt emelte ki, 5,2%-uk a névátörökítés lehetőségét tartotta fontosnak. 2,6% szerint a naptári névadás hagyománya határozta meg a névválasztást, míg 1,3% a név jelentését mint motiváló tényezőt emelte ki. Az eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy a névválasztási motivációk sorában az esztétikai szempontok kapják a legnagyobb súlyt, ezzel összefüggő eredményeket láthatunk a 6.4. pontban is, eszerint a névadók 62,3%-a szerint a név jó hangzása fontos szempont.

RAÁTZ JUDIT 2012-es tanulmányában a mai magyarországi névválasztást befolyásoló tényezőket vizsgálja meg. Megállapítja, hogy napjainkban a névadásra hatással van az egyediségre, különlegességre való törekvés. A szülők döntésében sokkal fontosabb szerephez jut a név hangzása és hangulata, mint annak eredete vagy jelentése (RAÁTZ

2012: 312). A csanálói vizsgálatok alapján is hasonló következtetéseket vonhatunk le: az adatközlők több mint fele szerint nem lényeges szempont a név eredete, sem a név jelentése, ezzel szemben a válaszadók 62,3%-a fontosnak tartja a név jó hangzását. A család- és a keresztnév egymáshoz való illeszkedésének a kérdésénél is azt láthattuk, hogy a névválasztók szerint fontosabb a két névtípus hangzásbeli illeszkedése, mint az eredetbeli.

7. Záró gondolatok

A csanálói adatközlők névválasztási stratégiáira jellemző, hogy gyakran tetszés alapján döntenek, a névválasztás során fontosnak tekintik a keresztnév jó hangzását.

A kérdőív eredményei, illetve a névanyag vizsgálata alapján kirajzolódik, hogy a csanálói névadó közösséget az anyaországihoz hasonló globális hatások érik. Napjainkban a magyarországi névadási gyakorlatban két tendenciát figyelhetünk meg: az idegen eredetű keresztnévek, divatnévek egyre gyakoribb választása, illetve a hagyományos magyar nevek adása. A második jelenség a nemzeti identitás őrzésének kérdésével áll összefüggésben (RAÁTZ 2005). A vizsgált közösség esetében a földrajzi elhelyezkedés még inkább felerősíti a kisebbségek vonatkozásában erős anyaországi minta hatását. A közösség tagjai ezáltal erősíthetik magyarságtudatukat. A névanyag vizsgálata alapján a csanálói névkincsben is megfigyelhetjük ezt a két tendenciát, emellett külön figyelmet kell fordítanunk a román eredetű nevek helyzetére. Láthattuk, hogy a névanyagban a román eredetű nevek kis számban vannak jelen, amiből arra következtethetünk, hogy a román névkincs és a román névadási szokások nincsenek hatással a közösség névválasztási gyakorlatára.

A későbbiekben egy nagyobb anyagon, több település névkincsén, illetve több adatközlővel szeretnék elvégezni egy ilyen típusú kutatást. Valamint érdemes lenne megvizsgálni, hogy az identitásjelölő faktorok rendszerén belül ebben a közösségben milyen nemzeti szimbólumoknak van kiemelt szerepe. Ebben a vonatkozásban külön figyelmet szeretnék fordítani a személynevek szerepére.

Hivatkozások

- ALDRIN, EMILIA 2011. *Namval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar*. Uppsala: Edita Västra Aros.
- BALÁZS GÉZA 2011. Az identitás nyelvi jelei. In: SZIRMAI ÉVA – ÚJVÁRI ÉVA szerk. *Az identitás szemiotikája*. Szeged: SZTE JGYPK. 12–23.
- BALLA ANDREA 2009. Név és identitás. Keresztnevek vizsgálata a kárpátaljai Nagydobrony községben. In: KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 9–13.
- FERCSIK ERZSÉBET 2012. Házassági név és identitás. A házas nők önjelölő névhasználatára egy internetes közösségi oldalon. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk. *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 314–317.
- HAINDRICH HELGA ANNA 2013. Iskolázottság és névválasztás kapcsolata a csanálói névadók körében. In: DRÁVUCZ FANNI – HAINDRICH HELGA ANNA – HORVÁTH KRISZTINA – KARÁCSONY FANNI szerk. *Félúton 8*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. 195–210. URL: <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk12> (2014. 01. 22.)
- ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA 2010. Névodás és névhasználat a németországi magyar szórványban. *Névtani Értesítő* 32: 59–69.
- MERLI REZSŐ 2002. *Harminckét település története*. Szatmár: k. n.
- RAÁTZ JUDIT 2005. Trends in the choice of first names in Hungary since the second half of the 20th Century. In: MARIA GIOVANNA ARCAMONE – DAVIDE DE CAMILLI – BRUNO PORCELLI eds. *Proceedings. 22nd International Congress of Onomastic Sciences*. Pisa. 195–207.
- RAÁTZ JUDIT 2012. A mai keresztnévodás kulturális reprezentációjának vizsgálata. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk. *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 308–313.
- RANCZ TERÉZ 2009. A névodás motivációja Felső-Háromszéken és a név súlya az identitásjelölő faktorok rendszerében. *Névtani Értesítő* 31: 17–25.
- STRASZER BOGLÁRKA 2012. Ungerska förnamn. *Studia anthroponymica scandinavica* 30: 49–70.

- SZABÓ T. ANNAMÁRIA 2010. Kétnyelvűség: kétnevűség? In: PARAPATICS ANDREA főszerk. *Félfőnök 6*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. 1–17. URL: <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk10> (2013. 12. 9.)
- VANČO ILDIKÓ 2013. Identitás és személynévhasználat. Esettanulmány. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk. *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara. 102–112.
- VOIGT VILMOS 2011. *Jeltudomány*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- VÖRÖS FERENC 1997. Keresztnévadás – identitás. A keresztnévek vizsgálata a szlovákiai Diósförgepatonyban. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai I*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetemen Bölcsészettudományi Intézet. 133–139.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1999. „...a nevedről lehullik az ékezet...”. *Névtani Értesítő* 21: 224–229.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2007. Névadás és identitás. *Névtani Értesítő* 29: 227–233.

HELGA ANNA HAINDRICH: The first name as a symbolic sign of identity

The present paper studies the motivations behind the naming practices and tries to uncover the connection between the first name giving and the national identities of parents.

This paper is based on the results of a questionnaire carried out in Csanáros (a little village in the west part of Romania, near the Hungarian border, the village is dominantly inhabited by Hungarians). The paper summarizes the history of the community, because the root of common origin of the community is still present. Additionally the paper studies first names given between 1965–1989 and 1990–2013. It presents the name giving practices and naming fashions of these two generations.

According to the results of the questionnaire it turns out that

parents often choose names for their children based on different aesthetic aspects. The majority of the informants consider that the pleasant sounding of the name is more important than the origin or the meaning of the name. The author points out that the practices of name choice and the motivations behind them are quite similar to those of Hungarians living in the home country.

A személynevekhez kötődő nyelvhasználói vélekedésekről

SCHIRM ANITA

Szegedi Tudományegyetem, Szeged
schirmanita@gmail.com

1. Bevezetés

A neveknek kezdettől fogva mágikus erőt tulajdonítottak (HAJDÚ 2003: 102), amit a különféle ráolvasások és nyelvi babonák, valamint tabuk (ZLINSZKY 1931: 12) is bizonyítanak. A természetközeli népeknél a nevekbe vetett hit a mai napig tetten érhető, ám minden társadalomban foglalkoztatja az embereket a nevek jelentése és eredete. De vajon milyen hiedelmek vannak a nyelvhasználóknak a személynevekről? Tanulmányomban egy 68 adatközlővel készített kérdőíves felmérés eredményein keresztül a laikus nyelvhasználók nevekre vonatkozó vélekedéseit és saját nevükhöz, valamint a névdivathoz fűződő attitűdjeit mutatom be. A korpusz, a módszer, a hipotézisek (3. fejezet), valamint az eredmények ismertetése (4. fejezet) előtt következzen egy rövid elméleti áttekintés a névtan (szociál)pszichológiai megközelítéseiről, valamint a névattitűdről és annak vizsgálati lehetőségeiről (2. fejezet).

2. Szakirodalmi előzmények a névtan (szociál)pszichológiai megközelítéseiből

A nevekhez kötődő nyelvhasználói vélekedésekkel és a nevek (szociál)pszichológiai vonatkozásaival számos névtani munka foglalkozott már. A XX. századi névtani tanulmányokban megjelenő pszichológiai megközelítéseket BÜKY BÉLA (1997) foglalta össze tanulmányában, kiemelve többek közt ZLINSZKY ALADÁR (1931), KOVALOVSKY MIKLÓS (1934), PAIS DEZSŐ (1966) és J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) írásait. ZLINSZKY ALADÁR 1931-es *Az eufémizmus* című dolgozatában a névvarázsról és a néveufémizmusról is írt, s művéből BÜKY azt a pszichológiai megjegyzést idézi, miszerint „a név

jelleme befolyással van viselőjének jellemére” (i. m. 13). ZLINSZKYhez hasonlóan KOVALOVSKY MIKLÓS is kitért arra, hogy „minden név viselőjének szerves tartozéka” (1934: 7), azaz a „név a személynek valóságos szimboluma, sőt, mondhatjuk, vele elválaszthatatlanul egy” (i. m. 10). A nevekhez emellett hangulati, érzelmi kísérfőelem is hozzákapcsolódik (i. m. 11), s ha ismerjük a név viselőjét, „igen könnyen hajlandók vagyunk szerves kapcsolatot keresni és találni a név és a személy között” (i. m. 12). A névhangulat mellett KOVALOVSKY részletesen tárgyalja művében az asszociációs névhangulatot, a név esztétikai hatását és a névvarázst is.

A nevekhez kötődő nyelvhasználói vélekedések vizsgálatakor érdemes azt is feltérképezni, hogy a naiv nyelvhasználók társítanak-e jelentést a személynevekhez, s ha igen, milye(neke)t. A nyelvtudományban és a logikában ugyanis sokáig az a felfogás uralkodott, hogy a tulajdonneveknek nincsen jelentésük (J. SOLTÉSZ 1979: 22). GOMBOCZ ZOLTÁN (1926/1997: 156) a neveket jelentés nélküli nyelvi elemeknek tekintette, amikhez „nem fűződik semmiféle értelem”, KOVALOVSKY MIKLÓS (1934: 19) pedig úgy tartotta, hogy a tulajdonneveknek határozatlan a jelentésük. A tulajdonnevek jelentésnélküliségével elsőként MARTINKÓ ANDRÁS (1956) szakított, később pedig J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 22–43) és KIEFER FERENC (1989) is bizonyították, hogy a tulajdonnevek rendelkeznek jelentéssel. KIEFER négyféle jelentését különítette el a tulajdonneveknek: az érzelmi, az asszociatív, a logikai és a kontextuális jelentését. „A *Klára* szónak – írja KIEFER – lehet számunkra érzelmi jelentése, de ennek nincs sok köze a *Klára* név nyelvi jelentéséhez. A *Klára* névhez fűződő érzelmi jelentés azokkal a tapasztalatokkal, ismeretekkel függ össze, amelyeket egy (vagy több) a *Klára* nevet viselő személlyel kapcsolatban szereztünk. Ugyanez vonatkozik az ún. asszociatív jelentésre is. Az, hogy egy névről mi jut eszünkbe, független a név nyelvi jelentésétől” (1989: 287). Külön kiemeli (i. m. 288, 290), hogy a tulajdonnév nyelvi jelentésének nem lehet része az, amit a név viselőjéről tudunk. A név logikai jelentése KIEFER szerint az, ami az igazságfeltételekkel hozható összefüggésbe, míg a kontextuális jelentés a szövegkörnyezetből töltődik fel.

A névtani szakirodalom szociálpszichológiai megközelítésű tanulmányai közül külön említést érdemelnek a személynevekhez kapcsolódó attitűdvizsgálatok. Az attitűd olyan kognitív reprezentáció, amely valamely tárgygal kapcsolatos értékítéleteket fogja össze.

GORDON WILLIARD ALLPORT (1935/1979: 49) szerint „tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon tárgyak és helyzetek irányában, amelyekre az attitűd vonatkozik”. Az attitűdök nem teljesen automatikusak, a tapasztalatban gyökereznek és változó intenzitásúak (i.m. 46). Általában szörványinformációk alapján alakulnak ki, s létrejöttükben a kezdeti benyomásoknak fontos szerepük van, amelyek érzelmi tartalmú vélekedéssé formálódnak és később igen nehéz őket módosítani. Az attitűd kognitív, affektív, motivációs és viselkedéses összetevőkből áll, s instrumentális, énvédő, érték kifejező és ismereti funkciót képes betölteni (KATZ 1960/1979: 110). Az attitűd tárgya lehet egy személy, egy tárgy, egy csoport, egy szituáció vagy egy gondolat, tehát a tulajdonnevekhez, s azon belül a személynevekhez is társulhat attitűd.

A tulajdonnév iránti attitűd KISS JENŐ (1995: 135) szerint az embereknek, illetve az emberek bizonyos csoportjainak a nevekkal szembeni beállítódását, hozzájuk való viszonyulását, róluk szóló értékelő vélekedését jelöli. A névattitűd társadalmi meghatározottságú (BAUKO 2009: 249), s vizsgálata interdiszciplináris: a névtan, a szociolingvisztika, a kognitív pszichológia, valamint a szociálpszichológia módszereinek az együttes alkalmazásával tanulmányozható a leghatékonyabban. A névtani tanulmányok közül a gúnynevekkel, a névcsúfolókkal, a névszépítéssel, a becézéssel, az utónév változtatással, a névmagyarosítással és a névviseléssel foglalkozó munkák (l. BÜKY 1997: 83) általában kitérnek az adatközlők névvel kapcsolatos attitűdjeire is. A név iránti attitűd sok tényezőtől függ (BAUKO 2009: 252–253): a nevet adó, illetve a nevet használó személytől és a névadás körülményeitől, a név hangalakjától, jelentésétől és eredetétől, a név által keltett asszociációktól, a név gyakoriságától, valamint a névhasználati színtér jellemzőitől. TAKÁCS JUDIT szerint (2008: 22) a név is a személyiségszlelést befolyásoló tényezők közé tartozik. A neveket TAKÁCS olyan speciális prezentáló kódoknak tartja, amelyek hozzájárulnak a névviselőről kialakított benyomások és vélemények létrehozásához (i. m. 28).

3. Korpusz, módszer, hipotézisek

A szakirodalomban olvasható elméleti megállapításoktól

függetlenül kíváncsi voltam rá, hogy a laikus nyelvhasználók milyen ismeretekkel és hiedelmekkel rendelkeznek a személynevekről, ezért kérdőíves felmérést végeztem. A vizsgálat során 9 kérdést tettem fel adatközlőimnek, amelyek egy része arra irányult, hogy mennyire ismerik saját családnévük és keresztnévük jelentését, illetve eredetét, hogyan viszonyulnak a névmágiához, mit gondolnak a névdivatról és milyen attitűddel viseltetnek a nevük iránt¹. A kérdések előtt egy rövid tájékoztatás volt olvasható a felmérés céljáról (nyelvészeti terepmunka elkészítése), valamint itt biztosítottam a kérdőívet kitöltőket arról, hogy a vizsgálat semmilyen képességet vagy előzőleg megszerzett tudást nem mér, így a kérdésekre nincs jó vagy rossz válasz.

A kutatás során kényelmi mintavételt alkalmaztam, e-mailen küldtem szét az általam összeállított kérdőívet a vizsgálatra jelentkezőknek. Összesen 68 fő, 55 nő és 13 férfi töltötte ki a kérdőívet. Az életkoruk átlaga 23 év volt, a legfiatalabb adatközlőm 18 éves, míg a legidősebb 50 éves volt. A lakóhelyét 2 informátor nem adta meg, a többiek azonban az ország különböző részeiről, 49 településről származtak az alábbi eloszlásban²: Abony (1), Baja (1), Bárdudvarnok (1), Békés (1), Békéscsaba (3), Bonyhád (1), Budapest (3), Cegléd (1), Csantavér (1), Csátalja (1), Csongrád (2), Gábortelep (1), Gátér (1), Gyula (1), Hatvan (1), Hódmezővásárhely (1), Imrehegy (1), Jászzákóhalma (1), Jászládány (1), Kardoskút (1), Kecskemét (2), Kiskunhalas (1), Kiszombor (1), Komló (1), Körösladány (1), Maroslele (1), Mezőtúr (1), Ózd (1), Öcsöd (1), Pécs (2), Pusztaszabolcs (2), Sándorfalva (1), Sárospatak (1), Szabadkígyós (1), Szeged (8), Szegvár (1), Székesfehérvár (1), Szentés (2), Szentkirály (1), Szolnok (1), Szombathely (1), Taktaharkány (1), Tata (1), Tatabánya (1), Tornyiszentmiklós (1), Újkígyós (1), Vác (2), Vörs (1), Zsana (1). Az adatközlők mindegyike rendelkezett érettségivel. A válaszadók zöme egyetemi hallgató volt, ám a diákokon kívül 3 adminisztrátor, 2 könyvtáros, illetve 1–1 fővel 7

¹ A kérdőíves felmérés egy 2010-es anyanyelvi pályázathoz (*Régi magyar mesterségek családnéveink tükrében*) kapcsolódott, ezért a vizsgálatban voltak az adatközlők településéhez kötődő mesterségekre, valamint a mesterségi eredetű családnévekre vonatkozó kérdések is. Tanulmányomban ezekre most nem térek ki, csupán a személynevekhez kötődő attitűdöket felmérő kérdésekkel és az azokra adott válaszokkal foglalkozom.

² A települések után álló szám azt jelzi, hogy az adott helyről hányan töltötték ki a kérdőívet.

egyéb foglalkozású (matematikus, közgazdász, gázdiszpécser, mérnök, gazdasági előadó, gondnok, háztartásbeli) személy is megjelent a mintában. S bár a felmérés a minta kis méretéből és a mintavétel módjából adódóan nem reprezentatív, mégis egy metszetét adja annak, hogy a XXI. század elején hogyan vélekedtek hazánkban a nyelvhasználók a nevekről.

A vizsgálat előtti hipotézisem az volt, hogy az átlag beszélők a nevek érzelmi és asszociatív jelentéseit emelik ki, s a logikai és a kontextuális jelentéssel egyáltalán nem számolnak. Azt is feltételeztem továbbá, hogy az egyre terjedő tudománytalan bulvárinformáció miatt az adatközlők többsége hisz a nevek erejében. Valamint úgy véltem, hogy a saját nevük identitásjelölő funkciója nagyon erős, illetve hogy pozitív attitűddel viseltetnek a saját nevük iránt.

4. A kérdőíves felmérés eredményei

Kíváncsi voltam rá, hogy adatközlőim mit gondolnak a nevek hatalmáról, milyen ismeretekkel rendelkeznek a névmágiáról, illetve ők maguk hisznek-e benne. Ezért a kérdőív két kérdése is a nevekhez köthető lélektani folyamatokra és a nyelvhasználóknak a nevekről való vélekedéseire kérdezett rá. Rögtön a kérdőív elején azt tudakoltam adatközlőimtől, hogy hisznek-e abban, hogy a név meghatározza a viselője sorsát. Nem csupán *igen* / *nem* választ vártam tőlük, hanem indoklást is kértem. Majd három kérdéssel később újra visszatértem a témához, s azt kérdeztem tőlük, hogy mi a véleményük a névmágiáról, a tulajdonnevek varázsáról és erejéről.

A 68 adatközlőből 30 vélekedett úgy, hogy a név meghatározza a viselője sorsát. Többen azzal érveltek, hogy az azonos keresztnévű emberek sokszor hasonlóan viselkednek, s a jellemük jó néhány tulajdonságban megegyezik, ilyenkor szerintük „szoros viszony jön létre a név és viselője közt”. Kiskunhalasi informátorom arról számolt be, hogy több olyan ismerőse is van, akiknek „a nevének a jelentése egész pontosan leírja az illető személyiségét”. Volt, aki gyakorlati szempontból közelítette meg a névhasználat kérdését: „Ha valakinek érthető a neve, akkor az könnyebbé teszi az életét. Ha nehezebb leírni, kiejteni, akkor sok bosszúságban lehet része.” A név becézhető voltára is kitértek a válaszok, illetve a név hangzását, lágy vagy kemény tónusát is meghatározó tényezőnek tartották: „a hétköznapi élet bizonyos

szituációiban kedvező hatást kelthetnek bizonyos nevek: rövidségükkel, hangzásukkal. Például gyakran a színészek is más (pozitívabb, könnyen megjegyezhető) nevet választanak maguknak.” Rendszeresen visszatért a válaszok közt annak az említése, hogy a név azért befolyásolja az emberek sorsát, mert a hétköznapiak során gyakran használjuk, sokszor kell bemutatkoznunk, s a név kimondása különféle érzéseket válthat ki a befogadóból. Többen kitértek arra is, hogy a furcsa, vicces vagy nagyon egyedi név miatt a gyerekeket már kiskoruktól kezdve csúfolhatják, s ez kihathat a későbbi személyiségükre is. Bonyhádi válaszadóm szavaival élve: „ha valaki esetleg egy szappanopera sztárja után kapja a nevét, azt diszkriminálhatják”. Ugyanakkor ennek az ellentétére is hoztak példát, miszerint a „tradicionális, a mai napig társadalmi presztízzsel bíró tulajdonnevek” pozitív módon befolyásolhatják viselőjük sorsát. A név meghatározó vonását emelte ki csongrádi informátorom is: „Mai világunkban sokat adnak a külsőségekre, egy jó név erősen befolyásolhatja jövőnket.” Hasonlóan vélekedett taktaharkányi adatközlő is: „Igen, mifelénk azt mondják, hogy egy jó név a legjobb örökség.” Néhányan a klasszikus *Nomen est omen* mondással indokolták véleményüket. Mezőtúri válaszadóm szerint: „a név egyfajta jellemzője a viselőjének, ha hallunk egy nevet, arról egyből eszünkbe jut az a valaki. Illetve sokszor szoktuk mondani, hogy: ez a név úgy illik rád.”

Az igenlő válaszok mellett a nemleges vélemények is megjelentek a mintában: 28 adatközlő vélte úgy, hogy a név semmilyen befolyással nincs az emberek sorsára. „Az ember sorsát a génjei, a családi háttér, az iskoláztatás és a környezet határozza meg. Meg némi szerencse, nem pedig egy véletlen névválasztás” – nyilatkozott ózdi adatközlő. A válaszadók gyakran hivatkoztak arra, hogy a családnév eleve adott, a keresztnévet pedig a szülők döntik el, általában az alapján, hogy melyik tetszik nekik vagy melyik illik legjobban a vezetéknevhez, így semmiképpen sem határozhatja meg a viselője sorsát a név. A családnév öröklődésével és a név eredeti jelentésének motiválatlanná válásával indokolta az egyik szegedi adatközlő a nemleges válaszát: „mert nem minden *Molnár* molnár”. Ezt a motiválatlanságot és a nevek önkényes jellegét újkígyósi válaszadóm is hangsúlyozta: „hiszen a nevünk ismerőseink számára is akkor kap jelentést, ha a személyiségünket megismerik”. Vörsi informátorom is hasonlóan vélekedett, kiemelve, hogy azért sem határozhatja meg a név a viselőjének a sorsát, „mert a nevünk tőlünk független körülmények következtében kapcsolódik

hozzánk”. Nagykőrösi adatközlőm pedig a következőket írta: „Szerintem nem a viselője sorsát határozza meg, hanem a személyhez való viszonyulást. Ha bemutatkozik nekünk valaki, rögtön asszociálunk vagy társítunk valamit a nevéhez: jó vagy rossz dolgot.”

A válaszadók közt 10-en voltak, akik úgy gondolták, részben határozza csak meg a sorsot a név. Ők zömében a fentebbi érveket kombinálták, de nem tartották kizárólagosnak egyiket sem. A válaszok közt itt is gyakran előkerültek a személyes tapasztalatok. Váci adatközlőm például a következőképpen vélekedett: „Igen is és nem is. Az én nevem azt jelenti: harcos, és sokszor úgy is érzem magam, de néha meg úgy érzem, más nevek jobban illenének hozzám.” A pro és kontra felhozott érveket és indokokat legjobban talán szentesi adatközlőm válasza foglalja össze: „A név az ember, vagy az ember a név... Számomra kicsit »tyúk vagy a tojás« kérdés, de azt hiszem, nem előre meghatározza – determinálja a sorsot, de befolyásol(HAT)ja azt. Kategorikusan meghatározónak nem mondanám. Az ember azonosulni fog a nevével. Evidens.”

A kérdőív egy másik kérdésében pedig azt tudakoltam adatközlőimtől, hogyan vélekednek a névmágiáról, a tulajdonnevek varázsáról és erejéről. A névmágia KOVALOVSZKY MIKLÓS (1934: 5) szerint a névnek és a viselőjének a szoros összekapcsolása, míg a *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. kötete (ORTUTAY 1981) az alábbi meghatározást adja a fogalomra: „a mágiának az a formája, amikor valamely személy vagy istenség nevét használják fel, illetve nem mondják ki mágikus célzattal. A hiedelem alapja az, hogy a név a legteljesebben hozzátartozik viselőjéhez” (lásd: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-33.html>). Az ezoterikus irodalomban is megjelenik a névmágia fogalma, ott azonban teljesen más jelentésben használják a szót és a számmisztikával hozzák összefüggésbe. A nevek betűihez számokat rendelnek egytől kilencig, majd összeadják őket, s az összeadást addig folytatják, míg az eredmény egyjegyű nem lesz. Ez az eredmény az illető saját névszáma (<http://nevedbenasorsod.blog.hu/2010/01/04/nevmagia>). A névmágia ezoterikus értelmezésének azonban semmiféle tudományos alapja nincs.

Adatközlőim közül 11-en azt válaszolták, hogy még sosem hallottak a névmágiáról, illetve fogalmuk sem volt eddig arról, hogy van ilyen, 5-en pedig nem írtak semmit erre a kérdésre. A többi válaszadó számára nem volt ismeretlen a fogalom, vagy legalábbis – ahogy az

majd a válaszokból is kitűnik – valamit hozzákapcsoltak a terminushoz. 20 személy nyilatkozta azt, hogy nem hisz a névmágiában. Imrehegyi adatközlőm például a következőt írta: „nem hiszem, hogy varázserővel rendelkeznének a nevek, bár egy név hallatán gyakran alkotunk előítéletet valakiről”, békéscsabai informátorom pedig úgy vélekedett, hogy „csak az egyénre hat, ha tisztában van neve jelentésével”. Komlói adatközlőm véleménye szerint: „A neveknek nincsen semmi erejük, régen még volt jelentésük, mert ha valaki *Szűcs* volt, akkor a munkája is az volt, de manapság már ennyi jelentősége sincs, arra van a nevünk, hogy megkülönböztessenek a másik embertől.” Többen komolytalan dolognak, illetve játéknak tartották csupán a névmágiát, mások pedig azzal érveltek, hogy ők nem babonások. Néhány válaszadó azonban hitt a névmágiában: „Úgy hiszem, a kimondott szónak nagy ereje van.” Abonyi adatközlőm pedig még olvasmányélményeit is felidézte az indokláshoz: „Ez (ti. a névmágia) már a finn Kalevala megalkotásakor létezett. Érdekes dolognak találom, s valóban érezhető, hogy aminek tudjuk a nevét, azt birtokba vettük, hiszen valamilyen kapcsolatba kerültünk vele.” Szegedi informátorom pedig azzal indokolta a névmágiába vetett hitét, hogy „előbb-utóbb legalábbis részben olyanná válunk, mint a nevünk”. Mezőtúri adatközlőm válasza is hasonlóképpen hangzott: „Ok nélkül kapjuk azt a nevet, amit most viselünk, de mégis annyira hozzánő az emberhez és egyedivé teszi azt, hogy szerintem minden névnek van ereje, még ha több ember is viseli.”

Bár a mi társadalmunkban már nincs hagyománya a névmágiának, az a többségi vélekedés a mintában, hogy a név meghatározhatja a viselője sorsát, illetve a névmágiába vetett hit véleményem szerint azzal is magyarázható, hogy egyre több helyen jelennek meg hozzá nem értők tollából a témára vonatkozó írások. Elég, ha csak a bulvármagazinokra, a női és férfi szabadidős újságokra, az ezoterikus művekre, illetve az interneten fellelhető számtalan portálra és alkalmazásra gondolunk. Ez utóbbiak közül például a Facebook-on rettentő népszerűségnek örvendett a *Mi az indián neved?* fedőnevű alkalmazás, amely indián nevet ígért mindössze egy kattintásért. Semmilyen tudományos alappal nem bírt azonban a program, ugyanis nem volt más, mint egy ügyesen álcázott adathalászati eszköz. Emellett különféle névmisztika kalkulátorok (pl. http://www.szammisztika.hu/kalkulatorok/nevmisztika_kalkulator) és névelemző programok (pl. <http://www.babainfomagazin.hu/nevelemzes>) is találhatóak az inter-

neten. Vagyis igaz, hogy az átlag emberek igen kedvelik a névmagyarázatokat, etimológiákat, azonban az emberek ilyen irányú igényét manipulatív céllal kihasználják a reklámhatás és az olvasottság növelése érdekében, cserébe azonban nem névtani ismereteket, hanem csupán tudománytalan nézeteket közvetítenek az olvasóknak.

A neveknek az ember sorsát meghatározó voltáról és a névmágiáról adott eltérő vélemények ellenére adatközlőim saját nevükről viszonylag sok információval rendelkeztek. A kérdőív válaszai azt mutatták, hogy a többség ismeri saját nevének az eredetét és a jelentését. A felmérés egy másik kérdése is ehhez kapcsolódott, azt vizsgáltam, hogyan viszonyulnak adatközlőim a családnevükhöz és a keresztnevükhöz. A mintából mindössze ketten számoltak be arról, hogy nem kedvelik a nevüket, néhányan pedig azt nyilatkozták, hogy semleges a nevükhöz fűződő viszonyuk. Egyikük véleményét idézem: „nem különösebben kedvelem, de már megszoktam”, egy másik adatközlő pedig azzal indokolta válaszát, hogy „foglalkozásnévből alakult (ti. *Molnár*), semmi érdekes nincs benne – az egyszerűsége miatt nem kedvelem”. Főként a gyakoribb családnevet (*Szabó, Kovács, Molnár*) viselők nyilatkoztak semlegesen vagy negatívan a nevükről. Például: „Teljesen hétköznapi nevem van, csak a városban van legalább húsz ugyanilyen nevű és életkorú ember.” A válaszokból úgy tűnik, hogy az egyedítésnek és a megkülönböztetésnek a szerepe még ma is nagyon fontos a névviselők körében. Adatközlőim többsége pozitívan nyilatkozott a nevéről, s a név különlegessége és egyedisége sokszor visszatért a válaszok közt. Például: „Szeretem a nevemet. Nem túl hosszú, egyszerű, de mégis valamilyen szinten egyedi”, vagy egy másik választ idézve: „családnév terén örülök, hogy viszonylag ritka, és nem olyan gyakori, mint például a *Kovács*”. Ugyanezt a szempontot emelte ki csongrádi adatközlőm is: „Nagyon szeretem, mivel kevés embert hívnak így.” A ritkaságon, egyediségen és különlegességen kívül informátoraim másik gyakran visszatérő indoklása az volt, hogy azért szeretik a nevüket, mert a szüleiktől kapták azt. Néhány ehhez kötődő választ idézve: „Szeretem őket (ti. a neveimet), mert szeretem a családom. Ha másképp lenne – másképp lenne”; „a családnevemről mindig a felmenőim jutnak eszembe”; „a családnevemre büszke vagyok, mert szeretem a szüleimet”. A családnév továbbhagyományozódásban való jelentőségét emelte ki bárdudvarnoki adatközlőm is: „Kihalófélben van a vezetéknevünk, minden vonalon lányok vannak csak. Ezért ha fiam

lesz, biztos megkapja második vezetéknevnek. Tehát ragaszkodom hozzá.” Mások a név hangzását tartották fontos szempontnak, vagyis azért tetszik nekik a saját vezeték- és keresztnévük, mert összeillőnek, szépnek, költőinek, illetve hangzatosnak találják.

Több adatközlő számolt be arról, hogy a nevük megítélése az életkoruk előrehaladtával változott meg, s lassanként megbékéltek a nevükkel, sőt, meg is szerették azt. Jászjákóhalmai adatközlőm erről így írt: „Sokáig nem szerettem a keresztnevemet, de rá kellett jönnöm, hogy valamilyen szinten azonosultam vele az évek során.” Hasonlóan fogalmazott a nevééről tatabányai informátorom is: „Már már megbarátkoztam vele, azonosultam vele.” Vagyis a kapott válaszokból úgy tűnik, hogy a névidentitás kialakulása életkorfüggő: gyerekkorban sokan még megváltoztatnák a nevüket, ám felnőttkorukra – az adatközlők szavaival élve – már nem cserélnék le egyiket sem.

A felmérés utolsó kérdése arra irányult, hogy vajon a nyelvhasználók szerint vannak-e divatos családnevek. Az adatközlők mintegy harmada (20 fő) vélekedett úgy, hogy vannak, míg a többiek amellet érveltek, hogy nincsenek. Az igenlő választ adók zömében az archaikus hangzású, régi, nemesi neveket (pl. *Székorszky*, *Paróczai*, *Baradlay*, *Ochtinszky*), az egyedi neveket, az *y*-ra végződőket, valamint a több tagból állókat (pl. *Vásárhelyi Faragó*) tartották divatosnak, de előkerült a különlegesség szempontja is. Hatvani adatközlőm szerint pedig a színészek nevei, illetve egyes települések neveiből alkotott családnevek számítanak közkedveltnak. A név hangzása is megjelent a válaszok közt. Ebben azonban már nagyobb volt a szórás: egyesek a „szép hangzású” (pl. *Regényi*), mások a „magyaros” (pl. *Ófalvi*, *Magyarosy*), megint mások az „idegen hangzású”, vagy épp a „jelentőségtejtesebb, kemény hangzású” neveket gondolták divatosnak. A hangzás mellett volt, aki a jelentést is fontos tényezőnek tartotta. Csátaljai adatközlőm például a következő „előkelő” neveket sorolta fel: *Király*, *Császár*, *Herceg*, míg mások a köztiszteletben álló, nagy presztízzsel rendelkező neveket (*Esterházy*, *Zichy*, *Habsburg*, *Széchenyi*) idézték. A névidivat mellett érvelt jászjákóhalmai és egyik szegedi adatközlőm is: mindketten a névváltoztatást hozták fel példaként. Hódmezővásárhelyi válaszádom is valószínűsítette a divatos családnevek meglétét, ám azt már szubjektívnek tartotta, hogy mi is számít közkedveltnak. E kérdés kapcsán abonyi informátorom külön kitért a mesterségi eredetű nevekre: „Szerintem nincsenek (ti. divatos családnevek), azonban a

tulajdonságnevek, a foglalkozásnevek családnévként való használata véleményem szerint sokáig megmarad.”

Voltak, akik óvatosabban fogalmaztak a névdivattal kapcsolatban. Például egyik budapesti válaszadóm ezt írta: „Inkább azt mondanám, hogy bizonyos (pl. történelmi, társadalmi) okokból lesznek kevésbé preferáltak, amikkel szemben megjelenik egy másik, látszólag kedveltebb, divatos csoportja a családneveknek.” Informátoraim kétharmada azonban úgy gondolta, hogy nincsenek divatos családnevek. Válaszukat szinte mindannyian azzal indokolták, hogy a családnevet öröklő az ember, nem pedig választja, „így azzal nem lehet divatolni”. „A családnevet nem a divat, hanem a hagyomány határozza meg” – vélekedett szegvári informátorom. Többen hangsúlyozták, hogy a név gyakorisága és divatossága nem ugyanaz. A nemleges választ adók többsége úgy vélte, hogy divatról csak a keresztnevéknél beszélhetünk, a családneveknél nem. Hiszen Magyarországon nem általános a családi hagyománytól eltérő név választása, ennek egyelőre még csak külföldön van divatja. Egyik budapesti adatközlőm azt jegyezte meg, hogy „manapság sokan vesznek fel még egy utónevet a »régik« mellé”, vagyis úgy tűnik, hogy újabban a második utónév felvétele kezd divattá válni.

5. Összegzés és kitekintés

Összegzésképpen megállapítható, hogy a különféle nyelvi helyzetű válaszadók különbözőképpen vélekedtek a nevek varázsáról és erejéről, eltérő ismeretekkel rendelkeztek saját nevükről, másképp viszonyultak a családnévdivathoz, ám abban mindannyian egyetértettek, hogy a személynevek kitüntetett szerepet játszanak az életükben. A kérdőíves felmérés válaszai közt visszaköszöttek a névtan (szociál)pszichológiai megközelítésű tanulmányainak gondolatai, annak ellenére, hogy az adatközlők nem ismerték ezeket a műveket. A vizsgálat során beigazolódtott az az előzetes feltevés, hogy az átlag beszélők a személynevek érzelmi és asszociatív jelentéseit emelik ki, s a logikai és a kontextuális jelentéssel egyáltalán nem számolnak. A kérdőívet kitöltő személyek a saját nevük iránt pozitív attitűddel viseltettek, s a kutatás azt is igazolta, hogy a résztvevők a nevüknek az identitásjelölő funkcióját nagyon erősen tartják. Az adatközlők többsége úgy vélte, hogy a nevek hozzájárulnak a névviselőről alkotott benyomások kialakulásához, s az informátorok nagy része hitt a nevek

erejében is, azaz úgy gondolták, hogy a név meghatározhatja a viselője sorsát. A kutatást érdemes még tovább folytatni, a minta bővítése ugyanis lehetőséget biztosítana a nevekhez kötődő attitűdök és a szociolingvisztikai változók közti kapcsolat vizsgálatára is.

Hivatkozások

- ALLPORT, GORDON WILLIARD 1935/1979. Az attitűdök. In: HALÁSZ LÁSZLÓ – HUNYADY GYÖRGY – MARTON L. MAGDA szerk. *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 41–56.
- BAUKO JÁNOS 2009. Személynevek iránti attitűdvizsgálatok nyitrai egyetemi hallgatók körében. In: BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 249–254.
- BÜKY BÉLA 1997. A pszichológiai nézőpont érvényesítése XX. századi névtani tanulmányokban. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk. *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 81–87.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1926/1997. *Jelentés tan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- KATZ, DANIEL 1960/1979. Az attitűdök tanulmányozásának funkcionális megközelítése. In: HALÁSZ LÁSZLÓ – HUNYADY GYÖRGY – MARTON L. MAGDA szerk. *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 105–120.
- KIEFER FERENC 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk. *Névtudomány és művelődéstörténet*. Zalaegerszeg: Zalaegerszeg Város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya. 286–290.
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapterületek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentéséhez. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk. *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 189–195.
- ORTUTAY GYULA főszerk. 1981. *Magyar néprajzi lexikon 4. kötet*.

- Névmágia szócikk.* Budapest: Akadémiai Kiadó. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-33.html> (2014.07.03.)
- PAIS DEZSŐ 1966. *Régi személyneveink jelentéstana.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TAKÁCS JUDIT 2008. A név mint kód. *Létiünk. Társadalom, tudomány, kultúra.* 38/1: 18–29. http://epa.oszk.hu/00900/00997/00011/pdf/EPA00997_Letunk_2008_01_018-029.pdf (2014.07.03.)
- ZLINSZKY ALADÁR 1931. *Az eufémizmus.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

ANITA SCHIRM: Speaker opinions regarding personal names

After a brief overview of social psychological treatments of onomastic issues, this paper explores speakers' attitudes to names and the way these can be investigated, also presenting the results of a questionnaire survey (n=68) of lay language users' opinions regarding names in general, their own names in particular as well as attitudes to fashions of naming. The investigation has proven the initial hypothesis to be correct, namely, that lay speakers emphasize emotive and associative meanings of personal names, largely disregarding logical and contextual meanings. Participants of the survey have exhibited positive attitudes towards their own names and assigned great importance to the identification function of their names. Most participants expressed the opinion that names play a role in shaping others' impressions of the name bearer, and many also expressed a belief in the power of names, i.e. that a person's name can determine their fate.

A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről*

FARKAS TAMÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
farkas.tamas@btk.elte.hu

1. A tulajdonnevek szemiotikai megközelítéséről

Az egyedi névvel való megnevezés a szemiózisnak különösen összetett eseteként értelmezhető (l. VOIGT 1977: 8–10). A tulajdonnevek vonatkozásában a „valami áll valami más helyett” szemiotikai alapelve a „valami áll egyvalami helyett” formájában határozható meg. A nevek a legspeciálisabb esetekben is hasonló jelek közt születnek meg; mindig jelrendszerekbe tagolódnak (vö. VOIGT 2011: 27).

Szemiotikai szempontú megközelítésükre, elemzésükre számos különböző út és módszer kínálkozik, amire a jelen kötet írásai is bőven kínálnak példákat. Magam ezúttal a névadás, illetve a névhasználat legalapvetőbb kérdéskörét: a névvel való megnevezés, illetve a névtelenség alapkérdéseit igyekszem – szándékosan igen különböző névtípusokból és forrásokból vett példákkal – bemutatni.

2. A tulajdonnevek fontossága

A tulajdonnevek kialakulása és használata egyidős lehet a beszédkézséggel; bár hogy a közsavak vagy a tulajdonnevek léteztek-e előbb, nem tudjuk eldönteni: mindkét feltevésnek vannak hívei (HOFFMANN 1993: 19, HAJDÚ 2003a: 9).

Az mindenesetre bizonyos, hogy a tulajdonnevek a világról való emberi gondolkodás legősibb történeteiben: a mitológiákban, s már a teremtéstörténetekben is meghatározó szereppel bírnak. Gyakran látjuk bennük azt, hogy a létezők és a nevek megteremtése összefügg egymással (igaz, közsavak és tulajdonnevek itt sem választhatók el határozottan egymástól; vö. TOKAREV szerk. 1988. 1: 198–200). A

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával.

kezdeteket olykor kimondottan is a névtelenség jellemzi (vö. a Gilgames-eposz legelső sorai: „Midón fönn az ég nevetlen / s alant a föld szintazonképp...”); az első teremtő tett a megnevezés lehet (vö. tibeti teremtéstörténet: „Az első lény varázslatos átalakulási képességgel született. Megnevezte magát: ...”), illetve az új létrejövete határozottan igényelheti a nevet (vö. indiai teremtéstörténet: a Brahmá által megteremtett lény ordítózva követeli: „Adj nevet és tanyát nekem!”) (a hivatkozott források: BOGLÁR ford. et al. 1994: 7, 45, 42).

A tulajdonnevek léte logikai alapon nem lenne kiküszöbölhetetlen szükségszerűség: feladatkörüket más elemekkel, illetve más módon – körülíró szerepű, közszoói alapú kifejezésekkel – is betölthetnénk. Ám tulajdonnevek nélküli állapotot nem ismerünk a nyelvekben. Meglétük gyakorlati nyelvi univerzálé: tapasztalataink szerint minden egykori, illetve ma ismert nyelvben voltak, illetve vannak tulajdonnevek. (Természetesen nemcsak a beszélt, hanem a jelnyelvekben, sőt a számítógépes nyelvekben is léteznek tulajdonnevekként tekinthető jelek.)

A nevek használatának elsődleges oka a kommunikációs – ha tehát nem is szükségszerűség, de – célszerűség. A két alapvető kommunikációs szempont: a nyelvi gazdaságosságra törekvés és az egyértelműségekre törekvés egyszerre és magas fokon realizálódik bennük. A tulajdonnevek ugyanis lexikális tartalmukkal „a kontextus különösebb ismerete”, illetve további elemek, grammatikai eszközök hozzáadása nélkül is képesek az egyes entitások megkülönböztetésére, illetve azonosítására (Vö. VÁRNAI 2005: 14–15, ill. HOFFMANN 2010: 50).

Az egyedek azonosítására, illetve egymástól való megkülönböztetésére pedig gyakran van szükség. Mindez – és egyúttal számos különböző módjuk – az állatvilágban is jól megfigyelhető; sarkosabb megfogalmazásban: „biológiai törvénye az élővilágnak” (vö. HAJDÚ 2003b). Mi sem természetesebb tehát, hogy az egyedüli nyelvhasználó lény, az ember a nyelv révén is megteremtse ennek lehetőségeit.

A tulajdonnevek emellett, gazdag jelentésszerkezetük révén is, további lehetséges szerepkörökkel, sokféle egyéb funkció lehetőségével rendelkeznek. A nevek használatának, így egyúttal az elnevezésnek az igényét ezek is felkelthetik, erősíthetik. A továbbiakban mindezekről is esik még szó.

3. Identifikáció és identitás

„Ha az egyénnek nincs neve, voltaképpen nem számít egyénnek. Valójában csupán akkor kezd szubjektíve létezni, ha kap vagy ad magának egy nevet [...]” – határozhatjuk meg röviden a tulajdonnevek – itt konkrétan: a személynevek – egyik fontos, alapvető funkcióját (PEI 1966: 74). Az ósi, névmágiás gondolkodásmód szerint akinek nincs neve, mintegy nem létezőnek tekinthető; a név elválaszthatatlan a névviseletől (pl. eltörlése az egyén pusztulását is jelenheti); a név a megnevezett lényegét is meghatározza (nomen est omen, sorsirányító és kívánságnevek); stb. E vélekedések példáit bőven idézhetnénk különböző történeti korokból és helyszínekről, különböző népek és kultúrák köréből. E „transzlogikus” gondolkodásmód szempontjából a név tehát a léttel, a létezéssel, illetve a megnevezett egyeddel alapvető, mély, lényegi és sokoldalú kapcsolatban áll (vö. HAJDÚ 2003a: 101–127, TAKÁCS SZ. 2005, VÁRNAI 2005: 84–91, s általában az általuk hivatkozott korábbi irodalmakat). Hasonlóval találkozunk akár a 20. századi szépirodalomban, Italo Calvino egy kisregényében is, melyben a valójában nem létező lovagot – üres páncélját – a neve köti csak a világhoz, míg szolgájának – aki mindig másnak képzei magát, és sokféle néven ismerik – teste nagyon is van, viszont valódi neve nincs (l. SLÍZ 2007). A hasonló elképzelések mélyen gyökereznek az emberi gondolkodásban. Ugyanakkor tanulságos az is, hogy ha egy emberről pusztán különböző neveken hallunk, fel se merül bennünk, hogy egyazon személyről lehetne szó (vö. Karinthy Kötéltánc c. regényében: *Károly ~ Bolza doktor*; TAKÁCS E. 2003: 238–239).

A névviselethez, illetve a névadáshoz az egyedként való megkülönböztetés és azonosítás lehetőségére és szándékára van szükség. Mindez így összefügg – előzményként, de következményként is – az identitásalkotás kérdéskörével. Az egyéni identitásnak közismerten fontos eleme a viselt személynév, de az – új minőséget jelentő – kollektív identitásoknak is megvannak a maguk kifejezői; ezek az ún. csoportnevek (pl. *Vörösingések, Nagyfa galeri, Farkas őr, Ötök, Újhold-nemzedék*). Mindebből következik az is, hogy az új identitáshoz gyakran új név szükségeltetik (l. HAJDÚ 2009 is); példáit ott találjuk az Ó- és Újszövetségben (*Ábrám > Ábrahám, Simon > Péter* stb.), a különböző vallások szerzetesi névválasztásaiban, de bizonyos értelemben a házassági nevek felvételében is. Ugyanígy a többszörös identitáshoz

többszörös megnevezésre lehet szükség, amint azt például a görög mitológia (SLÍZ 2013), az irodalmi klasszikusok közül Dr. Jekyll és Mr. Hyde története, napjaink világában pedig különösen az internetes azonosítónevek tudatos megválasztásai is példázzák. (A kérdéskörhöz l. még HOFFMANN 2010: 54–55.)

A nevek identitásképző és -kifejező szerepét leginkább a személynevek körében azonosíthatjuk. A kapott név az individualizáció eszköze, míg a név elvétele, használatának kiiktatása a deperszonalizáció fegyvertárába tartozik. A saját név bármilyen sérülése sérelmes lehet (vö. KOROMPAY 1999), de különösen az a név elvétele: „különös amputációs fájdalom” – mint Arthur Koestler írja, saját fájdalmas tapasztalataként (HAJDÚ 2003a: 103). A névmágia világában még annál is több: a személy teljes kitörlése, az ókori egyiptomiak szerint még a túlvilági létből is (FARKAS 1999: 30).

Érdekes és tanulságos kérdést jelent az is, hogy ha a számok legalább ugyanannyira – sőt, valójában még inkább – egyértelmű azonosítók, mint a nevek (vö. házszám vs. háznév; személyi vagy taj szám vs. személynév), akkor miért nem váltják fel teljesen a tulajdonneveket (nemhogy a személyes érintkezésben, de a hivatalos kommunikációban sem). Ennek fontos oka – a megjegyezhetőség szempontjai mellett is – az, hogy a név több mint (a Gárdonyi kifejezése szerinti) „fiákeren a szám”. Az emberek pusztá számokkal való azonosítása egyenesen embertelennek tűnik: a szépirodalomban (pl. Jevgenyij Zamjatin: *Mi c. disztópiája*: a szereplőket csupán betűk és számok jelölik), a filmművészetben (pl. Richard Fleischer: *Barabás c. filmje*, az ókori bányában dolgozó elítélt rabszolgának: „Nincs többé neved, a számodat mondd!”), valós történelmi tapasztalatként pedig a 20. századi munkatáborokban. Ha tehát történetek is kezdeményezések a nevek számokkal való helyettesítésére, az nem válhat általános gyakorlattá. (Minderről l. HAJDÚ 2003a: 101.)

4. Név és tudás, ismeret és kapcsolat

Számos kultúrában a megismerkedés és a bemutatkozás szoros kapcsolatban áll egymással, s a név ismerete valamiképpen a megnevezett ismeretével számít egyenlőnek. (Vö. a vonatkozó viccel: „Szia, le szoktál feküdni idegenekkel? Nem? Akkor engeddd meg, hogy bemutakozzam!”) A családfán feltüntetett pusztá név is akár a család

múltjának ismeretét jelentheti, s pusztán egy-egy tulajdonnév megadása a kvízzjátékokban vagy iskolai dolgozatokban is gyakran a tudással számít egyenértékűnek.

Az emberi tudáshoz konkrétumok, azokhoz pedig tulajdonnevek kötődnek. Az emigrációba kényszerült költőnek többek között a *Margitsziget*, a *Mikó utca*, *Jenő* és a *Shelley-kötet* hordozzák az elhagyott hazai világ emlékét (Márai Sándor: Halotti Beszéd). Tulajdonnevek kellene azonban a kitalált történetekhez is: keresni vagy alkotni kell hozzájuk, mint általában a szépirodalomban, vagy akár – amint BENKŐ LORÁND kutatásaiból tudjuk – az Anonymus által koholt honfoglalás-történetben szereplő helyek és szereplők esetében is. Az egyéni és az osztársadalmi, emberi tudás egyaránt szorosan kötődik a nevekhez. A történelem, a földrajz stb. elképzelhetetlen lenne tulajdonnevek nélkül; térben és időben gyakorlatilag nem tudnánk tájékozódni nélkülük. A névvel ellátott objektumokra továbbá jobban emlékeznek az emberek (HAJDÚ 2003b: 6). Mítoszok sem léteznek tulajdonnevek nélkül (sőt, számos mitológia is csupán nevek, névlisták formájában maradt ránk, abból rekonstruálható; TOKAREV szerk. 1988. 1: 198).

Akit vagy amit ismerünk – a fentebbiek szerint akár csak névén ismerünk –, az nem számít idegennek a számunkra. A névvel való ellátás, illetve a névvel való ismeret az idegenség helyett az ismerősséget, a bizonytalanság helyett valami bizonyosságot, az eltévedés lehetősége helyett a tájékozódást jelentheti (vö. BALÁZS 2008: 60). Egyúttal személyes emberi viszonyt létesít a megnevező és a megnevezett között, melynek hiánya fájó, tragikus hiány lehet. Így az istenkereső költőnek: „»Hogy hívnak téged, szép, öreg Úr, / Kihez mondtam sok imát? / Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem.« [...] »Csak nagyszerű nevedet tudnám.«” (Ady Endre: A Sion-hegy alatt.) S ugyanígy a szemiotikus-író szerelmes regényalakjának: „[...] bemenekültem a cellámba, ahol is egész éjjel a szalmazsákokat harapdáltam, és tehetetlenül szűkültem, hiszen énnekem még annyi sem adatott meg, hogy – mint a lovagregényekben olvastam melki társaimmal – legalább a szeretett hölgy nevét szólongatva panaszkodhassam. [Bekezdés.] Sem akkor nem tudtam, sem később, sohasem tudtam meg, hogy mi a neve életem egyetlen földi szerelmének.” (Eco 1988: 476; a vonatkozó fejezetcím egyébként: „[...] Melyben [...] Adso fölfedezi a tulajdonnevek erejét”). A szeretett személy nevének ismételtetésére mint „minden bizonynyal egyetemes emberi jelenség”-re l. még KOROMPAY 1999: 291, további irodalmi példákkal.)

A névtelenség fenntartásának ugyanakkor a személytelenség fenntartása, az érzelmi kötődés elhárítása is lehet a célja. Az ókori Rómában a gyermeket könnyebb lehetett veszni hagyni, ha nem kapott még nevet; de mindig könnyebb volt a mészárosokhoz vinni a névtelen állatokat is (ZGUSTA 1996: 1876). A fiktív műfajokban is tipikus helyzet ez: a nő csak *Cica* néven hívja macskáját, hogy elkerülje az elköteleződést (Blake Edwards: *Álom luxuskivitelben* c. filmje); a harcos lovasnép tagjai minden érzelgősségtől mentesek, így nem adnak nevet lovaiknak (George R. R. Martin: *Trónok harca* c. regénye); a szörnyek nem nevezhetik el az általuk ijesztgetett gyerekeket, mert „Ha egyszer elnevezed, az az érzelmi kötődés jele!” (Szörny Rt. c. animációs film). A tulajdonnév adása, megléte, használata mindezeknek az ellentétét is képviseli; a nevek érzelmi telítődésének különösen szép példáit találjuk meg a költészetben (l. pl. Szabó Lőrinc *A neved* c. szerelmes versében).

5. Nyelvi és antropológiai univerzálé

Az ember élő és élettelen környezetében egyaránt ad neveket. Míg az eddigiekben főleg a személynevek témakörét érintettük, most fordítsuk figyelmünket a példák révén elsősorban a helynevekre, majd egyéb névtípusokra.

„Annyira új volt a világ, hogy sok minden még nevet se kapott, s ha meg akarták említeni, ujjal mutattak rá” – olvashatjuk a mágikus realizmus mesterművének, a *Száz év magány* c. regénynek a kezdő mondatai közt (Marquez 1980: 5). Az embert közvetlenül körülvevő világ a valóságban azonban igen gyorsan kap neveket. A tulajdonnevek – a hagyományos vélekedéstől eltérően – ugyan nem szükségszerű következményei a térbeli tájékozódás igényének, ám kétségtelül lényegesen könnyebbé teszik azt az emberek számára (RESZEGI 2012: 99–100). A robinzonádok szerint pedig – ha Robinson Péntek híján is ad neveket – a névadás nem is csupán a kommunikáció számára fontos. A nevek révén a világ ugyanis „belakott térré” is válik: az ember számára ismerőssé lett, értelmezett, a nevek által is strukturált, birtokba vett, a maga képére is formált, „humanizált” térré. A névadásban benne van az alkotás, az önkifejezés, a jelhagyás igénye is. (Mindezekhez l. BALÁZS 2008: 60 is.) E szempontból érdemes megjegyezni, hogy az Egyesült Államokból ismert olyan természetvédelmi terület, ahol tilos

neveket adni (ZGUSTA 1996: 1876).

A tulajdonneveknek az ember nemcsak leíró, jellemző értéket (ami maga is a névadás alapvető indoka lehet), de gyakran szimbolikus jelentéseket is tulajdonít, amelyeket pedig a megnevezéssel is ki lehet fejezni (pl. egy addig névtelen közterület elnevezésében). A névadás (olykor „névfoglalás”, újraelnevezés), illetve a névhasználat mindig nyelvi, kulturális, esetenként ideológiai közösségekhez is kapcsolódik; legalább potenciálisan – valamilyen értelemben – versengő személyek, kisebb-nagyobb közösségek, világok révén történik meg. (Nemegyszer egyfajta „bellum onomasticum”, akár a „Cuius regio, eius nomen” elve alapján; e kifejezésekre is l. SZULOVSKY 2003: 107, KISS 1992.) A nyelvi tájképek napjainkban fellendült vizsgálatának sem véletlenül fontos tárgyai a különböző típusú tulajdonnevek. A névadás célja mindezek mellett lehet még a tulajdonnév lehetséges reklámértékének kihasználása is (vö. a branding, a márkaépítés fogalmával: KEGYES 2012); a lakóparkok, irodaházak egyébként nem szükségszerűen kapnának egyedi, vonzónak is szánt neveket (vö. HEGEDŰS 2008). E tényezőkről sem szabad tehát megfeledkeznünk.

A fentebbiek alapján is egyet érthetünk SZÉPE GYÖRGYnek – az e dolgozat elején elmondottakat jól kiegészítő, illetve árnyaló – megállapításaival: „A név (tulajdonnév) nyelvi vonatkozású antropológiai univerzálé”, illetve „A névadási funkció nem tisztán nyelvi (kommunikációs) funkció, hanem a nyelv segítségével gyakorolt antropológiai funkció” (SZÉPE 1970: 308, 309). Hasonló megfontolások alapján írta W. F. H. NICOLAISEN, hogy a *homo sapiens* és a *homo ludens* kifejezések mellett – melyek, megjegyzem, itt is jogosan lennének használandók – az embert a *homo nominans* megnevezés is találóan jellemzi (l. HAJDÚ 2003a: 10).

6. A megnevezettek körei

Tulajdonnevet kaphat tehát bárki vagy bármi, aki vagy ami egyediként megkülönböztethető, illetve azonosítható; a figyelmet felkelti, illetve valamilyen szempontból – a megnevezett funkciója, jellegzetessége, a megnevező és megnevezett közti viszony, érzelmi tényezők stb. alapján – fontosnak számít az ember, illetve a közösség(ek) számára. Egyúttal pedig: csak az kap nevet, ami bármilyen értelemben fontossá válik; ez is a nyelvi ökonómia megnyilvánulása.

(Minderről általában l. SLÍZ 2012: 285–286; a helynevek vonatkozásában, igen tanulságosan l. WAHLBERG 2005.) A hasonlóképpen tartott, ugyanazon fajta állatok esetében például – ha körükben egyébként nem általános a névadás – az kap nevet közülük, amelyik valamiképpen kitűnik névtelen környezetéből. Például a többiek által kiközösített, de jó tojóként megtartott tyúk, *Évike* (ERDŐS 2010: 52–53); a klónozott bárány, *Dolly*, vagy a szállítás közben megszökött két disznó, *Ginger* és *Fred* (VAN LANGENDONCK 2007: 89). A gyakorlatban bármilyen egyedinek tekinthető, létező vagy elképzelt élőlény, hely, dolog kaphat tulajdonnevet. A megnevezett entitásoknak azonban vannak tipikusabb, kevésbé tipikus és atipikus példái, sőt kategóriái is.

A legrégebb idők óta kivételtelennek számít az emberi névviselés: „Mert olyan ember nincs, akinek neve semmi ne volna, / sem hitvány, se nemes, miután már megszületett, mert / néki, ha megszülték, a szülők nevet adnak azonnal.” (Odüsszeia VIII. ének, 552–554. sor); másképpen pedig: „Sine nomine persona non est” (idézi VAN LANGENDONCK 2007: 89). A saját névhez való jog a mai jogfelfogás szerint egyúttal korlátozhatatlan alapvető jog. Az Alkotmánybíróság vonatkozó nyilatkozata a korábban tárgyalt kérdéskörök szempontjából is tanulságos: „Minden embernek kell, hogy legyen saját neve[,] és ez a név nem helyettesíthető sem számmal, sem kóddal, sem egyéb szimbólummal. A saját név a személy identitásának egyik – mégpedig alapvető – meghatározója, amely azonosítását, egyúttal másoktól való megkülönböztetését is szolgálja, ezért a személy individualitásának, egyedi, helyettesíthetetlen voltának is az egyik kifejezője. A saját névhez való jog tehát az önazonossághoz való jog alapvető eleme, így olyan alapvető jog, amely a születéssel keletkezik, az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan. Ugyanilyen megítélést és védelmet kaphat a saját név viseléséhez való jog is [...]” (58/2001. [XII. 7.] AB határozat, III. 4. pont). A megnevezendők más kategóriáinál másféle – jogi vagy akár technikai – okokból szükségszerű a névadás, pl. egy új vállalkozás vagy márka bejegyztetése, illetve egy internetes fórumon történő regisztráció esetében. Ha pedig a tipikalitási skála másik végét nézzük: kaphatnak egyedi nevet a gyermekszoba függönyén lévő macifigurák, egy építőkocka-készlet egyedi eleme – de akár egy gipszkötés is (HAJDÚ 1998: 11).

A névvel való megnevezettség tipikalitásának eltérései megfigyelhetők a névtípusok, pontosabban az entítások általuk

megnevezett kategóriáinak viszonylatában. Eltérések lehetnek az alapvető névfajták közt; pl. a személynév, márkanév esetében e nevek lefedik a velük megnevezhető, pontosabban megnevezendő entitások teljes körét, míg az állatnév, tárgy név esetében ez messze nincs így. Alárendelt névtípusok közt ugyanígy lehet különbség; pl. a helynevek körében a településnév vagy egy kisebb földdarab saját neve, a tárgynevek közt általában a hajók vagy a mosógépek, a hajónevek körében pedig a nagy utasszállítók vagy a kenuk, s még inkább a ladikok esetleges megnevezése közt. De egy-egy alárendelt névtípuson belül is lehetnek tipikalitásbeli eltérések: a házi kedvencként tartott macskák mindig, míg a kosztos, illetve a kóbor macskák kevésbé viselnek nevet; a falun kívüli farmoknak gyakrabban van egyedi neve, mint a falun belül találhatóknak (WAHLBERG 2005: 28); a gyerekjátékok közül kifejezetten az élőlényeket ábrázolókat – babák és állatfigurák – nevezik el (LEIBRING 2010: 366); a kardok közül a különösen értékes, egyedi darabok kaptak saját nevet, míg az egyszerűbb, tömegesen készült darabok nem. Mindezek a különbségek a névadás lélektani hátterével kapcsolatban már tárgyalt szempontokat példázzák tovább.

A névvel való megnevezettség eltérő lehet különböző kultúrák, hagyományok világai között is. Dél-Afrikában szokás lehet egyedi nevet adni a helyi taxinak (VAN LANGENDONCK 2007: 89), míg nálunk ez nem jellemző. Japánban közismert módon nincsenek utcanévek, nevük van viszont a házaknak, háztömböknek – Magyarországon inkább fordítva áll a dolog, bár újabban, külföldi mintára is, egyre több az épületnév, lakóparknév itt is.

A névvel megnevezett entitások köre a névadás, névhasználat történetiségében is vizsgálható. Általában a megnevezettek egyre táguló körét tételezhetjük fel, illetve figyelhetjük meg, már a névfajták szempontjából is: a személynévek és helynevek elsődlegesnek tartható kategóriáit követően egy sor további névtípus létrejöttét. Például címek egykor nem voltak, majd fokozatosan alakult ki a névtípus, s vált napjainkra rendszerszerűvé a címadás gyakorlata. Egyes folyamatok azonban éppen ellentétes módon hathattak. Például a mozdonyoknak eleinte gyakran egyedi nevei voltak, amelyek eltűntek a tömegtermelés révén; a gyógyszerárak az államosítás után elveszítették egyedi megnevezéseiket, viszont a rendszerváltás után – a tulajdonosi háttér ismételt megváltozásához kapcsolódóan is – ismét divatba jöttek. Modell értékű is lehet, hogy az entitások egy-egy tágabb kategóriáján

belül mit neveznek meg tulajdonnévvel egy-egy korban – ahogyan például egy makrotájnév megjelenése az emberi kapcsolatok, látóörkiszélesedését jelzi (HOFFMANN 1993: 25).

7. Névtelenség

Amiként a névvel bírás, úgy nyilvánvalóan a névtelenség is valójában csupán valamely szűkebb vagy tágabb közösség (névközösség, akár a nyelvközösség) vonatkozásában értelmezhető. Így például ami egy falu úratelepítői vagy egy új világrész felfedezői számára névtelen, az a korábbi lakosságnak nem feltétlenül volt az.

A névtelenség többféleképpen értelmezhető: az adott entitásnak valóban nincs neve (akár úgy is, hogy már/még nincs); vagy van neve, csak nem ismerjük; avagy van és ismerjük a nevét, de valamilyen okból gyakorlatilag nem használjuk. Ez a háromféle lehetőség hasonló következményekkel is járhat, például a névmágiás gondolkodásmód alapján (név eltítkolása, névtabu). Azonban nem ugyanazt jelentik: egy időben például azt hitték a kívülállók, hogy a nyenyec nőknek nincs nevük, pedig csupán a jelenlévő személyek esetében, illetve idegenek előtt nem mondták ki ezeket (HAJDÚ 2003a: 312). A különböző értelmekben vett névtelenségnek számos oka lehet, ezek részletezésére azonban itt nincs módunk.

A legérdekesebb itt talán a létező és ismert, de nem használt tulajdonnevek kérdésköre lenne. Ide tartozik például az irodalmi, illetve művészeti alkotások megalkotóira vonatkozó személynevek elhagyása, mellőzése a műveken (korjellemző, ill. megváltozó jelenségként ezekről l. GENETTE 1992, UJVÁRI 2014), vagy az, hogy bizonyos társadalmi relációkban rendszerint nem használjuk a személyneveket (pl. magasabb rangú személy, apa és anya megszólítására). Rendszeresen megfigyelhető ugyanakkor, hogy nem lehet névtelennek maradni a megszokott névhasználati viszonyok között; így születnek meg például a személynevek körében a névtabuhoz képest az óvónevek, vagy a születési nevek bármilyen okból történő helyettesítésére, „kiváltására” az álnevek.

Ugyancsak bőséges és tanulságos anyagként utalok itt az irodalmi művekben előforduló megnevezetlenség eseteire is (vö. pl. KOVALOVSKY 1934: 36–37, K. SZOBOSZLAY 2000; SIEGRIST 1995: 579–580, TERRUSI 2012). Többféle oka lehet ezeknek: kordivat, műfaj,

szándék, nézőpont; lehet akár a feszültségkeltés eszköze, de gyakran csak nem számít fontosnak. A név elhallgatásának is többféle módja vehető számba, így az egyszerűen megnevezetlenül hagyás, a monogrammal vagy egyéb módokon való helyettesítés, a köznévvél való megjelölés. Egyes művekben maga a névtelenség is fontos szerephez jut (pl. Michael Ende: A végtelen történet c. meseregényében).

Végezetül érdemes itt utalni azokra a megnevezésekre is, amelyek közszoói alapja, szemantikai tartalma ellentétesnek látszik tulajdonnévi voltokkal – ám kétségtelenül tulajdonnévként használatosak. Ilyenek mindenekelőtt a fajtajelölő köznévből névhasadással keletkezett különböző típusú tulajdonnevek (*Hegy, Patika, Cica*). Itt említhetők a korábban elmondottak okán a számnevekből alkotott személynevek (*Hatos, Octavius*) is. A tulajdonnevek alapvető fontosságára is jellemző pedig a Biblia Istenének megnevezéseként a *Jahve* ’Vagyok, aki vagyok’ helyettesítésére használt *Hásém* ’A név’ (vö. RAJ é. n.).

Különösen tanulságosak a *Nevetlen, Nevesincs, nevtelen, Noname, Nonick* típusú – egyaránt a magyar nyelvközösségben alkotott – tulajdonnevek (különböző történeti és jelenkori forrásokból adathatóan: egyén- és családnév, nicknév, álnév, állatnév, hegymászó útnév, jelige stb.), melyek egyéb névszerkezetekben is előfordulhatnak (*Nevetlenfalu, Nevetlendülő, Névtelen Vár, Névtelen Nulla, Nevesincs Gigerli* stb.)¹. Ezek a nevek az óvó-, letagadó, tabu-, ál- és egyéb nevek széles palettájához is csatlakoztathatók (vö. *Ignotus, Netuddeki, Hogyishívják, Senki*, az egyebek mellett több irodalmi műből is adatható *Nemo* stb.). Egyedileg azonosító szerepük kétségtelen, például a magyar történetírásból ismert *Anonymus* esetében: ’P. mester, a Névtelen’ – szemben egyebek mellett a *Karthauzi* vagy a *Ravennai Névtelen*-nel. (Az *Anonymus*-t mindemellett álnévként, kutyanevéként, hegymászó útnévként stb. is adathatjuk.) A ’nevtelen’ jelentésű tulajdonnevek tulajdonnévi voltát szembetűnően jelzik a más nyelvekből a magyar használatba – okkal vagy ok nélkül, de – változatlan formában történő átvételek: *Bezímjannij* (több hely, település neve Oroszországban), *Senzanome* (a Fantaghiro c. olasz mesefilmsorozat egyik szereplője).

¹ E szakaszban az idézett egyedi példák forrásainak feltüntetését, terjedelmi okokból, szükségszerűen mellőzöm.

8. Záró megjegyzések

A névtelenség és megnevezés kérdései tehát a névelméleti, névtörténeti, szocioonomasztikai vonatkozásokon túl szociolingvisztikai, antropológiai nyelvészeti vagy éppen szemiotikai szempontból is figyelemre méltónak látszanak.

Ki kell emelnünk végezetül ismét, hogy a névadás (a névtelen megnevezése vagy az újraelnevezés), illetve a névhasználat – és más nézőpontból a névtelenség is – egyaránt az emberhez, az emberi közösségekhez („névközösségek”) kötődik. Értelmezhető lehet ez egy-egy közösség névtani látóköre szerint, a különböző nyelvek és különböző nyelvű közösségek vonatkozásában, egyazon tágabb közösség eltérő csoportjainak a viszonylatában, a hivatalos és nem hivatalos nyelvhasználat vonatkozásában egyaránt.

A névadás itt tárgyalt legalapvetőbb indokai mellett igen izgalmas kérdéskört jelent az is, hogy ki vagy mi milyen szemléleti alapon és milyen nevet kap. Ez a téma is több vonatkozásban kapcsolódik az eddigiekben elmondottakhoz, ezekre a vonatkozásokra itt azonban már utalásszerűen sincs módunk kitérni.

Hivatkozások

- 58/2001. (XII. 7.) AB határozat = <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/645F7E824CC1CE49C1257ADA0052A748?OpenDocument> (2013. 11. 21.)
- BALÁZS GÉZA 2008. A Nagy Fától *Nagyfá*-ig – *Nagyfá*-tól a Nagy Fáig. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 59–65.
- BOGLÁR LAJOS ford. et al. 1994. *Teremtéstörténetek*. Szentendre: Interpopulart.
- Eco, Umberto 1988. *A rózsza neve*. Budapest: Árkádia.
- ERDŐS MÓNIKA 2010. *Egy település állatneveinek névtani elemzése*. ELTE BTK. Szakdolgozat.
- FARKAS TAMÁS 1999. Névvarázslás az ókori Egyiptomban. In: KESZLER BORBÁLA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke. 29–32.

- GENETTE, GÉRARD 1992. A szerzői név. *Helikon* 38: 523–535.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő* 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003a. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003b. Kommunikáció és identifikáció. *Magyar Nyelv* 99: 1–9.
- HAJDÚ MIHÁLY 2009. A névváltozások és névváltoztatások rendszere. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk. *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 29–40.
- HEGEDŰS ATTILA 2008. Lakóparknevek. *Névtani Értesítő* 30: 117–120.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- KEGYESS ERIKA 2012. A cégnév mint márkanév szerepe az üzleti kommunikációban. *Névtani Értesítő* 34: 101–114.
- KISS LAJOS 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány* 37/2: 129–135.
- KOROMPAY KLÁRA 1999. Nevek hiánya, nevek sérülése. *Névtani Értesítő* 21: 290–293.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- LEIBRING, KATHARINA 2010. Children as name-givers – on the creation, formation and system structure of individual toy names in Sweden. In: BRYLLA, EVA et al. eds. *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences* 5. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. 364–371.
- Marquez, Gabriel García 1980. *Száz év magány*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- PEI, MARIO 1966. *Szabálytalan nyelvtörténet*. Budapest: Gondolat.
- RAJ TAMÁS é. n. *Istennevek a Bibliában*. http://www.istenkereso.hu/letoltesek/tanitasok/Raj_Tamas-Istennevek_a_Bibliaban.pdf (2013. 12. 23.)
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT – SZABÓ DÁNIEL szerk. *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 95–100.
- SIEGRIST, HANSMARTIN 1995. Stilistische Funktion der Namen is

- Spielfilm. In: EICHLER, ERNST et al. eds. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres*. HSK. 11.1. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 576–582.
- SLÍZ MARIANN 2007. Név és névtelenség Italo Calvino „A nemlétező lovag” című művében. *Névtani Értesítő* 29: 161–165.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SLÍZ MARIANN 2013. A tulajdonnév funkciója a görög mitológiában. *Névtani Értesítő* 35: 221–229.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 307–311.
- K. SZOBOSZLAY ÁGNES 2000. A tulajdonnév hiányáról az irodalmi (írói) névadás ürügyén. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN szerk. *Nép – nyelv – társadalom*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. 121–124.
- SZULOVSKY JÁNOS 2002. A helynevek politikumához. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk. *Hungarológia és dimenzionális nyelvészlelet*. Debrecen–Jyväskylä: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 107–119.
- TAKÁCS EDIT 2003. Írói névadás Karinthy Frigyes Kötéltánc című regényében. *Névtani Értesítő* 25: 236–243.
- TAKÁCS SZILVIA 2005. A nevek mágija. *Névtani Értesítő* 27: 248–256.
- TERRUSI, LEONARDO 2012. Terminologia e funzioni della „reticenza” onomastico-letteraria. *Rivista Italiana di Onomastica* 18: 144–155.
- TOKAREV, SZ. A. 1988. *Mitológiai enciklopédia* 1–2. Budapest: Gondolat.
- ÚJVÁRI EDIT 2014. Névtelen mesterek és szignatúrák a középkori művészetben. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk. *A nevek szemiotikája*. Nyitra – Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság. 139–154.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárbog nevezsük...* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- VOIGT VILMOS 1977. *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest: Gondolat.
- VOIGT VILMOS 2011. *Jeltudomány*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- WAHLBERG, MATTS 2005. Why do certain places get a name and others not? In: BROZOVIĆ-RONČEVIĆ, DUNJA – CAFFARELLI, ENZO

eds. *Denominando il mondo. / Naming the world*. Roma: Società Editrice Romana. 23–31.

ZGUSTA, LADISLAV 1996. Names and Their Study. In: EICHLER, ERNST et al. eds. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres*. HSK. 11.2. Berlin–New York: Walter de Gruyter. 2: 1876–1890.

TAMÁS FARKAS: On the fundamental questions of namelessness and naming

The existence of proper names can be seen as a practical linguistic and anthropological universal, as old as speech itself. According to the magical world view names are in a co-substantial relationship with their bearers, but their identity forming role is evident in many ways even today. Knowing and using the appropriate names can convey a sense of knowledge, familiarity as opposed to strangeness, and also a personal connection with the given entity. Naming can also be a tool for humanising or possessing (or even appropriating) the world around us. Namelessness is a sign of the lack of all these. Anything or anyone can be named that is discernible or identifiable as unique and proves important in any way for the individual and the community. Nevertheless there are typical, less typical and atypical categories of entities named. My paper reviews these questions relying on examples of different name types and sources, and finally it looks at certain further problems of namelessness.

Névtelen mesterek és szignatúrák a középkori művészetben

ÚJVÁRI EDIT

Szegedi Tudományegyetem, Szeged
ued@jgypk.u-szeged.hu

„Az aranyat s a drágakövet megelőzi a művészet, s valamennyit a megrendelő.”
12. századi felirat¹

A késő-középkor és kora-újkor nagy reneszánsz művészeinek öntudatát, kortársaik számára is elismert kvalitásait meggyőzően szemlélteti alkotásaik szignálása, nevüknek akár a kompozíció központjában való elhelyezése. Jan van Eyck *Arnolfjini házaspár* (1434, London, National Gallery) kettős portréján ugyanúgy latin felirat hirdeti a művész jelenlétét és egyben jelentőségét, mint Michelangelo ifjúkori remekművén, a *Pieta* (1497–1499, Róma, Szent Péter-bazilika) Mária-alakjának öltözetén. (l. 1–4. kép) De vajon mikortól jelölik a nyugati képzőművészeti alkotásokat szignatúrákkal, mit fejeznek ki az egyházi épületek szobrászati emlékein a már a késő-románkortól előforduló név-jelzések? A megelőző, antik kor híres alkotóihoz, és a következő, reneszánsz korszak büszke, öntudatos művészeihez képest hogyan értékelhetjük a középkori szobrászok, festők társadalmi státuszát? Bár többnyire névtelen mesterek alkották a középkor román és gótikus stílusú templomainak oszlopfőit, faragványait, és csak a reneszánsz korszaktól válik jellemzővé az alkotók elismerése, nevük fennmaradása, mégis, a szignatúrák megjelenése, bár szórványosan, korábbra datálható. Már a 11–12. századból számos szobrászdicőítő felirat fennmaradt, például „Mekkora hír illet meg a szobrászok seregében, / Hirdeti már, Wiligelmus, itt ragyogó faragásod” – olvasható az 1099-ben alapított modenai székesegyház nyugati homlokzatának reliefjén. (l. 5. kép)

Tanulmányom az anonimitás és a művész-szignatúrák kérdéskörét veti fel, amely a nevek szemiotikájának sajátos témaköre.

¹ Egy zománc-díszítésű, 1171 k. készített rézlapon (London, British Museum) olvasható a Henry of Blois-t, winchesteri püspököt, mint donátort dicsőítő felirat. (MAROSI 1997: 327)

Az alkotások névvel való jelzése mindenekelőtt a művészek státuszának változásait jelzi a középkor évszázadaiban, hiszen a szignatúra nem csak az alkotó személy identifikálásának a jele, hanem művészetszociológiai értelemben az alkotók társadalmi státuszát is kifejezi. A szignatúrák szemiotikai elemzése során a CHARLES MORRIS által meghatározott pragmatikai dimenzió vizsgálatával a jelhasználó csoport és az alkotó egyén pszichológiai, szociológiai vonatkozásai is feltárhatóak a szemiózis folyamatában. Amint MORRIS megállapítja, „a jel egyéni és társadalmi értelemben diagnosztikus értékűvé, s egyúttal a szemiózis egy magasabb szintjén új jellé válik.” (MORRIS 2005: 67) Ebben a megközelítésben a szociológiai tényező meghatározó, hiszen mindenekelőtt a donátorok és a korabeli közönség hozzáállásán múlt, hogy a középkori alkotók – művészi kvalitásuktól függetlenül – anonim mesterként vagy műüket nevükkel büszkén vállaló művészként tekintettek-e magukra. A művészetszociológia számos kutatási területe közül a „mecenatúra, megrendelő, intézmények, művészeti piac” tisztázása is fontos, mivel ezek döntően kihatnak a művész státuszára, közvetve arra is, hogy elfogadott, vagy akár elvárt-e az alkotás szignálása. (S. NAGY 2007: 23) ARNOLD HAUSER *A művészet szociológiájának* „A művész helyzetének alakulása a történelem során” című fejezetében azt hangsúlyozza, hogy a művész „jórészt a szerep teremtménye,” amelyet saját korában, társadalmának életében betölt. (HAUSER 1982: 288) Azaz a festők, szobrászok munkájának megbecsültsége, az alkotók öntudatos büszkesége – amely a művek szignálásának előfeltétele –, ahogy az antik és középkori példák is bizonyítják, nem kézenfekvő, koronként változást mutat. Tehát fontos művészetszociológia, művészettörténeti és egyben szemiotikai témakör az alkotások szignálásának vagy éppen a szignók hiányának vizsgálata, értelmezése.

Az ókorhoz hasonlóan a középkorban a kézműves mesterek alacsony társadalmi státusszal rendelkeztek, a festészet, szobrászat és az építészet nem tartozott a szabad művészetek körébe. (WITTKOWER 1999: 28) Ezért a középkori művészek státuszának vizsgálatakor fontos áttekinteni a mintaadó ókori felfogást is, amelynek értelmében általános volt az a vélekedés, amelyet a szobrászokkal kapcsolatban Lukianosz a következőképpen fogalmazott meg a 2. században: „légy bármekkora művész, mesterembernek, közönséges kézművesnek, kezed munkájából élő páriának tekintetnének.” (LUKIÁNOSZ 1974: 12) Ugyanakkor az

ókori görög kultúrában már a Kr. e. 6. századtól kezdődően megjelentek a szignatúrák a szobrokon és a vázákon. Bár ezeknek a névjelzéseknek a pontos funkciójáról nem tudósítanak a források, egy olyan korból jelzik alkotóik individualizálódását, közvetve a műalkotás egységébe vetett hitet, amely egyébként nem becsülte sokra a kézműves tevékenységek körébe tartozó szobrászati, festő vagy éppen keramikus tevékenységet.

Idősebb PLINIUS (23 k.–79) a *Természetrajz* (*Historia Naturalis*) XXXIV. könyvében a fémek, ásványok és kőzetek ismertetése kapcsán az antik szobrászatról, a XXXV. könyvében pedig a festészetéről is adatok és anekdoták sokaságát összegezte, alkotások és alkotók neveit sorolta hellenisztikus kori görög és római forrásaiból merítve. Bár mind a görögök, mind a rómaiak a képzőművészetet egyértelműen a kézművesség körébe sorolták, PLINIUS a művészek bizonyos mértékű megbecsülésére is utal. Sokatmondó egy Kr. e. 6. század közepén élt szamoszi építész és szobrász, Theodórosz bronz önarcképéről szóló Plinius-adat, amely kétségtelenné teszi, hogy már a klasszikus görög szobrászat korát megelőzően jelen volt művészi önbecsülés. (WITKOWER 1999: 20) „Theodorus, aki a samusi labirintus építője volt, saját képmását öntötte bronzba, amely nemcsak bámulatos hasonlatossága miatt volt híres, hanem rendkívüli finom megmunkálásáért is nagyra értékelték.” (PLINIUS 2001: 121) A görög művészet hellenisztikus korszakában, amint ez Plinius említett művének XXXV. könyvében olvasható, Pamphilosz (Kr. e. 390–340 k.) a legnevesebb hellenisztikus festő, Apellész tanítómestere, nem csak hírnevet és gazdagságot szerzett, hanem „minden tudományban képzett volt, különösen a számtanban és a mértanban, melyek nélkül elérhetetlennek tartotta a művészi tökéletességet.” (PLINIUS 2001: 181) Azaz festészeti tanulmányai között a szabad művészetek körébe tartozó elméleti tudományok, a geometria és az aritmetika is megjelent, amely emlékeztet a reneszánsz korszakának a képzőművészet megbecsüléséért síkraszálló érveire.² Plinius ugyanakkor hangsúlyozza, hogy bár a

² A reneszánsz jeles alkotói művészetük jelentőségét a korábbi sztereotípiák – lenézett kétkezi munka, közönséges mesterember-státusz – meghaladásával a szabad művészetek rangjára kívánták emelni munkájukat. Például Lorenzo Ghiberti a szobrász mesterségbeli, gyakorlati tudása mellett kiemeli a szellemi műveltség, a filozófiában való jártasság jelentőségét is az alkotás folyamatában. (HAJNÓCZI 2004: 134) Leonardo pedig egyenesen a költészet fölé emeli

képzőművészeti alkotás a neves hellenisztikus művészeknek köszönhetően „a szabad művészetek első fokozata”, kiemeli, hogy sem a festészet területén, „sem a szobrászatban nem emlegetnek olyan művet, amely rabszolgától származott.” (PLINIUS 2001: 183)

PLUTARKHOSZ (45 k.–125) *Periklész* életrajzában Pheidiasszal, az egyik leghíresebb, legelismertebb görög klasszikus szobrásszal kapcsolatban az olvasható, hogy: „Ha valaki alacsonyrendű és szolgai munkákat végez, már csak a munkára fordított fáradtsággal is bebizonyítja, hogy közönyös a szép dolgokkal szemben. Egyetlen tehetséges ifjú sem kíván Pheidiasz vagy Polükleitosz lenni csak azért, mert megcsodálta Zeusz szobrát Olümpiában vagy Héráét Argoszbán (...) abból ugyanis, hogy egy mű szépsége gyönyörűséggel tölt el bennünket, még nem következik, hogy a mű alkotóját is csodáljuk.” (PLUTARCHOS 1978: 321)

Az antik műveltségnek az ún. retorikai jellege, a humán-tudományok magasabb rendű voltának hirdetése legkonkrétabban LUKIÁNOSZnak (120–180 k.) *Az álom avagy Lukianosz élete* című, fentebb már idézett művében fogalmazódik meg. Ebben a szerző arról ír, hogy az anyai család hagyományait követve szobrászinasnak adták, inaskodása első napjának éjjelén álmot látott, amely a Mesterség (Tekhné) és a Műveltség (Paideia, latinul Humanitas) közötti választás története. Ebben az írásban egyértelmű az antikvitás, a görög műveltég kétkézi munkát lekicsinylő, vele szemben a szellemi teljesítményt magasztaló értékítélete. A mesterségkeresés meghatározó tétje, hogy „melyik illik szabad emberhez.” (LUKIÁNOSZ 1974: 9) A szoborfaragás mesterségét olyan nőalak testesíti meg, aki „munkáskülsőjű, férfias nő volt, haja piszkos, keze teli bőrkeményedéssel, ruhája föltűrt, s mint a nagybátyámat, amikor követ vésett, őt is kőpor borította.” (LUKIÁNOSZ 1974: 10) Vele szemben a szellemi tudományokat megtestestítő nőalak „...nagyon szép volt, méltóságteljes megjelenésű, ruhája csinos.” A Műveltséget megtestestítő nőalak a kőfaragó mesterség árnyoldalait ekképpen ecseteli: „mint jövődöbeli kőfaragó... nem leszel egyéb, csak iparos, afféle étkezi munkás, aki egyedül testi erejétől remélheti a

mesterségét: „A festészet előkelőbb érzéket szolgál, mint a Költészet, s hívebben ábrázolja a természet műveit, mint a poéta.” (HAJNÓCZI 2004: 141) Ebben megfogalmazódik a tudós, a szabad művészetekben járatos művész reneszánsz eszménye. (MAROSI 1976: 31)

megélhetést; átlagember leszel, silányul fizetett senkiházi, közönséges gondolatokkal és semmitmondó megjelenéssel, aki barátainak közömbös, ellenségei szemében nem tekintély, polgártársai számára sem példakép – vagyis leszel egyszerű munkás, kis pont a nagy tömegben, görnyedhetsz örökké a hatalmasok előtt, hajbókolhatsz a művelteknek, élhetsz, mint nyúl az erősebbek tehetetlen játékszereként! S ha netán Pheidiász vagy Polükleitosz válna belőled, és sok csodálatos dolgot alkotnál, akkor is legfeljebb a művészetet dicsérné mindenki, de egyetlen épeszű néző sem áhítozna rá, hogy cserélhessen veled, mert légy bármekkora művész, mesterembernek, közönséges kézművesnek, kezed munkájából élő páriának tekintetnének!” (LUKIÁNOSZ 1974: 12) Míg a műveltség a tisztelet, a hírnév és dicsőség, sőt egyenesen a halhatatlanság lehetősége, ezzel szemben a szobrász-mesterember hivatását választva „...piszkos köpenyben fogsz járni, külsőre akár egy rabszolga, kezdedben emelőket, vágókat, vésőket és kalapácsokat tartva görnyedsz majd a munka fölé, közönséges, földhözragadt, teljesen jelentéktelen emberként (...) vagyis a köveknél értéktelenebbé silányítod majd magad!” (LUKIÁNOSZ 1974: 14)

Rudolf és Margot Wittkower a művészek személyiségének és egyben társadalmi státuszának az ókortól a francia forradalomig zajló változását elemző könyvükben hangsúlyozzák, hogy a középkori vélekedést befolyásoló, kifejezetten előítéletes antik művész-státuszt a kétkezi munka arisztokratikus lenézése mellett a szókratészi–platóni filozófiai hagyomány érvei is alátámasztották, amelyek a fentebb említett, római kori megnyilatkozásokban is tetten érhetőek. Platónhoz hasonlóan Arisztotelész is a művészetek közül a zene és a költészet ihletettségét, képzőművészeteknél magasabb rangját fogalmazta meg, bár a hellenizmus korszaka és a sztoikus filozófiai nézetek valamelyest növelték a festészet társadalmi megbecsültségét, ahogy ez a már említett római forrásokban is nyomon követhető. (WITTKOWER 1999: 23–24) A római kor szabad művészei – amelyek köréből a kézműves mesterségek státuszán álló szobrászat mellett a festészet is kiszorult – a középkori nevelésben és tudományban is meghatározóak maradtak. Ráadásul a Nyugat-Római Birodalom bukását követően az antik műgyűjtemények, a rómaiak által olyannyira megbecsült görög alkotások és másolataik döntő többsége el is pusztult, az id. Plinius által továbbhagyományozott antik művésznevek évszázadokra elfelejtődtek. A „szabad” és a „szolgai” művészetek közötti különbségtétellel (pl.

Arisztotelész *Politika* VIII., 2) a középkori szerzők is azonosultak, amely a művészi alkotásokhoz való viszonyulást döntően befolyásolta. (ECO 2002: 214–217) Az építészeket, akik a gyakorlati tudás mellett elméleti, a szabad művészetek körébe sorolt aritmetikai és geometriai ismerettel is rendelkeztek, szintén az ókori nézeteknek is megfelelően (pl. *Vitruvius* 1. századi építészeti könyvei) nagyobb megbecsüléssel övezték. (BOFFA 2011: 162)

A képzőművészek a kézművesek és mesteremberek szerény státuszába szorultak vissza, a preromán építészet – döntően bencés kolostorépítészet – és szobrászat nyugati alkotói teljesen névtelenek. A 8. századtól kezdődően szórványosan bukkannak fel a szignatúrák, majd a mesterekre utaló feliratok a 11. század végétől – a nyugaton kibontakozó városfejlődéssel összefüggésben, elsősorban Észak-Itália városaiban – egyre gyakoribbá váltak. (MAROSI 1997: 35) A kialakuló, részben újjászülető városok társadalmi hierarchiájában meghatározó szerepet kaptak a kézműveseket szakmai szervezetekbe tagoló céhek, amelyekbe csak polgárjoggal rendelkezők tartozhattak, vagy a céhbe való belépés a polgárjog elnyerésének előfeltétele volt. A 13–14. században. Perugia, Velence, Firenze, Siena mellett többek között Magdeburg, Gent és Prága, Frankfurt és Bécs is rendelkezett olyan céhekkel, amelyekben a rokonszakmának számító aranyművesek, nyergesek, üvegfúvók, fafaragók mellett festők is helyet kaptak, míg a szobrászok a kőművesekkel alkottak közös céheket. A műhelynyitás és az inasok képzése, azaz az alkotó munka csak ezekben a keretekben volt engedélyezett, a céhek szabályzataik, statútumaik révén ellenőrzésük alatt tartották a művészetet. (WITKOWER 1999: 28–29) A céhekbe szerveződés módja, a szobrászoknak, festőknek más kézműves szakmákkal való közös szervezeti rendszere önmagában is jelzi, hogy a középkori társadalomban szó szerint is az egyszerű kézműves státusz illette meg őket, az ókortól örökölt sztereotípiák mentén a szobrászatot még a festészetnél is alacsonyabb rangú mesterségnek ítélték. A szobrászatot a keresztény hagyományban ráadásul még az idolátria vádjá is érthette egyes időszakokban. (BOFFA 2011: 157) A művészek alacsony státuszuk mellett tehát erőteljes kontroll alatt voltak, a céhszisztem szabályozta a mesterek munkáját, létszámát, megszabta az alkotó folyamat kereteit, a szerződéseket, a mesterek alá rendelt tanítványok hierarchiáját, ugyanakkor a megbízó helyek közötti vándorlás bizonyos szabadságot is biztosított az alkotóknak. (GRIFF

1978: 148; HAUSER 1982: 328)

Csak a 16. századtól kezdődően rögzült a mesterség és művészet egyértelmű megkülönböztetése. A szobrászok és festők, a középkori források tanúsága szerint, általában a társadalom alsóbb rétegeiből származtak, ezt még a reneszánsz elismert művészeinek családfái is bizonyítják, a céhes kötődést pedig a több generációs festő- és szobrászműhelyek és mesterségek nemzedékeken átívelő átörökítése bizonyítja. A források szerint a világi és egyházi arisztokratákhoz hasonlóan még a késő-középkor gazdagodó polgársága számára sem volt vonzó foglalkozás a művészi alkotómunka. (WITTKOWER 1999: 29)

Ezért is érdekes, hogy a kora-középkortól kezdődően előbb szórványosan, majd egyre gyakrabban bukkan fel az alkotói szignatúra, amely a korszakban jellemzően latin nyelvű. (BOFFA 2011: 136–138) A fennmaradó emlékek közül példaként említhető a pisai dóm egyik építész, Rainaldus 1063 után készített önmagasztaló felirata, valamint a modenai székesegyház építőjére, Lanfrancusra utaló szignatúra, amelyre a későbbiekben még kitérek. (WITTKOWER 1999: 28; MAROSI 1997: 35–45, 324–331) A 12. század közepére datálható *Szent Jakab apostol IV. könyve* című compostelai útikalauz, amelynek 17. része a donátorok megbízásából alkotó szobrászok vezetőit is megnevezi: „Azok a kőfaragó mesterek, akik elsőként építkeztek Szent Jakab bazilikáján, név szerint az agg Bernardus úr, ez a csodálatos mester és Robertus voltak, körülbelül ötven más kőfaragóval együtt.” (MAROSI 1997: 73) Ugyanakkor a compostelai katedrális kora-gótikus kapuját (Pórtico del la Gloria, Santiago de Compostela) készítő szobrász, Mateo mester nevét sem szignatúra alapján tudjuk beazonosítani, hanem a fennmaradt, II. Ferdinánd udvarában íródott hivatalos megbízási dokumentumból derül ki, amely szerint a kapu szobrainak faragása 1168. február 22-én kezdődött. (ARADI 1988: 265; TOMAN 2005: 298) Az alkotás szignálása tehát kivételesnek tekinthető ebben a korszakban. Lássunk erre is néhány példát! Szintén a mai Spanyolország északi területén, a Katalóniában található Sant Cugat monostor 1190 körül épített szobrászati díszei között maradt fenn egy szignatúrát is tartalmazó felirat: „HEC EST ARNALLI SCULPTORIS FORMA CATELLI QUI CLAUSTRUM TALE CONSTRUXIT PERPETUALE” ’Ez Arnau Cadell szobrász, aki ezt a kolostort az utókornak építette.’ (l. 6. kép) A 12. század jellegzetes szignatúraformája a „... ME FECIT” (‘... készített’) formula, amely számos román stílusú

domborművön, oszlopfőfaragványon olvasható. Példaként kiemelhető a „MICAELIS ME FECIT” felirat, amely Palenciában, a San Cornelio templomban maradt fenn. (l. 7. kép) Ráadásul ez az emlék a korai szobrász portrék egyike, hiszen a felirat alatti figura szobrász szerszámokat, vésőt és kalapácsot tart a kezében. Egy szintén a 12. század második feléből származó szignatúra: „GOFRIDUS ME FECIT” (‘Gofridus készített’), a Királyok imádása-jelenetet ábrázoló oszlopfőn látható (Chauvigny, Saint Pierre káptalani templom szentélykörüljáró). (l. 8. kép) Egy német példa is említhető a 12. századból, Goslar (Alsó-Szászország) egykori Sankt Simon és Juda apátsági templomának, oszlopféjzetén az alábbi szignatúra található: „HARTMANNUS STATUAM FECIT BASISQUE FIGURAM” ‘Hartmann csinálta az oszlopot és a lábázat figuráját.’ (l. 9. kép)

Fontos hangsúlyoznunk, több esetben nem bizonyított, hogy valóban a szobrász nevének megörökítéséről van szó, ugyanis a megrendelő, azaz a donátor nevének jelzése gyakoribb a feliratokon ebben az időszakban. Erre példa a Párizs melletti Saint Denis-i bencés apátsági templom felirata is, amely az építető Suger apát nevét és dicsőségét örökítette meg. A 12. század első harmadában zajló Saint Denis-templom átépítése meghatározó fázisa a kora-gótikus építészet kibontakozásának. Az innovatív megoldásoknak – a csúcsíves keresztboltozatnak és a vastkos falazatot helyettesítő támvámpillérrendszernek – köszönhetően a korábbiaknál nagyobb méretű ablakok elhelyezésére kerülhetett sor, amely az építés megrendelőjének, Suger apátnak a fényrel telítődő templomtérré vonatkozó elképzeléseit valósította meg.³ Az építész, és a részletezően leírt fényűző műtárgyak alkotói, a „mesterek” névtelenek, de a megrendelő-donátor dicsőségét felirat hirdeti: „Fényes a csarnok már, tündöklék közepén. (...) Mely kormányzásunk idején épült fel egészen, / S aki élén állt, én vagyok az, Sugerus.” (MAROSI 1997: 102) A canterbury templom leégését követő helyreállításáról szóló, 1185-ben íródott krónika is csak „mester”-t és „kőművesek”-et említ, viszont ahogy a krónika szerzője, Gervasius

³ Suger apát a *Könyve a kormányzása alatt történt dolgokról* című iratában részletezte a templom átépítésének történetét, megnevezve az ihlető forrást is, Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész, 6. századi szíriai teológus misztikus teológiai iratát, amelynek latin fordítását a Saint Denis-apátságban őrizték. (MAROSI 1997: 97–115)

fogalmaz, a templomot az építető, „Konrád prior igyekezete és gondja fejezte be nagyszerűen.” (MAROSI 1997: 102) Hasonló példák sokasága bizonyítja, hogy a művészi alkotómunka dicsősége többnyire az építetőket, a művek megrendelőit illette, még a gótika korszakában is. Mindez egyszerre bizonyítja a megbízó egyházi személyek magas társadalmi presztízsét, és a szobrászok, építészek és festők alacsonyrendű mesterember-státuszát, akiket, még ha bizonyos megbecsülés övezett is, nevüket általában nem tartották megörökítésre méltónak. Az alkotók és a műalkotások megítélésében a középkor folyamán annak is meghatározó jelentősége volt, hogy az allegorikus értelmezésnek megfelelően az Isten teremtette világ jelenségeinek, mint mikrokozmosznak megjelenítéseként tekintettek a műalkotásra. Az antikvitás idején jellemző formai megközelítés helyett tehát a tartalmi tényező dominált, amely a mindenkori egyházi megrendelőtől függött, ennél fogva a szobrászt, a festőt általában csak eszköznek tekintették a megrendelő kezében, amely felfogás szerint a megbízó tekinthető az alkotás valódi eredőjének. (MAROSI 1976: 18) Ennek ellenére biztosan beazonosítható szobrász szignatúrák is fennmaradtak, még ha szórványosan is.

Az itáliai érett román szobrászat legkiemelkedőbb alkotóját, Benedetto Antelamit két szignatúrából is be tudjuk azonosítani. A pármái székesegyház belső szobrászati díszítésének mestereként a szószék vagy a szentélyrekesztő (azaz a templom központi helyén elhelyezett) *Levélet a keresztől* márványdombormű tetején, 1178-ban latin feliratban szignálta művét: „ANNO MILLENO CENTENO SEPTUAGENO OCTAVO SCULTOR PATUIT MENSE SECUNDO ANTELAMI DICTUS ASCULPTOR FUT HIC. BENEDICTU” 'Az 1178. év második havában az Antelaminak mondott Benedictus szobrász itt volt.' (TOMAN 2005: 302–305) A korai szignatúrák egyik legjelentősebb példája egy Wiligelmo nevű szobrászhoz kötődik. A modenai San Geminiano-székesegyháznak a már fentebb említett Lanfranco mester vezette építése során a nyugati homlokzaton elhelyezett négy, a *Teremtés könyvének* jeleneteit illusztráló relief-sorozat Wiligelmohoz (latinosan: Wiligelmus), korának nagyhatású alkotójához köthetjük. Mesterségbeli tudását ugyancsak a nyugati homlokzat latin nyelvű felirata – amely az alapítás évét dokumentálja, utólagos, ezért is kisebb betűmérettel készített három soros betoldással – ekképpen magasztalja: INTER SCULTORES

QUAN/TO SIS DIGNUS ONORE, CLA/RET SCULTURA NU(N)C WILIGELME TUA 'Nagy dicsőségedet a szobrászok között, most műved mutatja Wiligelmus.' A feliratot Illés és Hénok névvel jelzett figurája tartja. (l. 5. kép) A gondosan formált, és plasztikusan faragott modenai Wiligelmo-domborművek méltán váltottak ki csodálatot és váltak előképeivé több dél-franciaországi, és itáliai szobrászati alkotásnak, de a kutatók szerint inkább az ún. „túlszárnyalási toposz” jelenségéről lehet szó, amelyben az egymással versengő városok becsvágya nyilvánult meg a művészek kvalitásának dicsőítése során. (TOMAN 2005: 301) Modenához kötődik a művészi öntudat középkori jelenségének egy másik, később jellegzetessé váló formája, nevezetesen a székesegyház Porta dei Principijén található szobrászázbrázolás. A feltehetően szobrászönarcképként értelmezhető emlék a 12. századi itáliai szobrászok öntudatának üzenetén túl annak a jellegzetes középkori allegorikus felfogásnak is jelzője, amely az egyetemes isteni teremtés rendjének keretében értelmezi a szobrász felmagasztalt tevékenységét, azaz Ádám sárból való megteremtését egyfajta isteni szobrász-tevékenységként fogta fel. A korabeli, 1099-es krónika a modenai székesegyház építőmesterét is megnevezi: „Bizonyára az isteni irgalmasság adományából találtak egy Lanfrancus nevű férfiút, aki csodálatos mesterember, bámulatos építész volt.” A székesegyház szentélyén is elhelyeztek egy dicsőítő feliratot: „Híres eszű Lanfrancus, ez a képzett és ügyes ember / Ennek a műnek első mestere és vezetője.” (MAROSI 1997: 38)

Az alkotókra, tehát immár egyértelműen a szobrászokra, építészekre vonatkozó szignatúrák gyakoribbá váltak olyan területeken, ahol a 13. századtól kezdődően kibontakozó gazdasági fejlődés következtében egyfajta presztízs-növelő jelentősége volt a minél monumentálisabb, minél magasabb művészi értéket képviselő szobrászati és festészeti díszítés alkalmazásának a román bazilikákon, majd a gótikus katedrálisokon. (TOMAN 2005: 257.) A középkori észak-itáliai templomokon felbukkanó szignatúrák kifejezik a megbízó és a korabeli közösség művészeti alkotások szépségét egyre inkább megbecsülő, elismerő attitűdjét, de ez nem járt együtt a mesterek társadalmi státuszának emelkedésével. A 12–13. századi korai szobrász-szignatúrák vizsgálatakor az állapítható meg, hogy a legtöbb ismert alkotó Észak-Itália városállamaiban működött. Több kutató úgy véli, a szignatúrák nem föltétlenül a szobrászok művészként való

megbecsülését, társadalmi presztízsük emelkedését fejezik ki, hanem a megbízók, vagy akár a városi közösség büszkeségét, dicsekvését, egymással való rivalizálását, ahogy erre a Wiligelmo-felirat kapcsán is már utaltam. (TOMAN 2005: 301)

Tehát a szemiotika pragmatikai dimenziója szempontjából a nyugati művészet korai szignatúráinak ritkaság számba menő, esetleges jellege még nem a művészek társadalmi megbecsültségét, a művészi kvalitás egyértelmű, általános elismerését jelzi, nem is tekinthető a modern értelemben vett művészi öntudat megnyilvánulásának. Jellemző, hogy a szórványosan előforduló, több esetben büszke román-kori szobrászfeliratokkal, szignatúrákkal szemben a 13. századi német gótikus szobrászat csúcspontját jelentő szoborciklus, a naumburgi katedrális alapítóit ábrázoló donátorszobrok alkotója anonim, a „naumburgi mester” néven emlegetjük, holott az általa alkotott erőteljes kifejezőerővel bíró, realiztikus ábrázolásmódjukról közismert, életteli szobrok kivételes tehetségről tanúskodnak. (SAUERLÄNDER 1989: 112–123) Csak a 13–14. század fordulójától, a Pisano család (Nicola Pisano 1220 k.–1284., Giovanni Pisano 1250–1315.) és Giotto (1267–1337.) működésének időszakától vált általánossá a szignálás Itália-szerte, majd Európa más területein is, amely már előre jelzi az alkotók reneszánsz korban kiteljesedő felértékelődését, a művészi kvalitás elismerésének egyre általánosabb attitűdjét. (BOFFA 2011: 140, 178; GOMBRICH 1999: 77) A folyamat betetőzéseként Itáliában, a 15. század során alakult ki az az új művészeszmény, amely új fejezetet nyitott nem csak a szignatúrák, hanem általában is az alkotófolyamat és a képzőművészet megítélésének történetében. (WITTKOWER 1999: 36) Ez viszont egy új történet, amelyben már nem csak a művészek alkotásai, neve, hanem életrajza is az érdeklődés középpontjába kerülhetett, amelyet Giorgio Vasari *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete* címen 1550-ben megjelentetett műve fémjelez.

Hivatkozások

- ARADI NÓRA főszerk. 1988. *A korai középkor. A művészet története.* Budapest: Corvina Kiadó.
- BOFFA, DAVID FRANK 2011. *Artistic Identity set in stone : Italian Sculptors' Signatures, c. 1250–1550.* PhD dissertation, The State University of New Jersey. http://www.academia.edu/3018224/Artistic_

Identity_Set_in_Stone_Sculptors_Signatures_in_Italy_c._1250-1550
(2013.08.12.)

- ECO, UMBERTO 2002. *Művészet és szépség a középkori esztétikában.* Budapest: Európa Kiadó.
- GOMBRICH, ERNST H. 1999. *Miről szólnak a képek?* Budapest: Balassi Kiadó.
- GRIFF, M. 1978. Hogyan toborzódnak a művészek, és hogyan nőnek bele szerepükbe? In JÓZSA PÉTER szerk. *Művészet-szociológia.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 147–160.
- HAJNÓCZI GÁBOR 2004. *A reneszánsz művészet történetének olvasókönyve. XV. század.* Budapest: Balassi Kiadó.
- HAUSER, ARNOLD 1982. *A művészet szociológiája.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- LUKIÁNOSZ 1974. Az álom avagy Lukianosz élete. In: *Lukianosz összes művei* 1. Budapest: Magyar Helikon. 9–16.
- MAROSI ERNŐ 1976. *Emlék márványból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészet történetéből.* Budapest: Corvina Kiadó.
- MAROSI ERNŐ 1997. *A középkori művészet történetének olvasókönyve.* Budapest: Balassi Kiadó.
- MORRIS, CHARLES 2005. A jelelmélet megalapozása. In Horányi Özséb – Szépe György szerk. *A jel tudománya.* Szemiotika. Budapest: General Press. 39–80.
- PLINIUS, Idősebb 2001. *Természetrajz. XXXIII–XXXVII. Az ásványokról és a művészetekről.* Budapest: Enciklopédia Kiadó.
- PLUTARCHOS 1978. *Párbuzamos életrajzok.* 1. Budapest: Magyar Helikon.
- S. NAGY KATALIN 2007. *Mű – művészek – befogadás.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- SAUERLÄNDER, WILLIBALD 1989. *A naumburgi donátorszóbrok.* Budapest: Corvina Kiadó.
- TOMAN, ROLF szerk. 2005. *Román stílus.* Budapest: Vince Kiadó.
- WITTKOWER, RUDOLF – WITTKOWER, Margot 1999. *A Szaturnusz jegyében. A művész személyisége az ókortól a francia forradalomig.* Budapest: Osiris Kiadó.

EDIT ÚJVÁRI: Anonymous masters and signatures in medieval art

What was the starting point when the masterpieces of western fine art have been marked with signatures? What do the name-signs on

sculptures of masterpieces and relics of religious buildings from the early Romanesque age express?

Although the capital of columns and carvings of churches in medieval Romanesque and Gothic style were mainly created by anonymous artists, and it was only from the Renaissance age that the artists were recognized, appreciated, furthermore that also the names of creators have been remembered, we already know inscriptions of the 11th century naming and glorifying the sculptors. „How much honor you deserve among sculptors is now shown by your sculpture, Wiligelmo” – as we can read on the relief of the west facade of the cathedral of Modena built in 1099. The present paper deals with the question of anonymity and artist-signatures, where names represent primarily the changes of the artists' status in the centuries of Middle Ages, since signature is not only the sign of the identification of the artist but it also expresses the social status of the artist.

Melléklet

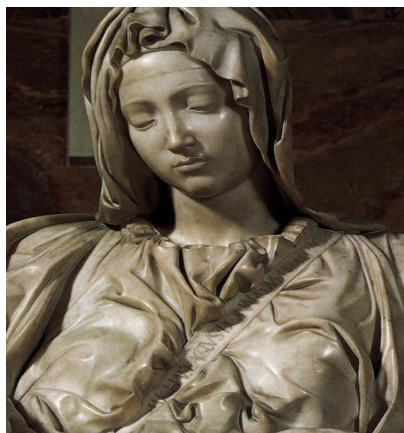
1. kép

2. kép

1. kép: Jan Van Eyck, *Az Arnolfini házaspár*. Részlet. (1434. London, National Gallery)

2. kép: Jan van Eyck szignatúrája *Az Arnolfini házaspár* festményen. (1434. London, National Gallery)

3. kép

4. kép

3. kép: Michelangelo, *Pieta*. Részlet (1499. Róma, Szent Péter-székesegyház)

4. kép: Michelangelo szignatúrája a *Pietán*. MICHAELA[N]GELUS BONAROTUS FLORENTIN[US] FACIEBA[T] 'Michelangelo Buonarroto, Florentinai, készítette'

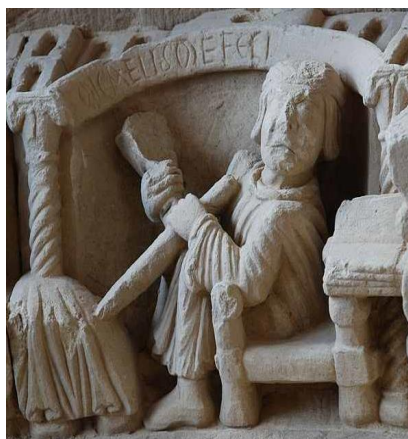
5. kép

5. kép: INTER SCULTORES QUANTO SIS DIGNUS ONORE, CLARET SCULTURA NU(N)C WILIGELME TUA 'Nagy dicsőségedet a szobrászok között, most műved mutatja Wiligelmus.' 12. sz. Modena, San Geminiano-székesegyház.

6. kép

6. kép: HEC EST ARNALLI SCULPTORIS FORMA CAPELLI QUI CLAUSTRUM TALE CONSTRUXIT PERPETUALE. 'Ez kép Arnau Cadell szobrászé, aki ezt a kolostort az utókornak építette.' 1190. Sant Cugat monostor, Katalónia.

7. kép

8. kép

7. kép: MICHAELIS ME FECIT 'Micaelis készített' 12. sz. San Cornelio templom, Palencia.

8. kép: GOFRIDVS ME FECIT 'Gofridus készített.' 12. sz. második fele, Chauvigny, Saint Pierre káptalani templom oszlopfője.

9. kép

9. kép: HARTMANNUS STATUAM FECIT BASISQUE FIGURAM 'Hartmann csinálta az oszlopot és a lábázat figuráját.' 12. sz. Goslar (Alsó-Szászország), egykori Sankt Simon és Juda apátsági templom, oszlopfejezet.

Képek forrása:

1., 2. kép: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/e/eyck_van/jan/15_arnolf/index.html

3., 4. kép: <http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/m/michelan/1sculptu/pieta/index.html>

5. kép: www.claustro.com

6. kép: http://en.wikipedia.org/wiki/Romanesque_architecture_in_Spain

7. kép: http://en.wikipedia.org/wiki/Romanesque_architecture_in_Spain

8. kép: <http://www.art-roman.net>

9. kép: http://www.suehnekreuze.eu/html/body_goslar.html

A jelentésszerkezet változásai mikrotoponimák körében

MIKESY GÁBOR

Földmérési és Távérzékelési Intézet, Budapest
mikesy.gabor@fomi.hu

A térképészeti célú földrajzinév-gyűjtések során gyakran tapasztalható jelenség, hogy a kisebb közösségek – jellemzően egy-egy falu – névtudatában is számottevő elmozdulás történhet. Egyrészt a források névanyagából még megismerhető jelentéssztruktúrák hiányának, átalakulásának, másrészt egy adott közösség idősebb és fiatalabb tagjai között meglévő névértelmezési különbségeknek lehetünk tanúi. A korábbi, ill. az aktuális névismereti tényezők szembenállása nem független a földrajzi nevek tulajdonnévi jellegéből fakadó funkcióitól.

Dolgozatomban saját terepmunkáim során szerzett gyűjtéseimből mutatok olyan példákat, amelyek közvetlen tapasztalat, a fizikai valóság és a névhasználó közösség reális viszonyai alapján szolgálhatnak adalékokat a földrajzi nevek jelentésváltozásait kutatóknak, segíthetnek modellezni csupán írott forrásokból megismerhető nevek fejlődését. Olyan esetekre koncentrálok, melyek a 20. században zajlottak le a mikrotoponimák körében, nyelvtörténeti léptékekkel nézve igen gyors lefolyással. A folyamatok mozgató rugója a nyelvi kiegyenlítődés, továbbá a társadalmi változások, jelesül az általános iskolázottság, a mezőgazdasági népesség csökkenése, a termelés technicizálódása és a korábban nem ismert mértékű mobilizáció. Az alábbiakban kizárólag olyan saját gyűjtésű eseteket ismertetek, amelyekben a nevek jelentéssztruktúrái közül egyesek a 20. század folyamán szenvedtek el valamilyen változást, és így számos friss adalékokat szolgáltathatnak a jelentésváltozások folyamatainak megértéséhez. Ennek kulcsa pedig az, hogy a földrajzi nevek (ill. általában a tulajdonnevek) változásai nem feltétlenül esnek egybe a köznyelvi változásokkal, sem hangtani, sem lexikológiai, sem alaktani értelemben. Példáimmal két kérdésre koncentrálok, egyrészt a nyelvi változások következtében megváltozott jelentéssztruktúrákra, információtartalomra, másrészt azokra az esetekre, amikor a közösség nem adja tovább a név

mögött álló információkat, s ennek következtében a névelemek közszói jelentése szolgálat népetimológia szerű magyarázatokat.

Az adatok gyűjtése és feldolgozása során a következő módszert alkalmazzuk: a Földmérési és Távérzékelési Intézetben a térképészeti ágazatot kiszolgáló, de általános tematikájú földrajzinév-rendezési program fut 1:10000 méretarányú térképek felújításához, hogy a korábbi névírás ellentmondásait, hiányosságait és esetlegességeit kiküszöböljük, írásmód, helyesírás stb. tekintetében egységes és modernizált névanyagot szolgáltatassunk. Munkatérképekre vesszük fel a korábbi térképek névanyagát, és más releváns forrásokkal (pl. a nyelvészeti névgyűjtések anyagával) felkészülve helyi egyeztetésekre kerül sor. Minden településen az önkormányzat segítségével a helyi születésű, mezőgazdasági foglalkozású és más módon nagy helyismerettel rendelkező személyekből álló ad hoc bizottság áll össze, akikkel az adott település teljes területét aprólékosan áttekintve minden földrészlet, jellemző tereptárgy és egyéb helyvonatkozású tulajdonnév felvételre, majd adatbázisszerű feldolgozásra kerül. Az egyeztetés topográfiai és kataszteri térképek, valamint ortofotók együttes alkalmazásával, kisebb részben terepen folyik. A helyes írásmód megválasztásához elengedhetetlenül szükséges a tájékozódás a nevek motivációja iránt, ilyen szempontból leginkább a hagyományos írásmódú személynevek jelentik a legtöbb tisztáznivalót, de a kérdés a munka minden szakaszában jelen van. Az adatközlők többnyire szívesen megosztják ismereteiket, ill. gondolataikat egy-egy névvel kapcsolatban.

1. Jelentésváltozások a nyelvváltozás következtében

A nevek jelentésváltozásainak irányait alapvetően feltárta a szakirodalom, ezek kiváló összefoglalását és rendszerbe állítását adja HOFFMANN ISTVÁN, aki a közszói jelentések eltűnését a szerkezeti változások között a deetimologizáció és a népetimológia eseteiként tárgyalja (HOFFMANN 2007: 156–160). A mikrotoponímia számos példát ad arra, hogy egy név éppen azért áll ellen a nyelvi változásoknak, mert nyelvi jel funkciójának lényege egy denotátum identifikációja, és nem köznyelvi tartalmak közvetítése. A szakirodalomban igen gyakori valamely jelentéssik „elhomályosulása”-ról beszélni. Ezt a szót használja a szónévből jelnévvé válás leírásakor J. SOLTÉSZ (i.m. 1979: 31)

HOFFMANN ISTVÁN megállapítja, hogy „A helynevek funkcionális-szemantikai, illetőleg lexikális-morfológiai szerkezete idővel elhomályosulhat. Ennek két fő oka lehet: megváltozik a denotátumnak a névadás alapjául szolgáló jellegzetessége, vagy a nyelvi rendszerből eltűnik a névben meglévő szó. A dectimologizáció szélesebb értelemben a név jelentésszerkezetét érintő folyamat, a név etimológiai áttetszőségének megszűnését, információtartalmának megváltozását jelenti” (HOFFMANN 2007: 156) Véleményem szerint érdemes a dolgot egy speciális oldalról is megvizsgálni, ugyanis vannak esetek, amikor nem változik sem a nyelvi jel, sem a denotátumnak olyan tulajdonsága, ami a jelnek a rá vonatkoztatását indokolta, hanem mindössze egyetlen tényező: a névhasználó közösség nyelve. Zala megyében számos tőzeges, tőzgebányászatra alkalmas helyet (pl. Hahót, Pölöske, Pötréte) neveznek *Tulfás*-nak. A név keletkezésekor tehát egy meghatározott hely (denotátum) vonatkozásában a helyi nyelvváltozat német eredetű, tőzeget jelentő *tulfa* (más nyugat-dunántúli helyeken *turfa*) szavának képzett alakja adta a nyelvi jelet, a talaj minőségére mint legjellemzőbb tulajdonságra utalás a motivációt. Ma egyrészt ugyanarra a vízzel borítottasága miatt levegő nélkül átalakult, növényi eredetű geológiai, ill. talajtani fogalomra a tőzeg szót használják, másrészt a hely uralkodó jellegzetessége ugyanaz maradt, mégis a hely neve változatlanul *Tulfás*. Amikor kezdte a tőzeg szó felváltani a tulfát, majd minden bizonytal huzamosabb időn keresztül egyenértékű szinonimák voltak. Viszont az ingadozó szóhasználattal párhuzamosan nem következett be a helynév ingadozó használata, majd cseréje: a tulajdonnévi funkció, a denotátumot identifikáló jelentés megtartása erősebbnek bizonyult annál, hogy egyéb vonatkozású jelentése is legyen a névnek.

Hasonlóképpen érintetlenül hagyhatta a földrajzi nevet a helyi nyelv morfofonológiai változása is. Sátoraljaújhely egy jelentős szőlő- és bortermő helye a *Bányi-hegy*. Régebbi térképeken még jól látszik a működő kőbánya, a maiakon már csak a helye. A nyelvi jel első, megkülönböztető névrésze a bánya közszóából keletkezett *-i* képzővel, a képző előtti tővéghangzó ellipszisével, ahogy az északi-keleti nyelvjárásokban szokásos volt (vö. Mátra > *Mátri-patak*, *Mátri sor*, *Mátri bíd* Visontán, vö. HMFN: 144, 145, ill. Szuha > *Szuhi/Szuhy* családnév stb.). A mai nyelvállapotban egyértelműen megmarad a teljes tő az *-i* képző előtt, sőt a csonkolásos képzés oly mértékben idegen és értelemzavaró, hogy az így keletkezett alak a nagy hasonlóság,

mindössze egy hang különbsége ellenére veszítette el a motiváltságát. Itt is a jel stabil, identifikáló szerepe győzött a név keletkezésére, motivációjára utaló jelentés fölött.

Fonológiai vonatkozású talán a legtöbb példa. A nyelvjárási kiegyenlítődés folyamata által átalakított fonémarendszer is csak kisebb mértékben érvényesül a földrajzi nevek körében. A Zala megyei Rigyácon a *Magyaroska* dűlő a mogyoró növénynév kétszeres képzésű származéka. A nyugati nyelvjárásban eredetileg a Vas és Zala megyei névgyűjtési kötetek több mint kétszáz előfordulása szerint szinte kizárólag „a” áll az első két szótagban, és gyakorta rövid a harmadik magánhangzó. A mai nyelvi tudat a magyar népnév szócsaládjába sorolja a nevet feltételezett motiváció ismerete nélkül is. (Megemlítendő, hogy a megyei névgyűjtési kötet mutatójában sem a „mogyoró” előfordulásaihoz sorolták a nevet, hanem meghagyták *Magyaroska* formában.)

Tehát nem pusztán nyelvjárási alakok előfordulásáról van szó földrajzi nevekben, hiszen ez a legtermészetesebb, a ’tölgyes’ jelentésű *Tölös*, *Tölles* nevek esetében pl. föl sem merül, hogy a nyelvi jel, a denotátumra való vonatkoztatás, ill. a jelentéssíkok viszonyában bármilyen változás bekövetkezett volna attól, hogy a „tölgy” alak általánosan elterjedt.

Élesen megmutatkozik a nyelv törekvése arra, hogy jelként kezelhessen bizonyos hangsorokat, és nem pedig közszói tartalmak hordozójaként, ha összevetjük az identifikáló névrész és a földrajzi köznevek eltérő nyelvi fejlődését, ui. utóbbiak, ha földrajzi köznévként produktívak, együtt mozognak az általános nyelvváltozási irányokkal.

További példákat is említhetünk:

Bibó-kő (Gyenesdiás, Zala megye¹): a helyi szinten motiválatlan bővítmény névrész a köznyelvi „bivaly” szó nyelvjárási alakja, vö. a szóközepi *b*-hoz *Bibó-sűrű*/*Bihal-sűrű* Csáfordon, *Bihaljárás* Balatonmagyaródon, *Bihalos-oldal* Bázakerettyén stb., a szóvégi *-ó* az egész nyugati nyelvjárásterületen jellemző *al~ó* megfeleléssel magyarázható,

¹ Amennyiben a nyelvi adatok után nincs megadva forrás, akkor saját gyűjtéseimből, ill. a Földmérési és Távérzékelési Intézet Magyarország Földrajzinév-tára néven futó munkájának kéziratosa és adatbázisszerűen feldolgozott gyűjtéseiből közlök.

vö. *Ómás álé* 'almás allé' (Zalavég), *Ósószer* 'alsószer' (Almásháza), *Szóma híd* 'szalma híd' (Bezeréd).

Bikkola, Bikolla (Teskánd, Zala megye; Somogyacs, Somogy m.): a nyugati nyelvjárásokban szórványosan jelentkező *ü~i* megfelelés, vö. *Fütyefa~Fityefa* (Söjtör, Zalatárnok, ZMFN: 223, 537), *Fűztő~Fiztó* (Türje, Zalamerenye stb.), továbbá az *-al ~ ó* rövidülése miatt veszett el az eredetileg 'bükk alja' jelentésben motivált név információtartalma. Ua. folyamat játszódott le a keménfai *Vizola* (< Víz alja) és a *Farkasolla* (< Farkas alja) esetében is.

Főszeg (Háromfa, Péterhida stb., igen számos helyen): az irányjelölő *föl* a nyugati nyelvjáróterületen jellemző szóközepi és szóvégi *-öl~ő* megfelelés (vö. *Vőgyitelek* 'völgyi telek', Lentikápolna, ZMFN: 345) miatti alakja a *fő* közszó jelentését vette fel, az egész alakulat jelentése a 'feljebb fekvő falurész' > 'jelentősebb falurész' változáson ment át. A jelentésváltozást elősegíthette a falvakban általánosan elterjedt *Fő utca* szerkezet, ahol a *fő* szó eredetileg is 'jelentős' értelemben' szerepelt. Az ilyen nevek szinte kivétel nélkül az *Alszeg* kevésbé jelentős, kevésbé tehető falurész' féle nevekkal képeztek korrelációt, míg máshol az *Őszeg* válhatott dominánssá 'rég, eredeti falurész' < 'lejjebb fekvő falurész' jelentésváltozás következtében.

Gámona (Bocska, Zala m.): a név egy Gál nevű molnár malmának állít emléket. A 'malom' jelentésű *molna* szó igen elterjedt volt a Dunántúlon (vö. *Molnaszecsőd* Vas megyei község, ill. *Tekermóna* gerjeni, *Vármóna* batéi és *Bakómóna* nagybakónaki határrész). A szóbelsei / kiesése mássalhangzó előtt általános a hetési nyelvjárásban, vö. *Besü- és Küsü-várőd* (Bárszentmihályfa, ZMFN: 335), *Asu-erdü* (Resznek, ZMFN: 333), *Szé-föd* (pl. Csatár, Csömödér, Tornyiszentmiklós; ZMFN 167, 379, 439) Esetünkben két / kiesése, ill. a malom közszó elterjedése tette motiválatlanná a nevet.

Hagyal (Türje, Zala megye): példasorunkban ez az egyetlen tétel, amely nem konzerválódásával, hanem éppenséggel a nyelvi változással együtt haladva vesztette el a motivációját. Valószínűleg hiperkorrekciós esettel van dolgunk, ti. adatközlőim megemlítették, hogy ragozáskor másik tövet használnak: *Hagyóban, Hagyóból*. Művelési mód váltásakor, erdőirtáskor szokás ugyanis az eredeti állapotot tükröző részletet meghagyni (pl. *hagyásfa*). A név tehát a *hagy* ige melléknévi igenévképzős származékából vált motiválatlanná az *óma* > *alma* féle nyelvjárási kiegyenlítődés következtében: *Hagyó* > *Hagyal*.

Hegyesű (Monoszló, Veszprém megye): a vulkáni kőzetképződést bemutató, kedvelt látványosságnak otthont adó hely nevének második tagja a hegy alsó részére, „tövére” utal, a 70-es években még röviden ejtett véghangzóval, akárcsak a *Nagy-kü utcában*, ill. *Kü-hegyben* ugyanitt (VMFN I.: 129–131) Az 1858-as és a későbbi kataszteri térképekre még *tőre* átírva vették fel. Adatközlőim már egyértelműen hosszú *ű*-vel ejtették, és az „olyan hegyes volt, mint a tű” névadási indítékot értettek a névalakba.

Magyarati-földek (Pusztaszentlászló, Zala m.): a név annak a szomszédos falunak a közelségére utal, amelynek a hivatalos és újabban közkeletű neve (Puszt)Magyaród, de a törzskönyvezés előtti forrásokban a harmadik szótag még rövid *-o*-val vagy *-a*-val van (LELKES 2011: 561, ill. kataszteri térképek). A motivációt jelentő falu nevében bekövetkezett elmozdulás egyáltalán nem vonta magával a pusztaszentlászlói dűlőnév változását.

Magyóka (Zánka, Veszprém m.): a név a magyal növénynevből keletkezett *-ka* képzővel (az *al~ó* megfeleléshez l. *Bibó-kő*). Az eset azért különlegesen érdekes, mert ugyanennek a földterületnek az északi felét a szomszédos Tagyonban *Magyalkának* mondják. Tehát egyazon denotátum kapcsán láthatunk példát arra is, hogy az egyik közösség konzerválja a névalakot motiválatlan, pusztán identifikáló funkció számára fenntartva, a másik pedig hagyta a nyelvjárási kiegyenlítődést érvényesülni, és egy motivált névalakot tartott fenn.

Méret(t)-erdő (Pusztaderics, Söjtör stb., Zala megye): a *mér* igével való kapcsolat egyértelmű a mai napig, viszont az egykori parcellákra osztás (kimérés, szétmérés) emléke mint információtartalom eltűnt a jelentésből.

Ószer (Újudvar, Zala m.): a név az eredetileg ’a falu alján, félre eső helyen lévő településrész’, alszer > ’a legrégebbi falurész’ jelentésváltozáson ment át. Az *al~ó* megfeleléshez l. *Bibó-kő*.

Szenyes (Erdőbénye, Borsod-Abaúj-Zemplén m.): a név a szén szó *-s* képzős származéka; erdők alatti részen fekszik, így nagy valószínűséggel szénégető tevékenység emlékét őrzi. Az *n* már nem lágyul *-i* és *-e* előtt, így indulhatott el a név a *szenny* szó szócsaládjá felé, amelyhez valamennyi adatközlőm kötötte, bár a névadási indíték sejtése nélkül.

Szívacsos, Szívacsosi (Pusztaderics, Zala m.): a név eredete szerint szilvafákkal beültetett terület volt, ma már csak a legidősebbek tudják a szilvafával kapcsolatba hozni a név keletkezését.

Túl a ...: Túl a fok (Fajsz, Bács-Kiskun m.), *Túl a Körös* (Békésszentandrás, Mezőtúr és Szeghalom, Békés m.), *Túl a dűlő* (Gyöngyös, Heves m.), *Túl a Tarna* (Jászberény, Jász-Nagykun-Szolnok m.), *Túl az ér* (Paszab, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), *Túl a Kraszna* (Nyírcsaholy, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), *Túl a Duna* (Decs és Ócsény, Tolna m.) *Túlanagytelep* (Kárpátalja, l. pl. WIKIMAP) stb.: ezek a példák kilógnak a sorból, amennyiben a névelemek nem váltak motiválatlanná, csakis a nyelvtani szerkezet ment ki a használatból. Az adatok szórása szerint valamikor a nyelvterület jelentős részén ismert volt a helyviszony illetén való (túl + a + földrajzi név alanyesetben) kifejezése. Azáltal, hogy motivált elemekből épülő, de elhalt szerkezetű nevekről van szó, mindennél jobban mutatják a jellé válás konzerváló erejét, a nyelvi változásoktól való mentességet.

Zaku (Belsőárd, Csesztreg, Zalaszombatfa, Lentikápolna stb.): az *akol* szó hetési alakját három markáns nyelvjárási jelenség összegződése különbözteti meg a köznyelvi formától. A határozott névelő *z*-jének szóhatáreltolódással a szó elejére kerülése igen gyakori Zalában és Vasban (vö. *Zakó* Kistolmácson, *Zátó* Kenézen, *Zátoly* Kisszigeten stb.). A helyi nyelvjárásrégióban általános, hogy a szóvégi *-l* kiesése hosszú magánhangzót eredményez (*akó*, *átó* féle alakok), viszont a szűkebb régióban a szóvégi hosszú *ó* és *ő* hangok helyén rövid és zártabb nyelvállású magánhangzókat találunk, vö. *Zsidu-föld* (Csömödér), *Jáku* (Lovászi), *Középsű bargas*, *Asu-erdü* (Resznek, ZMFN: 333) stb.

Általánosságban is kijelenthető, hogy ha egyszerre több nyelvi folyamat távolítja el a nyelvjárási névalakot a köznyelviesedő népességtől, annál nagyobb a valószínűsége, hogy – J. SOLTÉSZ KATALIN terminusaival (J. SOLTÉSZ 1979: 31) – szónévből jelnévvé váljanak, ahogy ez bekövetkezett a *Zaku* esetében 2 generációval korábban.

Igen számos olyan elterjedt név van, amelyek a másodlagos jelentéssíkok szempontjából való kiüresedése most van folyamatban, talán a leggyakoribb az országszerte közel száz adattal jelen lévő *Bagó-hegy*, ahol a ragadozó madár nevében általános lett a szóvégi *-ly*, viszont alig-alig váltanak *Bagoly-hegyre* (mint pl. Szentkirályszabadján).

2. Átértelmezett motivációk

Közszói és közismert tulajdonnévi elemek meglepte egy-egy földrajzi névben nem feltétlenül takar átlátszó jelentést. Tapasztalatom szerint a nem természeti vagy egyéb fizikai vonatkozású, hanem pl. a szerzés körülményeit, a földhasználat speciális módjait stb. megörökítő motivációk a legritkábban öröklődnek a későbbi generációkra, igen gyakran már a második generáció sem ismeri ezeket, a harmadik pedig a legritkábban, ami szintén aláhúzza a tulajdonnév mint nyelvi jel alapfunkcióját, egy jól meghatározott denotátum identifikálását. A név csak jelöl(het), egyéb jelentéstartalmak utóélete elválhat, sokszor tökéletesen elválik a jel és a denotátum viszonyának alakulásától.

Az előző fejezetből is több példa szerepelhetne ebben a megközelítésben is (pl. *Főszeg, Magyaroska, Ószer, Szenyés*), az ismétléseket azonban el kívántam kerülni.

A jelenségre a következő példákat említhetjük:

Hadi-földek (közepesen gyakori dűlőnév, pl. Csörötnek, Felső-szentiván, Kalaznó, Katymár, Kisdorog, Murga, Rönök): az említett helyek közös vonása, hogy az első névrész, a *Hadi-* értelmezésében valamilyen háborús cselekmény (harc esemény, termény rekvirálása stb.) feltételezett emlékét szövik bele. Valójában az ilyen nevek (jelenlegi ismereteim szerint kivétel nélkül) – más földrajzi köznévvvel is – az 1920. évi XXXVI. törvény utáni földosztások nyomán keletkeztek. A törvény a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik részére külön jogcímet rendelt a megélhetésükhöz szükséges birtokméret megszerzésére. Azok a területek, amelyeket ilyen jogcímenek osztottak széjjel (és nem csak a fenti jogcímek egyikén), lettek a *Hadi-földek*.

Kisházás-földek, -szántók, -legelő (Aparhant, Hajós, Kismányok, Nagymányok, Somogydöröcske, Tevel stb., stb.): kizárólag a német nyelvű kisebbség által lakott, vagy egykor lakott községekben előforduló névtípus, amely egyébként teljes mértékben hiányzik a magyar helynévadásból. Létét egymástól függetlenül igen számos helyen bekövetkezett szerencsétlen fordításnak köszönheti, ti. a hazai németben a *Kleinhäusler* szó egyszerűen 'zsellér'-t jelentett, és *Kleinhäuslerücker, -hutweide* stb. is szociális alapon biztosított földterületeket. A magyar nyelvű névváltozatok születésük után évtizedekig csak hivatalos iratokban és térképeken előforduló nevek voltak, ám a németek 1946-os kitelepítését követően a betelepített magyar nyelvű

lakosság élő névhasználatának részévé vált. Érdekes, hogy a *kis* és a *ház, házas* közszavak összetétele nem keltett feltételezett értelmezéseket, e névtípus tagjai alapvetően motiválatlanak számítanak.

Okolimajor (Zalavég, Zala m.): az uradalmat a felvidéki vármegyék történelmében jelentős szerepet játszott *Okolicsányi* família (nevük *Okolicsna* falu nevéből ered) egyik sarja birtokolta. A helyi köztudat nem tudta ezt családnévként befogadni, és a kezdetektől *Okolira* és *Csányira* vágta ketté, amit a családnév hosszúsága indokolhatott, és talán ismert kettős nevű személyek neve (és esetleg nemesi előneves alakok) szolgáltattak mintát. Idősebb adatközlőim úgy mesélték nekem, hogy ők még ismerték a *Csányi Viktort*, aki az *Okoli* uraságnak csak fogadott fia volt, azaz ismerték az *Okolicsányi* nevet is, de azt csakis összetételként tudták értelmezni, és ez okozta a családnév redukálódását a major nevében.

Pipagyújtó (Magyarkeszi – Tolna m., Büssü, Görgeteg, Patalom – Somogy m., Felsőrajk – Zala m. stb): közepes gyakoriságú helynév. Közszói jelentése világos, de helynévi jelentéstartalma kivészőben van, szerencsémre idős büssüi adatközlőm felvilágosítást tudott adni. A terménnyel megrakott szekereket ha emelkedőn kellett feljuttatni, emberi erővel segítették ki az igásállatokat, hogy a teher magával ne rántsion kocsit és állatot. Az emelkedő tetején a kimerítő munka után pipázással pihentek. Tehát a név jelentése tkp. 'hegyi út v. horhos teteje'. Ez a jelentés a termelés módjának változása miatt veszett el.

Sztálin, Sztálin (Muraszemenye, Somogyacsa, Vácszentlászló, Nemesvita stb.): a nyelvi jel természetesen a néhai teljhatalmú szovjet párt- és állami vezető neve után keletkezett, a motiváció viszont egy erősen negatív felhanggal illetett történelmi körülmény, ami ma már nem része a névről szóló közösségi ismereteknek. A téészek szervezésekor tagosításra is sort kellett keríteni, hogy nagy, összefüggő földeken gazdálkodhassanak. Akik nem léptek be a téészbe, azok a saját tagjukat a falutól távol, vizes, köves vagy meredek, de mindenképp nehezen művelhető helyen kapták meg, ilyen módon „díjazták” a szembenállásukat. Több helyen ezeket a helyeket nevezték el Sztálinról. (Megjegyzendő, hogy a diktátor neve pozitív összefüggésben, az 1945-ös földosztások idején is eleme lett földrajzi neveinknek, tkp. neki tulajdonítva a nincstelen rétegekről való gondoskodást.)

Trianon (Muraszemenye, Zala m.): egy kiterjedt ártéri legelőrészt a Mura mellett. A Mura itt határfolyó, így kézenfekvő a magyarázat, hogy a név a trianoni határra utal, mert az mellett fekszik. Valójában egy olyan részt jelöl, amelyik a határkijelölés előtt közigazgatásilag egy olyan szomszédos községhez tartozott, amelyik Jugoszláviához került. A trianoni szerződés ebben a vonatkozásban kvázi szerzést, nyereséget jelentett.

Zakator (Bodrogkisfalud, Borsod-Abaúj-Zemplén m.): ezt a dűlőt (ma részint falurészt) kettészeli a vasútvonal. Sok helyi meg van győződve róla, hogy a dűlő a vonat zakatolásáról kapta a nevét. Csakhogy a vasútvonal 1871-ben épült, a *Zakator* név pedig megjelenik már az 1866. évi kataszteri térképeken is.

3. Összegzés

Ma élő kisebb közösségekben vizsgálva a mikrotoponímia körében a nevek mögött rejlő jelentéssíkokat és információtartalmat, messzemenőig igazolódik a tétel, hogy a földrajzi nevek alapvető funkciója egy meghatározott hely azonosítása, jelentésszerkezetük középpontjában a denotatív jelentés áll. A hangsor és hely, avagy nyelvi jel és denotátum kapcsolatának állandósága mellett más jelentéstartalmak nemcsak könnyen változnak (eltűnnek, kicserélődnek, keletkeznek), hanem nyelvtörténeti léptékkal rendkívül gyorsan is. Egyazon élő közösségben sem feltétlenül hagyományozódnak a denotatívától eltérő jelentéstartalmak. A nyelvi változások, különösen a felgyorsult nyelvjárási kiegyenlítődés gyakran érintetlenül hagyja a nevet. A közösségi nyelvhasználat inkább a hangalak állandósága mellett dönt, mint az információtartalom megőrzése mellett.

Hivatkozások

- HMFN 1988. Heves megye földrajzi nevei. IV. A Gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- LELKES GYÖRGY 2011. *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Budapest: Argumentum – KSH Könyvtár.
- VMFN 1982. *Veszprém megye földrajzi nevei. I. A Tapolcai járás*. BALOGH LAJOS – ÖRDÖGH FERENC szerk. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- WIKIMAP: <http://wikimapia.org/11254380/hu/T%C3%BAlanagy%C3%A11gtelep>. (2014.04.25.)
- ZMFN 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. PAPP LÁSZLÓ –VÉGH JÓZSEF szerk. Zalaegerszeg: Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága.

**GÁBOR MIKESY: Changes in the semantic structure
of microtoponyms**

In the present paper the shift in the meaning of the individual geographical names in the toponym use of local communities (typically villages) is examined. The research is carried out on a material having been collected lately. In the course of collecting place names for cartographical purposes, in order to be able to find the correct spelling, it is essential to discover the precise content of place names. According to the data, as opposed to the relation between phonological form and place in geographical sense, i.e. the relation between sign and denotatum, other components of the toponym's meaning tend to change not only easily but also relatively quickly on the scale of language history. Contents differing from the denotative meaning are not necessarily transmitted to the next generations even in the same community. Language changes, especially the accelerated homogenization of dialects, often leave place names unmodified. The language use of the community tend to preserve the phonological form rather than the information encoded in it, i.e. this research seems to prove that it is the denotative meaning that occupies a central position in the meaning of geographical names.

A tulajdonnevek helye az írói szótárakban (Gondolatok a készülő Mikes-szótár kapcsán)

T. SOMOGYI MAGDA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
somogyi.magda@btk.elte.hu

1. A tulajdonnevek mint címszók

A szókészleten belüli specifikus helyzetük, sajátos szófaji és szemantikai viselkedésük miatt a tulajdonnevek szótározása során számtalan olyan probléma jelentkezik, amelyet a lexikográfusnak nem ritkán egyenként és esetenként kell megoldania. Különösen igaz ez, ha egy író vagy egy irodalmi mű szókincsét dolgozzuk fel szótár formában. Már első lépésben komoly gondot jelenthet a címszavasítás, vagyis az adott szótár szerkesztési elveinek megfelelő, a szóanyagban szereplő köznevekével összhangban lévő címszó kiválasztása. Ezen a ponton a tulajdonnév és köznév különválasztása is problematikus lehet, illetőleg azt is mérlegelni kell, hogy a szófaji megjelölés/elkülönítés mennyire legyen részletező. További nehézséget okoz, ha egy-egy személy- vagy helynévnek több alakváltozata van. Ez nemcsak a következetes helyesírást és a korrekt címszóválasztást nehezíti meg, hanem az azonosítást is, hiszen az értelmező típusú szótáraknál meg kell állapítani, hogy mire vonatkozik a kérdéses név. A címszavasításon túl itt az is fontos, hogy a „jelentés” a jelölő és jelölt viszonyát/ait fejezze ki a tulajdonnevek esetében is, vagyis szótári szócikket készítsünk, ne enciklopédiát.

Az alapkérdésből következő gondok hosszan sorolhatók, megoldásukra nem mindig van mód és lehetőség. Éppen ezért fordul elő, hogy nem egy esetben a különböző írói szótárak szerkesztői a feldolgozandó korpuszból részben vagy egészben kihagyják a tulajdonneveket.

A még készülő Mikes-szótár munkaközössége már a munkálatok tervezésekor azt tűzte ki célul, hogy a teljes írói szókincsét elérhetővé tegye szótár formában, vállalta az összes tulajdonnév szótározását minden következményével együtt. A korpusz feldolgozásának már az

elején nyilvánvalóvá vált, hogy a tulajdonnévi szócikkstruktúra jellegénél fogva másként fog tagolódni, mint a köznévi, mivel a nevek egy-, illetve többeműsége, különböző írásváltozataik az őket jelölő személyek azonosságával összekapcsolva olyan bonyolult variációs lehetőséget adnak, amelyet csak az értelmezés megadása során van mód részletesen kifejteni. A tulajdonnévi szócikkek kialakításához a címszavasítást, az alak- és írásváltozatok besorolását, az aktuális jelentésstruktúra meghatározását illetően hasznos segítséget nyújtottak a már elkészült írói szótárak, különösen a szintén teljes szókincset feldolgozó Petőfi-szótár.

A továbbiakban a problémakör legfontosabb kérdéseit röviden áttekintve azt próbálom bemutatni, hogy milyen lehetőségek és megoldások kínálóznak az írói szótárakban a tulajdonnévi címszók és szócikkek beillesztésére, és mindez hogyan hasznosítható a minden eddiginél jóval terjedelmesebb, közel 1,5 millió szövegszót feldolgozó digitális Mikes-szótárban, amelynek fejlesztés alatt álló, kísérleti változata (β -verziója) már elérhető az MTA Irodalomtudományi Intézetének honlapján (<http://mikesszotar.iti.mta.hu>).

2. Írói szótáraink főbb típusai

Az írói szótárak a vizsgált korpusz mennyiségétől, a feldolgozás tárgyától, módjától, a vizsgálat és a felhasználás céljától és – nem egyszer – a lehetőségektől függően különböző típusokat képviselnek. A magyar írók műveit, életművét felölelő szótárak, szótárjellegű adattárak, konkordanciák az utóbbi évtizedekben gyarapodnak, de számuk még mindig kevésnek mondható. Az általános kérdésekkel – egy monográfia keretén belül – a magyar szakirodalomban elsőként BENKŐ LÁSZLÓ foglalkozott 1979-ben, azóta hasonló méretű átfogó mű nem született a kérdéskörrel kapcsolatban, legutóbb BÜKY LÁSZLÓ (2010) tekintette át a magyar írói szótárak sorát. Szempontjaikat némileg kiegészítve elég pontosan be lehet sorolni az idetartozó régebbi és újabb műveket. Természetesen most vázlatosan, a teljesség igénye nélkül mutatom be az idesorolható szókincstárakat, szótári munkákat.

2.1. Szótár jellegű adattárak, konkordanciák

Ebben a típusban az egyik legismertebb a Csokonai-szókincstár. Egyelőre két kötete készült el a költő színműveinek és prózai műveinek

szókincse alapján (BÖLCSKEI–JAKAB 1993; JAKAB 2011). Remélhetőleg a harmadik, a versek szókincsét tartalmazó is hamarosan hozzáférhető lesz.

Az újdonságok között tartható számon a Radnóti Miklós verseiből készült interaktív konkordancia szótár (BODA–PORKOLÁB 2009–2012). Ez a munka az informatika és a lexikográfia találkozásának beláthatatlan lehetőségeire hívja fel a figyelmet.

2.2. Értelmező szótárak

A felhasználók szempontjából ez a legkeresettebb típus, nemcsak az előfordulásokat, esetleges alakváltozatokat közli, hanem legtöbbször stílusminősítést is közöl és megadja a címszó jelentését, jelentésstruktúráját, ami az író műveinek vagy egy adott alkotásának megértése szempontjából sokszor nélkülözhetetlen. Ide tartozik a Juhász Gyula-szótár (BENKŐ 1972), részben a Balassi-szótár (JAKAB – BÖLCSKEI 2000), a Petőfi-szótár (J. SOLTÉSZ – SZABÓ – WACHA 1973–84), a BEKE JÓZSEF szerkesztette Bánk bán-, Zrínyi- és Radnóti-szótár (1991, 2004, 2009), valamint a Jókai-szótár (BALÁZS – EÖRY – J. SOLTÉSZ – T. SOMOGYI 1994) is.

2.2.1. Ezen a típuson belül a feldolgozott szókincstől függően megkülönböztetjük azokat, amelyek a teljes életművet, és azokat, amelyek csak egy, esetleg több összefüggő alkotást dolgoztak fel. Ebben a megközelítésben teljes írói szótárnak számít a már említettek közül a Balassi-, a Petőfi- és a Zrínyi-szótár. Valójában teljesnek azonban csak a Petőfi-szótár tekinthető, mert a Balassi-szótár csak a költői művek szókincsének szótára, a levelezés és a műfordítások szóanyagát függetlenül szóalakmutató formájában közli, a Zrínyi-szótár pedig nem tartalmazza az idegen szavakat és a tulajdonneveket sem.

A Juhász Gyula- és a Radnóti-szótár csak a költői művek szókincsét szótározta, a Toldi- és a Bánk bán szótár pedig csupán egy-egy jelentős alkotást dolgozott fel szótár formában. A Jókai-szótár csak azoknak a regényeknek, elbeszéléseknek a magyarázandónak ítélt szóanyagát tartalmazza, amelyek az Unikornis Kiadótól megjelentetett Jókai-sorozat első 100 kötetében található, bár a címszók száma így is 25 ezer körül van (vö. 2. ábra).

2.2.2. A teljesség vagy részlegesség kérdése mellett elsősorban az értelmező típusú írói szótáraknál fontos, hogy tudományos, szakmai

céllal íródtak-e, vagy a nagyközönség számára készült, ún. népszerű kiadványok. Ez utóbbira a legjobb példa a Jókai szótár, amelyben sem lelőhely, sem előfordulásszám nem szerepel, valamint példamondatok sem, mindez a kutathatóságban komoly hátrányt jelent, de eddig még nem vállalkozott senki a Jókai teljes szövegkritikailag korrekt feldolgozására.

A leginkább tudományosnak nevezhető a Petőfi- és a Zrínyi-szótár, amelyek igyekeznek megfelelni a magas filológiai szempontoknak. Természetesen a többi, már említett szótárban is fontos a közölt adatok pontossága, és lehetőség szerinti visszakereshetőségük, de ahhoz, hogy az oktatásban is jól használhatók legyenek, a túlrészletezett vagy túlkódolt adatközléstől el kellett tekinteni (pl. Toldi- és Bánk bán szótár).

2.2.3. A szótárkészítés módját tekintve a nagy áttörést a digitális szótárak jelentik. Míg korábban készült írói szótárainkat a korabeli technikai színvonalhoz igazodva „kézzel“ vagyis a művekből kiírt cédulaanyagból szerkesztették hosszadalmas, akár több évtizedig taró munkával (pl. Petőfi-szótár), az újabban összeállított szótárak létrehozásában már számítógépes segítséget vettek igénybe nemcsak az adattárakhoz, hanem a különböző célprogramok megalkotásával a szerkesztési folyamatban is. Ennek eredményeképpen a Csokonai-szókincstár I–II. és a Balassi-szótár nemcsak nyomtatásban jelenhetett meg, hanem online is elérhető, a BODA–PORKOLÁB-féle Radnóti-konkordancia internetes felületen tanulmányozható. A Mikes-szótár is komoly informatikai háttérrel számítógépen készül, és így fog készülni a József Attila-szótár is MÁRTONFI ATTILA szerkesztésében.

Az már más kérdés, hogy ahhoz, hogy a korpusz számítógépes adatbázisba kerüljön és szótárszerkesztésre alkalmas legyen, mennyi manuális és szellemi munka szükséges. A szótárszerkesztési elveket, a címszavasítást, a paradigmasorokat, az alakváltozatokat a számítógép sem kiválasztani, sem előállítani nem tudja a lexikográfus alkotómunkája nélkül. A programkészítő szakemberek is csak megfelelő nyelvészeti szakmai irányítással tudják azokat az eredményeket elérni, amelyek révén a szótárkészítés folyamata felgyorsítható. Az írói szótárak esetében pedig még azzal is számolni kell, hogy minden írói (élet)mű sajátos megközelítést igényel.

3. A Mikes szótár helye a magyar írói szótárak között

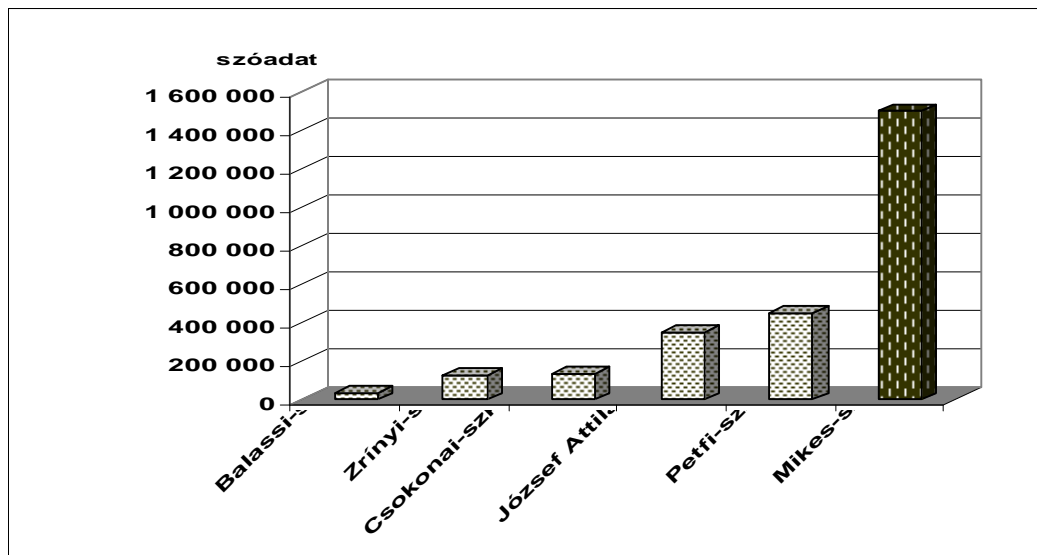
A Mikes-szótár a magyar írói szótárak között kiemelt helyet foglal el már most is. Elkészülte után pedig nemcsak a középmagyar kori magyar nyelv kimeríthetetlen kincsesbányája lesz, hanem az egyszerű kereshetőségnek köszönhetően például a korabeli (Mikestől közvetített) enciklopédikus ismeretek, a hétköznapi és az irodalmi, valamint a bibliai névhasználat is áttekinthetővé, kutathatóvá válik.

3.1. Jellemzői

A Mikes-szótár a Petőfi-szótár után a második valóban teljes írói szótárunk lesz, ugyanakkor első az elektronikus feldolgozás és megjelenítés tekintetében. Alapjául a teljes életművet felölelő, mintegy 6000 oldal terjedelmű kritikái kiadás szolgál (MIKES 1966–88). A számítógépre vitel során a mikesi szövegeknek megfelelő XML-struktúrát alakítottak ki, vagyis olyan tageket, más néven címkéket illesztettek a szövegbe, amelyek a szócikkírás során nélkülözhetetlenek. (Erről részletesebben: KISS 2012.) A digitális struktúra természetesen az internetes felületen nem látszik, de ezáltal valósul meg, illetőleg működik a többirányú keresési funkció.

3.2. Nagysága, terjedelme

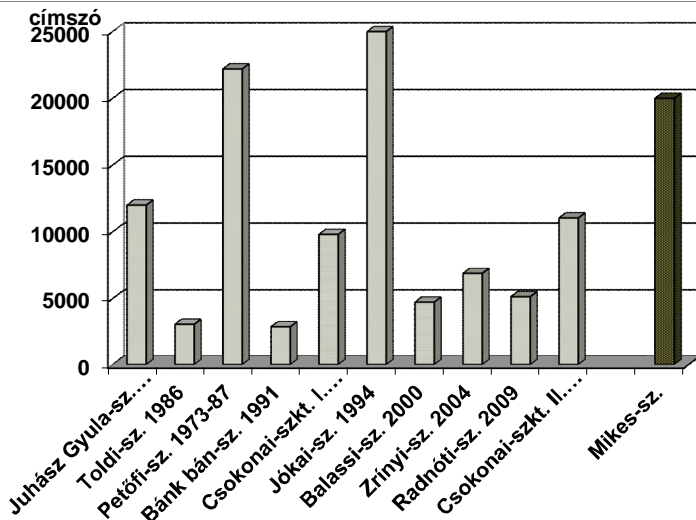
A Mikes-szótár minden kétséget kizáróan a legerjedelmesebb szótár lesz a feldolgozott szövegszók (szóadatok) számának tekintetében. Összevetésként érdemes az 1. ábra grafikonját megnézni, amelyen néhány más írói szótár hasonló adatát is feltüntettük. A 1,5 milliós szám nagyságrenddel meghaladja az eddigi szótárak adatait. (Egyelőre informális adatként a készülő József Attila-szótár – Mártonfi Attila közlése – is szerepel a sorban.)

1. ábra: A feldolgozott szövegszók száma egyes írói szótárakban

A következő grafikon (2. ábra) felsorolja az eddig megjelent írói szótárakat nem téve különbséget a különböző típusok között. Az oszlopok magassága a szótárakban található szócikkek mennyiségét mutatja. Leolvasható, hogy a Mikes-szótár várhatóan 20 ezer szócikket fog tartalmazni, ez elsősorban a Petőfi-szótárral való összevetésben lehet érdekes, ahol a szócikkek száma nem sokkal haladja meg a 22 ezret. Jelen összefoglalásban nincs mód további elemzésre, az egyes szótárak sajátosságaiból következő tanulságok levonására, de ha az itt látható adatokat összevetjük az egy-egy reprezentáns írói szótár elkészítéséhez feldolgozott szóelőfordulások (szóadatok) számával, egyértelmű, hogy a Mikes-szótár meglepően sok magas adatszámú szócikkből fog állni.

Sajnos, a tulajdonnévi előfordulások és szócikkek számát illetően nem tudunk megfelelő összehasonlításokat végezni, mert a Mikes-szótárban hiába listázhatók külön a tulajdonnevek, más szótárak vagy nem is jelölték külön a tulajdonneveket, vagy a gyakorisági statisztikában vonták össze az összes főnévi adatot. (A szófajjelölésről még később lesz szó.)

2. ábra: A címszók száma az egyes írói szótárakban

4. A tulajdonnevek az egyes írói szótárakban

Már volt szó arról, hogy eddig egyetlen, a szó valódi értelmében teljes írói szótár született, amely a szerző minden egyes leírt és ránk maradt szavát feldolgozta, az idegen szavakkal és a tulajdonnevekkel együtt: ez a Petőfi-szótár. Természetesen nem csak ebben a szótárban szerepelnek hely-, személy- vagy állatnevek, viszont a megjelenítés módjában az adott szótárnak megfelelően esetenként jelentős különbségeket tapasztalhatunk. Jellemző lehet, hogy a tulajdonneveket szófaji minősítéssel megkülönböztetik-e a köznevektől, és az is lényeges, hogy milyen címszóstruktúrába illesztik be őket, és mennyire tagolt jelentésszerkezettel.

4.1. Címszóválasztás és tulajdonnév

Abban a vonatkozásban, hogy egy-egy írói szótár készítői hogy viszonyulnak a különböző tulajdonnevekhez, az elsődleges, hogy felveszik-e a címszók, és ezáltal a szócikkek közé vagy mellőzik őket.

4.1.1. A tudományos igényű ún. teljes szótárak közül a Zrínyi-szótár az, amelyik kihagyta a tulajdonneveket, nem tekintve őket a szókincs részének. A Jókai-szótár mint népszerű szómagyarázó szótár azért nem vállalta fel a tulajdonnevek értelmezését, mert sokszor óhatatlanul lexikonszerű megoldásokat kellett volna alkalmaznia pl. egy-egy történelmi személy vagy mitológiai alak, bibliai vagy történelmi helynév stb. azonosításakor, értelmezésekor. Ráadásul a szótár készítésekor fennálló komoly terjedelmi és időbeli korlátok is a tulajdonnevek kihagyása mellett szóltak.

4.1.2. Azokban a szótárakban, szótár jellegű adattárakban, amelyekben a tulajdonneveket megtaláljuk a címszólistában, a tulajdonnévi címszók kialakítása, „szinkronizálása” a köznévi címszókkal annak megfelelően történt meg, hogy a szerkesztők mennyire akarták érvényesíteni a tulajdonnevek nyelvhasználati (szemantikai és pragmatikai) sajátosságait és szófajspecifikus jegyeit.

4.1.3. A Mikes-szótár szóanyagának címszavasítása során egyértelműen kiderült, hogy a szókincs részének tekintendő tulajdonneveknél a megfelelő címszó felvétele még nagyobb odafigyelést igényel, mint a közneveknek, illetőleg a szókészlet egyéb elemeinek esetében.

A többi szóeggyeddel összhangban a személy- és helyneveknél is meg kellett határozni a ma leginkább használatos alakot mint lehetséges címszót, de ebben gyakran enciklopédikus ismeretek, illetőleg a bibliai és különböző antik vagy egyéb történeti források is segítettek azon túl, hogy a lexikográfiai gyakorlatnak megfelelően a korpuszban előforduló variánsokat is jegyelembe kellett venni.

4.2. A szófaji meghatározás és a tulajdonnévfajták

Az, hogy valamely írói szótár feldolgozza szócikkeiben a tulajdonneveket is, nem jelenti feltétlenül azt is, hogy határozottan megkülönbözteti a tulajdonneveket a köznevektől. A tulajdonnévfelfogáshoz társuló szótárírói gyakorlatot négy szótár példáin mutatom be. (Az egyes szótárak típusáról, jellegéről a 2. pont tájékoztat.)

A következőkben természetesen itt nem az egész szócikket közlöm az egyes címszóknál, a példamondatokat és a locusokat

kihagyom, az esetleges hosszabb értelmezésre pedig csak utalok. Helykihasználási okokból nem követem a szótári tördelést, az adatokat értelemszerűen egymás után tüntetem fel, a címszót kiemelve. Mivel a szótárakban a szócikkek alfabetikus sorrendben következnek, a további hivatkozásoktól eltekintek. A szócikkek, illetőleg címszók kiválasztása véletlenszerűen történt, mindössze arra törekedtem, hogy a fellelhető megoldási lehetőségeket bemutassam.

4.2.1. A Balassi-szótár rövid szócikkeiben az tükröződik, hogy a szerkesztők nem kezelik külön a tulajdonneveket, szófajjelölésként a fn rövidítés áll a címszó mellett, és csak a ma elfogadott alak- vagy írásváltozat megadását követően szerepel – mintegy értelmezésként, illetőleg az értelmezés részeként – az adott tulajdonnévfajta valamiféle meghatározása. A zárójeles szám az előfordulások mennyiségét mutatja. Fontos megjegyezni, hogy a címszó a korpuszban található névalakhoz igazodik, vagyis Balassi helyesírását követi.

Jakab fn (1) Férfinév.

Judit fn (5) Női név.

Julia fn (254) Női név.

Julia-Anna fn (3) Női név. □ Losonczy Anna valódi neve és költői álneve együtt.□

Julius fn (1) Férfi név. □ Julius Caesar római államférfi.□

Theagenes fn (1) Theagenész; férfinév. □ Héliodorosz egyik legismertebb kalandregényének hőse.□

Theseus fn (2) Thészeusz; férfinév. □ Görög mitológiai alak.□

Thisbe fn (1) Thiszbé; női név.

Thyrsis ~ Tyrsis fn (28+1) Tirzsis; férfi név.

Tiefengrab utca fn (1) Helynév. □ Az örömlányok utcája Bécsben.□

4.2.2. A Csokonai-szókincstár adattár jellegének köszönhetően nem közöl semmiféle értelmezést a címszó mellett, egyszerűen fn rövidítéssel jelöli meg a szófajt a tulajdonnevek esetében is, több információt az adatszámmon és a locusokkal ellátott példamondatokon kívül nem ad. Ez utóbbiakat most elhagyom, a példákkal csak a különféle tulajdonnevek meglétét mutatom be, előfordul többféle személynév és helynév is. A címszó itt is Csokonai helyesírásához igazodik, bár az itt közölt néhány példa alapján nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, most csak a rendkívül egyszerű (és esetünkben célszerű) megoldást mutatom be.

Abdolonimus fn (2)

Linkó fn (1)

Linné fn (2)

Lipittlotty fn (78)

Lipsia fn (1)

4.2.3. A Toldi-szótár az iskolai oktatásban is használható segédkönyvként. Szerzője, PÁSZTOR EMIL a tulajdonneveket megkülönböztetve jelölte, és azt is közölte zárójelben, hogy melyik alkatagóriába sorolja az adott szót. A személyniveken belül nem tett különbséget se a családnevek, sem a férfi- és női nevek között. Mivel a rövidítések egyértelműek, nem láttam szükségesnek a feloldásukat. – []-ben a saját kiegészítéseim vannak.

Bence tuln (szemn) 30 – [gyakran minj-vel, értelmezővel – Nincs értelmezés]

Bimbó tuln. (állatnév: ökör neve) – [Nincs értelmezés]

Buda tuln (fr-i név) (vö. Budapest) ’Magyarország fővárosa Nagy

Lajos király korában (a mai Budapest területén)

Dárius tuln (szemn) 1 'gazdag perzsa uralkodó az ókorban'

Laczfi tuln (szemn) 3 (vö. Laczfi Endre) – [Nincs értelmezés]

Laczfi **Endre** tuln (szemn) (vö. Laczfi) – [Nincs értelmezés]

Toldi tuln (szemn) 45 (vö. Toldi György, Toldi-ház, Toldi Lőrinc, Toldi Lőrincné, Toldi Miklós) [Értelmezés, illetőleg azonosítás a jelentésstruktúrában: 1. 'Toldi Miklós' 2. 'Toldi György']

4.2.4. A Petőfi-szótár a tulajdonneveknél minden esetben tulfn szófaji minősítést ad meg, és a paradigmaticus felsorolás után, az értelmezés előtt pontosít alkategória szerint, esetenként stilisztikai vagy egyéb informatív megjegyzéssel. Az egyértelmű rövidítéseket itt sem oldom fel.

Arábia tulfn **3** | -0 b 1 | -*ban* 2 – (földrn) 'délnyugat-ázsiai, arab (beduin) lakosságú sivatagos félsziget'

Arad tulfn **7** | -0 5 (b 1) | -*ra* 1; -*ról* 1 – (földrn) [1. 'város a Maros partján (Arad, Románia)' 2. (*jelzőként*) ~ *m[egye]* 'egykori vármegye a Maros jobb partján']

Arany tulfn **56** | -0 54; -om 1, -a 1 – (csn)

Fejenagy tulfn **15** | -0 10 | -*hoz* 1; -*nak* b 4 – (*tréf*, beszélő név) 'elbeszélő költemény hőse; falusi kovács'

Fekete tulfn **8** | -0 5 | -*t* 2; -*nek* 1 – (csn)

János tulfn **251** | -0 188 (b 12) | -*t* 10; -*ból* 1; -*hoz* 8; -*nak* 32 (b 1); -*nál* 3; -*tól* 1; -*sá* 1; -*sal* 7 – (férfinév) [Értelmezés, azonosítás 21. jelentésben]

Károly¹ tulfn **63** | {ragok} – (férfinév) [Értelmezés, azonosítás 14. jelentésben]

Károly² tulfn 1 (földrn) ’Nagykároly’

Marais tulfn 1 | *-nake* 1 (fr földrn) ’párizsi városrész a Szajna jobb partján’

Morzsa tulfn 2 (kutyánév) ’P. szüleinek kutyája’

4.3. A tulajdonnevek a címszórendszerben

Az egyetlen tulajdonnevet is tartalmazó írói szótár – így a Mikes-szótár – esetében sem lehet kétséges, hogy az egyelemű vagy önállóan (is) használt nevek önálló címszók alatt szerepeljenek vö. *Bence*, *Buda*, *Toldi* (Toldi-szótár); *Arad*, *János*, *Marais*, *Morzsa* (Petőfi-szótár); *Casimirus*, *Héliopolisz*, *Hóreb*, *Jerikó*, *Kleopátra* stb.

A többelemű nevek esetében már többféle megoldás lehetséges, de a sokszor igen bonyolult pragmatikai és szemantikai összefüggések miatt végül az látszott a legcélszerűbbnek és áttekinthetőbbnek a Mikes-szótár munkaközössége számára, ha a családnévből és utónévből álló személynevek elemei külön-külön címszavak lesznek, pl. *Huszár Borbála* esetében a családnévet a **Huszár**, a keresztnévet a **Borbála** címszó alatt találjuk meg, természetesen kölcsönös utalással. Ugyanígy az egyéb több elemű személynevek tulajdonnévi tagjai külön-külön szerepelnek címszóként pl. *Carolus Cahus*, *Cassius Longinus*; *Aranyszájú szent János*; *Cardinalis Humbertus de silvae*. Megjegyzendő, hogy a Petőfi-szótár szerkesztői is ezzel a megoldással éltek, mivel a lexikográfiai szempontokat tartották szem előtt, és nem akartak lexikonszerű funkciót adni a szótárnak (vö. **Arany** és **János**, **Fekete** és **Lajos** stb.). A Toldi-szótárban találunk önálló **Laczfí**, **Toldi** címszót és összetett **Laczfí Endre**, **Toldi Miklós**, **Toldi György** címszavakat is, ami a Mikes-szótár számára a végleges címszórendszer kialakításakor nem bizonyult megfelelő mintának.

A személyneveknél a Mikes-szótárban nincsenek többelemű címszavak, csak egyeleműek. A többelemű földrajzi nevek azonban ugyanúgy, mint az idegen kifejezések és a többelemű címek¹ összetett címszót kaptak, amely lehet kötőjeles vagy állhat több különírt szóból, pl. **Caesarea Philippi**, **Canalis-part**, **Cafár Gamala**, **Hóreb-hegy**, **Sinai-hegy**. Ha a többelemű mai címszó nem található meg Mikesnél

¹ Itt most nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy a címek tekinthetők-e tulajdonneveknek.

teljes formájában, arra a címszóbeli szögletes zárójeles rész utal, pl. [*Santiago de*] *Compostela*.

Külön kellett választani a magyar névhasználatot és az idegen nyelvi alakokat, Ha az adat *Casimirus*, nem szerepelhet a **Kazimír**, hanem csak a **Casimirus** címszó alatt. Ugyanez a helyzet a *Carolus* és a *Károly* esetében, ahol alkalmazható a vö. típusú utalás az összetartozás jelzésére.

A tulajdonnév és a hozzá kapcsolódó titulus, cím, rang, valamint a *szent*, *don*, *donna* mint névkiegészítők külön címszóba kerültek, természetesen az utalók itt sem maradtak el. Minderről bővebben a már megadott honlapról (hppt://mikesszotar.iti.mta.hu), illetőleg az ott olvasható előszóból tájékozódhatunk.

4.4. A jelentésstruktúra

Az előzőekből következik, hogy az azonos tulajdonnevek (tulajdonnévi részek) által jelölt személyek azonosítására nem a címszavasításban, hanem a jelentésszerkezet kialakításakor kerül sor. Ha tehát Mikes ugyanazzal a névvel több különböző személyt jelöl, pl. *Carolus*, *Cassius*, *Cleopátra*, akkor ezek mind egy szócikken belül szerepelnek, s az értelmezések megadásakor válnak külön a szócikk jelentésstruktúrájában.

Ez a megközelítés megfelel az általános írói szótári gyakorlatnak. Ezt alkalmazza a Toldi-szótár és a Petőfi-szótár is, ahogy a következő példából már láttuk, illetőleg láthatjuk.

4.4.1. A Toldi-szótár egyetlen idevonatkozó példája a szemléletet jól tükrözi.

Toldi tuln (szemn) 45 (vö. Toldi György, Toldi-ház, Toldi Lőrinc, Toldi Lőrincné, Toldi Miklós)

1. 'Toldi Miklós'
2. 'Toldi György'

4.4.2. A Petőfi-szótár a jóval terjedelmesebb anyagában sokkal több példából válogathatunk.

Arany tulfn **56** | -0 54; -om 1, -a 1 — (csn)

1. ~ *János* 'a költő (1817–1882)'
- **a** ~ *Jánosék* 'a költő családja'

- b) ~ *János-i* ld. **aranyjánosi**
- 2. ~ *Jánosné* 'a költő felesége'
- 3. ~ *Laci* 'a költő fia'

Fekete tulfn **8** | -0 5 | -t 2; -nek 1 — (csn)

- 1. ~ *Gábor* 'színigazgató Pozsonyban'
- 2. ~ *Lajos* 'P. sárszerntlőrinci iskolatársa és barátja, az 1848-i országgyűlés tagja (?1820–1911)'

János tulfn **251** | -0 188 (b 12) | -t 10; -ból 1; -hoz 8; -nak 32 (b 1); -nál 3; -tól 1; -sá 1; -sal 7 — (férfinév)

- 1. 'angol király, Földnélküli ~ (uralkodott 1199–1216)'
- 2. ~ *Zsigmond* 'Szapolyai János fia (1540 –1571), Magyarország választott királya és Erdély első fejedelme'
- 3. *Szent* ~ *evangélista* 'Jézus tanítványa, a negyedik evangélium szerzője'
- 4. 'regényalak, Jancsi (1.) idősebb korában'
- 5. 'elbeszélés szereplője, kovácmester'
- 6. 'regényalak, Robin Hood bandájának egyik tagja'
- 7. ~ *atya* 'dráma szereplője, szerzetes'
- 8. ~ *gazda* 'versbeli zsáneralak'
- 9. ~ *vitész* 'elbeszélő költemény hőse, Kukoricza Jancsi'
- 10. → *Arany* ~
- 11. → *Bacsó* ~
- 12. → *Bernát* ~
- 13. → *Besze* ~
- 14. → *Erdélyi* ~
- 15. → *Garay* ~
- 16. → *Herpai* ~
- 17. → *Horvát* ~
- 18. → *Hunyadi* ~
- 19. → *Husz* ~
- 20. → *Koller* ~
- 21. → *Andelys* ~

4.4.3. A Mikes-szótár jelenlegi arculata még nem mutatja a későbbi jelentésstruktúrákat egy-egy szócikken belül, de a szóadatok címszókhöz rendelése során már létrejött az az alap, minek alapján majd

tovább lehet lépni ebbe az irányba. Mindez vonatkozik a tulajdonnevekre is, és ahogy már említettem, az azonos névvel jelölt személyek, helyek egy szócikkben, ugyanazon címszó alá vannak besorolva.

A problémát tovább lehetne boncolgatni, mert pl. *Cleopátra* néven említi Mikes a híres egyiptomi királynőt és egy szolgálóleányt is. Ha tudjuk, hogy a királynő nevét *Kleopátra* formában írjuk, akkor felmerülhet, hogy az adatok két külön szócikkbe kerüljenek, mert kérdés, hogy az idegen női nevet átírhatjuk-e *K*-val. Ebből az válik világossá, hogy a címszóválasztás kihathat a jelentésstruktúrára is. Különböző megoldások közül lehet választani.

Az elsöben a címszó *Kleopátra*, és természetesen minden adat *Cleopatra*, illetöleg *Cleopátra* írásmóddal lesz feltüntetve. Az 1. jelentés az ‘egyiptomi királynö’, a 2. ‘szolgálólány’ lesz. Választható az is, hogy lesz egy ***Kleopátra*** szócikk a királynöre és egy ***Cleopátra*** a szolgálólányra vonatkozó adatokkal és értelmezéssel. Ez a dilemma több esetben is felmerült, föleg akkor, ha maga Mikes is többféleképpen írt egy nevet az összevonást nehezítva, pl. *Cristina* ~ *Kristiná*. A szótár jelenlegi változatában van egyetlen [***Kleopátra***] címszó, és egy [***Krisztina***], valamint egy ***Kristiná***. (szögletes zárójel azt jelenti, hogy a címszöbeli változat nincs meg a korpuszban.) A kérdés nemcsak az alak- és írásváltozatok problematikájával függ össze, hanem az idegen névalakok és magyar névalakok közötti különbségtétel határait is bizonytalanná teszi. Korrekt megválaszolása fontos lehet névtörténeti szempontból is.

4.4.4. A jelentésstruktúra kapcsán ki kell még térni a homonímia kérdésére is. Típusos esetnek tekinthető, ha ugyanaz a névalak mint személynév és földrajzi név is megjelenik a korpuszban. Ilyenkor mindenképpen két külön szócikkben kell foglalkozni velük indexes címszó alatt. Ilyenek a Petöfi-szótárban a ***Károly*¹** és a ***Károly*²**. Mindkettö tulfn szófaji minösítést kapott. A ***Károly*¹** (férfinév) 63 adatát 14 jelentésbe sorolták, és töle teljesen függetlenül áll külön címszó alatt a ***Károly*²** tulfn (földrn) ‘Nagykároly’ értelmezéssel ellátott egyetlen szóadata.

Ehhez hasonlóan kezelendök a Mikes-szótárban található *Kent* tulajdonnév adatai. A példamondatokból (*mindgyárt követségben küldé kent nevü grofot. a normándiai bertzeghez* – Mulatságos Napok 211; *a maga jóságában vivé ötet, kent nevü tartományban. a tenger szélyin* – uo. 19) kiderül,

hogy van amelyik személynévként és van, amelyik földrajzi névként veendő fel két külön szócikkbe, tehát lesz egy **Kent^f** személynévi, és emellett lesz egy **Kent^g** földrajzi névi minősítésű címszó.

4.5. Alak- és írásváltozatok

Az alak- és írásváltozatok rendszerezése, besorolása a régebbi korok nyelvi anyagát feldolgozó szótárak készítői számára megkerülhetetlen és alapvető gond. Az ingadozó helyesírású korpuszok anyagára szinte nem lehet olyan rendszert megalkotni, amiben előbb-utóbb nem bukkannak fel ellentmondások. Az előzőekben vázolt Cleopátraprobléma is erre mutat rá. A Mikes-szótár alapelve – mint már erre utaltam –, hogy a címszavakat a mai helyesíráshoz igazítsa. Ebből következik, hogy a tulajdonnevek címszavainál is a ma használatos írásváltozathoz igazodik elsősorban. Itt elsősorban a mai lexikonok, enciklopédiák címszóira lehet támaszkodni, de nem egyszer ezekben is többféle névváltozat fordul elő. Ilyenkor is az utaló alakok beiktatása segít eligazodni, vö. *Κροισσος*, *Κρόσσυς*. Mikes általában nem a görög, hanem a latin névalakot használta, ugyanakkor a mai szótárakban inkább a görög átírás szerinti tulajdonnevet találjuk. *Kambüszész* Mikesnél *Cambyse* ~ *Cambyse* változatokban fordul elő, a címszó [**Kambüszész**] lett, *Hector* és *Hecuba* esetében is csak c-s írású adatokat találunk a korpuszban, amelyek az elvet követve [**Hektor**], illetőleg [**Hekuba**] címszó alá lettek besorolva.

Az adattár jellegű szótárakban általában a szerző által leírt alakot választják címszónak, és legfeljebb a szócikken belül tüntetik fel a mai változatot (vö. a Balassi-szótárban: **Thyrsis** ~ **Tyrsis** fn Tirzsis), a Mikes-szótárban hangsúlyozandó a mai írásgyakorlat elsődlegessége. A keresetőség érdekében az elterjedt nevek esetében mindig felvették a mai, közismertebb formát, legyen szó bármilyen írásmódról, a mikesit csak akkor hagyták meg, ha nem volt más lehetőség.

4.5.1. A mikesi tulajdonnevek helyesírásával kapcsolatban külön nehézség a kisbetű, nagybetű következetlen, mondhatni esetleges használatát, amit még a mondatkezdő helyzet sem befolyásol. Ez esetenként még a köz- és tulajdonnevek szétválasztását is bonyolítja. Pl. A *Sütő-ház*-ról is ki kellett deríteni, hogy csupán egy pékségről van szó, ahol sütnék. Elmondható, hogy Mikesnél az, hogy egy szót kis- vagy nagy

kezdőbetűvel ír-e, egyszerűen írásváltozatnak tekintendő. Ennek megfelelően a szótár szerkesztésekor a tulajdonnévi adatokat is a szótárba mindig olyan betűvel vették fel, amilyennel Mikes írta őket Így adódik az a helyzet, hogy **Lutherus** szócikkébe csupa kisbetűs (*lutherus~luthérus*), **Calvinus** szócikkébe viszont nagybetűs (*Calvinus~Cávinus*) alakok kerültek. Természetesen a vegyes kezdőbetűs adatok is gyakoriak. Többször élt Mikes a csupa nagybetűs kiemeléssel pl . a *Constantinapoly* mellett van *CONSTANTINAPOLY* írásváltozat is. Ezt azért kell a tulajdonnevek esetében is mindig megőrizni, mert nem lehet teljes biztonsággal eldönteni, hogy kis vagy nagy kezdőbetűs lenne-e egyébként.

*

Áttekintve a magyar írói szótáraknak a tulajdonnevek szótárazására vonatkozó elveit és gyakorlatát, úgy látom, hogy a lexikográfiai és stilisztikai problémák megoldásán túl ezen a speciális területen igen nagy szükség van az átgondolt és jól kidolgozott névtani érvrendszer érvényesítésére. A készülő Mikes-szótár munkatársai ezt jól felismerték, az előzményekből körültekintéssel választották ki és alkalmazták a leginkább követendő mintákat a mikesi életmű feldolgozásánál a legkorszerűbb digitális formára átültetve. Ennek eredménye már most is érzékelhető, az online elérhető változatban bárki meggyőződhet arról, hogy Mikes tulajdonneveinek feldolgozása a lehető legjobb irányban halad.

Hivatkozások

- BÜKY LÁSZLÓ 2010. Beke József szerk., Radnóti-szótár. Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete. *Magyar Nyelv* 106: 372–380.
- BALÁZS GÉZA – EÖRY VILMA – J. SOLTÉSZ KATALIN – T. SOMOGYI MAGDA szerk. 1994. *Jókai-szótár*. Budapest: Unikornis Kiadó, I–II.
- BEKE JÓZSEF szerk. 2004. *Zrínyi-szótár: Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- BEKE JÓZSEF szerk. 1991. *Bánk bán-szótár. Katona József Bánk bán c. drámájának szókészlete*. Kecskemét: Katona József Társaság.
- BEKE JÓZSEF szerk. 2009. *Radnóti-szótár. Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete*. Budapest: Argumentum Könyvkiadó.
- BENKŐ LÁSZLÓ szerk. 1972. *Jubász Gyula költői nyelvének szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- BENKŐ LÁSZLÓ 1979. *Az írói szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2009–2012. Interaktív konkordancia szótár Radnóti Miklós verseiből. Debrecen.
- BÖLCSKEI ANDRÁS – JAKAB LÁSZLÓ szerk. 1993. *Csokonai-szókincstár I. Csokonai színművei szókincsének szövegszótára és adattára. Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár 5*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- JAKAB LÁSZLÓ – BÖLCSKEI ANDRÁS szerk. 2000. *Balassi-szótár. Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár 8*. Debrecen.
- JAKAB LÁSZLÓ szerk. 2011. *Csokonai-szókincstár II. Csokonai prózai műveinek szövegszótára és adattára*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KISS MARGIT 2012. A digitális Mikes-szótár. *Magyar Tudomány* 173 (3): 279–284.
- PÁSZTOR EMIL szerk. 1986. *Toldi-szótár*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN – SZABÓ DÉNES – WACHA IMRE szerk. 1973–1987. *Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete 1–4*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MAGDA T. SOMOGYI: The position of proper names in writers' dictionaries

The topic of this paper focuses on a specific problem of onomatology and lexicography: how the proper names fit into the stock of entries in writers' dictionaries. In this respect the paper presents an overview on dictionaries having been published up till now, demonstrates the practices of the digital Mikes dictionary in progress and negotiates on special cases having appeared during the editing process. From this aspect the problems of headword selection, and the difficulties that arose in the distinction between proper names and common names are mentioned. The possible methods relating to word class qualification of proper names in different writers' dictionaries are tackled and the plans of Mikes dictionary are outlined.

With regard to the semantic structure the paper emphasizes the role of the proper names in the procedure of identification as well as the notion that the same proper name can refer to different persons or places appearing in the semantic structure. Attention is also drawn to the different versions of written wordforms deriving from the orthography having been subject to variations, which make difficulties in entry selection for the Mikes dictionary.

Nevek lírai környezetben

BÜKY LÁSZLÓ

Szegedi Tudományegyetem, Szeged
buky@hung.u-szeged.hu

1. Weöres Sándor a *Magyar etüdök* címen verseinek zömét Kodály Zoltán megbízásából írta (WEÖRES 1970: II, 65–115) zenepedagógiai anyagok szövegeként (l. BATA 1979: 126). E versekről az irodalomtudományi munkák a játékoságot, a változatos ritmikát, a könnyedséget és a gyermeki világhoz közel álló romantikát (vö. TAMÁS 1978: 146) szokták főbb tulajdonságokként megnevezni.

VOIGT VILMOS hívta föl figyelmemet a konferencián, hogy a vershalmoz *Magyar etüdök* címében – a költő helyesírásával – az *etüd* szó is lehet bizonyos mértékig jelzés értékű. A zenetudomány etüd-értelmezése: „hangszeres zenemű, amely elsősorban didaktikai célokat szolgál. Többnyire valamilyen meghatározott figura, játékban vagy zenei stílus-sablon kidolgozására ad lehetőséget akár formaérték nélkül [...], akár művészi megformálásban” (SZEKERES 1965). A fogalom irodalomtudományi leírása: „1. a zenei etüdhöz sokban hasonló, részben didaktikai célokat szolgáló, részben »műhelytanulmány« jellegű mű; többnyire kisebb terjedelmű verses vagy prózai alkotás, amely alkalmas a szerző virtuóz technikai képességeinek bemutatására” (KOVÁCS 1972). Egyébként ismeretes a költőről, hogy, amint BATA IMRE (1979: 351; 64 j.) írja: „Weöres nem szeret, nem is tud címet adni”; a költő több kötetének címe mástól származik (BATA 1970: II, 774), a *Magyar etüdök* mindenestre találó és összefüggő lehet a megírásukat kérő zeneszerzővel, akinek *Bicinia Hungarica* című négy füzete bevezetés a kétszólamú éneklésbe (KODÁLY 1941–1942), hasonlóképp mondható: a Magyar etüdök bevezetés a (magyar) költészetbe mint tekhnébe. Megjegyzendő, hogy több zenével kapcsolatos verscím is van a költő művei között: *Fuga*, *Fugebetta*, *Suite bourlesque*, továbbá tíz szimfónia (*Első szimfónia*, *Második szimfónia* é. i. t., *Valse triste*. Ezek között változatként ismeretes a *Symphonie concertante* (= *Nyolcadik szimfónia*) cím is.

Elhagyott versek címen jelent meg a költő születésének centenáriumára kiadott kötet, ebben „Kodály *Bicinia* szövegtelen dalai” verssorozat – mondhatni: – etüdjei ezeket a neveket tartalmazzák

előfordulásaik sorrendjében: *Mihály, Mikó* (2x), *Huszár Böske* (2x), *Jancsi* (2x), *Karcsi* (2x), *Tuba Ferkó* (2x), *Benedek, Sára, Zsuzsónka* (2x), *Ferkó, Elemér, Juca, Kata, Ildikó, Aní, Juci, Kati, Ildi*. Vannak e kötetben még efféle versek, ezeket a szerkesztő nevezi [-]be téve: „[Etűdök]”-nek (STEINERT 2013: 614–617). A szögletes zárójel nyilván a szerkesztőre utal, de a szóban lévő *ű* betű is tőle származhat, hiszen A hallgatás tornya című kötetben (WEÖRES 1956: 283) és a még a költő életében megjelent kiadásban (WEÖRES 1970: 65) *ű*-vel szerepel a szó. A nyugat-dunántúli nyelvterületen – ahonnan Weöres származik – többnyire hiányoznak a hosszú, fölső nyelvállású magánhangzók, így tudatosnak vélhető a rövid *ü*-s (költői) írásmód. STEINERT ÁGOTA (2013: 673) megjegyzi: „Megőriztem a költő helyesírását, a szavak egybe-, illetve különírásának egyedi sajátosságait.” Az *Etűdök* címre, úgy lehet, ez nem vonatkozik; a 363. lapon a szerkesztői megjegyzésben pedig „Magyar Etűdök” szerepel, amelyben az *E* voltaképpen helyesírási hiba. – A tizennégy vers egyikében sincs név.

A Weöres-versek főntebb említett kiadásában (WEÖRES 1970: II, 65–115) a ciklus 114 versből áll, bennük 74 név van, ezekből 57 különböző személynév, amelyek tizenkét kivétellel mind puszta keresztnevek. Az elhagyott anyag 70 versében az ismétlődésekkel együtt 24 név van, ezek száma [-]ben van föltüntetve.

Az egytagú nevek és előfordulásaik száma az 1. táblázatban látható.

<i>Aladár</i>	3	
[<i>Aní</i>]		[1]
<i>Anikó</i>	2	
<i>Benedek</i>	1	
[<i>Benedek</i>]		[1]
<i>Borcsa</i>	1	
<i>Böszi</i>	3	
[<i>Elemér</i>]		[1]
<i>Erzsóke</i>	1	
<i>Feri</i>	3	
<i>Ferkó</i>	2	
[<i>Ferkó</i>]		[1]
[<i>Ildi</i>]		[1]
[<i>Ildikó</i>]		[1]
<i>Ilók</i>	1	

<i>Jani</i>	2	
[<i>Jancsi</i>]		[2]
<i>Janó</i>	1	
<i>József</i>	1	
<i>Juca</i>	2	
[<i>Juca</i>]		[1]
<i>Julcsa</i>	1	
[<i>Juci</i>]		[1]
[<i>Kata</i>]		[1]
<i>Kati</i>	5	
[<i>Kati</i>]		[1]
[<i>Karcsi</i>]		[2]
<i>Kitkati</i>	2	
<i>Laci</i>	2	
<i>Magda</i>	1	
<i>Marcsa</i>	3	
<i>Mari</i>	1	
<i>Márton</i>	1	
[<i>Mibáby</i>]		[1]
[<i>Mikó</i>]		[1]
<i>Pál</i>	2	
<i>Peti</i>	2	
<i>Rozika</i>	2	
<i>Sándor</i>	1	
[<i>Sára</i>]	1	
<i>Teri</i>	2	
<i>Terike</i>	3	
<i>Zoli</i>	1	
<i>Zolika</i>	1	
<i>Zsuzsika</i>	2	
<i>Zsuzsóka</i>	2	
[<i>Zsuzsóka</i>]		[2]
A nevek száma	57	[18]

1. táblázat

2.1. Mindezek a nevek a versek tartalma nélkül önmagukban is a magyar társadalmat idézik föl, csupán az *Ékkő Lola* és az *Arnyék Kata* tartható kivételnek (l. BÜKY 1989: 295; BÜKY 1992). Az *Ékkő Lola* kivételessége a $\{\}$ nem várhatóság $\{\}$ miatt szembeűnő, ugyanis

információelméleti szempontból minél inkább ||várható|| valamely elem előfordulása, annál kisebb a hírértéke (vö. BÜKY 2009). A hírérték az a mennyiség – a SHANNON által kidolgozott információelméletben (SHANNON E. CLAUDE – WEAVER 1986) –, amely számszerűen azt fejezi ki, hogy valamely véletlen mennyiség, valószínűségi változó mennyi ismeretet tartalmaz egy másik véletlen mennyiségre, valószínűségi változóra vonatkozóan. – A tulajdonnevek hírértékéről írott cikkében NYIRKOS ISTVÁN (1989: 293) tévesen a tulajdonnevek egyedítő szerepében véli megtalálni a hírértéket. A szövegnek azt a tulajdonságát, hogy ami benne van (voltaképpen a tartalmát), mennyire új vagy váratlan a befogadó(k) számára, szintén lehet hírértéknek nevezni (DE BEAUGRANDE – DRESSLER 2000: 184).

A magyar társadalomban használatos nevek természetesen a weöresi szövegműveknek nem a régebbi stilisztikák által helyesnek tartott úgynevezett magyaros nyelvi stílusát jelzik (SZATHMÁRI 1961: 480; CZIGÁNY 1974), csupán zömükben bizonyos népréteg(ek)ben szokásos nevekkkel a falusi lakosságra utalnak, hiszen ezeknek (a magyaroknak) környezete jelenik meg a költeményekben, s e népréteg névhasználatát jelzik, meg természetesen élethelyzetét és valamelyest életterét (falu, erdő, mező). Mindez úgy természetes, mint ahogyan „A magyar nyelv, a magyaros [ruha]viselet, a magyaros konyha jelszerűségükben is társadalmi tények” amint VOIGT VILMOS (1977: 174) írta a jelek társadalmi szempontból való osztályozása kapcsán. A Weöres által használt nevek jelszerűségükben szintén társadalmi tények. Bizonyára a Weöres-versek illetően jellegéből (is) következtetett némi túlzással KENYERES ZOLTÁN (1983: 161), aki szerint a Magyar etüdök „... tévedhetetlenül szólaltatják meg a magyar táj dalait.”– E most idézett könyvét a szerző kibővítve újra kiadta, a Magyar etüdökre vonatkozó újdonság nélkül (KENYERES 2013).

A magyar társadalom manapság meglehetősen más, mint a versek költésének idejében, amit Weöres születésének (1913. június 22.) a közelmúltbeli 100. évfordulója kapcsán aligha kell bizonyítani. A keresztnévrendszerben 1990 után különösen szembeötlő bizonyos változás. Például a *Bonita*, a *Dzszenifer*, a *Zsüliett* fajtájú idegen nevek mellett az *Áfonya*, a *Bóbita*, a *Mandula* és hasonló magyar nevek jelentek meg. Az idegen eredetű nevek rövid, illetőleg becéző alakú változatai is újak: *Babett*, *Boni*, *Dára*, *Szindi* stb. (l. KnE. 2009: 21–22). A névválasztás egyes társadalmi csoportokban különösen feltűnő, ezt mutatja például,

hogy még kabaréműsorban is ilyet hallhatni (cigányokra jellemző beszédmódú férfitől nyilván szociológiai célzással): „Gyerekek, *Glasznosztjy*, *Peresztrojka*, gyertek!”; „*Rembrandt*, *Önarvkép*, gyertek!” (VARGA 2013a; 2013b). A *glasznosztjy* és a *peresztrojka* a volt Szovjetunió politikai életéből ismeretes kifejezés, ma már mindkettőt idegen szóként tartják számon (l. TÓTFALUSI 2004); a XVII. századi holland festő nevének és művének fölhasználása is azt jelzi, hogy a kabaréjelenet szereplője így kíván a társadalom (általa vélt) közműveltségi színvonalához közeledni.

A Weöres által használt neveket tanulságos összevetni KnE. adataival, a szerzők a 2006. évi összlakossági statisztikára hagyatkoznak, s megadják a nevek előfordulásának gyakorisági helyét, amelyet a 2. számú táblázat a weöresi nevek mellé téve mutat.

<i>Aladár</i>	99.
<i>Anikó</i> [≈ <i>Ani</i>]	27.
<i>Benedek</i> [<i>Benedek</i>]	83.
<i>Borcsa</i> ≈ Borbála	53.
<i>Bőzsi</i> ≈ Erzsébet	2.
[<i>Elemér</i>]	[81.]
<i>Erzsók</i> ≈ Erzsébet	
<i>Feri</i> ≈ Ferenc	7.
<i>Ferkó</i> [<i>Ferkó</i>]	
<i>Ilók</i> ≈ Ilona	[3.]
[<i>Ildi</i> ≈ Ildikó]	
[<i>Ildikó</i>]	[13.]
<i>Jani</i> ≈ János	4.
[<i>Jancsi</i> ≈ János]	
<i>Jankó</i> ≈ János	
<i>József</i>	3.
<i>Juca</i> [<i>Juca</i>] ≈ ?*Julianna; Júlia]	9.; 86.
<i>Julcsa</i> ≈ Júlia	86.
[<i>Juci</i> ≈ Judit; Julianna; Júlia]	[10.]
[<i>Karcs</i>]	[21.]
[<i>Kata</i> ≈ Katalin]	
<i>Kati</i> [<i>Kati</i>] ≈ Katalin	4.
<i>Kitikat</i> ≈ *Katalin	
<i>Laci</i> ≈ László	1.
[<i>Mihály</i>]	[20.]
[<i>Mikó</i> ≈ Mihály]	

<i>Magda</i> ≈ Magdolna	17.
<i>Marsa</i> ≈ Mária	1.
<i>Mari</i> ≈ Mária	
<i>Márton</i>	48.
<i>Pál</i>	28.
<i>Peti</i> ≈ Péter	10.
<i>Rozika</i> ≈ Rozália	21.
<i>Sándor</i>	6.
[<i>Sára</i>]	[92.]
<i>Teri</i> ≈ [?] Teréz ≈ [?] Terézia 33.	47.
<i>Terike</i> ≈ [?] Teréz ≈ [?] Terézia 33.	
<i>Zoli</i> ≈ Zoltán	5.
<i>Zolika</i> ≈ Zoltán	
<i>Zsuzska</i> ≈ Zsuzsanna	8.
<i>Zsuzsika</i> ≈ Zsuzsanna	

* jelzi, hogy a szóalak nem szerepel KnE. adatai között.

[?] mutatja, hogy nem dönthető el a becenév származtatása (legalábbis KnE. adataiból).

2. táblázat

A 2006-ban első tíz leggyakoribb névnek, becézőnévnek a versekben 20 megfeleltethető előfordulása; a Weöresnél meglevő többenél, vagyis tíznél éppen kétszeres az előfordulás. Az Elhagyott versek kötetben előforduló és ide vonható nevek révén 25-re nő a megfeleltethetőség. Ezek az arányok az jelzik, hogy még a XXI. század első évtizedében is a magyar társadalom egésze zömében azokat a keresztneveket használja, mint amelyeket a költő az előző évszázad közepe táján. A nevek hangulati hatása jelentős tényező a névhasználatban (KOVALOVSKY 1934: 15), a becéző alakoké különösen. A Magyar etüdökben – ismerve keletkezési körülményeiket és nem egy vers gyermeki látásmódot idéző voltát – a becenevek megjelenése természetes, külön lehetne vizsgálni használatuk szociológiai jellemzőit.

Minél kisebb az előfordulások sorrendi száma, annál inkább ||várható|| a név előfordulási valószínűsége, vagyis az információelméleti értelemben a hírérték kicsi; ennek következtében a szóanyag többi elemére – és az azokból felépített nyelvi anyag, a szöveg(mű) hírmennyiségére és értelmére – több figyelmet fordíthat a befogadó, akit viszont a ||várható|| név megjelenése – mint a zenében (népdalban) a modalitás – ismerős információs kapcsolatrendszerbe helyez.

A weöresi vershalmazban előforduló kéttagú nevek, illetőleg a vezetéknevek a 3. számú táblázatban vannak.

<i>Árnyék Kata</i>	2	
<i>Ékekő Lola</i>	2	
<i>Füsti Pisti</i>	1	
<i>Haragosi</i>	2	
[<i>Huszárr Böske</i>]		[2]
<i>Lúd</i> (anyó)	1	
<i>Liba</i> (pék)	9	
[<i>Tuba Ferkő</i>]		[2]
A nevek száma	17	[4]

3. táblázat

E nevek mennyiségét a *Liba* ismétlődése gyarapítja. – A *Haragosi* ugyan nem, de a *Haragos* 1487-ből, a *Huszárr* 1449-ből, a *Liba* 1671-ből és a *Lúd* 1343-ból, a *Tuba* 1449-ből adatolva vannak (CsnSz.). A *Füsti* (*Pisti*) névre a régiségből nincs adat, a *Füstös*-re (voltaképpen ’fekete haj- vagy bőrszínű ember’ jelentésben) az első adat XV. századi (CsnSz.). *Füsti* alakú közszavunkról csupán a *füsti fecske* ’Hirundo rustica’ állandósult szókapcsolatban tud az ÉrtSz. (A későbbi MHSz. *füstifecske* írásmódok nem szókapcsolatot, hanem összetételt jeleznek, pl. MHSz., ÉKsz.?). Az ÚMTsz. is mindössze a *füsti boszorkány* ’piszkos, kormos nő’ kapcsolatot mutatja be.

Ezeknek a családnévek a hírértékviszonyai hasonlóak az egytagúakéihoz, azonban különbség mutatkozik az *Ékekő Lola* és az *Árnyék Kata* esetében, ugyanis mint | | nem várható | | névelemeknek a magas hírértékük: „Erdő picit zöld ablaka, benn álmodoz *Árnyék Kata*. [...] Márvány szoba tükrös fala, | benn szunnyadoz *Ékekő Lola*.” Természetesen a szövegben lévő ún. ábrázolt tárgyiassághoz (INGARDEN 1977: 227) képzettársítási kapcsolatban van mindkét vezetéknev, vagyis a szöveg hírányaga össze van hangolva: *az erdő sötét* \wedge *az ablak kicsi* \wedge *az ablakon kevés fény jut be* \wedge *Kata sötét* \sim *árnyékos szunnyadoz*. Hasonlóképpen vannak az implikációk fölépítve másik névvel kapcsolatosan is.

A Weöres-versek névanyaga a versek megírása óta végbement társadalmi változások, bennük a névadási szokások alakulása ellenére most, a XXI. század második évtizedében még mindig a magyar névadásban gyakori elemekből állnak (*Erzsébet, Ferenc, Ilona, János,*

László, Mária, illetőleg megfelelő beceneveik). E miatt a névanyag miatt tehát továbbra is magyar a Magyar etüdök, jóllehet a témakörök, az élethelyzetek tekintetében meglehetősen nagy különbséget találhatna az erre irányuló vizsgálat.

2.2. Weöres Sándornak (és másoknak is) fiatalkori példaképe, mestere a lírikus Füst Milán volt. Az ő költészete kortársaiétól is és azokéitól is lényegesen különbözik, akik (mint Radnóti Miklós, Illyés Gyula, Vas István és mások) szintén a XX. század első felében jelentkeztek a magyar lírában. Versei nagy részében egy fiktív középkori világ és szereplői jelennek meg, többnyire azonban (személy)név nélkül: „Üveggyártó valék”, „az éji *halász* már útvjáról visszatért”, „kolduló *barátok*” ’szerzetesek’; „Míg a *várúr* drága s habos husú almákat evett, | S amíg egykedvűn kártyázott egy bús *lovaggal*” é. í. t. Emiatt is viszonylag kevés név szerepel a költő összes versében, amelyeknek mintegy felét Újak címen foglalta össze, s amelyeknek túlnyomó része 1934-ből való (l. ZSOLDOS 1988: 290); ezekben – használati vonatkozásaik alapján való csoportosíthatóságukkal – a következő nevek fordulnak elő, (l. a 4. táblázatot).

<i>Berengár</i> (király)	
<i>Henrik</i> (király)	
<i>Vlagyimir Iljics</i> (Lenin)	
<i>Copperfield</i> Dávid	1
<i>Copperfield</i> (Dávid)	1
(<i>Copperfield</i>) Dávid	1
<i>Oidípusz</i>	3
<i>Trisztán</i>	1
(Kosztolányi) <i>Dezső</i>	2
(Tóth) <i>Árpád</i>	1
(Karinthy) <i>Frigyes</i>	1
<i>Abrahám</i>	2
<i>Euméné</i>	1
<i>Élías</i>	1
<i>Mithrasz</i>	1
<i>Mózes</i>	1
<i>Hekaté</i>	1

Jézus	1
Venusz	1
Zsuzsanna	1
Almandól	1
Pergola	4
A nevek száma	22

4. táblázat

A Füst-versekben három történelmi, hat irodalmi, három valóságos (kortárs és barát költő), kilenc mitológiai név van, valamint két egyéb csoportba tartozó. A *Copperfield Dávid* és a *Vlagyimir Iljics* kivételével a nevek egyeleműek.

A kortársak, illetőleg barátok nevét nem számítva is szembeötlő a nevek zömének az európai műveltségkörhöz való tartozása, ez azt jelzi, hogy az említett Füst Milán-i fiktív világ erre alapozódik. A Füst Milán versek – kevés kivétellel – a XX. század első harmadában keletkeztek, e névanyaghoz lényegében ma is az alapműveltség tartozik.

Az egyéb csoporthoz vont *Pergola* ugyancsak európai vonatkozású: bizonyára a későlatin *pergula* 'kúszónövénnyel befutott oszlopos lugas, nyitott pavilon' (TÓTFALUSI 2005²; vö. ÉrtSz.) megfelelője, amely talán hangalakjával némi erotikus utalással – a kúszónövény körbeöleli az oszlopot – alkalmas annak vérbő hölgynek a megnevezésére, aki a vers hőse: „Az édeságyú-vágyú Pergola | Busásan issza ám a sört nagyon, | Hogy oly széles lett tőle tompora: | Ha ráül, hordókat lapít agyon | S az öle négyölnyi mély, mint a tenger, nem leli mélyét semmi utazó [...]” (Gúnydal Pergolára, FÜST 1988: 47). A mai olvasónak a (szép)irodalomból való nevek (*Copperfield Dávid*, *Kosztolányi*, *Tóth*, *Karinty*), a történetiek (*Berengár*, *Vlagyimir Iljics*) és a számos mitológiai név a szövegtartalmak kapcsán némileg meglepő lehet, ezért viszonylag magas hírértékűek, a korabeli olvasók esetében kevésbé lehettek ilyenek. A *Trisztán* név – a költő naplójában: *Tristan* – Richard Wagner operájára utal, amelyet háromszor említ naplójában (In. I: 63, 407, 419, 583), továbbá ugyanilyen írásmóddal szerepel a megfelelő verssor is (In. 633); maga Wagner is sokszor szerepel (In. I: 37, 38, 45; 106, 131, 143; 172 (2x), 191, 478; 635, 981; II: 157, 607, 618; 648, 686, 760; 772), ebből nyilván figyelemreméltó stílári kapcsolatokra lehetne

összehasonlító elemzéssel jutni a költő-író Füst és Wagner alkotásainak vonatkozásában.

Az *Almandól* név megjelenése ! !nem várható! ! ! eleme a Füst Milán-i névanyag (sem a köznyelv nevei) halmazának, vagyis nagy a hírértéke. A név A fegyenc fia – Ballada című versben (FÜST 1988: 40) van: „Fordúl a kulcs a zárban... | –»Mit akarsz itt *Almandól!*« | –»»Én vagyok a Szégyen-Király. « » Almandól nyilván szellem, aki a fegyenc fiát magával akarja vinni feltehetően a bűn útjaira. A költemény a költő naplójában 1930. szeptember 27-e után, de október vége előtt van bejegyezve (FÜST 1999: II, 307–308), kötetben 1948-ban jelent meg (FÜST 1948: 54–55). Füst Milán lírájának lehetséges világában gyakorta jelennek meg szellemek, verseit 1948-ban Szellemek utcája címen adta ki. A lírájában ’szellem’ jelentésű szavak stilisztikai szempontú földolgozását (I. BÜKY 2000: 153–162).

A szó személynévként meglehetősen ritkának mutatkozik, a világhálón föllelhető *Joaquín Almandol*, aki az uruguayi internet elterjedtségét vizsgáló újságírócsoportban munkálkodott (Espectador 2002). A manapság nagy népszerűségnek örvendő Facebook közösségi oldalon két adat van: *Ameen Almandol*, *Azmari Almandol* ([https-1](https://www.facebook.com/ameen.almandol), [-2](https://www.facebook.com/azmari.almandol)). Megvan az *almandol* szó például egy játékdalon ([http-1](http://www.almandol.com)), egy indiai gyógyszergyár (Cris Pharma) honlapján ([www-1](http://www.crispharma.com)) és más helyeken is. A szó bizonytalán a szanszkrit *mandala* ’varázskör’ semleges nemű főnévre megy vissza, amelynek szóvégi *-a* hangja a hindiben és a nepáliban is lekopott. A mandala mint a keleti műveltség eleme arab közvetítéssel juthatott az európaiba a XII. században; az arab névelő rögződött, s idővel különféle alakváltozatok jöttek létre (az egyes nyelvekben): *amandel*, *almadal*, *almadel(l)*, *almandel*, *alimandel*, *almandals*, *alrmandal*, *mandel*. A tibeti buddhizmus kör alakú meditációs diagram neve idővel műfajnév is lett: a szellemidéző szövegek, a csillagászati alapon nyugvó mágikus szövegek tartoznak hozzá. Több európai nyelven születtek ilyen szövegek a középkorban és még a korai újkorban is (MEINERS 1794: III, 206). Az európai hagyomány Salamon király (Kr. e. 972/964–926) kiterjedt írói munkásságával is összefüggésbe hozza e műfajt; készültek például a salomoni almandalok mint varázssrajzolatok is (Sanctus Almandel Salomonis). – A kérdéskör részletes bemutatását I. VEENSTRA 2002: 192–229.

3. A nevek lírai szövegek környezetben nyelvi elemként ugyanúgy hordoznak hírértéket, mint bármely más nyelvelem (beszédhang, szó,

megnyilatkozás). Használatuk során a minden jelhez tartozó társadalmi rendszer mutatkozik meg, „[...] a kommunikáció szándéka felől csak ott lehet könnyen megbizonyosodni, ahol a kódot mint olyant társadalmi úton tanulták meg” (MOUNIN 1975: 335). Ez a rendszer a fent említett Weöres-versekben a költő kora magyarhoni keresztneveinek csaknem kizárólagos használatát mutatja, vagyis nem a már említett, amúgy is meghatározathatatlan magyaros stílust tükrözi és jelzi, hanem a nemzeti (kereszt)névhasználat korabeli gyakorlatát. Ennek révén az olvasó otthonosnak érezheti magát a szövegvilágban, és ez, mint az összevetés mutatja, alapjaiban félévszázad múltán sem változott. A Füst Milán-i névanyagban pedig a személyes ismerősök és az európai műveltség nevezetes alakjainak nevei mutatják a magyar és európai, illetőleg azon túli műveltség azon horizontját, amely ugyancsak érvényes a jelenben.

Hivatkozások

- BATA IMRE 1970. Utószó. In: WEÖRES 1970.
- BATA IMRE 1979. *Weöres Sándor közelében*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- BEAUGRANDE, ROBERT DE – WOLFGANG DRESSLER 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. H. n. [Budapest:] Corvina. (Eredetije: 1981.)
- BÜKY LÁSZLÓ 1989. A személynevek stílushatása a költői nyelvben. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk. *Névtudomány és művelődéstörténet – A IV. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján, Zalaegerszeg, 1989. október 8–10*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Zalaegerszeg: Zalaegerszeg Város Tanács VB Művelődésügyi Osztálya. 294–297.
- BÜKY LÁSZLÓ 1992. Sztálin és Ékkő Lola. FARKAS FERENC szerk. *Tulajdonnév-használatunk – Névtudományi tanácskozás Jászberényben. 1991. október 11–12*. Magyar Névtani Dolgozatok 100. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport. 43–48.
- BÜKY LÁSZLÓ 2009. Hírértékviszonyok egy költői szövegműben. *Magyar Nyelvőr* 133: 407–433.
- BÜKY LÁSZLÓ 2000. *Egy vers szóhasználati háttere – Füst Milán: Szellemek utcája*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kara, Magyar Nyelvészeti Tanszék.

- CZIGÁNY LÓRÁNT 1974. Az úgynevezett „magyarosság”. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZÜTS LÁSZLÓ szerk. *Jelentés és stílusztika*. Nyelvtudományi Értekezések 83. Budapest: Akadémiai Kiadó. 109–113.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC szerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Espectador 2002. Presentaron resultados de investigación sobre Internet en Uruquay, patrocida por Proverb. Espectador.com – La primera radio uruguay en internet. <http://www.espectador.com/principal/empresariales/emp0208282.htm> (2002.10.07.)
- facebook–1. <https://en-gb.facebook.com/ameen.almandol.7> (2013.01.05.)
- facebook–2. <https://www.facebook.com/public/Azmari-Almandol> (2013.01.05.)
- KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2009. *Keresztnevek enciklopédiája – A leggyakoribb női és férfinevek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- FÜST MILÁN 1948. *Szellemek utcája* H. n. [Budapest:] Dante Könyvkiadó, Budapest. [É. n.]
- FÜST MILÁN 1988. *Összes versei*. IV., bővített kiadás. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- FÜST MILÁN 1999. *Teljes napló* I–II. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- FÜST MILÁN 2002. *Összegyűjtött levelei*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- http–1. <http://www.lolking.net/summoner/eww/29311440> (2013.10.12.)
- https–1. <https://en-gb.facebook.com/public/Ameen-Almandol> (2013.01.05.)
- https–2. <https://www.facebook.com/azmari.almandol> (2013.01.05.)
- INGARDEN, ROMAN 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Budapest: Gondolat. [Eredetije: 1931.]
- KODÁLY ZOLTÁN 1941–1942. *Bicinia Hungarica* I–IV. Budapest: Magyar Kórus.
- KENYERES ZOLTÁN 1983. *Tündérsíp – Weöres Sándorról*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. [É. n.]
- KENYERES ZOLTÁN 2013. *Weöres Sándor*. H. n. [Budapest:] Kossuth Kiadó. [É. n.]
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34.

- KOVÁCS ENDRE 1972. [Az] etűd. In: KIRÁLY ISTVÁN főszerk. et al. 1972–1996. *Világirodalmi lexikon* I–XIX. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MEINERS, CHRISTOPHE 1794. *Historische vergleichung der sitten, und verfassungen, der gesetze, und gewerbe, des handels, und der religion, der wissenschaften, und lebranstalten des mittelalters mit denen unsers jahrhunderts, in rücksicht auf die vorthteile und nachtheile der Aufklärung.* Hannover, 1794. In: <https://www.google.hu/#q=almandol+meiner%27s&safe=active> (2013.11.20.)
- MHSz. = DEME LÁSZLÓ – FÁBIÁN PÁL 1988. *Magyar helyesírási szótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MOUNIN, GEORGES 1975. A szemiológia: a közlés vagy a jelentés tudománya. In: HORÁNYI ÖZSÉB – SZÉPE GYÖRGY szerk. *A jel tudománya.* Budapest: Gondolat. 325–328. (Eredetije: 1970.)
- NYIRKOS ISTVÁN 1989. A tulajdonnevek hírértékéről. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk. *Névtudomány és művelődéstörténet – A IV. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján, Zalaegerszeg, 1989. október 8–10.* Zalaegerszeg: Zalaegerszeg Város Tanács VB Művelődésügyi Osztálya. 290–294.
- SHANNON, E. CLAUDE – WARREN WEAVER 1986. *A kommunikáció matematikai elmélete.* Budapest: Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár. (Eredetije: *The mathematical theory of communication.* Urbana: University of Illinois Press, 1949.)
- STEINERT ÁGOTA 2013: Szerkesztői utószó a kötet összeállításáról és sajtó alá rendezéséről. In: WEÖRES 2013: 671–674.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1961. *A magyar stílusztika útja.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- SZEKERES KÁLMÁN 1965. [Az] etűd. In: BARTHA DÉNES főszerk. *Zenei lexikon* I–III. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat.
- TAMÁS ATTILA 1978. *Weöres Sándor.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (Kortársaink)
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2005². *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. 1979–2010. *Új magyar tájszótár* I–V. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VARGA FERENC JÓZSEF 2013a. Traumatológia. In: *Lehalászás.* [Ismétlő műsor korábbi kabarákból.] Kossuth rádió, Budapest. 2013. júl. 13., 23⁷–24⁰⁰ óra.

- VARGA FERENC JÓZSEF 2013b. Postán. In: *Lebalászás*. [Ismétlő műsor korábbi kabarékból.] Kossuth rádió, Budapest. 2013. aug. 3., 137–14⁰⁰ óra.
- VEENSTRA, JAN R. 2002. The holy Almandal – Angels and the Intellectual Aims of Magic. *www.theol.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/2002/595/c11* (2013.11.20.)
- VOIGT VILMOS 1977. *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest: Gondolat.
- WEÖRES SÁNDOR 1956. *A hallgatás tornya*. H. n. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- WEÖRES SÁNDOR 1970. *Egybegyűjtött írások I–II*. Budapest: Magvető.
- WEÖRES SÁNDOR 2013. *Elbogyott versek*. H. n. Budapest: Helikon. [www–1. www.indiamart.com/company/4565988](http://www.indiamart.com/company/4565988) (2013.11.20.)
- ZSOLDOS SÁNDOR 1988. Jegyzetek. In: FÜST MILÁN 1988. 278–324.

LÁSZLÓ BÜKY: Names in Lyrical Context

As linguistic elements, personal and proper names carry informative value like many other ones (sounds, words, utterances). Their use, similarly to that of all other signs, reflects the social order. In case of the Sándor Weöres poems, the subjects of the current analysis, this order demonstrates the full range of Hungarian given names at the time of its composition, i.e. it reflects and indexes the practice of name giving in the country. As a result, the reader may feel familiar with the textual world and, as the results of the analysis show, this feeling has not really changed over the past fifty years. The name world in the Milán Füst poems, as if names of personal acquaintances and outstanding figures of European culture at the same time indicate the horizon of Hungarian, European and global culture validity up to date.

Nevek szemiotikai holdudvarában (a Krúdy-hősök „varázshegye”)

ANGYAL LÁSZLÓ

Eperjesi Egyetem, Eperjes
langyal96@gmail.com

1. Krúdy névadása a szakirodalom tükrében

A név a viselő jele, olyan nyelvi jel, amely a személy helyett áll, azt jelöli (BENYOVSZKY 2010: 131). Az egyén jelölője (signifiant) a személyneve, és ez alapján próbálunk meg következtetni a jelöltre (signifié), a névviselő jellemére. A névadás, névhasználat antropológiai jellegzetességnek tekinthető. A személynév jellemezheti viselőjét, különböző asszociációkat idézhet fel a névhasználókban.

A Krúdy-életmű névanyaga olyannyira bőséges, hogy elkezdődhet annak szemiotikai vizsgálódása. Krúdyban már a kezdettől fogva benne él a nevekbe vetett mágikus hit. Példátlan módon megérzi az egyes nevek hangulatát, illatát, ízét, sőt színét is. „A neveknek szaguk van” – állítja *Asszonyosságok dője* című regényében. Szövegvilága névadásának kutatása azonban ezer sebből vérzik. Életművének onomatológiai hiányosságára már PETHŐ JÓZSEF is felhívja a figyelmünket: „Krúdy művészetében kitüntetett szerepe van a stílusnak. Ezt én is axiómának tekintem, és ennek alapján tartom meglepőnek az érdeklődésnek azt a csekély voltát, ami eddig Krúdy írói névadására vonatkozóan megmutatkozott (PETHŐ 2000). Krúdy névadását sajnos viszonylag kevés nyelvészeti-stilisztikai dolgozat választotta eddig tárgyának (PETHŐ 2011: 98). Az idézett szerző az első Szindbád-kötet (*Szindbád ifjúsága*) személynévadását ismertette (1999), míg a Szindbád megtérése c. kötetben feldolgozta a teljes névanyagot (2000). Ezeket a tanulmányokat leszámítva nagy a hézag a Krúdy-kutatás névtani irodalmában, hiszen a messzi múltban kell vájkálnunk, hogy ennek nyomaira bukkanhassunk. Ahogy PETHŐ is megjegyzi, a szerző névadását eddig két alapvető tanulmány tárgyalta: KOVALOVSKY MIKLÓSÉ (1956) és J. SOLTÉSZ KATALINÉ (1989). Kettejük Krúdy-hozzáállásában az is közös, hogy mindketten teljes életművének

névadási érdekességeire mutattak rá, PETHŐ ezzel szemben viszont egy kötetére vetítette ki azt. Árnyaltabb képet festenek jelen szerző legújabb próbálkozásai ezen a téren (vö. ANGYAL 2010b: 118–128). Teljes névanyagot mutattam be az *Őszi utazások a vörös postakocsin* c. regényében is (vö. ANGYAL 2011a: 341–353). HAJDÚ MIHÁLY alapvető bibliográfiájában sem találunk a névadásával foglalkozó dolgozatot, csak az ismertetteket (KOVALOVSKY, J. SOLTÉSZ). Témaválasztásom hátterében jelenkori Krúdy-kutatók, irodalomtörténészek ide vonatkozó állásfoglalásai állnak a problematika továbbszövésében. Talán a legújabb ide vonatkozó tanulmány is a már említett PETHŐ JÓZSEF nevéhez fűződik, aki a KOZOCSA SÁNDOR által összeállított gyűjteményes kötetből kigyűjtött neveket vizsgálja az irónia mint alakzat aspektusából (PETHŐ 2011: 97–101). Rámutat a névadásra mint ironikus gesztusra. Az irónia Krúdy életművében különböző korszakokban, műfajokban és formákban jelenik meg. A Rezeda Kázmér Társaság két tagját, GINTLI TIBORT és STURM LÁSZLÓT kikérdezve jutottam el ahhoz a felismeréshez, hogy a Krúdy-névadás újabb letéteménye a *Boldogult úrfikoromban* c. regénye legyen. Egyrészt azért is, mert ebben a legkiterjedtebb a nevekkel való manipuláció, másrészt egy eltérő írói korszak megtermékenyítő (pályalezáró) regénye ez. Ezen a ponton jutunk el a címben előrevetített „varázshegyre”, amely azt jelzi, hogy Thomas Mann a *Boldogult úrfikoromban* megírása előtti évben kapott Nobel-díjat (utalván a Varázshegy c. regényére). Alábbi dolgozatomban ennek a regénynek a keresztmetszetében mutatom be a névadás attitűdjét, atmoszférateremtő szerepét.

2. Krúdy és a nevek hálózata

Kevés olyan ősi nyelvfilozófiai probléma van, mint a nevek jelentésének kérdése, a jelölt és a jelölő viszonyának önkényes vagy motivált volta. A névvel való jellemzés az írói jellemzés legtömörebb módjának tekinthető. Annál művészebb az irodalmi névadás, minél inkább fedi egymást a név és a jellem. KÁLMÁN BÉLA *A nevek világa* című munkájában külön fejezetet szentel az irodalmi névadásnak. Megemlíti azokat az írókat, akikre különösen jellemző a névadás relevanciája, cselekményt meghatározó szerepe (pl. Mikszáth, Móricz, Krúdy, Babits, Kosztolányi stb. (KÁLMÁN 1967: 200).

A magyar nyelv-és irodalomtudományban eléggé későn indult meg az írói nevek kutatása. Úttörő vállalkozás volt KOVALOVSKY MIKLÓS 1933-ban írt, s 1934-ben könyv alakban is megjelentetett munkája, *Az irodalmi névadás*, amely megnyitotta és tudományos rangra emelte nálunk is az írói nevek kutatását és feldolgozását. A nevek mágiájával, esztétikájával, divatjával még nem az írói névadás kapcsán foglalkoztak a nyelvészek (HAJDÚ 1992: 537). A 1960-as évek óta az „irodalmi onomasztika” önállóságra tör. Az irodalmi név kutatásának van egy hagyományos vetülete, az ún. „beszélő nevek” vizsgálata (KARAFIÁTH–TVERDOTA 1992: 329). Általánosan leszögezhető, hogy az irodalmi névadás a valóság felé halad, eszközei egyre kifinomultabbak, amely más néven, onomatológiai ágazatként mára már egy széles látókörű, föltáró-rendszerező módszertani alapokkal bíró irányzat, melyet a nyelvtudomány és az irodalomtudomány mezsgyéjén helyezhetünk el. KOVALOVSKY szerint a névadás központi kérdései a következők: érzi-e fontosságát az író, elmélkedik-e a név megválasztásáról, hangzásáról, jelentéséről, a hős és a név összeilléséről, vagy ösztönösen bukkan fel a név (KOVALOVSKY 1934: 505). A név nemcsak arra alkalmas, hogy elfedje vagy megmutassa viselőjének természetét. Nomen est omen: útmutatás, sors, végzet (KOCSOR 1992: 377). Krúdyról elmondható, hogy tudatos a névköltés, igen érzékeny volt a nevek iránt. Képzeletében a név hozzátapad az alakhoz, összeolvad vele. Krúdy névadásának vizsgálata egyaránt tanulságos a névtan és a stilisztika számára (J. SOLTÉSZ 1989: 462). Noha Krúdy fantáziája a stilizált nevek kitalálásában határtalannak látszik, fel lehet ismerni néhány névköltési sztereotípiát. Maga Krúdy is különös fontosságot tulajdonított a neveinek: „Hát lássa, én épp azért jöttem ebbe a városba (...) Már régen elveszítettem a jó étvágyamat az élethez, az álomhoz: gondoltam magamban, hogy kell valahol keresni valakit, aki visszaadja a hitemet a déli harangszóba, aki megtanít arra, hogy miért kell örvendezni annak, mikor az első lámpavilág feltűnik a városban (...) Aki az igazi nevünkön nevez végre (...)” (PETHŐ 2000: 103). Névadására általában jellemzőek a stilizált, valóság nélküli nevek. Esetében a nevek nem egyszerűen jelölik a személyt, hanem képet is adnak róla. A nevek felkeltik annak a környezetnek a hangulatát, amelyből a hős származik, vagy ahol él, s így közvetve őt magát is jellemezhetik. Esetében nem az egymás hegyén-hátán hömpölygő nevek mennyiségén van a hangsúly, hanem a nevek elhelyezésén és hangulatán.

3. A Krúdy-hősök „varázshegye”

A regény utolsó írói alkotó korszakának egyik legfelreérthetőbb műve. Az olvasatából az érződik, hogy az író még egy utolsó nagy dobásra készül benne, költ tehát egy regényes olvasmányt, hiszen csupa olyan dolgról van szó benne, amely dolgok a lehetetlenség világába tartoznak napjainkban (BORI 1978: 229). Egy „elvarázsolt állapotba jutott fogadó vendégeit látjuk a regényben, egy olyan szintéren, amilyenek az ábrázolásáért Thomas Mann 1928-ban Nobel-díjat kapott (a regény megjelenése előtt egy évvel). Annak időélményre vonatkozó tapasztalatait szervesen beépíti a regénybe. Maga a regény alig huszonnégy órát fog be: a társaság villásreggelire ült be a kocsmába, és este hét órakor távozik. Egy letűnt kor előnyeire mutat rá, ezzel is leleplezván a háború utáni korrall való elégedetlenségét. Erre számos utalást találunk a szövegben: „Ferenc József idejében ez így volt, azóta felborult minden rend a világon.” – hangzik a lesújtó, nyomasztó korvélemény. A boldogult úrfikor felütése számos helyen tetten érhető a regényben. Mintha a valóság és a látszat egymásnak esne, s az író az utóbbinak az áldozata lenne. A Bécs városához címzett sörözőben játszódik a „cselekmény”. Teljes embergaléria jelenik meg előttünk: az őspesti olasz Nikodémi úr, Kriptai úr, egy kéményseprő fia, Plac, az „alföldi zsidó”, Burg báró, a huszárcapitány, az „Esperes”, a „Szerkesztő”, a hivatalából leköszönő Podolini Lajos, Vilmosi Vilma, a diplomás tanítónő stb. Ebből a lajstromból is kitűnik, mintha a társadalomból egy-egy foglalkozás metszetét vágtuk volna ki. Az események totális devalválódásának vagyunk a szemtanúi. Az olvasónak az az érzése, mintha csupán jelentéktelen események játszódnának a regényben. A tárgyilagosság felé vezető vezérfonál, a mondatok ritmusa az idősíkokon is reflektálódik. Olyan, mintha egy tárgyilagos tanulmányt, egy szociográfiát olvasnánk. A *Boldogult úrfikoromban* talán a legérettebb és legjellemzőbb példája a modern cselekménytelen regényformának (RÓNAY 1985: 381). Az egész regényben nem történik semmi. Ahogy PERKÁTAI LÁSZLÓ említi a szerzőről szóló kiváló tanulmányában, „Krúdy Gyula mind életében, mind írásaiban emlékező ember. Valamiképpen eszmélkedési formája az emlékezés.” (PERKÁTAI 1938: 9). Itt szeretném megemlíteni PETHŐ tanulmányát is, amelynek tárgya az emlékezés és a halmozás alakzatának vizsgálata a szerző N. N. c. regényében (PETHŐ 2004: 54–61). A pesti regények között tartjuk

számon, hiszen benne a főváros mint provincia jelenik meg, amelyről a tiszta vidéki középosztály végítéletet mond. Ahogy GIN'TLI TIBOR is teszi az elbeszélői autoritás elvesztése kapcsán, érdemes megvizsgálni az omnipotens elbeszélő szerepét, hiszen ez a nevekkal való játékban is megnyilvánul. Krúdy regényei elsősorban az elbeszéltség, illetve a fiktitivás hangsúlyozása révén kapcsolódnak a narrátori magatartáshoz. Mintha a narrátor elvegyülne a szereplők között, vagy ha úgy tetszik, a szereplők narrátori szintre jutnak, ha csak Kacs Kovics úrra gondolunk. Az identitás megképzésében egyfelől a személyiség történetének elbeszélése, másrészt a név identitást teremtő ereje jelentős. A poétikai onomasztika (ami jelen tanulmányunk tárgya) elterjedt eljárása a név és denotátuma közötti viszony motiváltta változtatása. Ismert olyan poétikai eljárás is, melynek keretében a figura és neve közötti viszonyban az összefüggéstelenség, a „megzavart” jelölőviszony válik szemlélhetővé (GIN'TLI 2007: 168). A szerkesztés szempontjából életműve csúcspontja ez a regény. Egy letisztult regényformát kapunk, hiszen benne az anekdotizmus felülmúlja a lírai betéteket. Jellemfejlésről nem beszélhetünk, hiszen a jellemek eleve adva vannak. Központi szervezőelve a gyanakvás, amely végigkíséri a nem létező történetet. Az olvasóban végig az az érzés lappang, mintha minden történés egy tragédiába torkollana. A történet tragikus végének hangulatát Stranzky, az életunt üvegkereskedő figurája festi alá. Érdekes a regénycímbe jelzett birtokos személyjel feltüntetése. FRIED ISTVÁN szerint a személyjel elbeszélőre és szereplőkre egyaránt vonatkoztatható jelentése ugyanis eltörölni látszik az elbeszélő kiemelt státusát (FRIED 2001: 363).

4. A nevek és alakok kapcsolata a jelölő (signifiant) és a jelölt (signifié) viszonyában

A név és a személyiség összefüggéseinek Krúdy prózájában felbukkanó kérdéseit a recepció már régóta vizsgálta. KOMPOLTHY ZSIGMOND tanulmányában megjegyzi, hogy a regényben szinte mindenki álnevet visel vagy olyan nevet, mely jellegtelenségével, csonkaságával hívja fel magára a figyelmet. Meggyőzően érvel *Podolini Lajos* nevének tautologikus, semmitmondó volta és alakjának marionett-szerű jellege mellett. *Vilmosi Vilma* nevében felhívja a figyelmet a töisméltésre s a név maszkszerű funkciójára (KOMPOLTHY 1986: 159–

170). A kocsmabéli alakok nevei esetében is konstatálja a név és az alak között mutatkozó távolságot, melyet személyiség és szerep kettősségeként értékel. A jelölő és a jelölt viszonyában megmutatkozó diszharmónia olyan kaotikussá válik, melyet nem kielégítő a valódi név-álnév, tulajdonképpen személyiség–felvett szerep ellentétpár mentén elgondolni. Pl. *Plac* neve olvasható rosszul beszélő névként. Ő az egyetlen az asztaltársaság tagjai közül, akinek el kell hagynia a helyét, mert az elnök száműzte a söntésbe. A *Páduai Antal* név még álnévként is olyan valószínűtlennek hat, hogy önmagában is az ironikus olvasás lehetőségét valószínűsíti. Itt kell megemlítenünk az iróniát, a Krúdy-szövegek elengedhetetlen particípiumát, amely olyan jelentésváltozást és -módosulást idéz ezekben, amely megváltoztathatja a jelentések egymáshoz való helyzetét. Az ironikus nevek néhány típusával foglalkozott tanulmányában PETHŐ is, aki elsősorban a KOZOCSA SÁNDOR által összeállított gyűjteményes kötetből kigyűjtötte az ironikus neveket:

Az *-i* képző segítségével bármely szóból vagy önkényes hangsorból lehet fiktív vezetéknevet fabrikálni (*Függvényesi, Elefánthy* stb.).

A romantika kedvelésének iróniájaként értelmezhetők a következő ironikus nevek: *Matskabázi Klaránsz, Szerelemvölgyi Áldáska* stb.

Különleges hangzású nevek: *Már Mira, Pricsei és Prócsai*.

„Túlzottan is beszélő” nevek: *Csinosi, Koczjintsi*.

Kontrasztnevek: *Himeny, Garibaldi* (PETHŐ 2011: 100).

5. Krúdy névadása a Boldogult úrfikoromban

Ahogy már korábban előrevetítettem, a nevekkal lefolytatott játék a legérzékenyebb, a legárnyaltabb ebben a regényben az egész életmű relációjában is. Köszönhető ez talán annak is, hogy benne a nevek eszközként szolgálnak a hősök jellemzéséhez. Az alábbiakban az ismert névadási tipológiák alapján igyekszem teljes névrajzot festeni a tulajdonnevek tömegében. Alapul vettem KOVALOVSKY és J. SOLTÉSZ csoportosítását, s ezek alapján igyekeztem rendszerbe állítani a teljes névállományt (személynevek, helynevek, egyéb tulajdonnévfajták). A névadástípusokat aszerint állapítjuk meg, hogy mennyire tudatos és világos a név képzelethangulatának forrása (KOVALOVSKY 1934: 510). Krúdy igen élénk névjátékot folytat velünk. Céлом az, hogy bemutassam a név és denotátuma közötti viszonyt. Mivel Krúdy szerette a zavarkeltést a személyiség és név jelölői viszonyában, így az

antroponimákat szélesebb kontextusban vizsgáljuk meg. A név és a személyiség összefüggéseit Krúdy prózájában a recepció már régóta vizsgálja (GINTLI 2006: 29). Helyesen jegyzi meg, hogy a Krúdy-névadás szemléletváltáson esik át, hiszen azt már egy-egy szöveg értelmezésének központi kérdésévé emelték. KOMPOLTHY szintén foglalkozott a regény névadásával érintőlegesen, s benne kiemelte a nevek hálózatának teljes káoszáét (KOMPOLTHY 1986: 159–170).

5.1. Személynevek

A regény bővelkedik a személynevekben. Arányuk és változottságuk miatt is ezeknek tulajdoníthatjuk a legfontosabb stilisztikai szerepet a nevek csoportjában. Szinte mindegyik magyarázatra szorul. *Vilmosi Vilma* nevében felhívja a figyelmet a figura etimologica jelenségére (a vezetéknev a keresztnévvvel azonos töről fakad). Előbbi esetében férfi- és női név egyvelegéről beszélünk. Krúdyra jellemző, hogy nőket gyakran férfinévvel, férfiakat női nevekkel ruház fel. *Johannát* bizalmasan *Jancsinak* nevezi. *Podolini* keresztnévvvel teljes gúnyt űz a szöveg: „A fiatalember Podolini Lajos névre hallgatott volna, ha valaki megszólítaná. Nem Alajos, se Szent Lajos, hanem Kossuthi Lajos – mondogatta a fiatalember, ha valahol sikerült bemutatkoznia, hogy nevét emlékebe átadja.” *Podolini* tipikus példája annak a névadási magatartásnak, amikor a dzsentri képviselője a szülőhelye nevéből képzett vezetéknevet kap: *Podolini Lajos* Podolinból jött (J. SOLTÉSZ 1989: 453). *Fruzsín* neve pedig több regényből is ismert lehet, hiszen több alakváltozatban is előfordul az életműben: *Fruzsinka*, *Fruzsín*, *Fruzsina*. *Plac* neve is értelmezhető *beszélő névként*. A beszélő nevek a névvvel való jellemzés legprimitívebb formái. A figurát mintegy szkematizálja, hiszen többi tulajdonságát háttérbe szorítja, tehát a névnek ebben az esetben értelmi funkciója van. Megállapíthatjuk, hogy Krúdy elvéte használja ezt a racionális formát, csak korábbi gentry-regényeiben és novelláiban él vele. Nála a nevek inkább érzelmi töltettel bírnak. Nagyon sok név más-más alakban bukkan fel a regény egy-egy részletében, így a *Szerkesztő Polkásiné Nagy Edit*, *Gerolsteini nagyhercegnő*, *Szonett Zsanett*, *Zlotényi Lenke*, *Villeroy grófnő*, *Bácskai gyógyszerészné* és *Palkonyiné* alakban, *Jancsi Vájszéként*, az *Esperes Jobricsként*, míg *lovag Tokió* és *Irma úr* zenész édesapja *Balatonként* és *Badacsonyként* is felbukkan (egy személy–több név reláció). Az író az említett példákban

igyekszik teljes névzavart okozni, az olvasóra bízni a „helyes” név kiválasztását. Láthatjuk, hogy gyakran földrajzi neveket vesz alapul a személyneveknél (*Badacsonyi, Balatoni*). Ezek a nevek atmoszférateremtő tartalommal bírnak. Sokszor női nevek „férfias” kiegészítő elemeket kapnak: *Vilma úr, Erzsébet úr*. Gintli helyesen mutat rá arra is, hogy a személy és a megnevezését szolgáló rangjelölés összefüggése szintén bizonytalan (GINTLI 2006: 31). Erre példa Krúdy azon névadási aktusa, hogy a hercegeként emlegetett alaknak *Páduai Antal* névre szólnak iratai, míg az al-adjutánst *Esterházy*ként mutatja be. *Páduai* neve álnévként is idegennek hat: az ironikus olvasás lehetőségét valószínűsíti. *Görgei A.* esetében szintén elbizonytalanodunk („az igazi Görgeyek közül”). *Csáki kőrörcs* „az igazi Csákyak, közül”, a beszélő nevű *Löffelmann* nem rokona a híres pesti vendéglős *Löffelmann*-nak, *Mattoni Henrik Erzsébet úr*, míg *Holcwart Ede* „nagyon távoli rokona ama *Holcwart* famíliának, mely itt, Pesten a Continental szállodát bírja”. Ezek a példák adekvátan igazolják, hogy Krúdy névadása tudatos, előre megtervezett, hiszen gyakran néhány szavas, de olykor egész mondatos kiegészítésekkel teszi pontosabbá, szemléltetettebbé egy-egy név viselőjét. Gyakran beleszól az elbeszélői hang a szövegbe, akár egy-egy név értelmezése kapcsán: *Irma urat* megjelenése alkalmából „bátran lehetett volna Gráf fon Pejácsovicsnak szólítani”. Feltehetjük a kérdést, hogy kinek a hangja ez: Krúdyé vagy az elbeszélőé? A *Szerkesztő* esetében, aki paradigmikus figuraként van jelen, a névmagyarozatot saját maga adja meg: „Az igazi nevemet már régen elfelejtettem, pedig három diplomát is szereztem valaha arra nézve, hogy a nevemet e hazában felejtethetlenné tegyem. Doktora vagyok az egyháznak, a technikának és a filozófiának.” (KRÚDY 1996: 196). *Görgei A.* esetében még azt is megjegyzi, hogy „Ennyi volt a neve. Boldog volt, ha átutazó idegenek az A. betűt néha Artúrnak gondolták. Pedig sajnos csak Albert volt.” (KRÚDY 1996: 19). *Csáki* esetében az *y*-t mellőzte, mert szabadgondolkodó volt. *Kesthelyi úr* nevének magyarozatát az elbeszélő magyarázza meg: „...azokon a helyeken, ahol ismerték, röviden „Taszilló” néven emlegették.” (KRÚDY 1996: 45). Az író feltehetőleg ismert ilyen vagy hasonló nevet. *Pista úr* kapcsán Falstaff nevét említi és *Falstaff Pistának* is nevezi (BORI 1978: 231). A hordár neve kapcsán megjegyzi, hogy „Jenőke néven már elbeszélésünk folyamán felemlítettünk.” (KRÚDY 1996: 52). Néha, különösen rövidebb elbeszélésben az író nem ad nevet hőseinek, csak így említi őket: *a tanácsos úr, a grófnő, az orvos, az asszony, a férfi* stb.

Rendszerint foglalkozásuk szolgál megjelölésükre (KOVALOVSKY 1934: 510). Krúdy esetében kevés az ilyen névadási megoldás, hiszen ő mindenkinek nevet ad. Tudatos névalakítása abban is rejlik, hogy igyekszik mindenkit megnevezni, hiszen ha valakinek nem tudjuk a nevét, úgy érezzük, hogy nem is ismerjük igazán. Az álnevekre is van említés: „Atyámat hol Hévvizinek, hol Balatoninak, hol Badacsonyinak hívták zeneszerzeményei után, mert különböző álneveken próbálkozott meg a zeneszerzés terén.” (KRÚDY 1996: 99). A *Tábornok* neve is magyarázatra szorult: „...az imént Esterházy néven említettek, mert a pestiek ez idő tájt még nem tudták könyv nélkül a Bécsben székelő udvari méltóságok neveit, mindenki lehetett Esterházy, ha a gárdánál szolgált...” (KRÚDY 1996: 105). Van olyan személy, akinek nevet sem adott: *névtelen krakéler*. A regényben a következő *női nevek* fordulnak elő (összesen 26): *Vilmosi Vilma, Milka néni, Lorsi Emilné (Lorsi E.), Dorottyá, Karolina Cecíliák, Freystadter Flórák, Andersonné ónagysága (Fruzsina), Csillag Anna, Karola Cecília (az éjjeli üstökös), Gerolsteini nagyhercegnő, Hortenzia nagymama, Polkásiné, Frohner Jánosné, Máli néni, Szídi néni, Gasparoné, Kaffkáné Hegyes Mari*. A névanyagból kitűnik, hogy Krúdy különös figyelmet szentel a női neveknek. Ez abból is fakadhat, hogy bensőséges viszony fűzte őt hozzájuk. Ennek megnyilvánulási formája, hogy a nők nagy része csak keresztnéven említetik: *Irma, Dorottyá*. A felsorolásból kitűnik, hogy nagyon sok női név kiegészítő elemet tartalmaz: *Andersonné ónagysága, Karola Cecília, az éjjeli üstökös, Gerolsteini nagyhercegnő, Hortenzia nagymama, Genovéve hercegnő, Villeray grófnő, Máli néni* stb.

A regény gazdagabb a *férfinevekben* (összesen 90), ami korábbi regényeihez képest szokatlan: *Ferenc József, Podolini Lajos, Bajos, a Lajos, Fajkis, Grász patikusségéd, Görgei A., Toporc, Moos N. János (igazgató), Duchon testvérek, Ferenc Páter, Kacs Kovics, Radics, Vájsz úr, Ludvig Franz, Falstaff Pista, Pista úr, Jenőke, Ludvik, Kolbaus Mihály, Berger Malcsik, W.J., Nikodémi úr, Kestbelyi úr („Taszilló”), Esperes, Burg báró, Mezőssy Laci, Plac úr, Elnök, Szapáry, a gazdaminiszter, Widlicska József, a követ, Dungserszky úr, Piros Józsi, Fejér Jenő népdalköltő, Raykó tiszafüredi gyógyszerész, Ney Dávid, Kneipp páter, a wörtsz hófeni plébános úr, Pomery és Greno urak, öreg Bachbruch, Dallosi D. Adolf, a Folies Caprice igazgatója, Laffelmann, Tót úr, Nagy Alfréd, Bartha Miklós, Irányi Dániel, Skakespeare, Svábi Leó, a Rudas fürdő tyúkszemvágója, Leó Szilágyi Dezső, Polónyi Géza, Irma bácsi, Kerkápoly államtitkár, Sztranszki Falstaff János, Davidovics doktor, Deutsch Sándor, Márkus főpolgármester, Vázsonyi-Weiszfeld Vilmos, Apponyi, Horánszky,*

Hévízi, Badacsonyi, Balatoni, Serly Lajos, Nopcsa báró intendáns, Kneipp páter, Wissendorf, Wekerle Sándor, Tiller, a katonaszabó, Mattoni Henrik, Princ („a fennség”), Tábornok, Herr von Wekerle, Franz József, Holcwart Ede, Herceg, Pádunai, Adjudáns, gróf Takova, gróf Herberstein, Berei bácsi, Springer báró, Károlyi Pista, lovag Tokió, Ronacher, Flammarion Kamill, Batthyány Elemér, Csekonics, Pejácsonics, ezüstsóví Májér, Andrássy úti trafikós, Kerkápoly államtitkár. A férfinevek meddő többsége a nőekkel szemben talán azzal is magyarázható, hogy megtartva a nőekkel való empátiáját, a vidéki középosztály férfitagjainak teljes lezülését, dekadenciáját tárja elénk. Amint látható, gyakran többes számban említi a neveket: *Duchon testvérek, Pomegy és Greno urak, Freystadter Flórák, Karolina Cecíliák.* Van, amikor a nevek többes számú használatával *egy társadalmi osztályt, csoportot* jellemez az író: *Lotyó-és repedt sarkú asszonyok, Ferenc körüli kéjencek* (ANGYAL 2010b: 123). Erre a regényre ez a névmegjelölés nem jellemző.

Férfinevek gyakran kapnak jelzőt: *lovag Tokió, öreg Bachbruch, Piros Józsi* (a név része a jelző), *ezüstsóví Májér.* Ezeket *jelzővel ellátott neveknek* nevezem. Gyakran kiegészítő elem járul a névhez (a pontosabb jelölés céljából): *Nopcsa báró intendáns, Tiller, a katonaszabó, Kerkápoly államtitkár, Davidovics doktor, Raykó tiszafüredi gyógyszerész, Márkus főpolgármester, Locsárek, a finánc* stb. Nagyon sok név esetében a foglalkozásuk, rangjuk, előmenetelük szolgál a megjelölésükre. Az egyik csoportot azok alkotják, ahol a rangjelölés a név előtt áll: *lovag Tokió, gróf Takova, gróf Herberstein.* A másik csoportot azok a nevek teszik ki, ahol a rangjelölés a név után szerepel: *Springer báró, Uff király, Burg báró* stb. A harmadik csoportba azok a nevek tartoznak, amelyek esetében a rang maga a név: *Herceg, Esperes, Elnök, Adjudáns, Tábornok, Szerkesztő.* A Krúdy-világ sajátos névhasználati módja az *-i* képző sztereotípiája. Segítségével bármely szóból vagy akár önkényes hangorból lehet fiktív vezetéknevet alkotni: *Badacsonyi, Hévízi, Balatoni, Pádunai* stb. Ezek alapja minden esetben földrajzi név. A személynevek egyik sajátos csoportját képezik az ún. *valóságos* nevek. Ezeket egy csoportba sorolom, mert egy sajátos művészeti, irodalmi szemléletről, ízlésvilágról vallanak. Ugyanakkor evokatív, korfelidéző funkciójuk is van: egy korszak hangulatának bebiztosításáért felelős stílemaként állnak. Sajátos csoportot képeznek a kevésbé valószerű, *stilizált nevek: Svábi Leó, Locsárek, a finánc, Toporc.* Az embernek az az érzése, hogy a valóságban nem hívnak így embereket, legföljebb álnevek, művésznevek lehetnek. Ebben a regényben nagyobb csoportot alkotnak a *teljes nevek* (összesen 28, a teljes névállomány 26

százaléka): *Deutsch Sándor, Batthyány Elemér, Bartha Miklós, Nagy Alfréd, Irányi Dániel, Csillag Anna, Vilmosi Vilma*. A nevek gyakran *becézett* formájukban állnak: *Károlyi Pista, Mezősý Laci, Berci bácsi* (kizárólag férfinevek esetében). Ezek mindig rugalmasak és elsősorban hangulat-keltés a céljuk. Gyakran magukon viselik valamelyik környezet, társadalmi réteg színét (*Marcsa*). A *titkolózó névadás* is megjelenik a regényben, kimondottan a férfinevek körében: *Görgei A., Moos N. János, P. úr, W. J., Dallosi D. Adolf, K.B., Lorsi E.* Ez a névadási magatartás nem Krúdy sajátja, nem igazán jellemző rá. Az ismertetett és felsorolt névtípusokból jól körvonalazható az idegen eredetű nevek csoportja. Ezzel többféle célja lehet az írónak. Ha csak a keresztnév idegen eredetű, akkor az író vagy a divat után megy, vagy jellemezni akar (KOVALOVSKY 1934: 516). A regényben erre számos példát találunk: *Freystadter, Andersonné, Deutsch Sándor, Gerolsteini, Frohner, Kleipp, Wissendorf, Herberstein, Burg* stb. Ezek sorából is kitűnnek a német hangzású nevek (*Burg, Kleipp, Frohner* stb.), amelyek felidézhetik Krúdy osztrákkal szembeni gyűlöletét, haragját. Az ilyen nevekkel az író bizonyos ellentétet alkot a személy és megjelenési formája között, amelyhez tartozik a neve is, és a különösség légkörébe burkolja alakját, mely komikumba olvadhat át (*Plac, Podolini* stb.). Arra is akad példa, hogy magyar neveket idegenít, német hangzásúvá tesz (*Herr von Weckerle, Gróf fon Pejácsovics, Gróf fon Bombelesz, Franz József*).

5.2. Krúdy és a helynevek kapcsolata a regényben

Amióta léteznek irodalmi művek, azóta kérdés, hogyan nevezze meg írójuk nemcsak a hősöket, de a helyszíneket is, ahol a cselekmény játszódik. A személynévadáshoz hasonlóan itt is több lehetőség adott. Ha végig egy helyen folyik a cselekmény, akár nem is kell nevet adnia. Ez a magatartás Krúdyra egyáltalán nem jellemző, ő mindvégig pontosan jelöli meg a helyszíneket, láttatni, szemléltetni akar. Alkalmazhat beszélő- vagy hangulatkeltő nevet vagy titkolózó névadással is élhet, ha a valóság hitelét akarja kelteni (KÁLMÁN 1967: 200–201). Krúdy történetei legtöbbször meghatározott helyszínen játszódnak. A legtöbb cselekmény Budapesten és Nyíregyházán játszódik. Ez nem véletlen, hiszen mindkettő életének szerves része volt (ANGYAL 2010a: 347). A helynevek három nagyobb csoportja Krúdy életének három korszakát, három élményréteget idézi fel. Ez alapján PETHŐ korábbi osztályozását

veszem alapul, aki a Szindbád megtérése c. kötetben hasonlóképpen sorolja be a helyneveket (PETHŐ 2000: 97–103).

Az első szerves egységet a *nyíregyházi kötődésű nevek* alkotják: *Nyíregyháza, Sóstófürdő, Morgó temető*. Szinekdochéként a városra utal a *Nyírség*. Szorosan kapcsolódnak ehhez a névcsoporthoz azok a helynevek, amelyek bár nem közvetlenül Nyíregyházát, de a Nyíregyházán élő Krúdy családot: annak korábbi vagy későbbi lakóhelyeit, életútjának egy állomását idézik fel: *Várpalota*. Ehhez a városhoz kötődő nevekkel nem találkoztam. A másodikba tartozók a podolini diákoskodáshoz kötődnek. A harmadikba tartozók pedig a leghosszabb, a budapesti időszakhoz kötődnek (PETHŐ 2000: 100). Nevezhetjük ezeket a neveket akár „*budapesti nevek*”-nek is. A regényben tehát csak „*podolini*” és „*budapesti*” kötődésű nevek vannak. Az előbbibe sorolhatjuk be a következő helyneveket (Podolin környezetében található): *Poprádfelke, Késmárk, Toporc, Lubló, Podolin*. Az összes többit (elsősorban utcaneveket) már a „*budapesti nevek*” között találjuk: *Vasvári Pál utca, Mária Valéria utca, Podmaniczky utca, Berliini tér, Terézváros, Margitsziget, Stefánia út* stb.

A regényről elmondhatjuk, hogy nagyon kevés helynevet tartalmaz, köszönhetően annak is, hogy az egész cselekmény egy nap lefolyása, az írónak szinte alig kell mozgatnia a helyszíneket. A földrajzi nevek atmoszférateremtő szereppel bírnak. A helynevek holdudvarában elenyésző számú *utcanév* található: *Király utca, Podmaniczky utca, Vasvári Pál utca, Síp utca, Kishíd utca, Rumbach utca, Sándor főherceg utca, Váci utca, Próféta utca, Szeptenay utca, Mária Valéria utca, Fürdő utca, Rostély utca, Újvilág utca*. Ezeknek egy része *valóságos* (*Váci utca, Vasvári Pál utca*), egy része *költött* (*Rostély utca, Próféta utca, Újvilág utca* stb.). Egy példát találtam a helynevek sajátos halmazára, a *közszói elő- vagy utótaggal bíró utcamegjelölésekre*: *Rumbach utcai zsinagóga*. Tetemesebb csoportot képeznek a tereket, utakat, országokat, városokat, városrészeket, szigeteket, folyókat és egyéb térbeli formákat jelölő toponimák: *Duna-part, Vág, Újpest, Margitsziget, Duna, Lubló, Poprádfelke, Késmárk, Terézváros, Berliini tér, Andrássy út, Allatkert, Szabadka, Szerviták tere, Kamara-erdő, Stefánia út, Városliget, Nizza, Liget, Ausztria-Magyarország, Párizs, Wien, Nagymaros* stb. Számos utalás található más, főleg vidéki városokra: *Wien, Lubló, Podolin*. Az anatópizmusra, vagyis a helytévesztésre is találunk példát a regényben, amikor Vilmosi Vilma átgyalogol a Duna jegén a Margitszigetről Újpestre (J. SOLTÉSZ 1989: 458).

5.3. Egyéb nevek

Ezen a csoporton belül először az épületneveket, azon belül is a vendégfogadó- és szállodaneveket veszem sorra, mert ezek a leggyakoribbak, és utalnak Krúdy életszemléletére, stílusára. Műveiben töméntelen vendéglő, kocsmá, csárda, fogadó, kávéház, mulató és egyéb vendéglátóipari intézmény fordul elő, nevük fontosságára jellemző, hogy nemegyszer a regény vagy novella címébe kerülnek: *Francia kastély*, *Zöld Ász*. A regényben a következőkkel találkozunk: „*Fehér Ló fogadó*”, *Pannónia fogadó*, „*Bécs városa*”, *Kékmacska* (vendéglő), „*Kaszinó*”, „*Kürt*”, „*Hungária szálló*”, *Fajkis bodegája*, *Jockey-Club*, *Druskai vendéglő*, *Petánovics-féle vendéglő*, *Braun-féle vendéglő*, „*Fogas*”, „*Kék Duna*”, *Adria hajó* (vendéglők), „*Continental*”, „*Korona*” kávéház, „*Carló*”, „*Ferenczi kávéház*”, „*Söröskocsi*”. Ezeknek egy része a tulajdonosukról lett elnevezve: *Petánovics-féle vendéglő*, *Braun-féle vendéglő*. Gyakran állatnevek rejtőznek bennük: *Kékmacska*, „*Fehér Ló fogadó*”. A helyesírásuk is ingadozik, az író nem szentel különösebb figyelmet az egységes helyesírási módnak. Több intézménynév jelöli fürdők, temetők, templomok, kórházak nevét (épületnevek): *Rudas-fürdő*, *Szent Terézia templom*, *Mattoni Henrik Erzsébet Sósfürdője*, *Bartha Miklós szobra*, *Nemzeti Múzeum*, *Kerepesi temető*, *Rókus-kórház*, *Operaház*, *Szent István-torony*, *Teréz-templom* stb. Egy tulajdonnév köznevesül: *késmárki gőzfürdő*. Egyéb intézménynevek (ezek nagy része társaságok, egyesületek nevei): *Magyar Kárpát Egyesület*, *Nemzetközi Hálókocsi Társaság*, *Takarékossági Bank*, *Budapesti Önkéntes Mentők*, *Nemzeti Párt*. Nagyon sok név irodalmi művet vagy színházi darabok neveit jelöli: *Királyfogás*, *Subanc* (darabok), *Cornevillei harangok*, *Szicíliai vecsernye*, *Szöketetés a szerájból*, *Hoffmann meséi*, *Madarász* (operett), *Ríp van Winkle* (színdarab). Néhány folyóiratnévvel (címmel) is találkozunk: *Egyetértés*, *Előkelő Világ*, *Magyar Hírlap*. Egy részük csak költött név. Nagyon sok márkanév színesíti az író névfantáziáját: *Rotschild* (ásványvíz), *Brúzay-féle sásborszesz*, *szepesbélai borovicska*, *poprúdi sör*, *Kolonics-bajusz*, *Magyarika*, *Dráma*, *Spor*, *Jenige*, *Szultán*, *Hölgy* (cigaretta), *Britanika* (szivar), „*Prince of Wales*”, „*Faur Félix*”, „*Lord Derby*”, „*Exotique*”, *Taková* (gallérfajták), *Baltoni ábránd*, *Bécsi keringő*, *Bőregér*, *Ufff király*, „*Paradicsom kabare*”(valcer). Ezek nagy része természetesen *költött intézménynév*.

Krúdy műveiben viszonylag sok *állatnév* található, elsősorban *lónév*. Az író ismerte a lóversenyek világát. Ez a világ háttere több regénycímnek is: *Őszi versenyek*, *Kékszalag hőse*. Gyakran személynevekkel nevezi meg az

állatokat. Erre a névtípusra is találtam egy-két példát a regényben: *Csillag* (ló), *Matyi* (papagáj). Sok név viszont meghatároz-hatatlan, besorolhatatlan (tisztázatlan a jelölő és a jelölt viszonya): *Heringer*, *Radics*, *Regula*, „*Fricl*”, *Laffelmann*, *Gasthaus*, *Spatz*, „*Markó*”, *Antreko*, *Ronacher*, *Gottse-bely*, *Meláni*, *Marz Johanna*, *Slószteáter*, *Pörtsbach* stb. Ezek nagy része idegen eredetű vagy hangzású, és általában több névtípusba is besorolható egyszerre.

6. Összegzés

Krúdy névadása, névhasználata stílusának egyfajta keresztmet-szete (J. SOLTÉSZ 1989: 464). Ahogy KOVALOVSKY is fogalmazott: Krúdy a névvarázsnak a rabja, íróink között a leginkább (KOVALOVSKY 1956: 688). Az elvégzett elemzés után a következőket állapíthatjuk meg: a regényben gazdag a személynévállomány, ebből is a *férfinevek* vannak túlsúlyban. Előszeregettel költött benne neveket, de valóságos nevek is előfordulnak, igaz, kisebb számban. Találunk példát a *titkolózó névadásra*, de *beszélő vagy leíró nevek*re is. A helynevekre, amelyek sokkal kisebb számban fordulnak elő a korábbi regényeihez képest, is számos példát találunk (elsősorban *utcanevék*). Nagyon sok név értelmezhetetlen, besorolhatatlan.

A beszélő antroponimákat verbális ikonoknak tekinthetjük abban az értelemben, hogy a jelölő és a jelölt között szoros összefüggés van, a név jellemzi viselőjét (BAUKO 2012: 185). Krúdy minden bizonnyal ismerte a neveket: a Krúdy-kutatók jövőbeni feladata ezek alapos feltárása, értelmezése, hiszen a névtan fontos adalékokkal járul hozzá a Krúdy-világ megismeréséhez.

Hivatkozások

- ANGYAL LÁSZLÓ 2010a. A nevek motívuma Krúdy Gyula Asszonyságok díja és az Őszi utazások a vörös postakocsin című regényeiben. In: BALÁZS GÉZA – H.VARGA GYULA szerk. *Az utazás szemiotikája*, Semiotica Agriensis 7. Magyar Szemiotikai Társaság, Eger: Líceum Kiadó. 341–354.
- ANGYAL LÁSZLÓ 2010b. Az irodalmi névadás Krúdy Gyula Asszonyságok díja című regényében. In: ALABÁN FERENC szerk. *Az interkulturális kommunikáció irodalmi aspektusai közép-európai körökben* (Nemzetközi tudományos konferencia anyaga), Banská

- Bystrica: Katedra hungaristiky, Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela. 118–128.
- BAUKO JÁNOS 2012. A gasztroantroponimák szemiotikája. In: BALÁZS GÉZA – BALÁZS LÁSZLÓ – VESZELSZKI ÁGNES szerk. Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei. Semiotica Agriensis 8. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság – ELTE Eötvös Kiadó. 178–186.
- BENYOVSZKY KRISZTIÁN 2010. A szereplő szemiotikája. In: BENYOVSZKY KRISZTIÁN *Szövegek szépszéhe*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó. 121–136.
- BORI IMRE 1978. *Krúdy Gyula*. Budapest: Forum Könyvkiadó.
- FRIED ISTVÁN 2001. „Boldogult úrfikor mint allegorikus téridő”. *Irodalomtörténet* 82: 359–381.
- GINTLI TIBOR 2006. „*Valaki van, aki nincs*”. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GINTLI TIBOR 2007. Az elbeszélői autoritás elvesztése. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY főszerk. *A magyar irodalom története (1920-tól napjainkig)*. Budapest: Gondolat Kiadó. 162–174
- HAJDÚ MIHÁLY 1974. *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 1992. Az írói névadás magyar bibliográfiája. *Helikon* 38 (3–4): 536–554.
- KARAFIÁTH JUDIT – TVERDOTA GYÖRGY 1992. Irodalom és onomasztika. *Helikon* 38 (3–4): 329–332.
- KÁLMÁN BÉLA 1967. *A nevek világa*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- KOCSOR ERIKA 1992. Nomen est omen. *Helikon* 38 (3–4): 369–378.
- KOMPOLTHY ZSIGMOND 1986. „A rejtőzködő főmű”. *Életünk* 24 (2): 159–170.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1956. Krúdy Gyula és a nevek. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk. *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- KRÚDY GYULA. Új pesti utcanevek. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND szerk. *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KRÚDY GYULA 1996. *Boldogult úrfikoromban és más elbeszélések*. Budapest: Unikornis Kiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1989. Krúdy Gyula névadása. *Magyar Nyelvőr* 113: 452–464.

- PERKÁTAI LÁSZLÓ 1938. *Krúdy Gyula*. Szeged: Délmagyarország.
- PETHŐ JÓZSEF 1999. Krúdy Gyula személynévadása első Szindbád-kötetében. *Névtani Értesítő* 21: 299–305.
- PETHŐ JÓZSEF 2000. Aki az igazi nevünkön nevez végre... Krúdy Gyula névadása a Szindbád megtérése című kötetben. *Névtani Értesítő* 22: 97–104.
- PETHŐ JÓZSEF 2004. „az emlékezet, amely váratlanul valahonnan ide tévedt”. Emlékezés és halmozás Krúdy N.N. című kis-regényében. In: JENEI TERÉZ – PETHŐ JÓZSEF szerk. *Stílus és jelentés (Tanulmányok Krúdy stílusáról)*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 54–62.
- PETHŐ JÓZSEF 2005. *Krúdy-tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- PETHŐ JÓZSEF 2011. Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus-és jelentésképző szerepe a szövegben. In: *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 129. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- RÓNAY GYÖRGY 1985. *A regény és az élet*. Budapest: Magvető Kiadó.

LÁSZLÓ ANGYAL: In semiotic yard of names (the magic mountain of Krúdy’s heroes)

Krúdy’s naming and native naming style is a kind of cross section of his style. Krúdy is the most important believer of name magic among the native writers. The novel is rich in proper names and also dominates in male names. Real names occur in smaller numbers. A lot of names we can't classify. Place names are less in number in comparison with the previous novels. There is a strong correlation between the markup and candidates. The writer certainly knew the names. Little research has addressed the subject. In the future the researchers will be responsible for the examination of the topic.

Adattár

Női nevek:

Andersonné őnagysága (Fruzsina)

Bácskai gyógyszerészné

Csillag Anna

Dorottya

Freystadter Flórák

Frohner Jánosné

Gasparoné
Genovéve hercegnő
Gerolsteini nagyhercegnő
Hortenzia nagymama
Irma
Kaffkáné Hegyes Mari
Karola Cecília (az éjféli üstökös)
Karolina Cecíliák
Lorsi Emilné (Lorsi E.)
Máli néni
Mária Jozefa hercegnő
Marz Johanna
Milka néni
Palkonyainé őnagysága
Polkásiné Nagy Edit
Szidi néni
Szonett Zsanett (írói álnév, Szerkesztő)
Vájszné
Villeray grófnő
Vilmosi Vilma

Férfi nevek:

Adjutáns
Andrássy úti trafikos
Apponyi
Badacsonyi
Bajos, a Lajos
Balatoni
Bartha Miklós
Batthyány Elemér
Berci bácsi
Berger Malcsik
Burg báró
Csekonics
Dallosi D. Adolf, a Folies Caprice igazgatója
Davidovics doktor
Deutsch Sándor
Duchon testvérek

Dungyerszky úr
Elnök
Esperes
ezüstcsövű Májer
Fajkis
Falstaff Pista
Fejér Jenő népdalköltő
Ferenc József
Ferenc Páter
Flammarion Kamill
Franz József
Görgei A.
gróf Herberstein
gróf Takova
Grósz patikussegéd
Herceg
Herr von Wekerle
Hévvizi
Holcwart Ede
Horánszky
Irányi Dániel
Irma bácsi
Jenőke
Kacs Kovics
Károlyi Pista
Kerkápoly államtitkár
Kerkápoly államtitkár.
Kesthelyi úr („Taszilló”)
Kneipp páter
Kneipp páter, a wörishófeni plébános úr
Kolhaus Mihály
Laffelmann
Leó Szilágyi Dezső
Locsárek, a főnök
lovag Tokió
Ludvig Franz
Ludvik
Márkus főpolgármester

Mattoni Henrik
Mezőssy Laci
Moos N. János (igazgató)
Nagy Alfréd
Ney Dávid
Nikodémi úr
Nopcsa báró intendáns
öreg Bachruch
Páduai
Pejácsovics
Piros Józsi
Pista úr
Plac úr
Podolini Lajos
Polónyi Géza
Pomery és Greno urak
Princ („a fenség”)
Radics
Raykó tiszafüredi gyógyszerész
Ronacher
Serly Lajos
Skakespeare
Springer báró
Svábi Leó, a Rudas fürdő tyúkszemvágója
Szapáry, a gazdaminiszter
Sztranzki Falstaff János
Tábornok
Tiller, a katonaszabó
Toporc
Tót úr
Uff király
Vájsz úr
Vázsonyi-Weiszfeld Vilmos
W.J.
Wekerle Sándor
Widlicska József, a követ
Wissendorf

Az irodalmi nevek mint szignálok üzeneteinek kiválasztása

SLÍZ MARIANN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
sliz.marianna@btk.elte.hu

1. A vizsgálat célja, módszerei

Tanulmányom keretét, illetve alapkérdését PRIETO (2005) szignálelmélete szolgáltatja. A szignál e felfogás szerint olyan index, amelyet a kibocsátó azért produkál, hogy valamilyen szándékot nyilvánítson ki a felfogó számára. Mivel egy szignál által megengedett üzenetek száma végtelen, felmerül a kérdés, hogy a felfogó hogyan, mi alapján választja ki azt az üzenetet, amelyet a szignálnak tulajdonít. PRIETO szerint (2005: 172) azért sikerül kiválasztanunk a sok lehetőségből egyetlen üzenetet, mert a szignál mindig meghatározott körülményekkel kapcsolatban jön létre, s ezek járulékos információkkal szolgálhatnak a felfogó számára.

Az írók által alkotott nevek véleményem szerint szignálok, hiszen általában nem véletlenszerűen adják, alkotják őket, hanem azzal a szándékkal, hogy kifejezzenek valamit az olvasó, azaz a felfogó számára. Az irodalmi névadással foglalkozó magyar és idegen nyelvű tanulmányok sora bizonyítja, hogy e nevek felfogása nagyban befolyásolhatja egy irodalmi mű értelmezését, s egy-egy névnek vagy névcsoportnak többféle üzenet is tulajdonítható. Ezért a következőkben egy jelenleg is folyó vizsgálat részeredményeinek bemutatásával azt igyekszem feltárni, milyen tényezők járulhatnak hozzá az irodalmi nevek mint szignálok által megengedett számos üzenet közötti választáshoz.

A kutatás, melyben elsősorban az ELTE névtani tudományos diákkörének tagjai, demonstrátorai és doktoranduszai vannak segítségemre, Lázár Ervin meséiből összeválogatott 26 néven alapul. Ezért az adatközlők kiválasztásának elsődleges szempontja, hogy ne ismerjék az író meséit, hiszen másképpen nem tudnák függetleníteni magukat az ismereteiktől. Az adatközlők három életkori csoportba tartoznak: 5-6 éves óvodások, 10–16 éves általános és középiskolások,

valamint 19–30 év közötti egyetemi és doktori hallgatók. Az óvodásokkal interjú készült, a többi korosztályba tartozó adatközlők pedig kérdőíveket töltöttek ki. Az átfogóbb eredmények érdekében kétféle kérdőív készült: az egyik szabad asszociációkra épül, a másik pedig feleletválasztós. A szabad asszociációs kérdőívben arra kellett választ adni, hogy ki vagy mi a névvisező, és milyennek képzele őt az adatközlő. A feleletválasztós kérdőívben a válaszadóknak el kellett dönteniük, hogy milyen neműnek, korúnak és jelleműnek képzele a nevet viselő meseszereplőt. A szabad asszociációs kérdőív előnye, hogy engedi szárnyalni az adatközlők fantáziáját, hátránya viszont, hogy eredményei kevésbé számszerűsíthetők. Ezt hivatott kiküszöbölni a feleletválasztós kérdőív, mely a statisztikai vizsgálatokat is lehetővé teszi. A vizsgálat szempontjából nem lényeges, hogy minden adatközlő mindkét kérdőívet kitöltse. Aki azonban mindkettőt kitöltötte, annak a szabad asszociációssal kellett kezdenie, hiszen a fordított sorrend befolyásolta volna az asszociációit. A következőkben 30, egyetemisták által kitöltött asszociációs kérdőív alapján mutatom be a nevekkal kapcsolatos benyomásokat, és igyekszem feltárni azok forrását is a reprezentativitás igénye nélkül. Ezért azokban az esetekben, amikor a válaszok arányának nincs különösebb jelentősége, csak darabszámokat adok meg, tájékoztató jelleggel.

2. A kontextus és a jelrendszer szerepe az értelmezésben

A jelek köztudottan mindig valamilyen kontextusban érvényesülnek, és rendszert alkotnak, egy-egy jelcsoport részeként működnek (l. pl. VOIGT 2011: 16–22). Ezért a kontextus és a jelrendszer természetesen befolyásolja üzeneteik kiválasztását is. Az itt bemutatandó kutatás neveinek kontextusa a mese: az adatközlők annyit tudtak a kérdőív kitöltésekor, hogy meseszereplők neveit látják. A következőkben azt vizsgálom, mennyiben határozta ez meg a névvisezőkről általuk kialakított képet.

Első lépésként érdemes megvizsgálni, milyen kategóriákat alkottak az adatközlők a névvisezőkre, és milyen ezek aránya a válaszokban. A mindennapi életben ugyanis vannak entitások, amelyek tipikusan kapnak tulajdonnevet, és olyanok is, amelyekre ez kevésbé vagy egyáltalán nem jellemző. (A névtelenség kérdésköréhez bővebben l. FARKAS 2014.) Tipikusan van nevük az embereknek és a helyeknek,

az állatok közül azokban már csak azoknak, amelyek közelebb állnak az emberhez (pl. háziállatok), illetve amelyek egyedeit szabad szemmel képesek vagyunk megkülönböztetni egymástól (legjellemzőbben emlősök). A tárgyak tipikusan nem kapnak tulajdonnevet, kivéve egyes tárgytipusokat (pl. a hajókat). A népmesékben emberek, állatok és mesebeli lények kaphatnak tulajdonnevet, az irodalmi mesékben azonban bármi szereplővé, ezáltal potenciális névviselővé válhat (vö. G. PAPP 2007: 155).

Az eredmények – 285 állat, 275 ember, 65 élettelen dolog, 37 mesebeli lény, 19 növény – azt mutatják, hogy a mese mint kontextus alapvetően befolyásolta az asszociációkat. A válaszok alapján kialakítható kategóriák között ugyanis egyrészt megjelenik a mesebeli lényeké (ide sorolva minden fiktív entitást), másrészt az emberek kategóriáját megelőzi az állatoké. Az állatok mindig is tipikus szereplői voltak a meséknek, habár az állatmesékben jellemzően nem viselnek tulajdonnevet. Az animációs filmeknek, rajzfilmsorozatoknak viszont igen gyakran emberi tulajdonságokkal, így tulajdonnévvel is felruházott állatok a hősei.

Ha közelebbről is áttekintjük az egyes kategóriák elemeit, további hatásait fedezhetjük fel a kontextusnak. Az emberek között felbukkanak a népmesék tipikus, történelmi korokat idéző szereplői: 8 *katona* (ill. *lovag, harcos, buszár* stb.); 7 *uralkodó* (ill. *király, császár, szultán*); 6 *királyné, herceg, hercegnő és gróf*; 2 *vándor*; 1 *rabló*. A modern világ, illetve az irodalmi mesék hatását is érezhetjük a népmesékben nem tipikus szerepek, új- és legújabb kori foglalkozások felbukkanásában: *burritóárus, bűnöző, feltaláló, gitártanár, népdalénekes, hivatalnok, informatikus, katonai kiképző, kertész, költő, könyvkereskedő, pincérlány, pszichológus, tehenészettulajdonos, ügyvéd, villanyszerelő* stb.

A mesebeli lények között nehéz különválasztani a népmesei hősöket a fantasyk alakjaitól. Mindkettőben szerepelhetnek ugyanis manók, tündérek, törpék és óriások (3-3), boszorkányok (2) és sárkányok (1). Jellemzőbben az irodalmi meséhez, fantasyhez, illetve a mitológiához kapcsolhatók a következők: *varázsló* (6); *szőrny(eteg)* (4); *amazon, emberszerű lény, képzeletbeli szőrös lény, kobold, láthatatlan lény, makktestű lény, félistennő, szellem* (1-1).

Az állatok között a leggyakrabban előfordulók a különböző kultúrák nép- és állatmeséinek, valamint a klasszikus irodalmi meséknek a tipikus hősei: *macska* (55); *nyúl* (25); *kutya* (24); *medve* (20); *oroszlán* (13);

béka (8); bagoly, egér, mókus, szamár (6-6); malac, sün (5-5); kígyó, róka, tehen (4-4). A ritkábban előfordulók között is vannak tipikus vagy egy-egy népszerű mesében, rajzfilmben megjelenő alakok (pl. elefánt, majom, párdúc, teknős, tyúk: 3-3; farkas, hattyú, kecske: 2-2; kacska, mamut, mébecske, mosómedve, őz, tigris, vakond, víziló, zebra: 1-1), sokuk viszont kevésbé tipikus mesehős: pocok (3); csiga, hód, szurka, vaddisznó (2-2); cickány, cinege, darázs, feketeterítő, giliszta, gólya, gyík, barkány, hörsög, jégmadár, kakukk, kaméleon, kenguru, keszeg, kőszáli sas, lepke, medúza, menyét, nyest, ökörszem, papagáj, sakál, sivatagi róka, százlábú, szúnyog, tapír, tarajos süllő, ürge (1-1). A 65-féle állatból (nem számolva a magasabb szintű kategóriák jelölőit, mint madár, emlős) 35 emlős (54%; a 15-féle, négyszer vagy többször említettből 12 közülük kerül ki), 10 pedig jellemzően háziállat (15%). Eszerint e két csoport tagjai nemcsak tulajdonnevet kapnak jellemzőbben, hanem mesék hőseivé is tipikusabban válhatnak.

A mese mint kontextus szerepe abban is megmutatkozik, hogy az állatokat, növényeket és élettelen dolgokat is emberi tulajdonságokkal ruházták fel az adatközlők: *lecsúszott arisztokrata bagoly asszonyosság; énekes leopárd; komoly, bölcs fa; szabálytisztelő autó; beszélő lakat; unott papucs* stb. Emellett időnként az általuk elképzelt mesében a névviselő által végzett tevékenységre, szokásra, vele kapcsolatos attitűdre is utalnak: *tequilát csempészik; meg akarja menteni a világot; az állatok nem tudják, mi az, számukra félelmetes* stb.

A jelrendszer értelmezésbeli szerepét mutatja, hogy bár a kérdőív nem állította, hogy a 26 név viselői ugyanazon mese szereplői, az adatközlők nemegyszer kapcsolatot feltételeztek közöttük: *lehet, hogy ő hozta magával Mamintit; Dr. Zirzur asszisztense; az egyik szereplő ezen közlekedik.*

3. Egyéb tényezők szerepe az értelmezésben

A kontextus és a rendszerszerűség mellett a szignálok sajátosságai hozzájárulhatnak lehetséges üzeneteik kiválasztásához. Mivel az irodalmi nevek nyelvi szignálok, van hangalakjuk és jelentésük; ezek szerepet játszhatnak az értelemtulajdonításban.

3.1. Hangalakon alapuló asszociációk

A hangalakon alapuló asszociációk között említhető a hangszimbolika hatása. A *Dömdödöm* viselőjét például a 30-ból 13 adatközlő

kövérenek gondolta, bizonyára az *ö* hangok ajakkerekítéses képzése és a betűk alakja miatt. Ehhez kapcsolhatók a *medve*, illetve *mackó* válaszok is (14), hiszen ehhez az állathoz a kövérség, cammogás képzelet kapcsolódik (vö. *mackós alkát*). Mint az egyik adatközlő utalt is rá, ezek az asszociációk a *Dörmögő Dömötör* című gyerekklap címének és medvéjének a hatását is tükrözhetik. A *Tyutyusz* viselőjét szintén a név hangzása miatt vélhette 8 adatközlő kicsinek, 5 aranyosnak, kedvesnek, 2 pedig butuskának.

A nevek létező hangutánzó, hangfestő szavakkal való azonosítása vagy hozzájuk hasonlóként való azonosítása szorosan összefügg a fenti tényezővel. A *Dr. Zirzurrr* például 1-1 adatközlőben *méhecské*-t, *szűnyog*-ot, illetve *villám*-ot idézett fel ezek hangja, illetve a hozzájuk asszociált *szúr* ige miatt, és nyilván ez magyarázza egy jellemzésben a *kissé szurkálódó* megjegyzést is. A *Lif-laf-laffantyú* a *laffog*, *lifeg* hangutánzó szavakat idézi fel 10 adatközlőben (vö. *lelógó termésű virág*, *papucs*, *ruhák alján lévő leszakadt darab*, *hosszú füllű*, *lógó nyelvű kopó* stb.), a név elejének részleges ismétlődése miatt 2 adatközlő beszédhibásnak (*pöszé*-nek vagy *dadogó*-nak) képzeli el viselőjét, 1 pedig a *lefetyel* miatt ezt írta: *cica a tejivóban*. A *Nyeszége* 14 adatközlőt a *nyüszüge* vagy *nyeszlett* szóra emlékeztette, néhányat pedig a *nyafog* vagy *nyüszít* (4), illetve a *noszogat* (1) szavakra.

Egyes nevek ikerszószerűsége szintén ide sorolható, mivel az ikerszavak részleges ismétlődése és használati körük a játékosság, fiatalság képzetet kelti. A *Mikkamakka* viselőjét például 6 adatközlő *játékos*-nak, *virgonc*-nak, 8 *fiatal*-nak vagy *kicsi*-nek, 5 pedig *macská*-nak képzelte el. Ez utóbbit a *-makka* és a *macska* hasonló hangzása éppúgy okozhatta, mint a macska fogalmához társított játékosság.

A fenti példákból is látható, hogy a hangalaki asszociációk között a legnagyobb szerepet a név egészének vagy egy részének egy másik szóval való hangzásbeli hasonlósága játssza. A *Duzma Dözmő* egyrészt a *duzzog* igét idézi fel (9), másrészt a *zuzmó*-t (3). Az *Ipiapacs*-ról 4 adatközlőnek a *pipacs* jutott eszébe, 1 pedig a *csapkod*-ra asszociált. A *Lif-laf-laffantyú-ról* a *hattyú* jutott eszébe 1 válaszadónak. A *Mikkamakka* a *makogás*-t idézte fel (4 *mókus*, 2 *majom*), a *Nuuszi Kuuszi* pedig a *nyuszi*-t (18), a *kúszik* igét (2 *kígyó*, sőt talán ezzel kapcsolatos a *katonai kiképző* is), valamint az *alamuszi*-t (4). A *Nyeszége* viselője 2 adatközlő szerint *keszeg*, 1 szerint pedig *cinége*. A *Vacskamati* a többség számára a *macská*-hoz kapcsolódik (19). A *Zsigula* sokaknak eszébe juttatta a *Zsiguli*-t (12), egy adatközlőnek a *zsigori*-t, és valószínűleg a *Zsigá*-hoz való hasonlóság miatt képzeltek ketten időős férfinak.

3.2. Közszói jelentésen alapuló asszociációk

A hangalak mellett a nevek vélt vagy valós közszói jelentése is nagy szerepet kap az üzenet kiválasztásában. A név egésze szolgált alapul a *Mufurc* esetében: 22 adatközlő is *mufurc*-nak, *morgós*-nak, *sértődős*-nek tartotta viselőjét. Az *Ipiapacs*-ról az azonos nevű játékra gondoltak azok, akik *játék*-nak (1), *gyerek*-nek (6), *játékos*-nak (3), *gyors*-nak, *mozgékony*-nak, *szeptelen*-nek (5) írták viselőjét. *Zsebenci Klopédia*-t a *zseb* + *enciklopédia* összetétel miatt 4 adatközlő *okos*-nak, 3 *tudálékos*-nak, 2 *tanárnő*-nek, 2 *bagoly*-nak, 2 *könyv*-nek, 1-1 pedig *orvos*-nak, illetve *szemüveges*-nek képzelte el. A *Ríz Tejbe*g a sorrend megváltoztatásával természetesen a *tejbegríz*-t idézi, ezért 4 adatközlő *tejbegríz*-nek, 2 *tejberíz*-nek képzelte el, de felmerült még a *szakács* (4, egyikük ráadásul *tejallergiás*, másikuk pedig *fehér* pocok), a *tejbegrízt kedvelő lány* (2), a *mélytányér* (1), az *édes étel* (1), a *cukrászda* (1); a *tej* miatt 1 *macska*, 1 *tehen*, 3 válasz pedig a fehérségre utalt.

Máskor csak a név egy része tűnik létező közszónak a felfogó számára. Az *Ipiapacs*-ban az *apacs*-ot fedezte fel 8 adatközlő; a *Kisfejú Nagyfejú Zordonbordon*-ban a *zord* szót 8 válaszadó. A *Nyalkabalká*-ra a *nyal* ige miatt 5 *nyalakodva mosdó macska*-ként, 2 adatközlő *tehen*-ként, 1-1 pedig *nyalóka*-ként, illetve *bokát nyalogató kiskuty*a-ként gondolt; a *nyal* szlengbeli 'hízeleg' jelentése merült fel 2 adatközlőben; a *kinyalja magát* fordulat hívhatta elő a *kényes*, *piperkőc*, *jóképmű*, *fess*, *hiú* (6) jelzőket; a *nyalka* pedig a *huszár*-t (1). A *Zsebenci Klopédia*-ban felismert *zseb* a *kenguru*-t (1), a *zsebmetszés*-t (2) és a *zsugori*-t (1) idézte fel.

Nemcsak lexémát, hanem akár képzőt is felismerhetünk a névben, mint arról a *Lif-laf-laffantyú* tanúskodik. A *-tyú/-tyű, -ttyú/-ttyű* képző cselekvéseket kifejező igékből hoz létre ezek eszközét vagy eredményét kifejező főneveket. Nem véletlen tehát, hogy a név viselőjét 8 adatközlő is valamilyen tárgyként képzelte el. (A nevek részeinek, képzőinek felismerésével, a ezeken alapuló kategorizációval kapcsolatban l. pl. SLÍZ 2006, 2012a.)

3.3. Tulajdonnévi szerepen alapuló asszociációk

Az irodalmi nevekben nemcsak közszavakat, hanem tulajdonneveket vagy azok elemeit is felfedezhetjük. A valós személynevek magukkal hozzák a hozzájuk kapcsolódó képzeteket, sztereotípiákat.

Ilyen a személynév és a névviselő nemének összefüggése, hiszen a magyarban nincsenek uniszex keresztnévek. Ennek megfelelően a *Szélekiáltó Szidónia* viselőjét 21-en nőneműnek tartották, s ugyanennyien gondolták hímneműnek a *Bruckner Szigfrid* denotátumát (a fennmaradó 9-9 válaszban nincs utalás a nemre). A keresztnév és családnevek egy-egy nyelvbéli tipikusságuk miatt etnikumjelölővé is válhatnak, habár a keresztnévek a divat, a vegyesházasságok vagy egyéb tényezők hatására könnyen átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba, a családnevek pedig öröklődésük miatt nem feltétlenül viselőjük, csupán valamely ősük etnikumát, nyelvét tükrözik. Ezt jelzi, hogy *Bruckner Szigfrid*-et *germán származású herceg*-nek (1), *skandináv kinézetű*-nek (1), *szőké*-nek (1), *sváb*-nak (1), *Lapázi Lope*-t pedig *latin*-nak vagy *spanyol*-nak (10), *idegen*-nek, *egzotikus*-nak, *mediterrán*-nak (1-1), illetve *szűttipró*-nak vagy *kecses*-nek (4) képzelték el. A keresztnévek társadalmi rétegekhez is kapcsolódhatnak: ennek köszönhetően lett például *Arisztid* és *Taszió* a viccekben az arisztokraták prototípusa. *Bruckner Szigfrid* és *Zsebenci Klopédia* nevét szintén konzervatívnak, illetve arisztokratikusnak tartotta 1-1 adatközlő. (A személynévvel kapcsolatos sztereotípiákról bővebben l. pl. FARKAS 2004, 2012; TAKÁCS 2008; TAMÁS 2011, 2012; NÉMETH 2012, 2013; SLÍZ 2012a, b.)

Nemcsak nevek, hanem névalkotó elemek (pl. képzők) is lehetnek tipikusak. A magyarban például a női keresztnévek tipikus végződése a latin örökség miatt *-a/-ia*. Nem véletlen tehát, hogy a *Zsebenci Klopédia*-t 19 adatközlő is nőneműnek tartotta (habár itt a hasonló alakú *Klaudia* és *Klotild* hatásával is számolnunk kell). A latin eredetű helynevek és betegségnevek között szintén tipikus ez a végződés; ezzel magyarázható, hogy a *Szélekiáltó Szidónia*-t 1 adatközlő *hely*-ként, 1 pedig *betegség*-ként jelölte meg. (A betegségek neveit egyébként a magyarban nem tartjuk tulajdonnévnek, egyes nyelvekben, például az angolban azonban annak számítanak.) Mivel a *Szidónia* igen ritka név a magyarban, az sem zárható ki, hogy a fentebb említett 21 adatközlő közül néhányan nem a név felismerése, hanem a végződés miatt kategorizálták viselőjét nőként. Az *Aromo* jelöltjére szintén a végződése miatt írta 2 adatközlő, hogy délies megjelenésű (barna bőr, haj), 2 pedig *olaszos*-nak, *macsós*-nak, *bódító*-nak tartotta.

A személynévhez rangra, társadalmi helyzetre, foglalkozásra, családi állapotra stb. utaló közsói névkiegészítők is csatlakozhatnak. Ezekhez szintén kapcsolódhatnak sztereotípiák. Így *Dr. Zirzur*-t a *Dr.* miatt a legtöbben orvosnak feltételezték (11, köztük egy *pszichológus*), és

csak 1-1 adatközlő gondolt *tudós-ra*, *professzoralkat-ra* vagy *feltaláló-ra*, holott a válaszadók többsége bölcsész.

4. Nevekkel vagy névkiegészítőkkal kapcsolatos kulturális ismeretek

A válaszokból az is kiderül, hogy az asszociációkat erősen befolyásolják az adatközlők kulturális (főként irodalmi és filmes) tapasztalatai is. A tulajdonnevek egyedítő voltuknál fogva bármikor képesek felidézni azt a környezetet, amelyben megismertük őket, ezáltal természetesen adódó eszközei az intertextualitásnak, sőt kontextualitásnak: felidéző erejük révén egyszerre vannak jelen a szövegen belül és az egyes szövegek között (NICOLAISEN 1986). Ez néha csak sejthető a válaszok alapján: a *Bruckner Szigfrid-re* írt *vitéz vagy harcos; lovag; középkori; germán származású herceg; skandináv kinézet*, sváb bizonyára nemcsak a család- és keresztnév tipikus német voltából, hanem a Nibelung-ének valamilyen fokú ismeretéből is fakadhat. Szintén csak gyanítható, hogy *Lapázi Lopez* azért *énekes leopárd*, mert Jennifer Lopez jutott róla eszébe az adatközlőnek. Máskor a válaszadó maga utal az asszociáció alapjára. Így kiderül a kérdőívekből, hogy *Dr. Zirzurr-t* *Dr. Bubó* miatt képzeltek el hárman is bagolyként. A *Dömdödöm* név egy adatközlőt a *Dörmögő Dömötör-re* emlékeztetett, ezért gondolta viselőjét medvének; a *Mufurc* valakiben a Micimackó *Malacká-ját* és a Mazsola és Tádé *Mazsolá-ját* idézte fel, ezért vélte denotátumát malacnak; 1-1 válaszadónak az *Ipiapacs-ról* az *apacs* miatt *Winnietou*, a *Kisfejű Nagyfejű Zordonbordon-ról* pedig *Süsü* vagy *Pompom* jutott eszébe.

5. Következtetések

Az eddigi tapasztalatok alapján megállapíthatjuk, hogy a fiktív neveknek mint szignáloknak általában a következők alapján tulajdonítunk üzenetet:

- kontextus;
- a jeleknek egy rendszer elemeként, egy csoport tagjaként való értelmezése;
- a név hangzása, illetve egy létező közsóhoz való hasonlósága;
- a név egy részének vagy egészének vélt közszoí jelentése;
- a név tulajdonnévi szerepe.

Ezek külön-külön, illetve együttesen is működhetnek, mint láthatjuk. Azt, hogy mikor melyik tényezőnek van a legnagyobb szerepe ezek közül, befolyásolja a felfogó világról alkotott tudása, ezen belül is a kulturális, irodalmi-filmes ismeretei, a szókincse, fantáziája, valamint a nevekkel kapcsolatos ismeretei és sztereotípiái. A továbbiakban a kérdőívek egyedi vizsgálatával érdemes lehet feltárni, hogy ki lehet-e mutatni egyénekre, esetleg életkorra vagy nemre jellemző értelmezési stratégiákat, valamely tényező dominanciáját az üzenetek kiválasztásának folyamatában.

Hivatkozások

- FARKAS TAMÁS 2004. A családnevek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26: 49–57.
- FARKAS TAMÁS 2012. Names and Hungarian Humour. In: LITOVKINA, ANNA T. – SOLLOSY, JUDITH – MEDGYES, PÉTER – BRZOZOWSKA, DOROTA eds. *Hungarian Humour. Humour and Culture 3*. Kraków: Tertium Society for the Promotion of Language Studies. 343–353.
- FARKAS TAMÁS 2014. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk. *A nevek szemiotikája*. Nyitra – Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság. 124–138.
- NÉMETH LUCA ANNA 2012. Zsidó figurák nevei a Borsszem Jankóban a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 34: 49–65.
- NÉMETH LUCA ANNA 2013. A névelemek sorrendje és kulturális kongruenciája a Borsszem Jankó zsidó figuráinak névanyagában a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 35: 195–207.
- NICOLAISEN, W. F. H. 1986. Names as Intertextual Devices. *Onomastica Canadiana* 68/2: 58–66.
- G. PAPP KATALIN 2007. Azonosságok és különbözőségek a magyar népmese és az irodalmi mese névadási szokásaiban. *Névtani Értesítő* 29: 151–159.
- PRIETO, L. J. 2005. Funkcionális szemiológia. In: HORÁNYI ÖZSÉB – SZÉPE GYÖRGY szerk. *A jel tudománya. Szemiotika*. Budapest: General Press Kiadó. 169–186.
- SLÍZ MARIANN 2006. A beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130: 290–301.

- SLÍZ MARIANN 2012a. The aim of naming in parody. In: LITOVKINA, ANNA T. – SOLLOSY, JUDITH – MEDGYES, PÉTER – BRZOZOWSKA, DOROTA eds. *Hungarian Humour*. Humour and Culture 3. Kraków: Tertium Society for the Promotion of Language Studies. 355–365.
- SLÍZ MARIANN 2012b. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291; 400–410.
- TAKÁCS EDIT 2008. A név mint kód. *Létiünk* 38/1: 18–29.
- TAMÁS ÁGNES 2011. Nemzetiségi szereplők neveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–131.
- TAMÁS ÁGNES 2012. Zsidó személynevek és névmagyarosítás a 19. század végi magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 34: 41–48.
- VOIGT VILMOS 2011. *Jeltudomány*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

MARIANN SLÍZ: Selecting messages of fictional names as signals

The theoretical background of the paper is PRIETO'S concept of signals. According to his concept, signals are intentional indices made by someone to express a message. Since signals may have umpteen messages, a question presents itself: how does the interpreter choose one message from all possible messages? This paper claims that fictional names are signals since writers create them to indicate something for the readers. The aim of the study is to reveal those factors that affect the readers' choice among possible messages of fictional names: associations founded on the form and supposed meaning of the names in question or of parts of them, on their function as names, and on the readers' cultural knowledge connected to them. The study is a part of a survey that has been carried out by the author and her university students among people of different ages using associational questionnaires that contain 26 fictional names created by Ervin Lázár.

A csodás nevek hatalma

PETRES CSIZMADIA GABRIELLA

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
gabi.csizmadia@gmail.com

Közel tíz évvel ezelőtt jelent meg Komáromi Gabriella *Elfelejtett irodalom* című, a XX. század első feléből származó gyermek- és ifjúsági műveket elemző könyve (KOMÁROMI 2005). A kötet címe nyers tárgyilagossággal mutat rá az ún. felnőtt irodalomhoz mérten alárendelt helyzetben sínylődő szövegek sorsára, és megpróbálja elmozdítani kisebbségi pozíciójából a gyermekeknek szánt műveket. A XX. század végi és XXI. század eleji gyermekirodalmi korpuszra azonban már nehezebben illeszthető a *felejtés* bélyege, hiszen a kortárs gyermekirodalom szervesen illeszkedik a posztmodern szöveg-hagyományba: mind a prozódia- és jelentésközpontú gyermekversek, mind az irodalmi mese és meseregény is hasonló narrato-poétikai sajátosságokkal írhatóak körül, mint amelyeket az ún. felnőtt irodalom is birtokol.

Az említett szövegformák közül leginkább a meseregény emelkedik ki – nem véletlen, hogy Lovász Andrea a meseregények korának nevezi a kortárs gyermekirodalom szövegvilágát (LOVÁSZ 2007: 99). Tanulmányomban a 2007-es év legjobb gyermekkönyvére, a *Rumini* (BERG 2007) című meseregényre és annak folytatásaira (*Rumini Zúzmaragyarmaton* – BERG 2007; *Rumini és a négy jogar* – BERG 2009; *Rumini Datolyaparton* – BERG 2011) szeretném irányítani a figyelmet. Ezekben a kötetekben a szerző a popularitáshoz szükséges nyelvi humort és a nyelv játékosságának eljárásait a szöveg egyedi névvilágával teremti meg. A meseregény-sorozat névanyaga azonban túlmutat a játékos-humoros névadási tendenciákon, vagyis a beszélő nevek világának feltárásán, és – metaforikus összefüggéseket feltáró szemantikai hálót vonva a cselekmény köré – szüzséformáló erővel bír a történetek folyamán. A szövegben kibontakozó névanyag a meséhez szükséges elnevezés, megnevezés teremtő erejét mutatja meg az olvasó számára, így a név, a megnevezés gesztusa hatalomként, a névmágia eszközeként, az áldentitás és másság, ön-elidegenedés eszközeként mutatkozik a művekben. Nem mellékes tehát, kit és mit hogyan

neveznek a történetekben – úgy is mondhatnánk, a megnevezés predestináló jelleggel bír a cselekmény folyamán.

1. A név mikrovilág-teremtő hatalma

A név teremtő funkciójára már a szövegek paratextuális elemei is felhívják a figyelmet: mindegyik kötetborító belső oldalán egy térkép található, amely a kis hajósinas, a Szélkirálynőn utazó Rumini aktuális kalandjainak útját követi nyomon. A térképek a mesevilág irracionális terébe kalauzolnak bennünket, ahol egy-egy fantasztikus helyszín megnevezése *egy-egy mikrovilág megteremtését*, hangulatának megfestését vonja maga után. A földrajzi térkép nyomán egyfajta névtérkép bontakozik ki előttünk, amely magával vonzza a cselekmény lehetséges alakulását is. A csodahelyszínek hozzájuk illő csodálatos lények teremtését predestinálják, akik a megnevezés esszenciájában bennfoglalt lényegük szerint tevékenykednek lakóterükön, és az egzisztenciájukhoz szükséges csodás eszközöket gyűjtik maguk köré. A fantasztikus földrajzi nevek tehát koncentrikus körökként tágítják a jelentést, egyre tágabb horizontokat nyitva meg.

Az egyik ilyen önálló univerzumot létrehozó helyszín az első kötetben található *Batka-sziget*, amelyen a *fabatkák* élnek – ők apró, levél- kéreg-, növény- vagy mohaszerű lények, akik a világ legcsodálatosabb fáját, a mindent gyógyító recefice fát őrzik (BERG 2007: 43-49). Fabatkalétük eleve elrendeli életük értelmét, a fák gondozását és tiszteletét. A földrajzi név megnevezése megpróbálja felülírni, háttérbe szorítani a fabatka kifejezés eredeti jelentését – kisértékű pénzérme –, arra mindössze a lények méretéből, apróságukból asszociálhatunk. A kontrasztos névadás (KOVALSZKY 1992: 513) eljárásával azonban épp a frazémából ismert „fabatkát sem ér” szólás ellentétét, a fabatka értékességét emeli ki a nép megnevezése. A szólásban nyomatékosító jelentésű, értéktelenséget kifejező fa- előtag itt az egyediség, különlegesség erejével telítődik, hiszen a fabatka-lét titkos küldetést hordoz magában, recefice-fa a fabatkák világán kívül sehol másutt nem terem. A fabatkák egzisztenciájának lényegéről árulkodnak a személynevek is – Cirok, Bukszus, Komló (BERG 2007a: 60) –, amelyek a mesevilágon kívüli, köznyelvi jelentésükben metaforikusan vagy akár szó szerint is a fákhöz tapadnak (a komló például indáival a fákra és a bokrokra kapaszkodik). A recefice-fa neve ezzel szemben a

gyermekdalból kölcsönzött halandzsaszöveg kódoltságát hordozza magán, hiszen mindent gyógyító erejének titkát senki sem ismeri.

Hasonló mikrovilágot fejthetünk fel *Bíborkorall Tohonyapark* helyszínére érkezve (BERG 2009: 201): ebben a birodalomban ékszerteknősök élnek, akik a csillogást, feltűnő, díszítő elemeket kedvelik, ám báborkorall helyett csupán egy mesterséges – a plázák hamis világát idéző –, gazdagságot imitáló szórakozóhelyet tudnak maguk köré építeni. Az itt élők a teknőcök mozgáskultúrájából adódóan a lassú, kényelmes életet helyezik előtérbe, ezért rabszolgáikkal élményparkot építtetnek ki maguk körül, és a *Carpe diem* elvét követve felhőtlen életet hazudnak maguk köré. A tohonyává vált teknősök álgondtalan életmódjára utalnak személyneveik is: Bizsu neve a tohonyapark giccességét idézi, Strasszer pedig strasszók helyett csupán egy galambfajta nevét viselheti magán (BERG 2009: 201).

Mokka szigetén a kapucínus nevű szerzetesrend ütött tanyát. A rend tagjai – a szigetnév predesztináló jellegéhez hűen – halványbarna bőrű, kávébabhoz hasonló szemű szerzetesek (BERG 2011: 78), akik a békés délutáni kávézás idejét idézve visszavonultan élik hétköznapjaikat. A csend és nyugalom szigeteként működő monostorból Makkiátó apáttal, Melanzs atyával és Szimpla testvérrel ismerkedünk meg, akik a sziget titkos növényeiből – talán kávébabból? – képesek elkészíteni az új életre serkentő csodaszert, a vitálszérumot. A kávévilágot megfestő Mokka-sziget idillikus helyszínnek mutatkozik minden arra vetődő menekült számára, a szerzetesek védelmet és a megpihenés lehetőségét biztosítják számukra.

Hasonló mikrovilágot találunk *Apacuka*-falvában, ahol a bennszülött ripacs törzs él (BERG 2011: 134); *Gátvárosban*, a hódok birodalmának székhelyén, Hódító Hodrik, Riz Ottó és az ezermester Perpétum városában (BERG 2009: 79); *Zúzmaragyarmaton*, Rianástorky Jégcsap Hubert bitorolt területén, Zuzmó Alex, Mínusz és Lavina szülőhelyén (BERG 2007b: 5–17) vagy *Ércvárosban*, Aurél, Brikett és Vasady ércmanók településén (BERG 2007b: 81.) és még sorolhatnám. Valamennyi helyszín egy-egy önálló mese bejáratául szolgál, melynek már a fantasztikus tér megnevezése megteremti a miliójét.

2. A név performatív-mágikus hatalma

Teremtő funkcióján túl a név szimbolikus valóságmódosító hatalommal is bírhat, vagyis a kimondás, megnevezés, néven nevezés aktusának segítségével performatív cselekvésként funkcionálhat (KÁLMÁN C. 1992: 474). Ebben az esetben a név kimondása mágikus funkcióval telítődik, és a név kimondója transzcendens hatalmat nyer a név viselője vagy a név hangzását befogadó személy fölött. Ez az eljárás felidézi a névmágia ősi hagyományait, melynek értelmében „a név tökéletesen azonos azzal, akit takar” (KOVALOVSKY 1992: 508). Esetünkben azonban nem csupán a név rámutató jellege mutatkozik meg a név és viselője közti azonosulásban, hanem a kimondás révén éppen a valóság és fikció határának átlépését figyelhetjük meg a történetekben. A mese realitásából a név kimondása lendíti át a cselekményt a fantasztikum világába: vagyis a névmágia segítségével csodás események zajlanak le a kalandok során.

A megfelelő név kimondásának fontosságával találkozunk Rumuniék jégcellából történő menekülése során (BERG 2007b: 120–129): a kitörést csupán a titkos kód megfejtése teheti lehetővé, azonban senki sincs birtokában a megfelelő kombinációnak. Időközben tudomást szereznek a régi kódról, amely az előző király teljes – és egyben titkos, hét tagból álló – személynevének kezdőbetűit, illetve édesapja születésének évét foglalta magába. Zúzmaragyarmat legnagyobb hatalommal bíró személyének neve a legnagyobb hatalommal bíró kódot is jelentette egyben, így a királyi név ismerete (Zúzmaraföldi Kopaszhegymelléki Diadalfi Miklós Mátyás Demeter Atanáz) a szabadsághoz vezető utat is magába foglalta. Nem véletlen, hogy az új kód az új király nevéhez kapcsolódik, amely szimbolikusán egy új korszak kezdetét fejezi ki, ugyanakkor a név viselőjétől való nehéz szabadulást is magába foglalja, hiszen a menekülő csapat csak nagy nehézségek árán tudja feltörni az új jelszót. Míg az előző király a börtön kódjába cirkalmas családnevét és édesapja születési dátumát illesztette, kifejezve ezzel elődje iránti tiszteletét és munkásságának folytatására irányuló szándékát, az új király konzervatív tradíciókhoz láncoló családnev helyett a királyi funkció megnevezését emeli be személynevébe (Rianástorky Jégcsak Hubert, Zúzmaragyarmat királya), amit trónra lépésének új korszakot megnyitó dátumával told meg. A megfelelő név felismerése tehát varázsfunkcióval bír, hiszen a név

kimondói előtt kitérnek a feltörhetetlennek vélt börtönkapuk.

A néven nevezés átalakító erejére a legkitűnőbb példát a harmadik kötetben találjuk, ahol rejtélyes körülmények között Rumini kezére kerül egy kígyó formájú aranykarkötő (BERG 2009: 83). A leleplező stigmaként viselt karperec csak akkor kerülhet le a kiséger karjáról, ha fel tudja idézni a titokzatos ékszer nevét. „Ha néven nevezzük a bajt, könnyebb tőle megszabadulni” (BERG: 2009, 83) – kapja a bölcs tanácsot Rumini. Névamnéziája azonban makacsul elhúzódik, ami egyre több bajba sodorja a karkötő viselőjét. A névre való görcsös emlékezni akarás hipnotikus erővel hat a kiségerre, mivel minél jobban koncentrálnak az elfelejtett emlékképre, annál közelebb sodródik a karkötő ellenfeléhez. A név kimondásának hiánya tehát az anonim ékszer negatív pólusát vonzza a történetbe, ám a karkötő viselőjének és a karkötő ellenfelének találkozása végzetes eseményeket hozhatna a kiséger számára. Mielőtt a találkozás létrejönne, egy-egy beszélgetésszálra hatására kialakuló déja vu – érzés hatására sikerül feloldania Rumininek az emlékgátjait, és az utolsó pillanatban néven nevezi karperecét. A kimondott név – Szerpentina – hallatára az ékszer azonnal aranykígyóvá változik, aki a mágia alól felszabadulva végre elindulhat megmenteni népét. A néven nevezés aktusa tehát performatív erővel bír, az élettelen tárgyból élőlényt varázsolva.

Hasonló átalakulás figyelhető meg Ködvitéz esetében is, azonban ezúttal a név átalakító ereje önszuggeszció segítségével jön létre. A fiú valódi neve Jani, azonban a romantikus lovagvilágba vágyakozó legény saját keresztnevét túlságosan puritánnak tartja, és ehelyett Ködvitéznek szólíttatja magát (BERG 2007b: 130–143). Választott neve a külvilágtól való eltérését, másságát próbálja reprezentálni, amely egy belső álmovilágba ringatja őt. A név szuggesztív hatalma azonban fokozatosan átalakítja viselőjét, aki végül a király megmentőjévé női ki magát, és valódi vitéz válik belőle.

A személynévtől való idegenkedés, az ön-elidegenedés tendenciái mutatkoznak a hódkisasszony, Dori életében is (BERG 2007b: 169–180). Ködvitézzel szemben azonban Dér Dorián lánya a túlságosan előkelő nevével – Dorinilla Szimonetta Hódkristály – képtelen azonosulni, mivel a lényegesen puritánabb személyiség egy egyszerű hangzású személynév után vágyakozik. Amikor Ruminin a várurak rettenetes névadási szokásai felől érdeklődik Dorinál, a lány nem vállalja fel előtte teljes nevét, így próbálja háttérbe szorítani saját előkelőségét.

A névszuggeszció ezúttal is eléri a hatását, mivel a súlyos és merev úrilánynév elhagyása felfedi valódi személyiségét édesapja előtt, aki meglátja lányában a határozott, önálló döntésekre képes, félig-meddig felnőtt embert.

3. Az álnév, lopott identitás, monogram elrejtő hatalma

A kalandos történetbonyolítás és feszültségkeltés megfelelő eszközének bizonyul az álnév használata is, amely a szereplők felismerhetetlenségének biztonságát, vagyis álidentitás létrehozását biztosítja. Ezekben az esetekben a legfőbb „álsruhát” az álnév biztosítja, hiszen a mesevilág univerzumának belső szabályai értelmében a szereplő legfőbb jellemzője saját neve (gondoljunk csak a fabulákra, ahol az állatnév az identitás legmarkánsabb jegyét emeli ki – KOVALOVSKY 1992: 511). A szereplő neve a személyiség helyettesítőjeként funkcionál, így a bemutatkozást követően a mese univerzumában nem férhet kétség a név viselőjének kilétéhez. Ezek a szabályok álnév-használat esetén is sértetlenül működnek: az álnév kimondásával megidéződik az álidentitás, melyet a szereplő környezete a név rámutató jellege miatt eredetiként azonosít.

Az álnév segítségével létrehozott álidentitás félrevezető tendenciáit követhetjük nyomon az első kötetben található kalózok történetében (BERG 2007a: 87–115). Az ellenfél szerepkörét betöltő patkányok folyamatos metamorfózis-játékot hajtanak végre, hosszú időn keresztül félrevezetve ezzel környezetüket. Az álnév használata itt nem személynévváltásban jelenik meg, hanem az egész csoport identitását átölölő hajó nevére vonatkozik. A patkányok kalóz-identitását az Aranyvadász nevű hajón élők nevéhez hűen portyázva járják a tengert, és minden arra járó kereskedőhajót levadásznak. A rakomány megszerzését követően átszállnak a Kalmár nevű hajójukra, tiszta ruhát öltenek, káromkodás helyett kifinomultan fejezik ki magukat. A hajó nevének megváltoztatásával máris identitásváltást hajtottak végre. Jó kereskedőkhöz méltón békésen behajóznak egy közeli városba, ahol jó pénzért eladják a rablott portékát. A hajónév-váltással tehát személyiségváltást is végrehajtanak, kalóz-identitásúakból kereskedőkké válnak, ami kellőképpen eltakarja külsejüket – és elvonja a figyelmet az arc azonosságáról. Mivel a hajónév viselése predesztinálja a hajón utazók személyiségét, így a kikötőben élők nem feltételeznek

hamisságot a viselkedésmódjukban. Az álnév mintegy befedi a viselőjük testét, és eltakarja szándékuk hamisságát.

A névazonosság elrejtő erejét használja ki Rianástorky Jégcsap Hubert uraság, aki halott nagybátyja személyiségét kölcsönözve érkezik a Szélikirálynőre és Zúzmaragyarmatra (BERG 2007a). A szélhámos hód a külvilág tudta nélkül elbitorolja a hasonló nevű nagybácsi helytartói funkcióját, gátlátalanul kihasználja a rokon nevére kiállított, előjogokat biztosító okiratokat, a monogrammal ellátott helytartói pecsétgyűrű segítségével helytartói döntéseket hoz. A névazonosságból eredően mindezt törvényes keretek között hajtja végre, hiszen a néven kívül semmilyen más személyes adat nem szükséges a helytartóság igazolásához. A névazonosságot felhasználva tehát az unokaöcs ellopja nagybátyja helytartói identitását. A név identitás-meghatározó hatalmából eredően csak a rangban felette álló személy, a király képes a turpisság leleplezésére, azonban mire ezt megtenné, az unokaöcs teljesen azonosul szerzett identitásával, és annak előnyeivel annyira visszaél, hogy puccsot hajt végre a király ellen. A névazonosság tehát identitáscseréhez vezet a történetben.

Izgalmas jelentéshomályosító eszközként funkcionál a történetben a monogram és névtöredék. A titkosított rövidítés mint rejtjelezés gyakori kellék a kalandregényekben, mivel a fejtörő a cselekmény bonyolítását, a megoldás elodázását segíti elő. Érc Sámuel, a zúzmaratörpék leigázásában szövetkező ércmanókirály monogramjában rejtőzik el: a trónbitorlónak küldött levelét az ÉS – kötőszónak vélt – szóval zárja, amely komoly fejtörést okoz a levél megtalálójának, Rumininek (BERG 2007b: 24). A monogram ereje éppen a szó azonos alakúságában rejlik, hiszen az illetéktelen olvasó nem is sejtí, hogy levéltöredék helyett aláírással találkozik. A kódolt név megfejtése egyben az ellenfél felismerését is jelenti, ami lényegesen előmozdítja a történet cselekményét, így a név hatalma kódoltságában található.

Hasonló rejtvényként mutatkozik a Tiltott-szigeten található három csodás forrás, a Fordí, a Zsibbasz és a Fogvatar neve. Mivel a szigetre – ahogy neve is jelzi – értelemszerűen senkinek sincs bejárása, senki sem ismeri a források csodás erejének titkát. Csupán a név megfejtésével derül fény a vizek különleges tulajdonságára: a források továb duzzasztása feltárja előttünk a csodanevek értelmét, és a név kimondásával önmaga árulja el különleges képességét a Fordí-tó, a Zsibbasz-tó és a Fogvatar-tó (BERG 2011: 155).

4. Összegzés

A fentiekben vázolt rendszer csupán töredékét képezi a Rumini-világ névanyagának. Tanulmányomban nem szenteltem figyelmet a beszélő nevek kérdéskörének, amelytől szinte hemzsegnek a kötetek (ide tartozik például Negró, a csípős nyelvű fedélzetmester; Rumini, aki mindig rumlit hagy maga körül, felforgatja a környezetében kialakult harmóniát, az unalmas rend megalkotóitól eltérően ugyanakkor a mindenkori megmentő szerepkörét is beteljesíti; Omnitudor, a mindentudó bölcs teknőc; Grillázs mester, a főcukrász; Foszforeszkó kapitány, a világító fénylény stb.), nem fejtettem fel a társadalmi csoportok közti eltéréseket kifejező névanyagot (például Bojtos Benedek, a kapitány neve alliterálásával elegánsabban hangzik Dundi Bandinál, a félénk matrónánál – a név hangzása ez esetben a hajósok közti hierarchiát is magában hordozza), nem tértem ki a becéző és hivatalos névhasználat közti különbségek, vagy akár az idegen hangzású nevek jelentésteremtő erejére. Elemzésemmel mindössze ízelítőt kívántam nyújtani a Rumini-világ névanyagából. Bízom benne, hogy a névnyomozás izgalmas olvasmányélményeket gerjeszt az olvasóban is.

Hivatkozások

- BERG JUDIT 2007. *Rumini*. Budapest: Pozsonyi Pagony Kft.
- BERG JUDIT 2007. *Rumini Zúzmaragyarmaton*. Budapest: Pozsonyi Pagony Kft.
- BERG JUDIT 2009. *Rumini és a négy jogar*. Budapest: Pozsonyi Pagony Kft.
- BERG JUDIT 2011. *Rumini Datolyaparton*. Budapest: Pozsonyi Pagony Kft.
- KÁLMÁN C. GYÖRGY 1992. Név és beszédaktus. *Helikon* 39: 474–477.
- KOMÁROMI GABRIELLA 2005. *Elfelejtett irodalom*. Budapest: Móra Ferenci Ifjúsági Könyvkiadó.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1992. Az irodalmi névadás. *Helikon* 39: 504–521.
- LOVÁSZ ANDREA 2007. *Jelen idejű holnemvolt*. Budapest: Kronika Nova Kiadó

GABRIELLA PETRES CSIZMADIA: The Power of Magical Names

My study deals with Judit Berg's tale series, the names of Ruminivolumes, the semantic creative function of the names. The group of names is a peculiarity of tale series which goes beyond the linguistic humour and linguistic playfulness procedures which are necessary to gain popularity. These special personal and geographical names create metaphorical semantic meaning. The specific semantic net is created by the names that have power to form sujet in the story. So the gesture of the nomination of the tale seems to be powerful, the tool of the name is magic, the means of false identity and otherness, self-alienation are shown in the works. Therefore it is not incidental who and what and how is someone called in the stories - we may also say the characters' names are predestined in the course of the story.

Kötelez a név? Grendel Lajos New Hont-trilógiájának tulajdonneveiről

N.TÓTH ANIKÓ

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
nta@stonline.sk

Grendel Lajos *Tömegsír* (1999), *Nálunk, New Hontban* (2001) és *Mátyás király New Hontban* (2005) c. regényeit a recepció általában összekapcsolja és New Hont-trilógiaként emlegeti. (BOMBITZ 2006)¹. A regények együvé tartozását elsősorban a regényterek- és idők hasonlósága vagy azonossága biztosítja: adott egy isten háta mögötti település (kisváros vagy falu) és a ('89-es) rendszerváltás utáni időszak. Vizsgálódásom a trilógia jelleként felfogott hely- és személyneveire irányul.

1. Genius loci, couleur locale, egy táj mellszobra

(Hajoljunk a térkép fölé.) A Tömegsír falujának nevére nem derül fény, csupán a kezdőbetűjével, *T.*-vel jelöli a narrátor. Az irodalmi művekben szokásos eljárás ez akkor, ha a szerzőnek inkább az általánosítás a szándéka, semmint a konkrét megnevezés. A másik lehetséges magyarázat, hogy annyira jelentéktelen helyről van szó, hogy nem érdemes kiírni a teljes nevét. (A narrátor egyenesen viccnék, kulisszának tartja első látogatása alkalmával, és a későbbiekben is viszolyogva utazik *T.*-be.) A regényben elszórtan szerepelnek bizonyos

¹BOMBITZ ATTILA New Hont vonzáskörzetébe tartozónak tartja Grendel ú. középső korszakának regényeit, az 1992-es *Einstein harangjai*, valamint az 1996-os *És eljön az ő országa* c. opusokat tetralógiaként olvassa a *Tömegsírral* és a *Nálunk, New Hontbannal* – a tanulmány megjelenése idején a *Mátyás király New Hontban* még nem jelent meg.

városok a teljes nevükön (így *Pozsony*, *Besztercebánya*, *Rimaszombat*, *Losonc*), melyek a koordináták pontos megadása nélkül ugyan, de mégis kijelölik *T.* helyét a térképen (valahová Közép-Szlovákiába, annak is a déli részére képzelhetjük). A *T* betűre mint jelölőre azonban tekinthetünk úgy is, hogy nem csupán egy földrajzi név helyett áll, hanem egyéb jelentéseket is mozgásba hozhat: utalhat a traumára és annak nyomaira, a falu vezetőit és lakosságát egyre inkább nyugtalanító titokra, a (regénycímbe is hangsúlyozott) tömegsírra, amit kútásás közben (mintegy mélyre fúrva a falu múltjába) találnak meg az elbeszélő portáján. Az egyetemi docens narrátor a falu kitüntetett figurájává válik, díszpolgárságot ajánlanak neki, beavatják a falu életébe, cserébe pedig azt kéri tőle, hogy fedje fel a tömegsír titkát, hiszen nemcsak a portát birtokolja, hanem – felvételeik szerint elvárhatóan – történelemtanárként a múltról való tudást vagy az ismeretekhez vezető kutatási módszereket is. Azonban a narrátor nem tud megfelelni ennek az elvárásnak: semmilyen erőfeszítést nem tesz a titok megfejtésére, mert alapvetően nem hisz abban, hogy bármilyen egyedül érvényes igazság kideríthető, végérvényesen leszögezhető. Különösen akkor, ha még az állítólagos szemtanúk sem biztosak az egykor látottakban, illetve az emlékezet sajátos működése más-más élményrétegekkel borítja az átélt eseményeket. Ebbe aztán a falu vezetői is kénytelenek beletörődni: a tömegsír titka örökre titok marad. A *T* jelölő utalhat tehát a tudás és a történelem (vagy a történelemtől való tudás) birtokolhatatlanságára is. Ugyanakkor a trauma elhallgatására, feldolgozhatatlanságára is. A tudományos munka (a felfedező és leleplező cikk) helyett íródott meg a tulajdonképpeni Tömegsír c. regény (hasonlóképpen a Grendel által oly igen tisztelt Mészöly Miklós Az atléta halála c. regényében tapasztaltakhoz: tényfeltárássra vonatkozó megbízás alól kibújva fikciós szöveg jön létre itt is), melynek figurái egyszerre fiktívek és referenciálisak. A regény zárlatában viszonyítási pontként megjelenik a New Hont földrajzi név: *T.*-ből a vonatok *New Hont*-ba tartanak, azon túl kezdődik a nagyvilág, ami *New Hont*-on innen van, az a haza. S bármennyire idegenkedik a provinciális viszonyoktól a narrátor, végül hazatalál: jobban érzi magát *T.*-ben, mint a fővárosban. Ezt a biztonságérzetet pedig talán éppen a tömegsír titka pecsételi meg. A falu vezetői rábeszélnek a narrátort, hogy létesítsen magántemetőt a birtokán, ha már úgymint ott van a tömegsír. *T.* tehát olyan temető, melyben emberi testek maradványai és a hozzájuk kapcsolódó számos történet, vagyis a

puzzle-szerű múlt (és annak minden traumája) nyugszik.

A *New Hont* földrajzi név Grendel következő két regényében hangsúlyos helyen, a címben szerepel. A *Nálunk, New Hontban* első kiadásának a szerző által írt borítószövege felhívja a figyelmet arra, hogy a regény igazi főhőse maga *New Hont*, „...ez a térképekről is hiányzó, végtelenül jelentéktelen település”. Majd a regény felütésében a kiadó igazgatója ad felvilágosítást a narrátornak: „...New Hontot csakugyan elhanyagolja nemcsak a nagypolitika, hanem a sajtó is, mintha nem is létezne, vagy mintha New Hontban semmi említésre méltó esemény nem történhetne.” A narrátor egyben feladatot kap: könyvet kell írnia, hogy *New Hontot* felfedezze a világ (a kiindulópont tehát hasonlatos a *Tömegsír* c. regényével).

A *Mátyás király New Hontban* lapjain szintén olvasható egy városjellemezés (az egyik főszereplő, *Schiller Mihály* szemszögén át), mely kitér a város nevének eredetére is: „New Hont maga a nagy üresség volt, a nagy semmi, egy rettenetesen nagy sívatag. Ilyennek látta már gyerekkorában, s ahogy nőtt, serdült, úgy nőtt benne ez az üresség is. A városnak volt becsületes, történelmi neve is, amikor még város volt, amikor még volt történelme is, és erre a történelemre még emlékeztek a városiak. (...) Egyszer csak valaki elkezdte New Hontnak nevezni a várost, s ez megtetszett másoknak is, s nem telt bele, csak néhány röpke esztendő, s már mindenki csak New Hontnak hívta a várost, egy kicsit lefitymálón, valami mélabús, ironikus lesajnálással, hogy hát nekünk ez jutott, ez a New Hont, valahol a világ hátsó felében.” Ebből a jellemzésből az derül ki, hogy a *New Hont* név rámásolódik az egykori településnévre, ezzel el is törölve azt mint hagyományt, mint az identitás őrét. Nem szokatlan dolog ez olyan földrajzi területen, ahol eszme- és politikai rendszerek, társadalmi berendezkedések gyakran váltják egymást, s mindegyik a névvel nyomja rá hatalmi bélyegét az adott településre. Mindkét regényben tematizálódnak a főképp 20. századi történelmi hatalomváltások, beleértve a '89-es rendszerváltást is, aminek következménye a sokféle határnyitás. A kételemű földrajzi név első, angol nyelvű tagja a nyugati fogyasztói társadalom kultúrájának hatását érzékelteti: attól tűnik valami korszerűnek, menőnek, ha angol megnevezést kap, ami egyben a nyelvi tabuk ledöntésével is jár ezen a vidéken. A szó jelentése ezenkívül az újítás, megújulás utáni vágyat is magában foglalja: itt nagy szükség lenne a változásra, bár a kínálkozó lehetőséggel nem biztos, hogy képesek élni

a régió lakosai. A név második eleme, a *Hont* pedig az egyik történelmi vármegyénk neve, és létezik egy ilyen nevű falucska a ma már nyitott szlovák–magyar határon Ipolyság és Drégelypalánk között (tehát egy konkrét települést is, egy régiót is jelöl a név). A *New* előtagban foglalt idegenség és újdonság a *Hont* utótagban rejlő otthonosság és hagyományosság mellé kerülve ironikus feszültséget okoz a településnévben. Németh Zoltán szerint Grendel „(F)iktív és referenciális egybeúsztatásával (New Hont) teremt olyan diszkurzív teret, amelyben az összekapcsolt lexikai jelentések fellazítják a szemantikai korlátozókat. A név ebben az esetben olyan indukátorként működik, amelyben a település, megye, régió vagy tájegység (Hont) áthelyeződik a fiktitivás kontinensére (az amerikai magyar telepek kaptak hasonló neveket): a fiktitivás »új«-ságának területére.” (NÉMETH 2005: 76) Németh Zoltán rákérdez a fiktív név értelmezési lehetőségeire: vajon *New Hont* a provincializmus, kisszerűség, álmatag vidékiesség szinonimája? ez a provincia Szlovákia lenne? vagy szűkebben a szlovákiai magyar társadalom? esetleg az egész kelet-közép-európai régió? (NÉMETH 2005: 78) A legutóbbival hasonló vélekedésre jut kritikájában Vincze Ferenc, amikor Bodor Ádám Sinistra körzetével hozza párhuzamba a grendeli tájat. (VINCZE 2008) Németh Zoltán végül azt a következtetést vonja le tanulmányában, hogy „... Grendel afféle (szlovákiai) magyar »imago regionis«-szá emeli New Hontot, a táj egy lelkiállapot, egy sajátos világlátás kifejezője lesz.” (NÉMETH 2005: 83–84)

BÁNYAI JÁNOS arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Hont* szó a szóvégi *t* elhagyásával a haza köznévi szinonimájaként is értelmezhető, mely így az archaikusság, emelkedettség, választékosság árnyalataival telítődik, ami fokozza a név két tagjának egymáshoz való viszonyából fakadó iróniát. (BÁNYAI 2004) Irodalmi előzményeket keresve Bányai Kosztolányi *Sárszég*éhez, Mészöly *Pannóniájához*, García Márquez *Macondójához* jut. *New Hontot* mitologikus helyszínek tartja, ahol a különböző narrátorok által elmondott, végsőkéig fokozott, egyszerre elvont és konkrét történettöredékek leginkább a veszteség mitológiáját rajzolják ki. A veszteség vagy hiány azonban nem tragikus olvasatot eredményez, hiszen a mítosztöredékek rendre ironikus, sőt szatirikus fénytörést kapnak. ELEK TIBOR ezt a tájat *Abszurdisztánnak* nevezi a szerző esszéi nyomán. (ELEK 2006) A legképtelenebb dolgok esnek meg ezen a vidéken, ám senki nem lepődik meg rajtuk. A regényalakokkal azonban egy pillanatra sem lehet együttérezni, mert bár

képességeik folytán többre hivatottak, mégsem válhatnak hősök: önmegvalósításukban korlátozza, sőt önmaguk foglyává teszi őket a genius loci. Grendel szövege pedig – TARJÁN TAMÁS szellemes kifejezésével – a város (a táj, a régió) mellszobrává válik (TARJÁN 2011).

2. Deheroizált figurák, antihősök, tekintélyt kivívó nagy kisemberek

(Hajoljunk közelebb a szereplőkhöz). A Tömegsír és a Nálunk, New Hontban narrátora egyszersemind a regények szereplője is. Annyiban hasonlítanak, hogy mindketten megnevezetlenek maradnak, mindketten fővárosi értelmiségiek (egyikük egyetemi oktató, a másikuk egy könyvkiadó munkatársa), egyformán kívülről érkeznek az isten háta mögötti településre, ahol feladatot teljesítenek: meg kell örökíteniük a helyet, elsősorban figyelemkeltés céljából. A Tömegsír narrátoráról több információt szerezhetünk: elsősorban viharos szerelmi életébe kapunk bepillantást, valamint reflexióiból kideríthetőek a *T.*-ben átélt események lecsapódásai. Beavatási szertartáson is átesik (egy erdei lakoma közben), s ha nem azonosul is teljes mértékben a t.-i világszemlélettel, biztonságosnak tűnő otthonra talál a faluban. A Nálunk, New Hontban elbeszélőjének magánélete viszont teljesen homályban marad. Olyan külső szemlélő, krónikás, aki csupán lejegyzik a hallottakat, nem fűz hozzájuk kommentárokat, végig megtartja kívülállását, s csak átmenetileg tér vissza *New Hont*-ba. Két „adatközlője” *Kálmán bácsi*, a város múltjának őre, valamint *Bárány Pista*, a herculesi termetű szobrász, aki nemcsak a nehezen talált és kiválasztott történelmi hősnak állít emlékművet, hanem mellszoborként örökít meg szinte minden *New Hont*-i polgárt (ahol nem teremnek hősök, ott bárkiről készülhet szobor!). A Mátyás király *New Hont*-ban lapjain egy omnipotens elbeszélő jóvoltából, de jobbára a két főszereplő (*Király Mátyás* és *Schiller Mihály*) nézőpontján keresztül tárulnak fel a történések.

Grendel *New Hont*-trilógiájában feltűnően kevés nő bukkan fel. A Tömegsír nőalakjai kizárólag utónevükön szerepelnek. A narrátor két alkalommal reflektál a nevekre. *Andrea* nevű szeretője (aki egyben unokatestvére is) férfitartnereinek szokatlan hangzású idegen nevével (az *Egommal* és a *Gasztommal*) kapcsolatban tűnődik el azon, hogy mennyi szexualitás kumulálódik egy keresztnévben. Ezt terjeszti ki élettársa, a szexuálisan túlfűtött *Livia* nevének értelmezésére, aki mellett –

történelmi példával élve – *Augustus* császár szerepében tetszeleg (a hatalomgyakorlás ebben a kapcsolatban a nő privilégiuma). A női névválasztás sajátos formája a t.-i hagyomány: szinte minden lány, asszony az *Ilonka* nevet viseli. Az *ilonkaság* a névhez fűződő babona: a t.-i nők számára feltételezhetően valamiféle védettséget, illetve odatartozást szavatol, ám az egyformaság következtében a nők felcserélhetőek, tetszőlegesen behelyettesíthetőek, azaz kiszolgáltatottak lesznek. A narrátor megkülönböztető jelzőket akaszt rájuk. A Nálunk, New Hontban legfontosabb nőalakja az archaikus hagyományokat őrző, *New Hont* közelében fekvő *Pökbönd* lakója, *Borbála* (a név a görög eredetű Barbarából alakult ki, melynek jelentése: idegen, külföldi nő), aki a buja odaadás és egyszersmind az elérhetetlenség jelképe. Éppen ez az oka, hogy nem teljesülhet be szerelme a többszöri újrakezdés ellenére sem a *batalmas természetű* állandó jelzővel illetett *Iván*nal. *Borbála* más férfiak számára is idegen marad furcsa, ellentmondásos szokásaival, özvegyeége pedig sajátos magányosságára utal. *Borbálán* kívül feltűnik a regényben *Iván* első szerelme, gimnáziumi orosztanárnője is. A szűzies *Klárka* (aki nevében is hordozza a tisztaságot, a latin *clarus* jelentése ugyanis világos, fényes, ragyogó, tiszta) az egyényári idill szertefosz-lásakor a viszonzatlan szerelem és a mostoha sors következtében irodalmi alakokkal azonosul: *Iván*nal való szakításakor *Tatjana* levelét küldi el a fiúnak, majd szerelmi csalódása miatt az idegösszeroppanás szélén szinte őrjöngve tiltakozik a *Hamupipóke*-szerep ellen. A Mátyás király New Hontban történetének szintén kevés számú nőalakja közül kiemelkedik az egyik főszereplő átmeneti élettársa, a városka egyik ismertebb széplánya, *Maca*. A *Maca* a *Mária* vagy *Margit* beceneve, amit a szlengben a szerető vagy a szajha szinonimájaként is használnak; *Schiller Mihály* m/Macája prostitúcióval biztosítja kettejük megélhetését, neve tehát bizonyos értelemben foglalkozását is jelöli.

A Nálunk, New Hontban c. regény a 20. századi történelem három fordulópontját merevíti ki. Mindhárom időszak alkalmas az idegenségtapasztalat sajátos bemutatására. Az egyik eseménysor az 1944-es szovjet be- vagy átvonulás. A neveket vizsgálva az orosz (ukrán) személynevek nehezen tanulhatók, ejtethők a városka lakói számára, még latin betűkkel fonetikusán írt változatukban is. A városparancsnokok nevét az orosz szokásoknak megfelelően használják, vagyis elhagyják a családnevet; a hivatalos formájú (tehát becézetlen) utónév és az apai utónév (*Sztyepan Fjodorovics, Tyimofej*

Szamszonovics) egyszerre biztosít hivatalos és bensőséges keretet. A győztesek ugyanúgy megküzdnek a magyar nevekkel, megpróbálják domesztikálni őket: pl. *Gortii* (*Horthy*), *taváriscs Nyécbesz* (*Nehéz Gyusz*). Az idegen akcentusra utaló szokatlan íráskép humorossá teszi a szöveget. Az új hatalomnak nemcsak a város vezetői kénytelenek behódolni, hanem az egyszerű polgárok is, különösen a nők, ami példátlan népességszorulatot eredményez. Ekkor születik a regény egyik fontos figurája, *Iván*, aki nevében hordozza származása kódját: anyján, az egyébként már férjezett asszonyon a 2. világháború végnapjaiban a New Honton átvonuló szovjet hadsereg mongol katonája gyakorolta a felszabadítók hatalmát. A névadással az asszony mintegy leleplezi magát, illetve vállalja a becsületén esett szégyenfoltot. Iván a néven kívül arcvonásaiban is viseli az idegenség jegyét, hiszen egyik szeme ferde. Ez a *hiba* egy ironizáló leírásban részleteződik, ami előkészíti *Iván* legfontosabb tulajdonságának kibontását: a fogyatékoságból irigylendő adottság, kitűnőség lesz, amit a *hatalmas természetű* állandó jelző nyomatékosít.

Az idegenségtapasztalat másik példája az akcentus nélküli magyarsággal beszélő, megnevezetlen okkupáns tiszt (feltehetően a szovjet fennhatóság alá tartozó Kárpátalján született magyar, aki jól beszél az orosz), akitől semmilyen szolidaritás nem várható, sőt veszélyesebb foglár orosz társainál, hiszen a foglyok gondolataiba is belelát. Ennek ellenkezője következik be a másik fordulópont idején, Csehszlovákia '68-as megszállásakor: a kommunista rend helyreállítására küldött magyar katonáknak a csehszlovákiai magyar városka lakóit hivatalosan ellenségnek kell(ene) tekinteniük. A sors ironiája, hogy a friss hatalmat gyakorló városparancsnok, *Szabó Pista* egy New Hontból elszármazott (pontosabban politikai okokból kétszer is elmenekült) család sarja, tehát nem (teljesen) idegen, aki bár semmilyen nosztalgiát nem érez gyermekora színtere iránt, mégis ígéretet tesz arra, hogy senkinek haja szála sem görbül.

A regény harmadik idősíkja a '89-es rendszerváltás. A kommunizmus alkonyát az is jelzi, hogy egy amerikai vállalkozó jóvoltából *McDonald's* gyorsbüfé nyílik a városban, mely garantáltan a világ legkisebb *McDonald's*-e. Ez a tény (minthogy ebben is utolsók) elveszi a New Hont-iak kedvét a nyugati fogyasztói életstílussal való azonosulástól, s szívesebben mennek a hagyományos ételeket kínáló szemközti étterembe, melynek cégtáblájára a következő, helyesírási

szempontból nem kifogástalan, bár trendkövető szándékot sejtető felirat kerül: *Kuhyňa u McLacibo- McLaci koňbája*, ami egyszerre amerikai, magyar és szlovák kódokat hordoz. Németh Zoltán szerint „(A) felirat szövege radikális módon szembesít azzal a tapasztalattal, hogy minden szöveg alá van vetve a nyelvi, kulturális és történelmi folyamatoknak, s hogy az idegen kultúrát gyakran hiába tekintjük saját kultúránkon keresztül, az könnyen/mindig értelmezhetetlenné válik, éppúgy, mint az idézett cégtábla szövege az egynyelvű/egykultúrájú olvasó számára.” (NÉMETH 2005: 86)

A *Kálmán* név fontos szervezője a Nálunk, New Hontban szövegének. Már a borítószövegben is szerepel *Mikszáth Kálmán* mint *New Hont* égi patrónusa, s vizualizált formában állandóan jelen van pipázgató fényképe McLaczi vendéglője falán (mint Jaroslav Hašek Švejkjében a császár arcma). A városról mindent tudó *Kálmán bácsi* Mikszáth utódjaként – általában derűsen, olykor némi keserűséggel anekdotázva – avatja be a narrátort New Hont történetébe, vagyis maga is narrátorrá válik. *Kálmán bácsi* sokáig a város első embere, majd nyugdíjba vonulása után is megmarad nagy tekintélye, bár gyakorlatilag semmi különösebben kiemelkedő dolgot nem vitt végbe hivatala idején. Kultusza életében is jelentős, halála után pedig egyik tisztelője egyenesen azt javasolja, vezessék be a *kálmán* fogalmat az előjáró, király, monarcha szinonimájaként.

A személynevek szempontjából legérdekesebb regény a Mátyás király New Hontban. A regény egyik központi figurája, *Király Mátyás* párttitkár sokat bíbelődik a nevekkel, mind hangzásukkal, mind jelentésükkel, mind ideológiai háttérükkel. Névértelmezései ironikus szöveghehelyeket eredményeznek. Fia barátnőjének neve, a *Patricia* a patríciusokra emlékezteti, nyafka úrilányt képzelt a névhez, akit nem fogadna túl nagy lelkesedéssel a családba. Miután kiderül, hogy a lány szenezáli néger (az országnevet *Szentgálinak*, vagyis családnévnek, ráadásul nemesi névnek hallja félre – ideológiai szempontból ez is zavaró a számára), egyik pillanatról a másikra megszűnik hinni a proletár internacionalizmusban, s kitagadja fiát. *Döbrögi Béla* tanítót párttitkári hatalmánál fogva arra kényszeríti, hogy változtassa meg – a *Ludas Matyi* történetének alapján – reakciónak számító nevét. Képtelenebbnél képtelenebb ajánlatait (pl. legyen *Úrhajós Béla*) végül a tanító saját választással hárítja el: a *Schiller* családnevet azonban nem a német irodalom klasszikusától, hanem szülőfalujának csodakapusától veszi

kölcsön. (Ez a választás nyilván értékrendjéről is tanúskodik.) A tanítót a névvesztéssel együtt járó identitásvesztés súlyosan megviseli. A név azonban kötelez: fia, a regény másik központi figurája, *Schiller Mihály* irodalmi ambíciókat dédelget, de a kiteljesedéshez nincs elegendő elszántság benne. Költői fantáziája csupán egyszer, a svájci nyaralása közben bontakozik ki, amikor a jóléti társadalmak polgárainak szórakoztatására (vagy éppen elborzasztására) saját magát a kommunista rendszer áldozataként bemutatva megkonstruálja élettörténetét.

A regényben a névadási szokásokat sok esetben a különböző példaképek és kultuszok befolyásolják: *Király Mátyás Rákosi Mátyás* tiszteletére kapta a nevét, *Erik* pincért a rockzenész *Eric Clapton*-rajongó apja nevezte el, *Maca* egyik tehetséges focista kuncsaftját *Pelének* becézték.

Király Mátyást a rendszerváltáskor nyugdíjazzák, ami nemcsak a hatalomból való kitisztítást jelenti, hanem általános megvetéssel jár: bűnbakként kezeli a környezete. Amikor híret veszi Gorbacsov megbuktatásának, elhatározza, hogy helyreállítja a rendet, vagyis igazságot oszt, mint Mátyás király, hiszen a név kötelez. A név megfordítása a közéleti szerepek, bizonyos értelemben az identitás ironikus kiforgatása is, hiszen a *Mátyás király* korábban csúfneve volt az egykor rettegett párttitkárnak (a hatalomnak kiszolgáltató polgárok a csúfnevet éppen a hatalom gyengítésére, verbális kifosztására használták). A rend helyreállításának egyik stációja *Schiller Mihály* nevének ünnepélyes visszaadása, valamint a megkérdőjelezett vagy kétségbe vont nevekkel (pl. *Erik* pincér nevével) való megbékélés. Régi bajtársait, a bizarr és beszélőnevű *Sirotká* (a szlovák sirôtka jelentése árva, sőt az árvácska virágnévként is használtos), *Bolyki* és *Terpitkó* (a törpe szó humorosan eltorzított kicsinyítő képzős változata) elvtársat is mozgósítja (a választott történelmi helyzetnek megfelelően olykor *Kanizsának*, *Rozgonyinak* szólítja), de nyilván négyen sem elég erősek, szélmalomharcukkal nevetségessé válnak csupán, beszámíthatatlannak minősítik őket, sőt *Mátyás királyt* (elég történelmietlenül) megverik és megszegyenítik. *Schiller Mihály* pedig ahelyett, hogy irodalmi terveit valóra váltaná, elindul a lejtőn: előbb barátnője szexuális szolgáltatásait szervezi, majd a maffia szolgálatába áll. A regényben referenciális, elsősorban történelmi nevek (*Mátyás király*, *Rozgonyi*, *Kanizsa*, *Bajazid szultán*, *Lenin*, *Hruscsov*, *Rákosi Mátyás*) váltakoznak fiktív nevekkel. *Király Mátyás* alakja a fikció és a referencialitás határán áll (vagy az épelméjűség és az elmeháborodottság határán?), így önmaga paródiájává válik.

Grendel New Hont-regényeinek földrajzi nevei és személynevei az ironia és a paródia hatását erősítik. A veszteségek mitológiáját egy olyan távlatból tárják fel, mely nem az azonosulás, hanem a reflexió, a folytonosan átrendeződő értelmezési horizontok felé tágitják az olvasói kereteket.

Hivatkozások

- BÁNYAI JÁNOS 2007. Az eszméjét elfelejtett város. Mítosz- és hagyományvesztés New Hontban. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0704/banyai.pdf> (2013.09.17.)
- BOMBITZ ATTILA 2002. Azután. Szélgjegyzetek a kilencvenes évek magyar regényirodalmához <http://www.forrasfolyoirat.hu/0206/bombitz.html> (2013.09.17.)
- ELEK TIBOR 2006. Abszurdisztán kitarató fogságában Grendel Lajos "New Hont regényeiről". <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/1071/abszurdisztan-kitarto-fogsagaban> (2013. 09.17.)
- NÉMETH ZOLTÁN 2005. A terep/munka kellemetlenségei. Grendel Lajos: Nálunk, New Hontban. In: *A bevégeshetetlen feladat*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó, 74–88.
- TARJÁN TAMÁS 2011. Egy város mellszobra. Grendel Lajos: Nálunk, New Hontban <http://www.revizoronline.com/article.php?id=3476> (2013.09.17.)
- VINCZE FERENC 2008. Grendel Lajos: Mátyás király New Hontban. <http://www.kortaronline.hu/2008/01/grendel-lajos-matyas-kiraly-new-hontban/5113> (2013. 09.17.)

ANIKÓ N.TÓTH: Nomen est omen? Proper names in New Hont trilogy by Lajos Grendel

The study examines Lajos Grendel New Hont trilogy's proper names as signals. The geographical and personal names in these novels often raise the problems of the experience of extraneity and loss of identity. They point at the 20th century Central European historical traumas as well. They also have a significant role in enhancing the effects of irony and parody.

Dumas Poe-t olvas – vagy fordítva? Egy irodalmi esettanulmány névszemiotikai tanulságai

BENYOVSZKY KRISZTIÁN

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
benyokri@yahoo.it

A nápolyi *L Indipendente* nevű napilap 1860. december 28-tól 1861. január 8-ig folytatásokban közölte Alexander Dumas *L assassinio di rue Saint Roch* (Gyilkosság a Saint Roch utcában) című elbeszélését olasz fordításban. Az akkor már hazáján túl is népszerű francia regényírónak később más szépirodalmi művei és újságcikkei is megjelentek ebben az egyébként általa alapított¹, garibaldista elkötelezettségű, kétnyelvű (olasz–francia) sajtóorgánumban, hol eredetiben, hol rohamtempóban készült olasz fordításban. A szövegek átültetésében többen is közreműködtek, akiknek a neve azonban nem mindig maradt fenn, illetve beazonosításuk bizonyos esetekben nehézségekbe ütközik. Így van ez az említett elbeszéléssel is, melynek fordítóját nem ismerjük. Ráadásul nem került elő a francia eredeti sem. Az, hogy e mű létezésére egyáltalán fény derült, s hozzáférhetővé vált az olaszul olvasó közönség számára, Ugo Cundarinak köszönhető, aki – szavai szerint – véletlenül bukkant rá egy nápolyi könyvtárban², majd egy hosszú, tanulmányértékű utószó kíséretében 2012-ben a milánói Dalai *editore* kiadónál megjelentette³ (DUMAS 2012).

¹ Dumas 1860-tól 1864-ig volt a lap főszerkesztője, mely Nápolyból való távozása után még 1876-ig jelent meg.

² Mivel nem jártam Nápolyban, hogy ellenőrizsem a Cundari által említett filológiai tények valóságát, ezért csupán az őszinteségében és jóhiszeműségében bízva állíthatom, hogy egy *ténylegesen is létező*, az említett folyóirat megadott helyén megjelent elbeszélésről van szó, és nem csupán egy ügyes irodalmi misztifikációról.

³ A Dumas-fordításból és az utószóból származó részleteket saját fordításomban közlöm.

Mind a primér, mind a szekundér szöveg számos fordításelméleti⁴, hatástörténeti illetve az intertextualitásra és az újraírás módjaira vonatkozó kérdést vet fel. Ezek mindegyikére nem is tudok majd sort keríteni, s csak azokra fókuszálok, amelyek a novella névszemiotikai tanulságainak kifejtése szempontjából jelentőséggel bírnak.

Előtte azonban szükséges előrebocsátani, hogy egy olyan, három nyelvet és még több szöveget érintő transzformáció eredményéről van szó, mely több szűrőn keresztül valósult meg, s ennek a folyamatnak filológiaiilag nem minden lépcsőfoka rekonstruálható. Így bármit állítsunk is a Dumas neve alatt megjelent elbeszélésről, közben nem szabad elfelejtenünk (még, ha minden esetben nem nyomatékosítom is ezt), hogy egy olyan jelsorozat utolsó eleméről beszélünk, melynek közbülső láncszemei nem hozzáférhetőek a számunkra. Mivel nem ismerjük az eredetit, így azt sem tudjuk megítélni, mennyire támaszkodott Dumas a megírás idején már létező francia fordításokra⁵, mindenekelőtt Charles Baudelaire-ére, sem pedig azt, hogy az olasz fordító mindenben követte-e a francia szöveget.

Célkitűzéseim pontosabb megfogalmazása érdekében szükséges kitérni a történet rövid ismertetésére. S hogy ezt egy másik, közismert szöveget segítségül hívva tudom megtenni, máris sokat elárul e felettébb érdekes „eset” természetéről.

1. Poe Párizsban

Aki csak egyszer is olvasta Edgar Allan Poe műfajteremtő, *The Murders in the Rue Morgue* (1841) című novelláját, az könnyűszerrel

⁴ Az eset fordításelméleti tanulságait (kitekintéssel a plagizálás kérdéskörére) egy önálló tanulmányban már kifejtettem: l. BENYÓVSZKY 2013.

⁵ Poe novellájának 1846-ban két plagizáló francia fordítása is megjelent. Sem Gustave Brunet (*Un meurtre sans exemple dans les fastes de la Justice*), sem E. D. Forgues (*Une saglante énigme*) nem tüntette föl az eredeti mű adatait. Az első hivatalos, az eredetihez címében is hű francia fordítást Isabelle Meunier készítette el 1847-ben (*L'Assassinat de la rue Morgue*). Charles Baudelaire 1855-ben közölte a maga változatát a *Le Pays* folyóiratban, nyolc folytatásban (*Double assassinat dans la rue Morgue*), ami aztán később bekerült a novellafordításokat tartalmazó első Poe-kötetbe is (*Histoires extraordinaires*, 1856). A francia fordításokra vonatkozó adatok forrása: WALKER 2002: 34–35.

felismerheti a francia szerző hús évvel későbbi szövegében annak kulcsmotívumait, szerkezeti vázát, főbb helyszíneit, szereplőit és narratív megoldásait. A különbségek elenyészőek a hasonlóságokhoz képest. A *L'assassinio di rue Saint Roch* terjedelmileg rövidebb, a nyitó Browne-mottó és a záró francia mondás ugyan elmarad, a bűnügyi cselekményt felvezető elméleti okfejtés témája eltérő (nem a játék és az elemzőkészség kapcsolatáról szól, hanem az ideális rendőrnyszómuló tulajdonságairól, utalva a nem éppen kedvező nápolyi viszonyokra), a következtetések levezetése kevésbé kidolgozott, és bizonyos szereplők nevei nem azonosak, mégis nyilvánvaló, hogy ugyanarról a történetről van szó.

A cselekmény 1832-ben játszódik. A névtelen, E/1. elbeszélő azzal kezdi mondandóját, hogy egy fiatal amerikai íróval való megismerkedésének körülményeiről számol be, aki nem másnak, mint az általa nagyra becsült James Fennimore Coopernek az ajánlását hozta. A neve: Edgar Poë⁶. Az elbeszélő saját házában bocsát a rendelkezésére két szobát, s az újdonsült barát egész párizsi tartózkodása alatt nála lakik. Kiderül róla, hogy különc figura: szenvedélyesen szereti az éjszakát, ezért nappal nem igen mozdul ki otthonról. Ha leszáll az éj, hosszú sétákra indul a városban. Ezekre az éjszakai kiruccanásaira újdonsült szállásadóját is magával viszi, aki örömmel tart vele. Poë (akit később már csak Edgarként emleget) kedveli a rejtvényeket, a feladványokat. Kiváló elemző készség jellemzi, s egy alkalmat sem mulaszt el, hogy ezt a számára örömteli tevékenységet gyakorolja. Barátja hívja fel a figyelmét arra a brutális kettős gyilkosságra, melyről a párizsi lapok részletesen beszámolnak. Madame L Espanaye és lánya, Camille L Espanaye az áldozatok, akikkel saját lakásukban különös kegyetlenséggel végeztek: az előbbit egy borotvával lemészárolták, majd kidobták az ablakon, az utóbbit megfojtották, és zúzódásokkal teli holttestét a kéménybe tuskolták. A gyilkosság körülményeit és az előzetes nyomozás eredményeit (tanúvallomások, Paolo Dupin orvosi jelentés) ismertető cikk teljes terjedelmében – beágyazott szöveggként – szerepel a novellában. Az ügy felkelti Edgar figyelmét, s az elbeszélő kiváló kapcsolatainak köszönhetően sikerül engedélyt szerezniük a tetthely megtekintéséhez és rendőri felügyelet mellett történő átvizsgálásához. Ezt követően, a tényekből levont logikus következtetések

⁶ Az amerikai szerző családnevének rendhagyó írásmódját Cundari a francia ortográfia iránti hódolat kifejezésékként értelmezi (CUNDARI 2012: 74).

eredményeként, az amerikai író egy máltai hajón szolgáló tengerész elszabadult borneói orangutánjában leplezi le a tettest, elmagyarázza a bűntény elkövetésének feltételezhető lefolyását, aminek köszönhetően aztán szabadlábra helyezik az ártatlanul letartóztatott bankhivatalnokot, Adolfo Lebont.

A két szöveg közti különbségek részletesebb taglalása helyett négy olyan, tulajdonnevekkel kapcsolatos változtatásra hívnám fel a figyelmet, melyek a Dumas-mű kritikai megítélése szempontjából kulcsfontosságúnak tekinthetők, s alapját képezik a szöveghez fűzött szemiotikai reflexióimnak is.

Az első természetesen Edgar Poë főszereplőként, mégpedig (amatőr) nyomozói szerepkörben való feltüntetése. Miként az ismeretes, *A Morgue utcai kettős gyilkosságban* ezt a funkciót a minden későbbi Nagy Detektív mintafigurája, C. Auguste Dupin tölti be. Az elbeszélő ezt írja róla: „Igen kiváló, sőt nagyhírű család gyermeke volt ez a fiatalember, de különböző sorscsapások olyan nyomorúságba döntötték, hogy feladta a harcot, visszavonult a társadalmi élettől, és meg sem kísérelte elveszett vagyónát visszaszerezni. Hitelezői jóvoltából maradt egy kis pénzecskéje hajdani örökségéből, és ennek szűkös kamatából a legaprólékosabb beosztással eléldégt. Lemondott minden felesleges kiadásról – csak egyetlen fényűzést engedett meg magának. Rajongott a könyvekért, és ezt a szenvedélyét Párizsban könnyen kielégíthette.” (POE 1981: 131) Poë családi háttéréről nem kapunk tájékoztatást, csupán arról, hogy az elbeszélőben már rövid beszélgetést követően is egy „figyelemre méltó fiatalember” (DUMAS 2012: 18) benyomását keltette, mivel lakásának berendezéséből, a bútorok és egyéb tárgyak elrendezési módjából „személyiségének intellektuális és morális oldalára” (DUMAS 2012: 19) vonatkozó valós következtetéseket vont le.

A második a holttesteket átvizsgáló orvos nevének megváltoztatása. Poe novellájában Paul Dumas-nak hívják⁷, Alexandre Dumas Dupinre cseréli a nevet, ami, az előbbi példából tudjuk, a nyomozó vezetéknevével egyezik. Természetesen szembeötlő a francia szerző és

⁷ „Paul Dumas, orvos, azt mondja, napkeltekor hívták át, hogy megvizsgálja a holttesteket. Akkor már mind a kettő az ágy derékaján feküdt, abban a szobában, amelyben a lányt megtalálták.” (POE 1981: 142)

az amerikai író kreálta szereplő nevének azonossága is, aminek lehetőséges magyarázatára szintén sort keríték majd.

A harmadik módosítás a gyilkosság áthelyezése a rue Morgue-ból a rue Saint Rochba. Ez azonban, a térbeli elmozdulás mértékét tekintve, minimális változtatásnak tartható. Tulajdonképpen nem is történik tényleges transzpozíció, Dumas csupán „elhallgatja” a címet. Poe Párizsban játszódó történetében ugyanis két, egymásba torkolló utcáról van szó. Az elbeszélő Morgue-ról adott tömör jellemzését idézve: „Nyomorult sikátor, amely a rue Richelieu-ből a rue St. Rochba torkollik.” (POE 1981: 144) A bűntényről tudósító újságcikk így kezdődik: „Ma, hajnali három órakor, a Quartier St. Roch lakóit álmu kból rettenetes ordítózás zaja verte fel. A rémes hangok a Morgue utca egy négyemeletes házának legfelső emeletéről hallatszottak.” (POE 1981: 136) Ezzel szemben Dumas elbeszélésében így hangzik a Gazette des Tribunaux- ben olvasható mondat: „Ma reggel három óra körül a rue Saint-Roch lakói hosszú, borzalmas kiáltozásra ébredtek, mely a 7-es számú ház negyedik emeletéről hallatszott, ezt pedig tudvalevően kizárólag madame L'Españaye és leánya, Mademoiselle Camilla L'Españaye lakják (...)” (DUMAS 2012: 22)”

A negyedik átalakítás az elbeszélő pozícióját és hovatarozását illeti. Mindkét esetben egy anonim, E/1. személyű narrátorral van dolgunk, aki szereplőként is részt vesz a történetben, és mint tanú számol be a barátjával folytatott sikeres nyomozás eseménysoráról. Míg azonban Poe-nál egy francia környezetben idegen, angol anyanyelvű személyről van szó, aki egy közelebről meg nem határozott könyvtári kutatás céljából érkezett Párizsba, addig Dumas-nál egy párizsi lakosról, aki befogadja a házába a tengerentúlról érkezett idegent.

Az eddigieket összegezve elmondható, hogy van egy olyan irodalmi szereplőnk, aki egy valós személy nevét viseli (Edgar Poe), egy másik, akinek családneve egyezik a mű szerzőjének családnevével (Paul Dumas), és végezetül egy olyan is, akinek a családneve egy másik irodalmi szereplőével azonos (Paolo Dupin). Van továbbá két névtelen elbeszélőnk, akik közül az egyik a történet világában idegen (és feltételezhetően amerikai), a másik pedig hazai, vagyis – ugyancsak feltételezhetően – francia.

Milyen következtetések vonhatók le a két, röviden összevetett novella névanyagából? Minek a jele a névisméltés illetve a valós és kitalált nevekkal való játék? A kiadvány szerkesztője nem kevesebbet

állít, minthogy Poe a történetben megjelölt évben *valóban* Párizsban járt, kapcsolatba került Dumas-val, és számos olyan információt szerzett – közvetetten vagy közvetlenül – tőle a korabeli francia viszonyokról, amelyeket aztán, hazatérte után nyolc vagy kilenc évvel, felhasználta a *The Murders in the Rue Morgue* megírásakor. Noha nem mondja ki egyértelműen, de több helyen is sejtetni enged, hogy a francia író így valamilyen szinten társszerzője lehetett a világirodalom első detektív-történeteként számon tartott alkotásnak. Ugo Cundari tehát alapvetően referenciális kód szerint olvassa a novellát, és egy feltételezett párizsi látogatás bizonyítékeként, irodalmi dokumen-tumaként tekint rá. Szerinte azzal, hogy Dumas beleírta Poe-t és saját magát is a szövegbe (számára ugyanis evidens, hogy a névtelen elbeszélő Alexandre Dumas-val azonosítandó), fellebbentette a fátylat erről *valóban megesett*, de eddig rejtve maradt, irodalom- és hatástörténeti szempontból különösen fontos találgáról.

Ez az első hallásra merész és kissé szenzációhajásznak tűnő hipotézis főként a Poe novellájában előforduló francia tulajdonnevek (személy- és utcanévek) értelmezésén alapul. Ezek Cundari szerint egyrészt vagy köthetők Dumas ismeretségi köréhez, vagy olyan fokú tájékozottságról tanúskodnak a francia kultúrát és közelebbről a korabeli párizsi viszonyokat illetően, amire az amerikai szerző otthon, kizárólag folyóiratok, ismeretterjesztő könyvek és irodalmi alkotások elolvasása révén – azaz „terepmunka” és legalább egy megbízható helyi „adatközlő” igénybe vétele nélkül – aligha tehetett volna szert.

Mielőtt megfogalmaznám a szerkesztő ez irányú névmagyarázataival kapcsolatos kételyeimet, szükségesnek látszik vázolni azt a jelelméleti perspektívát, ahonnan a részben már említett, részben pedig még említendő tulajdonnevek kérdését tárgyalni fogom.

2. Nevek, jelek, világok

Kezdjük azzal, hogy a *L assassinio di rue Saint Roch* egyik zavarba ejtő sajátossága a fiktív és a valós szereplők egy világban, egy létszinten megvalósuló interakciója. Olyan szereplők találkozásáról, beszélgetéséről és közös cselekvéseiről olvashatunk, akik *elvileg* nem léphetnek, nem léphettek volna közvetlen kapcsolatba egymással. Hozzátehetnénk ugyanakkor, hogy nem valamely kivételes jelenségről van szó, hiszen ez, mármint a szereplők e két, jól elkülöníthető csoportjának az elegyedése

minden történelmi regény vagy elbeszélés közös, megkülönböztető vonásának számít. (DOLEŽEL 2002: 359) Kérdés persze (s a rá adandó válasz egyáltalán nem magától értetődő), hogy Dumas műve történelmi elbeszélés-e, pontosabban olvasható-e ekként, s ha igen, milyen érvekkel – és mennyire meggyőzően – támasztható ez alá. Hamarosan erre is kitérek, de kanyarodjunk vissza a nevek jelvilágához.

Szemiotikai szempontból a fiktív személynevek abban különböznek a valódi személynevektől, hogy nem egy tényleges, fizikailag (térben és időben elkülönülten) létező vagy valaha létezett konkrét személyt jelölnek, hanem csupán egy képzeletbeli, a valós világban nem megragadható alakot. Gottlob Frege ebből még azt a – ma már aligha tartható – következtetést vonta le, hogy az irodalmi szereplők nevének van ugyan értelmük (Sinn), tehát a szöveget alkotó mondatok elemeként részt vesznek egy gondolattartalom kifejezésében, de nincs jelölük (referenciájuk – Bedeutung). Közismert példái szerint sem az *Odüsszeusz*, sem a *Nauszikaá* névnek nincs jelölete, mivel nem egy történelmi személyt neveznek meg, hanem egy-egy fiktív entitásra vonatkoznak: „(...) azok a helyek is bírnak értelemmel, ahol a »Nauszikaá« név szerepel, mely valószínűleg semmit sem jelöl vagy nevez meg. Azt a látszatot kelti azonban, mintha megnevezne egy lányt, és ezzel biztosít magának értelmet.” (FREGE 2006: 171) Okkal bírálja azonban ezt a felfogást Bernáth Árpád, mondván, hogy a jelöletet/referenciát nélkülöző „látszattulajdonnév” tételezése önellentmondást rejt magában, mivel „jelölet (vagyis a meghatározandó) nélkül [...] nincs mihez kötni az értelmet (a meghatározót). A fregei értelemben vett értelmet csakis a jelölet föltételezésével határozhatjuk meg. Az értelem ebben a rendszerben pedig nem más, mint a jelölet adott tulajdonsága. A jelölet nélküli értelem olyan, mint az alany nélküli állítmány.” (BERNÁTH 1998: 212) Az irodalmi hősök nevének is van tehát jelölete (vagy újabb szemiotikai szótárt használva *jeltárgya*), csak ez nem egy térben és időben megragadható fizikai tárgyjal azonosítható, hanem – a matematikai jelek által jelölt absztrakt entitásokhoz hasonlatosan – egy *fiktív tárgy*, amely különböző külső tulajdonságokkal ruházható föl és különböző viszonyokba rendezhető más fiktív tárgyakkal (BERNÁTH 1998: 213).

A fiktív itt – többek között – azt jelenti, hogy a szereplőre, annak fizikai és fiziológiai tulajdonságaira (magasság, testalkat, bőrszín, arcvonások stb.), öltözékére, viselkedésére, jellemvonásaira, érzéseire és

gondolataira vonatkozó adatok az irodalmi művek lehetséges világán belül keresendők. A szereplő tehát nem más, mint a rá vonatkozó szövegbeli információk összessége, melyek eredője a mű szerzője, újraalkotója pedig a mindenkori befogadó. Ő az ugyanis, aki az olvasás folyamán részint spontán módon, részint tudatosan egy szemiotikai gyűjtőmunkát végez: jeleket, mégpedig nyelvi jeleket gyűjt (szavakat, szókapcsolatokat, mondatokat), ezeket rendszerezi magában, értelmezi a jelentésüket és következtetéseket von le belőlük a szereplő mibenlétére vonatkozólag. A recepció felől nézve tehát az irodalmi szereplő egy *összetett, dinamikus jel*, s ez nemcsak a nyelvi kifejezettségéből és textuális megszerkesztettségéből adódik, hanem abból a – pierce-i szemiotikai hagyomány által hangsúlyozott – körülményből is, hogy identitása (mely mindenkor narratív identitás) a jelet mindig valamilyen módon, bizonyos szempontból és bizonyos körülmények között értelmezők tevékenységének a függvénye⁸.

A szereplők eme szemiotikai meghatározottságát tekintetbe véve tűnik elő a név fontossága is. Ugyanis a személynév (legyen az teljes, csonka, becenév, monogram vagy csak egy betű) egy olyan, a szöveg különböző pontjain ismétlődő nyelvi jel, melynek értelme (Sinn), a vándormotívumokhoz hasonlóan, folyamatos kumuláción megy keresztül mindaddig, amíg tart a történet, amíg tart az olvasás. Szemantikai tartalma a cselekmény fokozatos kibontakozásával és a vonatkozó információk folyamatos adagolásával párhuzamosan egyre árnyaltabb, egyre képzetgazdagabb lesz. A név magába sűríti mindazt, amit a szereplőről a szöveg – közvetlenül vagy közvetett módon – mond, s épp ez a nagyfokú telítettség magyarázza, hogy miért is képesek a fikcionális nevek *tulajdonságnyalábok és történetek szinonimáiként* (SZABÓ 2005: 158) működni saját közegük határain túl is.

A szereplő identitása, önazonosságuk megőrzése szempontjából kiemelt jelentősége van azoknak a tulajdonságoknak, amelyeket Umberto Eco *diagnosztikai tulajdonságoknak* nevez. A tulajdonságok olyan magjáról van szó, amelynek összetevőit mindenki be tudja azonosítani, aki csak ismeri a figura történetét. Az olasz szemiotikus a dallamhoz hasonlítja őket, mely akkor is felismerhető, ha az adott zenedarabot más hangszerrel vagy pocsék hangszerelésben adják elő

⁸ Az irodalmi szereplők jelszerűségének a lehetséges megközelítéseiről bővebben lásd: BENYOVSZKY 2010.

(ECO 2009: 88). Nekik köszönhető, hogy egy-egy ismert irodalmi karaktert a sorsát újraíró vagy kiegészítő regényekben, novellákban⁹ illetve a filmadaptációkban is be tudunk azonosítani – még akkor is, ha nincs a nevén nevezve.

Az irodalmi szereplőkként felbukkanó történelmi személyek a szereplők egy speciális csoportját alkotják, amennyiben a rájuk vonatkozó, fizikai, lélektani és morális tulajdonságaikat meghatározó állítások két forrásból származtathatók: egyrészt az adott történet fiktív lehetséges világából, másrészt a valós világra vonatkozó ismeretek tárházaként értett kulturális enciklopédiából. Vajon ez azt jelenti, hogy Tolsztoj *Háború és béke*jében a *Napóleon* névnek két jelölete van? Lehet egy névvel széttartóan, egyidejűleg két (egy valós és egy fiktív) jeltárgyra referálni? Nem mond ez ellent e névtípust megalapozó egyedítő, kijelölő funkciónak?

E szemiotikai paradoxon kétféle módon is feloldhatónak tűnik. Az egyik megoldást Lubomír Doležel lehetséges világok elméletéből kiindulva, narratív-szemantikai fikcióelmélete kínálja. A cseh teoretikus azon az állásponton van, hogy egy regényben minden entitás az *ontológiai homogenitás* elvének rendelődik alá, amely egyrészt a fiktív világok önállóságának, a valós világtól való függetlenségének, másrészt a fiktív egyedek zökkenőmentes együttélésének és kölcsönös kapcsolódásainak az előfeltételét képezi. Ez azt jelenti, hogy a mű által létrehozott lehetséges világon belül minden összetevő egyforma mértékben fiktív: „Tolsztoj Napóleonja semmivel sem kevésbé fiktív, mint Pierre Bezuhov, és Dickens Londonja semmivel sem reálisabb, mint Lewis csodaországa.” (DOLEŽEL 1997: 608) S jelenti továbbá azt is, hogy nincs sem hierarchikus, sem függőségi viszony a valós prototípus és annak irodalmi alakváltozata között: „Tolsztoj Napóleonja vagy Dickens Londonja nem azonosak a történeti Napóleonnal vagy a földrajzi Londonnal. A fiktív individumok létük és tulajdonságaik tekintetében nem függenek valóságos prototípusoktól. A fiktív Robin Hood számára irreleváns, vajon létezett-e történeti Robin Hood.” (uo.)

⁹ Példaként Woody Allan *Kugelmass Episode* című novelláját említi, melyben Emma Bovary egy időgépnél köszönhetően a mai New Yorkban találja magát. Flaubert regényének karaktere az eltérő térbeli és időbeli koordináták, illetve bizonyos információk elhallgatása (öngyilkosság) ellenére is jól beazonosítható: „egy kispolgár, aki egy orvos felesége, általában Yonville-ben él, elégedetlen a vidéki életével, és hajlik a házasságtörésre.” (ECO 2009: 88)

Ehhez még hozzáteszi, hogy természetesen feltételeznünk kell bizonyos kapcsolatot a történelmi Napóleon és a fiktív Naplóleon(ok) között, de ez már egy, a mű határán túlmutató azonosítást (cross-world identification) tesz szükségessé, s ezért nem tekinthető irányadónak. Ugyanis: „A fiktív individuumok identitását a valós világ és a lehetséges világ közötti határ védi.” (uo.) A valós világ modellként szolgál a fiktív lehetséges világok megalkotásához, de bármilyen valós világból származó elem csak akkor válhat a mű világának részévé, ha a határátlépést követően lehetséges entitássá lényegül át, annak minden ontológiai, logikai és szemantikai következményével együtt (DOLEŽEL 1997: 611). Ez ugyanúgy vonatkozik a történelmi személyekre is. Doležel erről a jelenségről egy későbbi, a történetírás és az irodalmi fikció különbségeit és határterületeit feltérképező tanulmányában a „fikciós párdarab”¹⁰ fogalmát segítségül hívva így ír: A történelmi fikció esetében „a történelmi vándorok alkalmazkodnak a fikciós környezet szemantikai és pragmatikai föltételeihez. A történelmi alakok *fikciós párdarabjukká* transzformálódnak, s ezáltal a fiktív személyekkel való interakció és kommunikáció résztvevőivé válnak.” (DOLEŽEL 2002: 359. Kiemelés: B. K.)

A második lehetőség a széttartó referálás feloldására az, ha valóság és fikció viszonyát nem a fentihez hasonlóan merev kétosztatúság jegyében képzeljük el, nyomatékosítva az utóbbi tartomány autonómiáját, hanem összjátékként, oszcillációként, mely minden irodalmi szöveg természetes velejárója és megkülönböztető vonása. Így fogja ezt föl közismert irodalomantropológiai könyvében Wolfgang Iser. *A fiktív és az imaginárius* szerzője szerint az irodalmi szöveg mindig „valóság és fikció keveredése, s ekképp magával vonja az adott és elképzelt összjátékát.” (ISER 2001: 21) Ebből következik, hogy „amiképpen a szöveg nem korlátozódhat a referenciális valóságból vett összetevőire, éppúgy nem láncolható hozzá fikcionális jellegzetességeihez sem.” (ISER 2001: 21–22) A valóság elemei a tudatos, irányított, eseményjelleggel bíró fikcióképző műveletek (kiválasztás, kombináció, önfeltárás) eredményeként olyan jelekké transzformálódnak, amelyek nem mutatnak rá semmilyen konkrét jelöltre, hanem a két szféra (valós

¹⁰ Doležel a cseh *protějšek* szót használja, ami jelentésében a francia eredetű, de a választékos magyar nyelvhasználatban is előforduló *pandan* kifejezésnek felel meg.

világ és elképzelt világ) összetevőinek szemiohermeneutikai kölcsönhatását irányozzák elő: „Az irodalmi mű alapösszetevője, hogy összehozza azt, ami egyébként széttagolt és különböző. Az összeegyeztethetetlen világok együttléte mindegyiket olyan jelölővé változtatja, amely nem merül ki saját jelöltjében. Sem a mesterséges, sem a történeti világ nem rendelkezik önmagában vett jelentőséggel, hanem mindkét jelölő legjobb esetben is a másik jelölő jelöltje. (...) arról van szó, hogy *a jelölők egymást »olvassák«, már amennyiben a mesterséges világot a történeti világ szemével látjuk, az utóbbit pedig a mesterséges világ szeméjéből.*” (ISER 2001: 276. Kiemelés: B. K.) Az alkotás eredményeként létrejött világ nem pusztán önmagára, s nem is csak a valóságra való tekintettel határozódik meg, hanem a két közeg között előidézett iteratív ide-oda mozgásból áll elő. De ez még nem elegendő a jellemzéshez. Az irodalmi fikció rendeltetése ugyanis nem merül ki a reprodukáló utánzásban, hanem arra irányul, hogy rajta keresztül kifejezésre jusson valami, ami túlmutat önmagán, s ezért (még) megértésre vár. A valós világ elemeinek jelszerű újrateemtése eredményeként ölt testet, azaz válik megfoghatóvá, érzékileg megragadhatóvá egy harmadik, képzeletet aktivizáló összetevő, melyet Iser *imaginárius*-nak nevez. A fikció az, ami megjelenési közeget biztosít ennek az egyébként alakatlan, csapongó és megzabolázhatatlan jelenségnek¹¹ a számára, amelyet egyrészt alakkal ruház föl, másrészt szabályozza is hathatós működését azzal, hogy határok közé kényszeríti. Összefoglalva: „(...) a fikcióképző aktus a valóságot jellé változtatja, miközben az imagináriust olyan formaként szerepelteti, amely lehetővé teszi, hogy fölfogjuk, mire mutat a jel.” (ISER 2001: 23)

Amikor tehát egy történelmi személy egy képzelet alkotta mű szereplőjeként bukkan fel, akkor a kizárólagosságra törekvő beazonosítás helyett egy olyan olvasói magatartás tűnik adekvátnak, amely a valós és fiktív közti játékos ide-oda mozgásban és a „kölcsönös, kétirányú ellenőrzés” (ISER 2001: 26) folyamatában nem kiküszöbölendő problémát vagy egyértelműen eldöntendő kérdést lát, hanem éppen ebben ismeri föl a szöveg sajátos (szerzői) világértelmezést közvetítő illetve (olvasói) képzeletet és önértelmezői potenciált mozgósító tulajdonságát. Mert az irodalmi fikció meghaladja ugyan a

¹¹ Öntörvényű, próteuszi természetéről a hétköznapi fantáziálás, ábrándozás és az álmok adnak hírt.

valóságot, de úgy, hogy közben „játékban tartja azt, amin túllépett.” (ISER 2001: 290)

3. Poe Párizsban?

Térjünk immáron vissza a *L assassinio di rue Saint Roch* világába, annak szereplőihöz és helyszíneikhez. Amennyiben tekintetbe vesszük az irodalmi szereplők neveiről kifejtett fenti gondolatokat, nem tűnik már olyan magától értetődőnek a novella referenciális értelmezése. Amikor a történet elején a Párizsba érkező Edgar Poë-ról olvasunk, akkor a név alapján egyaránt gondolunk az amerikai szerzőre, tehát a valós személyre, ugyanakkor azt is tudatosítjuk, hogy egy kitalált történet szereplőjéről van szó, aki a többi szereplővel egyazon létszinten mozog, tehát: egy fiktív lehetséges világ lakója. E képzeletszülte világ pikantériája abban áll, hogy kísértetiesen emlékeztet arra, amit épp Poe alkotott meg az első Dupin-novellájában. Dumas olaszul olvasható novellájának „Edgar Poë” nevű alakja tehát – a történelmi regények valós referenssel is rendelkező szereplőihöz hasonlóan – Edgar Allan Poe fikciós pandanjaként értelmezhető, aki *részesül* a *The Murders in the Rue Morgue* írójának bizonyos tulajdonságaiból, de nem azonosítható teljes mértékben vele. Már csak azért sem, mert legalább annyira *részesül* egy másik, ezúttal fiktív személynek, August Dupinnek a „diagnosztikai tulajdonságaiból”, akinek mintegy a helyét „bitorolja”. Dumas fordított szövegében a valóságos író és az azonos nevű fiktív szereplő, illetve a valóságos író és maga teremtette fiktív hőse közti oszcilláció, játékos ide-oda mozgás eredményeként nyílik meg a tér az imaginárius érvényesülése számára. Persze csak abban az esetben, ha az olvasó tisztában van a nevek eredetével, és legalább nagy vonalakban ismeri a Poe-novella cselekményét.

A *L assassinio di rue Saint Roch* egy öt oldalas előszóval kezdődik. Ennek – a magát közelebről meg nem nevező – elbeszélője a Nápolyban elkövetett bűntények felderítésében tapasztalható hiányosságokról értekezik. Az állapotokkal kapcsolatos kritikus álláspontját már a felütés is kifejezésre juttatja: „Ha van hely, ahol gyakoriak a lopások és a gyilkosságok, az Nápoly. Ha van hely, ahol a lopások és a gyilkosságok büntetlenek maradnak, az Nápoly.” (DUMAS 2012: 13) Ennek egyik okát abban látja, hogy olyan emberek töltik be a nyomozói munkát irányító posztokat, akik nem a bűnüldözés terén szerzett

érdemeiknek vagy képességeiknek köszönhetően kerültek oda, hanem ismeretség, megvesztegetés vagy a miniszteri kinevezés véletlene folytán. Ezért nemegyszer híján vannak e sokoldalú munka sikeres végzéséhez nélkülözhetetlen *analitikus képességeknek*. Ennek tudható be az is, hogy a rendőrség nem egy esetben ártatlanokat tartóztat le, s a valódi bűnösöket pedig futni hagyja. Az elbeszélő itt három francia példára hivatkozik, nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a nápolyi viszonyok között sem ismeretlenek az efféle melléfogások. Az előszó egyik érdekessége, mely valószínűleg a folyóiratközlés tényéből is adódik, s az időszerűséget megcélzó publicisztikai közeghez való alkalmazkodás jeleként fogható fel, a város aktuális rendőrfőnökének, bizonyos *Sihio Spaventa* úrnak a megszólítása¹². Dumas ráadásul neki is ajánlja a művet: „Al Signor Prefetto di polizia di Napoli”. Mielőtt az elbeszélő belekezdene a kettős gyilkosság történetébe, mely kiemelt címevel vizuálisan is elkülönül az előszótól, említést tesz Edgar Poë megérkezéséről¹³ és kivételes képességeiről, melyek őt alkalmassá teszik a legkülönfélébb rejtélyek megoldására. Az előszó tehát afféle keretként funkcionál, feladata a lap olvasóival való kontaktusteremtés a helyi viszonyokra tett kritikus hangú utalásokon keresztül, a Poe-imitációként olvasható novella pedig a beágyazott történet szerepét tölti be, mely mintegy példázza, azaz megerősíti az elbeszélőnek a bűnügyi nyomozás hatékonyságáról korábban kifejtett vélekedését.

A személyes meggyőződésen túl (Poe valódi párizsi látogatása) talán ez a narratív szerkezet és a szubjektív elbeszélői modalitás is okozta, hogy Cundari magától értetődően kapcsolta össze egymással a szerzői nevet és az E./1. személyű narratív formát. S ez után pedig – más tényeket és feltevéseket is mérlegelve – az elmondottak valóságlapját hangsúlyozta. Azt hiszem, nem kell bővebben bizonygatni, miért elhamarkodott, s némileg laikus olvasói automatizmus összemosni a narrátort az empirikus szerzővel, s legalább annyira az egy irodalmi

¹² Beszédes név: a *spaventa* ugyanis olaszul félelmet jelent. Az elbeszélő némi iróniával meg is jegyzi: „(...) szép név egy rendőrfőnök számára, de egy név még nem elég ahhoz, hogy félelmet keltsen a bűnözőkben.” (DUMAS 2012: 13)

¹³ „Mielőtt elkezdem ezt az elbeszélést, muszáj olvasóimnak némi magyarázattal szolgálnom. 1832-t írtunk. Egy nap egy fiatal amerikai mutatkozott be nekem, aki földije, a kitűnő regényíró, Fenimore Cooper ajánlását hozta magával. Nem is kell mondanom, hogy tárt karokkal fogadtam. Edgar Poë-nak hívták.” (DUMAS 2012: 18)

elbeszélés igazságigényét emlegetni. Cundari nem vette tekintetbe, hogy a „realitás, melyre az *én* utal, a diskurzus realitása” (BENVENISTE 2002: 61), mégpedig – jelen esetben – a narratív diskurzusé, melyben az egyes szám első személyű igealakok nem a szerzőt jelölik, hanem a kimondás által létesülő elbeszélő szubjektumot. A szöveg pedig nem egy valóban megtörtént eseményre vagy eseményről referál, hanem az elbeszélés, ráadásul a színre vitt, tehát irodalmilag ábrázolt elbeszélés eseményére. S ugyanígy: amikor *A Morgue utcai kettős gyilkosságban* a történetmondó párizsi tartózkodásáról olvasunk („Az 18.. év tavaszát és nyarának egy részét Párizsban töltöttem el. Ott megismerkedtem Monsieur C. Auguste Dupinnel.” POE 1981: 131), nem vetítjük azt ki Poe-ra, még kevésbé egy valódi látogatásra. Úgy vélem, Cundari túlságosan is rabja maradt saját prekonceptiójának, olyannyira, hogy nem tudta kivonni magát a szubjektív narráció „valóság-hatása” alól sem, s abban is hipotézisének visszaigazolását látta. Pedig Dumas itt sem tett mást, mint Poe-t utánozta.

Ugyanezt a – hipotézishez való ragaszkodásból eredő – elfogultságot és egyoldalúságot figyelhetjük meg az olasz szerkesztő többi névértelmezésében is. A Poe-novella orvosának nevét (Paul Dumas) a népszerű francia íróéval hozza kapcsolatba, kizárva a véletlen lehetőségét (CUNDARI 2012: 91). Pedig a Dumas családnév elég elterjedt volt akkoriban, hogy olvastán ne *okvetlenül* a regényíróra gondoljunk; persze gondolhatunk rá is¹⁴, de ez még nem bizonyítékértékű a találkozást és bármiféle nehezen megfogható írói „együttműködést” illetően (s, hogy Poe kire gondolhatott, kifürkészhetetlen ma már, ezért ne is firtassuk, mert ezzel csak alaptalan spekulációknak adunk teret). Poe-nál *Adolphe Le Bon* és Dumas-nál *Adolpho Lebon* a neve annak a fiatal bankhivatalnoknak, akit tévedésből, ártatlanul tartóztat le a rendőrség. Cundari e mögött is külső referenst keres (és talál is): egy jegyzetben arra hivatkozik, hogy Alexandre Dumas 1830-ban forradalmár barátai között említ egy Lebon nevezetű férfit is. Nem kerülheti el azonban a figyelmünket, hogy beszélő névvel van dolgunk (fr. *bon* = jó), mely a történet tükrében az írói névadás

¹⁴ Mintha efelé terelné a gondolatainkat az a mondat, ahol a francia regényíró keresztnevét és vezetéknevét csak két szó választja el egymástól: „*Alexandre Etienne* sebészt Dumas orvossal együtt hívták a holttestekhez.” (POE 1981: 142–143) Érdekes, hogy Ugo Cundari nem csapott le erre a „bizonyítékra”.

ironikusságára vet fényt: a rendőrség inkompetenciáját bizonyítja, hogy az egyedüli gyanúsítottjukat, akit aztán Dupin tisztáz az alaptalan vádak alól, épp Jónak hívják. Poe novellájában szó esik továbbá *Eugène-François Vidocq*-ról (1775–1857)¹⁵, a bűnözőből lett legendás francia rendőrfőnökről, az első civil ruhás nyomozóhivatal megalapítójáról, aki 1828-ban publikált regénybeillő emlékiratainak köszönhetően híresült el. Cundari szerint Vidocq angol nyelvterületen csak az 1850-es években vált ismertté. Mégis említődik Poe 1841-ben megjelent novellájában. „Hogyan ismerhette és idézhette Poe Vidocq-ot évekkel korábban, mint a többi szerző anélkül, hogy ne lett volna Franciaországban? Netán Dumas sugalmazásáról lenne szó?” – teszi fel a szónoki kérdést a szerkesztő (CUNDARI 2012: 92). Nem valószínű, Poe-nak ugyanis nem kellett átszelnie az óceánt a szóban forgó információ megszerzéséhez. Elegendő volt kinyitnia a Grahams Magazine-t, ahol 1838 szeptemberétől kezdve jelentek meg folytatásban bizonyos J. M. B. neve alatt részletek Vidocq kalandos életéből (*Unpublished passages in the Life of Vidocq, French Minister of Police.*) Ennek ismerete már csak azért is valószínűsíthető, mert Poe 1839 augusztusától társszerkesztője volt a lapnak. Erre az összefüggésre egyébként Arthur Hobson Quine, Poe kritikai életrajzának szerzője már 1941-ben rámutatott (QUINE 1998: 310–311).

4. Plágium vagy hódolat?

Bárhogy ítéljük is meg a két szöveg közti *fokozott mértékű hasonlóság* tényét, az mindenképpen meglepő és szokatlan eljárás egy író részéről, hogy olyan nevekket látja el szereplőit, amelyek leleplezőek rá nézve, mivel könnyen beazonosíthatóvá teszik az általa másolt („lekoppintott”) pretextust. Az eset egyik különössége épp abban áll, hogy Dumas láthatóan nem igazán vette magának a fáradságot, hogy elfedje az árulkodó nyomokat. Sőt: *beleírta* a megidézett-újramesélt novella szerzőjét a sajátjába. Vajon miért tette ezt? Pimasz tréfából?

¹⁵ Dupin így nyilatkozik róla: „Vidocq például jó szimatú és kitartó rendőr volt, de mert gondolkodása nem volt iskolázott, akármilyen odaadással kutatott is, újra meg újra hamis nyomra tévedt. Túlságosan közletről nézte a dolgokat, és ez megzavarta látását. Lehet, hogy egy-két részletet rendkívül tisztán látott, de az egészet éppem ezért szem elől tévesztette. Ez gyakran megyesik azzal, aki nagyon is mélyre néz.” (POE 1981: 144)

Hódolatból? Netán valamilyen provokatív szándék vezette? S a többi névmódosítás is csak a Poe-novella szövege emlékeztetést mozgósítja; mintha a szerző szándékosan akarná ráterelni a figyelmet arra a zavarba ejtő szövegek közti egyezésre, ami e nélkül is elég szembeötlő. Milyen plágium az, amely ennyire átlátszó, ilyen nyíltan vállalja a másik szövegtől való fokozott, elfogadható mértékű meghaladó függőségét?

Umberto Eco szerint az olyan irodalmi szöveg, amelyben B szerző nyilvánvalóvá teszi művének A szerző művétől való függőségét, nem tekinthető plágiumnak, legföljebb paródiának, pastiche-nak, hódolatnak vagy szövegek közti idézetnek (ECO 1990: 170). Dumas olaszul olvasható elbeszélése nem paródia, hiányzik belőle a gúnyos kiferdítés és a karikatúrisztikus torzítás szándéka. A téma, a szerkezet, sőt a stílus szintjén megmutatkozó egyezések és hasonlóságok miatt – némi jóindulattal – tekinthetjük olyan Poe-pastiche-nak, amely fokozottan él a szövegek közti idézet eljárásaival. Hozzá kell tenni, hogy a *L assassinio di rue Saint Roch* nem általában idézi meg az amerikai szerző írásmódját, hanem annak egy konkrét művét alakítja át. Mégpedig úgy, hogy csak minimális, elsősorban a karakterek nevét és a bűnügyi történet keretének tartalmát és terjedelmét érintő változtatásokat hajt végre benne.

Vajon ennek a hivalkodóan átlátszó és – véleményem szerint – nem igazán kreatív imitációnak a közlése azért nem jelentett különösebben nagy kockázatot Dumas számára, mert számolhatott a kortárs olasz, s főként nápolyi olvasók irodalmi járatlanságával Poe-ügyben? Nem vagyok italianista, és nem is végeztem ez irányú recepciótörténeti kutatásokat, ezért a kérdés – legalábbis részleges – megválaszolásához Costanza Melani Poe olasz fogadtatását feldolgozó könyvének néhány idevonatkozó megállapítását hívom segítségül.

Edgar Allan Poe-ról először 1856-ban jelent meg cikk a Rivista Contemporanea hasábjain. Egy recenzióról van szó, mely az amerikai költő és novellista válogatott műveinek francia és német kiadásáról ad hírt, s ennek apropóján rajzolja meg portréját, és értékeli művészetét. Kiemeli az *Arthur Gordon Pym* realizisztikusságát, a *The Raven* eredetiségét, Auguste Dupin kivételes logikai képességeit, a rémtörténetek hőseinek képzelőerejét, s közben explicit módon négy novellára hivatkozik (*MS. Found in a Bottle*, *The Fall of the House of Usher*, *Ligeia*, *The Facts in the Case of M. Valdemar*). Az első olasz Poe-fordítások (*The Facts in the Case of M. Valdemar*, *The Tell-Tale Heart*, *The Black Cat*, *Berenice*) 1857-ben jelentek meg fokozatosan a Gabinetto di Lettura folyóiratban, majd egy évre rá

Torinóban könyv alakban is (*Storie orribili*, 1858). Fordítójuk máig ismeretlen (MELANI 2007: 12–13). A *The Murders in the Rue Morgue* első olasz fordítása csak 1863-ban látott napvilágot – az egyébként fent említett első cikket is jegyző – Eugenio Camerini tollából (*Il doppio assassinio in Via Morgue*)¹⁶. Melani meggyőzően bizonyítja azt, amit már a cím is jelez: mégpedig a Baudelaire-fordítás hatását. Ez nemcsak az olasz nyelvű szövegen rendre átütő francia grammatika nyomaiban nyilvánul meg, hanem konkrét szavak kiválasztásában és a stílusfogások szintjén is.

Az ismertetett adatok fényében kijelenthető, hogy Dumas elbeszélésének közlése idején Edgar Allan Poe nem volt teljesen ismeretlen szerző Itáliában, s feltételezhetően Nápolyban és környékén sem, *A Morgue-utcai kettős gyilkosság* azonban még nem volt hozzáférhető olaszul. Franciául azonban igen, s figyelembe véve a város többnyelvű összetételét nem zárható ki e „francia kapcsolat” közvetítő szerepe sem. Persze filológiai bizonyítékok híján ez csak merő feltételezés. Azt kell tehát mondanunk, hogy az elbeszélésben szereplő amerikai író neve minden valószínűség szerint valamennyire ismerősen csenghetett bizonyos kortárs olvasók számára¹⁷, még, ha a bűnügyi történetet „eredetinek” fogadták is el. Volt tehát kockázata a közlésnek, Dumas nem lehetett biztos abban, hogy simán „átmegy” a novella, és senki nem figyel föl az áthallásokra és az egyezésekre. Másrésztől viszont talán épphogy számolt is a közönség ilyen irányú (elő)ismereteivel, s ezért nem takargatta, sőt tette nyilvánvalóvá (afféle játékos kikacsintásként) az „amerikai kapcsolat” tényét. De, ahogy az a sok feltételes módból kitetszik, az előbbihez hasonlóan ez is csak hipotézis; ne szépítsük: spekulatív találgatás.

Mégsem volt teljesen hiábavaló ez a kitérő, mivel a közönség szempontjának bevonásán, az olvasói elvárásokkal való kalkuláción keresztül juthatunk el Dumas szövegalkító stratégiája innovatív vonásainak felismeréséhez.

¹⁶ Meg kell-e lepődnünk azon, hogy Camerini a fordítást álnéven (Guido Cinelli) jelentette meg?

¹⁷ Akár erre is utalhat az előszóban az a félmondat, mely szerint Edgar Poe (a szereplő) kiváló következtetőképességéből adódó jóstehetsége „jól ismert az olvasóim körében” (DUMAS 2012: 21). Persze lehet, hogy csak pusztán írói fogásról, az olvasók beavatottságát tételező, hízelgő fordulatról van szó.

5. A határsértés élvezete

Ma már általánossá vált a populáris kultúrában az a gyakorlat, hogy a népszerű regények és regény- vagy elbeszélés-sorozatok szerzői maguk is irodalmi hősökké válnak, leggyakrabban az általuk művelt műfaj világához hasonlatos történetekben. A krimiírók például bűnügyi történetekben bukkannak fel, éspedig detektív-szerepkörben. Számos olyan példát lehetne felhozni az irodalom, a film és a képregények köréből, ahol Arthur Conan Doyle (nemegyszer Bram Stoker kíséretében), Agatha Christie és persze, mindenekelőtt, Edgar Allan Poe rejtélyes bűnesetek sikeres megoldóiként bizonyítják nyomozói rátermettségüket. Poe-nál maradvá: Stephen Volk *The Comfort of the Seine* című elbeszélésében Sherlock Holmes párizsi tanulóéveiről tudhatunk meg részleteket. Az ekkor már némi hírnévre szert tett nyomozó egy fiatal lány gyilkossága kapcsán ismerkedik meg bizonyos Dupin úrral, akiről kiderül, hogy nem más, mint a világ által halottnak hitt, rejtőzködve élő Edgar Allan Poe. A Baker Street-i detektív tőle tanulja meg a következtetés tudományát, s számos híres bűneset felderítésében asszisztál neki (VOLK 2011). A James McTeigue rendezte *The Raven* (2012) című thrillerben egy olyan sorozatgyilkos után nyomoz a rendőrség, aki Poe novelláit másolja. Az első gyilkosság épp a Morgue utcai véres események forgatókönyvét követi, s amikor ez kiderül, a vizsgálatot irányító felügyelő felkeresi az író, aki – szembesülve „rajongója” egyre szaporodó büntetteinek körülményeivel és belátva személyes érintettségét az ügyben – segít neki megoldani az ügyet. J. Barton Mitchell és Den Kotz képregényének (mely nemes egyszerűséggel *Poe* címen jelent meg) nyitószekvenciáiban a feleségének korai halála miatt mély depresszióba zuhant, rémálmodtól gyötört Edgart látjuk. Ebből az állapotából a rendőrségnél dolgozó bátyjának sikerül őt valamelyest kibillentenie, amikor természetfeletti eredetűnek tetsző erőszakos halálesetek kinyomozásához kéri a segítségét. Csakhamar itt is kiderül (mint oly sok további, e helyütt nem említett alkotásban), hogy a magyarázat Poe novelláinak egyikében, nevesül *Az Usber-ház végében* keresendő (MITCHELL – KOTZ 2011).

Azt hiszem, már e három kiragadott példa alapján is nyilvánvaló, miben áll a *L'assassinio di rue Saint Roch* fikcióképző eljárásainak előrevetítő jellege. Dumas elbeszélése azokat a későbbi, zömmel huszadik századi műveket előlegezi meg (jóllehet a kreativitás mértékét

tekintve azért elmarad mögöttük), amelyeket a valós és fiktív elemek, azaz a képzeletbeli hősök és történelmi személyek zavarba ejtő keveredésén és összjátékán alapuló poétika jellemez. Az ilyen művek teljes hatáskörű működése feltételezi az olvasók részéről némi előismeretet a szóban forgó szerzők és a szereplők hovatartozását illetően. S erre épülve olyan beállítódást alapoz meg, amely nem valós események irodalmi feldolgozásaként közelíti a cselekményhez, hanem az irodalmi fikció által életre hívott imaginatív játékként. A befogadó ilyenkor „nem dől be” a valós személyeket jelölő nevek szuggesztív hatásának, s nem kezd keresni az élet és irodalom közti megfeleléseket, hanem élvezettel követi nyomon a mű szereplőinek határsértő mozgását.

Hivatkozások

- BENVENISTE, ÉMILE 2002. Szubjektivitás a nyelvben (ford. Z. Varga Zoltán). In: BÓKAY ANTAL – VILCSEK BÉLA – SZAMOSI GERTRÚD – SÁRI LÁSZLÓ szerk. *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest: Osiris Kiadó, 59–65.
- BENYOVSZKY KRISZTIÁN 2010. A szereplő szemiotikája. In: uő: *Szövegek szépsége*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó, 121–136.
- BENYOVSZKY KRISZTIÁN 2013. Preklad ako originál, plagiat ako žáner (Případ Dumas – Poe). *World Literature Studies* 4: 11–27.
- BERNÁTH ÁRPÁD 1998. Fikcionalitás és értelmezés. In: uő: *Építőkövek. A lehetséges világok poétikájához*. Szeged: ICTUS-JATE, 211–221.
- CUNDARI, UGO 2012. Postfazione. In Alexandre Dumas: *L'assassinio di rue Saint-Roch*. Milano: Dalai editore, 77–111.
- DOLEŽEL, LUBOMÍR 1997: Mimesis a možné světy. *Česká literatura* 6: 600–624.
- DOLEŽEL, LUBOMÍR 2002. Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou. *Česká literatura* 4: 341–369.
- DUMAS, ALEXANDRE 2012: *L'assassinio di rue Saint-Roch*. Milano: Dalai editore, 9–71.
- ECO, UMBERTO 1990. *I limiti dell'interpretazione*. Milano: Bompiani.
- ECO, UMBERTO 2009 : On the ontology of fictional characters: A semiotic approach. *Sign System Studies* 37 (1/2): 82–97.
- FREGE, GOTTLIEB 2006. Fejtegetések az értelemről és a jelöletről (ford. Szabó Erzsébet). *Helikon*, 3: 165–174.

- ISER, WOLFGANG 2001. *A fikatív és az imaginárius* (ford. Molnár Gábor Tamás). Budapest: Osiris.
- MELANI, COSTANZA 2007. *Effetto Poe*. Firenze: Firenze University Press
- MITCHELL – KOTZ 2011. *Poe*. Los Angeles: BOOM! Studios.
- POE, EDGAR ALLAN 1981. A Morgue utcai kettős gyilkosság (ford. Pásztor Árpád). In: uő: *Válogatott művei*. Budapest: Európa, 128–164.
- QUINE, ARTHUR HOBSON 1998. *Edgar Allan Poe: A Critical Biography* (1941). New York: The Johns Hopkins University Press.
- SZABÓ ERZSÉBET 2005. A fikcionális tulajdonnevek mint kettős szemantikai profilú kifejezések. In: SZABÓ ERZSÉBET – VÉCSEY ZOLTÁN szerk. *Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról*. Szeged: Klebsberg Kuno Egyetemi Kiadó, 147–163.
- VOLK, STEPHEN 2011. The Comfort of the Seine. In: CAMPBELL, J. R. – PREPOLEC, CHARLES ed. *Gaslight Arcanum. Uncanny Tales of Sherlock Holmes*. Calgary: EDGE Science Fiction and Fantasy Publishing, 7–37.
- WALKER, IAN 2002. Introduction. In: IAN WALKER ed. *Edgar Allan Poe. The Critical Heritage*. London – New York: Routledge, 1–64.

**KRISZTIÁN BENYOVSZKY: Dumas reads Poe – or reverse?
Some conclusion about the semiotics of the proper names
a propos the one of the literary case-study**

In the magazine L'Indipendente issued in Naples on 28th December 1860 the first chapter of the Italian translation of Alexandre Dumas's short story called *Lassassinio di rue Saint-Roch* was published. The last part was published on 8th January 1861. As it can be seen from the text, it originated under the influence of E. A. Poe's world known short story *The Murders in the Rue Morgue* (1841) that had already been available in French at that time. The short story was published for the first time in 2012 in Italian in Uga Cundari's edition and with his circumstantial summary to it. The name of the translator is unknown and the French original disappeared, too. The editor says that this work of the French author presents a document that literary works up the personal meeting of Poe and Dumas in Paris in the 1830s. The aim of this study is to take critical reflection on Cundari's argumentation that is based on (mis)interpretation of some names of literary characters. First the author of the study made sketchy survey about the semiotic aspects of

literary persons and their names, especially historical persons as literary protagonists (cited opinions of U. Eco, L. Doležel, W. Iser and others), secondly applied this conception to explain this literary case. At the end the author argues that Dumas was the precursor of some narrative techniques of the postmodern popular literature: he puts into fictional world the real and famous author who becomes a literary protagonist. The result of this act of fictional story-telling is a confusion of elements of historical reality and imaginative world.

Cím: A nevek szemiotikája
Europica Varietas Kiadványok 31.
Kiadó: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai
Tanulmányok Kara, Nyitra – Magyar Szemiotikai Társaság,
Budapest
Szerkesztette: Bauko János – Benyovszky Krisztián
A borítót tervezte: Kantár Balázs
Kiadás éve: 2014
Első kiadás
Terjedelem: 268 oldal
Példányszám: 200
Nyomta: Equilibria, kft., Kassa

Názov: Semiotika vlastných mien
Edícia Europica varietas č. 31
Vydavateľ: Fakulta stredo európskych štúdií Univerzity
Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra – Maďarská semiotická
spoločnosť, Budapešť
Editori: János Bauko – Krisztián Benyovszky
Autor obálky: Balázs Kantár
Rok vydania: 2014
Prvé vydanie
Počet strán: 268
Náklad výtlačkov: 200
Tlač: Equilibria, s.r.o., Košice

ISBN 978-80-558-0656-3
EAN 9788055806563